

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
AMICS DE L'ART ROMÀNIC

D'art i d'argent

Montblanc als segles del gòtic

FRANCESCA ESPAÑOL, JOAN VALERO (ED.)

D'ART I D'ARGENT
MONTBLANC ALS SEGLES DEL GÒTIC

FRANCESCA ESPAÑOL, JOAN VALERO (ed.)

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
AMICS DE L'ART ROMÀNIC

BARCELONA

2024

© dels autors i autores dels estudis

© Amics de l'Art Romànic, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47, 08001, Barcelona

Revisió i correcció dels textos: Reis Sisternas Surís

Fotografies de la coberta: Mare de Déu de Guillem Seguer: Metropolitan Museum de Nova York; Creu de la Fundació Apel·les Fenosa: Xavier Mercader; estàtua de Sant Andreu: Arxiu de la Diputació de Barcelona; retaule de Sant Miquel de Verdú: Museu Episcopal de Vic.

Primera edició: juny del 2024

Compost i imprès per Agpograf, S.A.

ISBN: 978-84-9965-757-8

Dipòsit Legal: DL.B15401-2024

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

ÍNDIX

FRANCESCA ESPAÑOL BERTRAN, JOAN VALERO MOLINA: *Prefaci*

I – LA VILA I ELS HOMES

JOAN MENCHON I BES: <i>De Vilasalva a Montblanc. La formació d'una vila medieval a la Catalunya Nova</i>	11
JOSEP MARIA SANS TRAVÉ: <i>Jaume Conesa, un montblanquí a la cort de Pere el Cerimoniós i forjador de la llengua catalana (1314-1375)</i>	33

II – LA VILA I L'ART

JAUME FELIP SÁNCHEZ: <i>Els magistri operis ecclesie constructors de l'església de Santa Maria, la Major, de Montblanc (Conca de Barberà) (s. XIV-XVI)</i>	71
FRANCESCA ESPAÑOL BERTRAN: <i>El Montblanc baixmedieval i els seus artistes</i>	85
JOAN VALERO MOLINA: <i>La presència d'artífexs al·lòctons a la Conca de Barberà en època gòtica</i>	123

BIBLIOGRAFIA	151
--------------------	-----

PREFACI

FRANCESCA ESPAÑOL BERTRAN
JOAN VALERO MOLINA

Les antigues viles emmurallades proporcionen, als visitants que hi entren amb la pretensió d'anar quelcom més enllà de la tòpica sortida turística, una sensació de recer protegit i acollidor que s'accentua quan s'han mantingut els antics traçats urbans, sovint irregulars, dels carrerons. Si, a més, les vicissituds històriques han permès preservar al seu interior una part molt significativa d'arquitectures pretèrites, aleshores hi sumarem la sensació d'entrar en un espai extemporani, on el temps s'aturà en un moment remot, o almenys transcorre amb una lentitud que ens allunya de l'atrafegat present. Aquesta percepció experimentada pel visitant l'indueix a vagarejar lliurement pels carrerons, a admirar els petits detalls dels edificis, esperant que al tombant de qualsevol carrer el sorprengui quelcom d'inesperat.

La vila de Montblanc, sens dubte, pertany a aquesta categoria de poblacions: una vila carregada d'història, amb un envejable conjunt monumental, i on es concilia la modernitat amb l'interès per la preservació del patrimoni. La capital de la Conca de Barberà ha esdevingut, doncs, un indret ideal per a dur a terme els cursos d'estiu dedicats a la cultura medieval que Amics de l'Art Romànic, societat filial de l'Institut d'Estudis Catalans, organitza des de 2022, gràcies a un conveni signat amb l'Ajuntament de Montblanc. Els cursos s'articulen a l'entorn d'un tema central vinculat amb la vila i el seu entorn, tractat preferentment des de l'òptica medieval. Així, després d'iniciar aquest

projecte amb un curs dedicat a la figura de Sant Jordi, la segona edició (2023) es va centrar en l'art gòtic a Montblanc, sota el títol: *D'art i d'argent: Montblanc, paisatge artístic d'una vila reial (segles XIV i XV)*.

L'apel·latiu «de Montblanc» que ostenen molts artistes actius a Catalunya durant els segles del gòtic situa la vila reial com a epicentre d'una activitat dins dels camp pictòric, escultòric i de l'orfebreria, que va assolir l'excel·lència, segons ho certifiquen les obres conservades. Indrets propers i altres més distants es van beneficiar d'aquesta producció, i la regularitat de la demanda va proporcionar estabilitat als tallers locals. Els seus integrants podien ser originaris de Montblanc, o s'hi podien haver instal·lat buscant millorar el seu estatus professional. En tot cas, el periple dels darrers confirma l'encert de la seva elecció. Avui les realitzacions de molts d'ells es custodien en museus i col·leccions nacionals i internacionals, com ara el Metropolitan Museum de Nova York, la National Gallery de Victoria (Austràlia) o el Fine Arts Museum de San Francisco, entre altres.

Paral·lelament, segons ho testimonia la fàbrica de Santa Maria de Montblanc, s'impulsaren projectes arquitectònics que van atreure reputats mestres d'obra, entre els quals Reinard des Fonoll, l'artífex anglès vinculat al claustre gòtic del monestir de Santes Creus. L'avenç d'una empresa d'aquesta ambició reclamava la concurrència de tots els vilatans, i alguns prohoms també van ser-ne còmplices. Els Alenyà i

algun membre destacat de la família Conesa van propiciar-hi fundacions i capelles privatives, altres van fer-ho a Sant Miquel, a l'església del convent franciscà, o a Sant Marçal.

D'aquestes jornades dedicades al Montblanc gòtic n'ha derivat el present volum, que recull cinc contribucions científiques (quatre de les quals presentades al curs) centrades en diferents aspectes de la història, l'art i la cultura de Montblanc durant els segles del gòtic.

El primer bloc, dedicat a «La vila i els homes», s'inicia amb un estudi de Joan Menchon on s'exposa l'evolució urbanística de Montblanc des de la seva formació fins a finals de l'Edat Mitjana. Tanca el bloc Josep Maria Sans i Travé amb un ampli treball monogràfic dedicat a un insigne montblanquí del segle XIV, amb una àmplia projecció, també literària, dins l'àmbit de la Corona d'Aragó: Jaume Conesa.

El segon bloc s'emmarca en els aspectes més eminentment artístics. L'obre Jaume Felip, duent a terme una revisió dels mestres majors que dirigiren la construcció de l'església de Santa Maria de Montblanc. A continuació, Francesca Español analitza el paper de la vila com a centre de creació artística, així com els seus principals protagonistes. Finalment, Joan Valero efectua un seguiment dels diversos artífexs procedents de fora de la Corona que treballen a la Conca entre els segles XIV i XV.

Aquests estudis, en definitiva, pretenen aprofundir en el coneixement d'un període esplendorós de la història de Montblanc, compilant per un costat els coneixements ja adquirits –molts dels quals publicats fins ara de manera dispersa–, i incorporant per un altre costat noves aportacions com a fruit de la recerca arqueològica, el treball a l'entorn del patrimoni espars o desaparegut, i el desvetllament de documentació fins ara inèdita.

I - LA VILA I ELS HOMES

DE VILASALVA A MONTBLANC. LA FORMACIÓ D'UNA VILA MEDIEVAL A LA CATALUNYA NOVA¹

JOAN MENCHON I BES

Historiador i arqueòleg

jjmb@tinet.cat

L'expansió feudal a la Catalunya Nova

De 1155 a 1163 van només vuit anys. Ara no és res, però en una època en què l'esperança de vida era força menor podia ser una eternitat.² O potser no, ja que eren uns temps en què el ritme vital no era el de la postmodernitat. Vuit anys en què Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, primer dona carta de poblament a Duesaigües, a partir de llavors a Vilasalva (*que noviter appellant Villasalva*), seguidament la confirma amb la de Vilaverd, i després el seu fill, el ja rei Alfons I, fa el mateix al *Muntblanch*. Però amb una particularitat: que s'hi traslladi la gent de Vilasalva. La persona encarregada de les dues operacions era la mateixa, Pere Berenguer de Vilafranca.³

Estem parlant d'un agent reial, la missió del qual era la gestió i enquadrament de gent i mitjans de producció, allò que s'havia definit com un repoblador, un agent colonitzador o més aviat

una mena de gestor en nom del rei, a la manera medieval. No era pas un noble, sinó un ciutadà, la incipient i puixant classe social que el rei Alfons I promocionarà a les corts de 1188.

Doncs sí, l'any 1151 Ramon Berenguer IV el va nomenar batlle de Vilafranca del Penedès. Al darrere hi havia una pugna entre senyors feudals i el control d'aquelles terres: el bisbe de Barcelona controlava el mercat de la Granada i el comte li feia la competència i volia promocionar el de Vilafranca. Dit d'una altra manera, el comte de Barcelona volia refermar el seu poder per damunt d'altres senyors feudals, bisbe inclòs.

És un període interessant en què es consolida definitivament el Casal de Barcelona amb Ramon Berenguer IV i el seu hereu Alfons I. També són uns anys en què la raó de la força va aconseguir escapar el poder islàmic a Catalunya amb la conquesta de Tortosa i Lleida els anys 1148 i 1149, i la posterior presa de Siurana i Miravet el

¹ Aquest article, en principi, també havia de ser signat per Maria Adserias i Dolors Mestres, amb qui fa molts anys vam recórrer gairebé totes les cases de Montblanc per tal de redactar el Programa d'Arqueologia Urbana de la vila ducal, d'acord amb el corresponent conveni entre la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat i l'Ajuntament de Montblanc. Confesso que m'hauria fet il·lusió, tant personalment com professional, escriure aquestes pàgines amb elles dues, però els imponderables d'agenda no ens ho han permès. Agraïxo la confiança que m'han fet en cedir el seu espai a la meua estilogràfica. Espero no decebre-les. De tota manera, a les notes s'intentarà apuntar l'origen de força de les idees aportades, perquè els encerts són fruit del treball amb Maria i Dolors, i els errors només són atribuïbles a la meua persona. També agraïxo a la Dra. Francesca Español la paciència que ha tingut tot esperant aquest article. Desitjo que pugui estar mínimament a l'alçada d'allò que esperava.

² Aquest treball forma part de les tasques d'investigació dels projectes de recerca dels quals formo part: ENALFE, *Entre al-Andalus y la feudalidad: poderes territoriales, edificación y cultura material en tiempos de cambio (siglos VIII-XI)*, Universitat Autònoma de Barcelona, dir. Ramon Martí, anys 2021-2025; referència PID 2020-114484GB-I00; i Grup de Recerca Consolidat en Arqueologia Medieval i Postmedieval (GRAMPMed), Universitat de Barcelona, SGR 00236 i de l'Institut d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona.

³ Jaume FELIP SÁNCHEZ, *Montblanc (1155-1277). Fundació i creixement*, Montblanc, 2013, p. 18-19.

1153-1154. Les operacions acaben amb els darrers focus de resistència andalusina quan s'apoderen d'Escornalbou entre 1169 i 1170.

Però calia enquadrar la població, organitzar els mitjans de producció i incentivar els actius econòmics en el marc del funcionament feudal. Per tant, s'anul·len els sistemes de funcionament fins llavors vigents, sia hereus del món antic, sia els empeltats per l'estat islàmic. I per suposat era important atraure gent –especialment de la Catalunya Vella i les terres d'Oc– amb ganes de fer arrels en uns territoris conquerits no feia tant.

Pere Berenguer de Vilafranca, com també Ramon de Vallbona o fra Guerau Miquel, van ser els encarregats d'organitzar aquests territoris de la Catalunya Nova. A més, aquests eren uns espais amb certa presència de comunitats eremítiques o paramonàstiques: Vallbona, Cérvoles, Poblet, La Brufaganya i el Montsant.

Comptat i debatut, entre 1150 i 1200 les cartes de poblament incentiven la colonització d'aquestes terres. Va ser un procés no exempt de conflictes, i on despunta el vèrtex de la piràmide feudal: el comte-rei, l'arquebisbe de Tarragona i els monestirs, en especial Poblet i Santes Creus.⁴

Les donacions i cartes de poblament de mitjan segle XII indiquen l'existència de terres conreades, molins, topònims antics, i dissimulen malament un poblament previ i organitzat. Si fem una lectura crítica –o entre línies–, aquests indicis es deixen sentir, tot i que la seva veu és fluixa. Ja ho deien París Bou i Josep Maria Porta en el cas de Vilasalva: és un assentament que ja el situen als darrers decennis del segle XI.⁵

Observem que a la carta de poblament de 1155

el comte dona la vicaria i batllia a Pere Berenguer. A més, canvia el nom, tot reconeixent que el seu home de confiança ja havia començat a ordenar el lloc («propter apopulationem et hedificacionem quam ibi fecisti et facis»). Però la qüestió és que ja dona una part dels rèdits, cosa que diu que són terres en funcionament. Per exemple, parla de molins al lloc de l'Embut, a la Riba. Uns ginys en funcionament l'any després de liquidar la Siurana islàmica? Vol dir que ja hi eren.

Les viles se citen en la documentació feudal i la temptació de vincular-les a les antigues vil·les romanes és gran.⁶ No diem ara que aquest model d'explotació agrícola va continuar fins a la conquesta feudal, més quan va entrar en clara crisi al segle V. Hi havia establiments que es van transformar i sobreviure força temps, en forma de granja, de castell, de vilatge i que conserven el nom. Però amb l'expansió feudal perden el seu paper a favor dels castells termenats o *castra*. Ja ho deia Anton Virgili fa una colla d'anys.⁷ La qüestió és que l'arqueologia ho ha demostrat, per exemple en el cas de Vilardida, amb una ocupació ininterrompuda des d'època republicana fins ara. En conclusió, quan hi ha una vila pot haver un poblament anterior a l'expansió feudal.⁸

El primer enquadrament conservat de la gent de Vilasalva és del 1155, i es confirma poc després amb el de Vilaverd... dues viles... I torna a passar vuit anys després quan el fill de Ramon Berenguer, el rei Alfons I, mana a Pere Berenguer que canviï de lloc «predictam villam et edifices et popules eam in ipsum montem qui est super hanc villam quam mutari mando, qui mons nunc noviter appellatur Muntblanch». Així mateix, dona «in toto eius

⁴ Sobre el procés de conquesta feudal a la Conca hi ha una extensa bibliografia. Tractem del tema a Joan MENCHON I BES, *In loco horrois et vastae solitudine? Necropolis i poblament entre els segles V i XII a l'ager tarraconensis occidental/Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2021 (<en línia a: <https://www.tdx.cat/handle/10803/675058#page=1>>); ID., «Entre visigots i feudals. El Camp de Tarragona, la Conca de Barberà i el Priorat abans de la conquesta feudal (segles VIII-XII)», *Miscel·lània del CERE (Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre)*, núm. 32 (2022), p. 281-298. També publicat a *La Portadora*, núm. 5 (en premsa).

⁵ Lluís PARÍS I BOU, «Reconquesta i repoblació de l'Anguera i de l'alt Francolí (Conca de Barberà)», a *VIII Assemblea intercomarcal d'estudiosos*, Montblanc, 1967, p. 35-39; Josep M. PORTA I BALANYÀ, *Montblanc*, Valls, 2000, p. 29-32.

⁶ Joan MENCHON I BES, «De l'ager Tarraconensis a la marca extrema d'Al-Andalus. Algunes reflexions entorn al (des)poblament del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat entre l'antiguitat tardana i la conquesta feudal», a Marta PREVOSTI I MONCLÚS, Jordi LÓPEZ VILAR i JOSEP GUITART I DURAN (ed.), *Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història*, Tarragona, 2013, p. 57-73.

⁷ Antoni VIRGILI COLET, *L'expansió i afirmament del feudalisme al Baix Gaià (segles XI i XII)*, Altafulla, 1991, p. 32-34.

⁸ Adrià CUBO CÓRDOBA, Jordi MORERA CAMPRUBÍ i TATIANA PIZA RUIZ, «El jaciment de Vilardida: de l'hàbitat de l'ibèric final a la vil·la romana tardoantiga. Primeres valoracions dels darrers treballs arqueològics», a *Tribuna d'arqueologia 2019-2020*, Barcelona, 2022, p. 155-176.

territorio omnia estacamenta placitorum omnium» i «quartam partem de omnibus que ibi vel inde aliquo modo michi exierint vel exire debebunt, tam de placitis quam de iustitiis sive de decimis sive de quarteres sive de furnis ac de mercatis ac de omnibus que inde michi exierint, excepto de meis dominicaturis et de meis molendinis que ibi habeo in dominio». A més, dona terres, que com en el cas de Vilasalva, puguin ser llaurades per tres parelles de bous, un molí al coll de l'Embut i uns altres a Tarragona. Comptat i debatut, estem parlant d'un acte d'infeudació similar al de 1155, però amb canvi de lloc de l'assentament.

Recapitem. Al tombant del 1150 Ramon Berenguer culmina les operacions per al control del territori, recordem, després de prendre Tortosa, Lleida i en plena campanya de conquesta de Siurana. Va haver de necessitar de la col·laboració d'altres nobles catalans, de gent de fora com els genovesos, o de l'orde del Temple. En altres paraules, el lideratge del comte de Barcelona estava condicionat als peatges d'uns aliats o socis que eren quelcom més que col·laboradors en la conquesta. No ho dubtem, volien el seu percentatge del botí, una part del repartiment. Les tensions entre els poderosos eren importants i el comte de Barcelona es volia imposar. Solució: controlar el territori i les seves comunicacions.

Això es veu clarament en la voluntat comtal de dominar l'estret de la Riba. És essencial en la comunicació amb Lleida, tot seguint la vella via romana *ab Asturica Augusta Terracone*. D'aquí també la importància de Vilaverd, on no pocs pensen que hi havia la *mansio* de *Septimum Decium*.⁹ El pas del ramal de la *via Augusta* que uneix la Conca amb el Penedès pel coll de Lilla queda controlat també per operacions anteriors i el domini del Camp. Tot plegat, Pere Berenguer i els seus successors seran els guardians d'aquestes comunicacions.

Fins a mitjan segle XII –posem com a data de

conveniència la presa de Siurana (1153-54)– els documents de poblament marquen una pauta clara d'ordenació territorial. Es van aproximant i retallant els límits del *hisn* de Xibrana, fins que es fan amb ell i l'organitzen. L'estratègia es planifica el 1146 i va avançant de manera inexorable: 1148-49, Milmanda; 1150, l'Espluga, Albarca i Poblet, que es torna a donar el 1151, com també Vimbodí; 1153, Siurana; 1155, Duesaigües/Vilasalva, Vilaverd; 1158, Alforja i l'Albiol; 1159, Prades; 1163, Vilanova de Prades; 1164, la *Silva Constantina* (Selva del Camp); 1166, Alcover i Ulldemolins.

Traspasat Ramon Berenguer (1162), l'empresa continua amb el seu fill Alfons I el Cast (1157-1196). S'observa clarament l'esforç per l'enfortiment del poder reial. No oblidem que ara també és rei d'Aragó.

Alfons, amb l'ajut de Ramon de Calders, va fixar les bases de l'ordenació jurídica, com es veu en la compilació dels documents dels dominis feudals en el *Liber Feudorum Maior*. Va reformar la hisenda i va enfortir els nuclis urbans, tot donant pas a una nova classe social, els ciutadans, els quals ja tenen carta de naturalesa a les corts de 1188. Va establir les vegueries i va emmarcar les assemblees de Pau i Treva. Aquestes accions comportaren topar amb els interessos de la noblesa i l'Església. Això es veu en el conflicte del Codoç, quan amb Poblet barra el pas a les pretensions dels Cervera (1178-1187); o, al Camp de Tarragona, la pugna amb la família Aguiló, la qual s'agreuja amb l'assassinat de l'arquebisbe Hug de Cervelló (1171) i s'arracona amb la concòrdia *ad Perennem* (1173).¹⁰

Sufocada la darrera resistència agarena a la serra de l'Argentera i conquerit el Matarranya (1168-1169), se succeeix un seguit de documents de fixació de poblament al Camp de Tarragona fins al coll de Balaguer i la serra de Llaberia: 1168, Falset;

⁹ Isaías ARRAYÁS MORALES, *Morfología histórica del territorio de Tarraco en época tardo-republicana romana o ibérica final* (ss. III-I aC): *cadastres i estructures rurals*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2002, p. 264; en línia a: <<https://www.tdx.cat/handle/10803/5537#page=1>>; Josep Francesc ROIG PÉREZ, *El tram de via romana De Italia in Hispanias/Ab Asturica Terracone entre Tàrraco i Ilerda. Noves aportacions per al seu coneixement i aproximació del traçat*, Tarragona, 2005, p. 114.

¹⁰ Maria BONET DONATO, «De la Tarraguna islàmica a la formació de la ciutat feudal», a Montserrat DUCH (dir.), *Història de Tarragona*, vol. 2, Lleida, 2011, p. 57-306; Agustí ALTISENT, «Un poble de la Catalunya Nova als segles XI i XII: L'Espluga de Francolí», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 2 (1966), p. 131-214; Carolina BATET COMPANY, *L'aigua conquerida. Hidraulisme feudal en terres de conquesta*, Bellaterra-València, 2006, p. 14-78.

1169, Mas Calvó; 1170, La Morera, Escornalbou; 1171, Porrera, Rocabruna (Picamoixons); 1172, Porrera; 1173, Alforja i El Morell; 1174 Tivissa, Mora, Garcia, Salvià; 1178, Vilanova de Prades; 1179, Pradell; 1180, Mont-roig; 1191, Vandellòs, La Morera i Falset; 1194, Escaladei.

La intenció de controlar les grans vies de comunicació es veu en la carta de fundació de Sarral, al mig de la Conca, on es reubica la gent del Saüc (1180). Així es limitaven les pretensions dels Queralt cap al sud. En aquesta estratègia, té tota la lògica l'ordre reial del trasllat de Vilasalva a Montblanc el 1163: controlar el gual sobre el Francolí i el pas de la via romana cap a Lleida prop de la cruïlla amb el ramal de Vilafranca, que passa pel coll de Lilla, i del camí cap a Barberà, Sarral i Santa Coloma, com també les comunicacions cap a Solivella, El Tallat i l'Urgell.

No és pas una operació aïllada. Un any abans es dona carta de poblament a Cornudella; el 1164 neix la *Silva Constantina* (o del Camp) i eclipsa el Samuntà; el 1169 la Guàrdia del Llestisclell / Monterols es trasllada a Constantí; el 1188 (i de nou el 1279) es mana reubicar Vilallonga. El Morell és una segregació del Codony de 1173, quan també Alfons dona les terres de Villalba a Berenguer de Vilafranca, precisament el fill de Pere Berenguer. És allò que ara coneixem com el Pla de Santa Maria: així controlen també la cruïlla de camins entre l'Anoia, el Penedès i la Conca pel coll de Cabra.

1163, El Muntblanch

L'elecció d'un nou lloc per a la gent de Vilasalva va ser prou meditada; res no es deixava a l'atzar. La

intenció era establir un nou nucli de control reial al peu de les muntanyes de Prades, seu d'un marquesat que amb el temps donaria pas a un comtat vinculat també a la Corona. Es veu el lideratge reial en el mateix document de 1163, confirmant la batllia i vicaria en mans d'un dels agents de confiança, Pere Berenguer de Vilafranca.¹¹

Es deixa l'aiguabarreig dels rius Anguera i Francolí i es va a un turó defensable i també a poca distància de la confluència del riu Regina i el Francolí, però sobretot sobre el gual i la traça de l'antiga via romana de *Tarraco a Ilerda*.¹² El camí ancestral es fossilitza en l'actual traça del carrer Major. No tan lluny, el camí cap a Barberà, Sarral i Santa Coloma, i per la Guàrdia dels Prats el pas cap al Tallat i l'Urgell. Més enllà, en direcció a Lilla, la connexió amb l'altra via romana que menava al Penedès travessant la serra de Miramar. No és casualitat, doncs, que s'estableixi una connexió directa i indirecta dels llocs controlats pels Vilafranca: la vila d'allà on procedien, Montblanc, Vilaverd i després el Pla de Santa Maria.

Comptat i debatut, Alfons mana canviar la ubicació de Vilasalva al *Muntblanch*: «et popules eam in ipsum montem qui est super hanc villam quam mutari mando». Els treballs arqueològics realitzats ja fa una colla d'anys als Molins de la Vila indiquen que la migració no va ser d'un dia per l'altre, sinó que el lloc va ser actiu fins al segle XIII, per la causa que sigui, però és així.¹³ No endebades els magnífics casals moliners, construccions que s'han datat a la darrereria del segle XII, es troben precisament aquí.¹⁴

Montblanc era un lloc buit? Sembla ser que no, perquè l'any 1161 el testament de Guillem de Palamors cita explícitament el castell com a

¹¹ J. FELIP, *Montblanc (1155-1277)...*, doc. 1 i 3.

¹² Val a dir que l'estudi urbanístic de Montblanc no és pas cosa nova. Són d'obligada referència: JORDI BOLÒS, «Vila de Montblanc», a *Catalunya Romànica*, vol. XXI, Barcelona, 1995, p. 491-492; Jaume FELIP SÁNCHEZ, «Gènesi urbanística montblanquina», *Espitllera*, núm. 70 (1987), p. 34-36; Lluís PARÍS I BOU, «El creixement del Montblanc Medieval i un fogatge de finals del segle XV», *Aplec de Treballs*, núm. 1 (1978), p. 145-152; Josep M. PORTA I BALANYÀ, *La vila de Montblanc en el segon quart del segle XVIII. Economia, urbanisme i societat segons la documentació cadastral*, Barcelona, 1986; ID., *Montblanc*; Maties SOLÉ I MASERAS, «Síntesi històrico-urbanística de Montblanc», *Espitllera* núm. 5 (1982), p. 47-52.

¹³ Maria ADSERIAS, Immaculada TEIXELL i DAMIÀ GRIÑÓ, «Intervencions arqueològiques als Molins de la Vila (Montblanc, Conca de Barberà)», a *Tribuna d'arqueologia 1999-2000*, Barcelona, 2003, p. 179-192; Maria ADSERIAS i Immaculada TEIXELL, «L'assentament medieval dels Molins de la Vila: Duesaigües i Vilasalva», a *II congrés d'arqueologia medieval i moderna de Catalunya. Sant Cugat del Vallès 18-21 d'abril de 2002. Actes*, vol. II, Barcelona, 2003, p. 529-535; Maria ADSERIAS i Immaculada TEIXELL, «El jaciment arqueològic dels Molins de la Vila de Montblanc», *El Foradot*, núm. 36 (maig-juny 2008), p. 5-7.

¹⁴ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Els casals de molins medievals a les comarques tarragonines. Contribució a l'estudi de la seva tipologia arquitectònica», *Acta historica et archaeologica medievalea*, núm. 1 (1980), p. 231-254; Joan FUGUET I SANS, «Alguns exemples notables», a Joan FUGUET I SANS i CARMÉ PLAZA I ARQUÉ (coord.), *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*, Montblanc, 2008, p. 444-448.

FIGURA 1: El Pont Vell, datat al segle XIII, dona pas a l'antic traçat de la via romana de Tàrraco i Ilerda

afrontació.¹⁵ La qüestió és clara: un establiment al peu de les muntanyes de Prades, controlat pel Casal de Barcelona, i que limita els territoris d'una nissaga en conflicte com era la dels Cervera.

Gènesi i evolució urbana

Quina seria la fesomia del primer Montblanc? Pregunta fàcil i resposta tan difícil com senzilla, doncs no sembla que n'hagi arribat molta cosa. Ara per ara, ni l'arqueologia, ni les dades documentals ni la lectura de la trama urbana actual proporcionen informació suficient, però alguna cosa en podem dir.

Hem de pensar en una vila concentrada que se situa, com moltes altres, en un lloc alt, amb visuals per controlar el territori però també per ser vista i que el viatger la tingui com a fita geogràfica. És a dir, com a referent que hi ha un poder, una seguretat i també un control. Hi haurà un espai dels qui manen, el castell, també una església, cases, així com espais per a l'intercanvi econòmic, el pas

dels camins que s'uniran de manera endreçada. No oblidem el gual i després el pont per salvar el riu, i per tant el cobrament de drets de pas.

Repassem el que ens queda. Dalt del tossalet on s'assenta la vila, el Pla de Santa Bàrbara, les excavacions dels anys 80 del segle passat van documentar el castell, el qual es va construir sobre les restes d'un vell *oppidum* ibèric. Res de nou sobre la capa de la Terra: la reocupació medieval d'assentaments previs a la romanització no és pas estranya, perquè s'estan cercant llocs estratègics per al control del territori (fig. 1).

La morfologia del Pla de Santa Bàrbara és la d'un turó amb un cert pendent mitjanament accessible, que culmina en una plataforma allargada d'uns 100 metres de llarg per uns 40 d'amplada màxima; tot plegat, una àrea aproximada de 2.400 m² orientada NO-SE. És més o menys paral·lela a la traça del carrer Major, és a dir, a la via romana. És un relleu calcari on es combinen les margues amb les clapes de roca, cosa que permet la generació de petites balmes i, especialment, l'obtenció de pedra per a la

¹⁵ J. FELIP, *Montblanc (1155-1277)*..., p. 18-19, doc. 2.

FIGURA 2: Restes arqueològiques del castell al Pla de Santa Bàrbara. Podem observar els murs i l'escala d'accés al pis superior

construcció. Precisament la Travessera de la Pedrera és un dels carrers que delimiten el Pla (fig. 2).

Trobem una geografia similar a la d'altres llocs de la Conca, amb un lloc elevat on s'estableix un castell, més avall una església amb funcions parroquials i entre els dos pols, els carrers, places, espais lliures i cases que s'organitzaran de manera orgànica o planificada segons el cas. Ho veiem a l'Espluga, Barberà, Solivella, Sarraí, Santa Coloma o al Pla de Santa Maria, per donar alguns exemples propers, amb una fesomia inicial que recorda viles closes força presents, per exemple, a les terres de La Segarra.¹⁶

Què podem dir del castell? Recordem, primer de tot, que ja existia el 1161, perquè és citat al testament de Guillem de Palamors.¹⁷ Ara bé, la mateixa orografia i morfologia del Pla de Santa

Bàrbara va propiciar que ens hagin arribat unes restes arqueològiques força malmeses. A més, quan es va abandonar a finals de la Baixa Edat Mitjana, hom va aprofitar la pedra per a l'obra de Cal Castlà, o això diuen.

Les excavacions han descobert una sèrie d'estances, una al costat de l'altra, amb un primer espai rectangular fet amb bolsonada (carreuada), al qual se n'adossen d'altres ja fets amb maçoneria, pedra irregular i muntada de tàpia, combinat amb arcs diafragmàtics.¹⁸

Les romanalles d'una escala parlen d'un segon pis, a més d'un pati obert. Tot plegat, una aparença que recorda la que podria haver tingut el castell de Barberà de la Conca, per posar un exemple proper. Amb el poc que tenim, si es pot parlar

¹⁶ Jordi Morelló entén Montblanc com un exemple d'encastellament, tot i que Bolòs no és del mateix parer. Cfr. Jordi MORELLÓ BAGET, «La vila de Montblanc», a Antoni PLADEVALL I FONT (dir.), *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III, Dels palaus a les masies*, Barcelona, 2003, p. 120-123; Jordi BOLÒS, *Els orígens medievals del paisatge català: l'arqueologia del paisatge com a font per al coneixement de la Història de Catalunya*, Barcelona, 2004, p. 285-286.

¹⁷ I no ens estranyaria que n'hi hagués un altre a Vilasalva, i també previ a la carta de poblament, perquè quan Ramon Berenguer fa la donació a Pere Berenguer de Vilafranca, no li diu que construeixi un castell: potser ja hi era. El mateix apunta J. Felip en el cas de Montblanc (J. FELIP, *Montblanc (1155-1277)*..., p. 30).

¹⁸ Lourdes MAZAIRO CABANA-VERDES, MARIA TERESA MIRÓ I ALAIX, CATALINA ROVIRA MATA i EVA SUBIAS PASCUAL, «Cuatro castillos de las comarcas de Tarragona: estudio comparativo», a *Arqueología Medieval Española. II Congreso*, vol. III, Madrid, 1987, p. 207-216; Joan MENCHON I BES, «Excavacions arqueològiques d'època medieval a la vila de Montblanc», a *Catalunya Romànica*, vol. XXI, Barcelona, 1995, p. 492-493; Maties SOLÉ I MASERAS, «El Pla de Santa Bàrbara, Montblanc (Conca de Barberà). Campaña 1982», *Butlletí arqueològic*, època V, núm. 12 (1990), p. 225.

FIGURA 3: Restes arqueològiques de l'església de Santa Maria (D. Mestres)

d'una hipòtesi evolutiva, s'intueix un cos central rectangular al qual per ponent se n'hi adossen tres més. A la planta baixa hi ha espais utilitaris, com la cuina, el pati, magatzems, etc., i escales amunt, les estances privades.

A uns 70 metres i escaig, entre el castell i la via romana o carrer Major, hi ha l'església de Santa Maria, magnífic exemple d'arquitectura gòtica catalana, la qual es va construir sobre un altre temple d'estil romànic que ja es documenta el 1170. Les excavacions arqueològiques efectuades fa uns anys van descobrir part de l'absis, construït amb un bell aparell de bolsons. També es coneixen algunes peces d'escultura arquitectònica vinculades a l'església, així com la citació documental del fossar.¹⁹ Ens trobem, doncs, amb un exemple d'arquitectura medieval del darrer terç del segle XII que configura un dels vòrtexs del primer Montblanc (fig. 3).

Situats aquests dos edificis, entre un i altre cal pensar en l'establiment urbà del segle XII, tot i que ja és al mateix 1170 quan es pot parlar d'una zona per a les relacions comercials on ara hi ha la plaça del Mercadal, és a dir, al vessant sud del *Muntblanch*, a tocar del camí ral/via romana/carrer Major. Anem a veure què podem dir d'aquesta època.

Observem la imatge aèria de la vila ducal, i

FIGURA 4: Les cases més properes al Pla de Santa Bàrbara encara deixen veure un parcel·lari antic, amb finques no gaire grans, d'una crugia d'uns quatre metres d'ample i amb façana a banda i banda. Vista de les cases de la confluència dels carrers del Mur, Escultor Belart i Joc de la Pilota

veiem que al voltant del Pla de Santa Bàrbara hi ha una distribució de carrers que es van adaptant a l'entorn del turó, de manera gairebé concèntrica, amb illes més o menys estretes però regulars i un parcel·lari de dimensions no grans, tot i que compartint ja les parets mitgeres. Això el fa diferent de Vilasalva, bàsicament amb una morfologia d'habitatges aïllats separats per andrones (fig. 4).²⁰

Hom pensa que el Montblanc del segle XII estaria protegit per una muralla. Jaume Felip, fa uns anys, marcava un més que plausible recorregut: portal amb torres al carrer Hortolans, al costat de Cal Josa (Museu Comarcal) i les escales de Santa Maria, carrer Solans, on es conservaria en les façanes dels números senars, un accés al carrer Portalet, carrer del Baluard fins al de la Pedrera pels números parells, fins al carrer de Dalt, on identifica una torre circular que flanquejaria el portal de la Pedrera, documentat el 1258. A partir d'aquí aniria de forma obliqua pel carrer Escultor Belart fins al número 17 i d'aquí a la segona arcada del carrer Plebania, que li és transversal, giraria fins al carrer Josa.²¹ És factible pensar que aquesta muralla no és més que la paret posterior de les

¹⁹ Jaume FELIP SÁNCHEZ, «Trobada de les restes de l'antiga església romànica de Santa Maria de Montblanc», *Aplec de Treballs*, núm. 26 (2008), p. 115-124.

²⁰ Maria ADSERIAS, Joan MENCHON i Dolors MESTRES, «Les cases de Montblanc», a Antoni PLADEVALL I FONT (dir.), *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III, Dels palaus a les masies*, Barcelona, 2003, p. 161-162.

²¹ J. FELIP, *Montblanc (1155-1277)*..., p. 30.

FIGURA 5: Construcció de planta circular al carrer de Dalt, que J. Felip identifica amb una torre de la muralla del segle XII

cases convenientment regruixada fins a 60 o 80 cm, a l'estil de les viles closes que coneixem a la Segarra, l'Urgell, la Conca i el Camp de Tarragona (fig. 5).²²

La documentació parla de compravendes de finques entre castell, església i Mercadal,

naturalment la zona més assolellada i de pendent més suau. Jaume Felip ens indica la viva activitat constructiva amb successions de documents de compravenda on els Vilafranca apareixen com a actors de les transaccions. Per exemple, el 1170, un solar, després finca, al costat del fossar de Santa Maria; el 1179, entre la plaça de Santa Maria i el Forn Vell, o una altra el 1185 al carrer que anava de Santa Maria al Solà.²³ La constatació escrita d'aquestes transaccions ens indica l'existència d'una notaria. De fet, la situació de les Escrivanies i el seu carrer prop de Santa Maria determinen la importància d'aquest servei.

Els eixos urbans es formarien pel que ara és el carrer Solans (Solà) i per les escales de Santa Maria. Més enllà, els carrers de la Pedrera, Pla de Baix, Escultor Belart, plaça de Santa Maria i del Mur i la comunicació amb el Mercadal per un espai que eren les Grasses (escales) de Santa Maria. S'observa un parcel·lari obert a dos vials, amb finques no molt grans, disposades perpendicularment a la forma de cada illa de cases. No es pot aventurar gaire sobre les seves característiques constructives, però cal pensar en murs de maçoneria, alçat de tàpia i, quan cal, arcs diafragma.²⁴

Bolòs entén Montblanc com una vila nova reial, i suggereix un parcel·lari antic a banda i banda del carrer Major més pròxim a Santa Maria, precisament una zona en la qual es coneixen arcades a l'interior de les cases, fet que, si bé resulta indicatiu, no és pas concloent, perquè les trobem en força més llocs de la vila. Apunta aquesta possibilitat per les illes entre els carrers Plebania, Santa Tecla, Merles i Escultor Belart.²⁵ Si bé la proposta és plausible, no acaba d'encaixar amb la proposta de traçat de muralla de Jaume Felip. Més aviat ens trobem amb un desenvolupament urbanístic una mica posterior, en el context d'una evolució polifocal.

²² J. BOLÒS, *Els orígens medievals...*, p. 210 – 211; Joan MENCHON BES, «Les muralles del Camp i la regió de Tarragona», a Antoni PLADEVALL I FONT (dir.), *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III, Dels palaus a les masies*, Barcelona, 2003, p. 142-144.

²³ J. FELIP, *Montblanc (1155-1277)...*, p. 30-31.

²⁴ Maria ADSERIAS, Joan MENCHON i Dolors MESTRES, «Programa d'Arqueologia Urbana de Montblanc», a *Tribuna d'Arqueologia 1997-1998*, Barcelona, 2000, p. 187-194; M. ADSERIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «Les cases de Montblanc», p. 161-162; Maria ADSERIAS, Joan MENCHON i Dolors MESTRES, «La vila de Montblanc. Aproximació a la seva evolució urbana (segles XII-XV)», a *III Congrés d'Arqueologia medieval i Moderna a Catalunya. Sabadell del 18 al 21 de maig de 2006*, vol. II, Barcelona, 2007, p. 337-342.

²⁵ J. BOLÒS, *Els orígens medievals...*, p. 285.

Les dificultats per reconstruir l'evolució urbana d'una vila o ciutat medieval no són poques. El rastre documental és incomplet, i no ho explica tot. La topografia urbana, la lectura històrica de la cartografia, si bé aporta informació, és fragmentària, perquè la mateixa dinàmica urbana esborrona les fases més antigues. Finalment l'arqueologia, tant del subsòl com del sòl, moltes vegades només permet fer aproximacions per la comentada fragmentabilitat d'allò que ens ha arribat. Malgrat tot, sempre es poden plantejar propostes.

A la vila ducal podem intuir un creixement multifocal, per altra banda gens estrany en aquesta època. Al peu del Pla de Santa Bàrbara, passat el traçat del Riuot i delimitat pel camí ral o carrer Major, tenim un espai obert, ara plaça Major, en època medieval conegut com el Mercadal.²⁶ No oblidem que la funció de mercat apareix en les cartes de poblament de 1155 i 1163. Un espai de comerç i intercanvi que genera pagament de tributs directes i indirectes i vida econòmica.

El Mercadal està més que consolidat al darrer terç del segle XII. El 1179 sabem d'un forn vell ja fora muralla, així com d'altres construccions al carrer Major, com indiquen un seguit de documents de compravenda anteriors al 1201. El forn nou es documenta al costat de la torre del Portal de la Pedrera.²⁷

Altres documents parlen de transaccions urbanístiques al carrer Regina, abans carrer o Torrent de Vallbona.²⁸ Tot apunta a un important desenvolupament urbà més enllà de les primeres muralles montblanquines, que es va obrint cap al carrer Major i l'espai del Mercadal i la Poble de Guimrós.

Aquests dos vòrtexs urbanístics es troben en una orografia més suau, oberta al carrer Major. Permeten un assentament marcat per la vialitat, amb una organització en illes més o menys quadrades o tendents a la forma rectangular, però adaptades

FIGURA 6: Porxada formada per arcs apuntats a la cantonada dels carrers Vilanova del Mercadal i Civaderia

als vials que es van generar en direcció al Mercadal. Es veu entre els actuals carrers Major, Hortolans, Josa, Ducat, Pere Berenguer de Vilafranca, Desclergue, Civaderia, Poblet i Teixidó, Font del Vall, Parlaments, Fra Magí Català, Ramon Cantó, Font Major i Regina.

Els documents de finals del segle XII parlen d'habitatges amb obradors, de taules, de la merceria i la carnisseria, la qual seria a l'illa de cases entre els porxos del Cal Malet a la plaça Catalunya, entre el carrer de la Font Major i el Regina. A la zona del casal dels Desclergue hi hauria els establiments dedicats al tèxtil o la draperia. A banda d'aquest seguit d'establiments, cal indicar la celebració de mercat els dimarts i que es disposava de les corresponents mesures oficials.²⁹

El parcel·lari actual marca ja unes finques més grans que les del Pla de Santa Bàrbara. Van ocupar els espais de les illes, amb una façana al carrer. No manquen els celebrats arcs diafragma en les distribucions interiors, també confegint porxades com la que es veu al carrer Civaderia, a la cantonada amb Vilanova del Mercadal. No oblidem que són espais aptes per al comerç i l'activitat artesanal, per no dir industrial (fig. 6).

²⁶ M. ADSERIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «Programa d'Arqueologia Urbana...», p. 187-194; M. ADSERIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «Les cases de Montblanc», p. 161-162; M. ADSERIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «La vila de Montblanc...», p. 337-342.

²⁷ J. FELIP, *Montblanc (1155-1277)...*, p. 34-35.

²⁸ *Ibidem*, p. 33.

²⁹ *Ibidem*, p. 33-34.

L'evolució de la vila es veu amb l'ocupació, si no és anterior –com apunta Bolòs–, a banda i banda del carrer Major, tot salvant el pas del Riuot. Però també al llarg del carrer Riber. Quant a l'ordenació de les illes, força més allargades, els arcs diafragma compartits a l'interior indiquen una clara planificació i uns agents promotors.³⁰

No endebades aquest sistema constructiu és generatriu de mitgeres entre finques. L'estructura de les illes marca parcel·les urbanes amb crugies d'uns quatre metres que corresponen a la llargada usual dels cabirons de fusta per als forjats dels pisos. De fet, som en uns temps en què les amplades de les construccions són regulades, com es veu el 1185 a Vilagrassa, Perpinyà o al Pirineu, com a molts altres indrets de la Corona d'Aragó. En el primer cas es parla de quatre llances d'ample per vuit de llarg, i un hort de les mateixes dimensions; en el segon, dues canes i mitja de Montpeller (uns cinc metres) i en el darrer la *monatalla*, que és la llargada d'un *monal* o biga.³¹ I no és un fet estrany, ja que, per exemple, Jaume II a Mallorca va establir ordinacions en les quals planificà polígons urbans amb trama en quadrícula, i es donaven ajuts als nous pobladors; i fins i tot, es marcaven terminis de sis mesos per construir quan s'atorgava una parcel·la.³²

L'observació de l'interior de les cases, gràcies al Programa d'Arqueologia Urbana de Montblanc,³³ va permetre identificar una veritable organització interna formada per una malla gairebé ortogonal

d'arcs diafragma que encara és present en la distribució de la propietat. Es veu, com hem dit, entre el carrer Major i els de Santa Tecla, Forn de la Vila, Hortolans i Desclergue, o entre els carrers Riber, Jueus, Pere Deguí i Corts. Les finques actuals conserven una estructura allargada i perpendicular al carrer, cosa que s'observa en altres llocs de Catalunya.³⁴ Cal significar que al mig de les façanes de les illes es veuen poques cantoneres de carreus, les quals es van localitzant en els extrems. Això fa pensar en la construcció més o menys en bloc de seccions grans, sinó d'illes senceres, que després es venen segons les necessitats i possibilitats dels compradors. No és un fet estrany, tal com vam dir en el seu moment, si pensem en promotors amb recursos, com podrien ser els Vilafranca. També es veu a l'Aragó, com estudia R. Betrán.³⁵

Dos elements són determinants per al creixement de Montblanc els segles XII-XIII. El primer és el call jueu, a banda i banda del carrer Riber, el qual marca l'accés a la vila des de l'est, ja que és el traçat del camí a Barberà i a Barcelona.³⁶ L'aljama ja era consolidada el 1298, quan Jaume II permeté tancar el barri amb tres portals, als extrems del carrer Riber i al Forn de la Vila. Tenia carnisseria, banys, una sinagoga que al segle XV era al Forn de la Vila, perquè l'anterior es va fer aterrar. També tenia un cementiri propi prop del riu Anguera, cap al camí dels Esmoladors.

Quant al carrer dels Jueus, és posterior, perquè el conegut arc diafragma pel qual el reconeixem té

³⁰ M. ADSERIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «Les cases de Montblanc», p. 161-162; M. ADSERIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «La vila de Montblanc...», p. 337-342.

³¹ Josep PUIG I CADAFALECH, Antoni DE FALGUERA i Josep GODAY I CASALS, «Precedents: l'arquitectura romana. L'arquitectura Cristiana pre-romànica», a *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol III-2, Barcelona, 1909 p. 584-585.

³² Jorge CURIEL ESPARZA, Julián CANTÓ PERELLÓ i María Asunción CALVO PEÑA, «Las ordenanzas municipales en la Edad Media», a Fernando BORES, José FERNÁNDEZ SALAS, Santiago HUERTA FERNÁNDEZ i Enrique RABASA DÍAZ (ed.), *Actas del segundo congreso internacional de la Historia de la construcción. La Coruña, 22-24 octubre 1998*, La Coruña, 1998, p. 107-109.

³³ M. ADSERIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «Programa d'Arqueologia Urbana...», p. 187-194; M. ADSERIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «Les cases de Montblanc», p. 161-162; M. ADSERIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «La vila de Montblanc...», p. 337-342.

³⁴ Eduard RIU-BARRERA, «Tipus i evolució de les cases urbanes», a Antoni PLADEVALL I FONT (dir.), *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III, Dels palaus a les masies*, Barcelona, 2003, p. 146-151.

³⁵ Ramón BETRÁN ABADÍA, «Planeamiento y geometría en la ciudad medieval aragonesa», *Arqueología y territorio medieval*, vol. 12-2 (2005), p. 75-120.

³⁶ Jaume FELIP SÁNCHEZ, «El call jueu de Montblanc (ss. XIII-XV)», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 5 (2016), p. 496-504.

continuïtat amb els de les cases que donen al carrer Ribera. Recordem que som a tocar del Riuot, que es va manar cobrir el 1320. Precisament les excavacions del pati del palau Alenyà van descobrir la seva volta i unes construccions que indiquen que l'espai fins al carrer dels Jueus era ocupat per habitatges (fig. 7).³⁷

Al final del carrer Ribera tenim l'anomenada torre de Poblet, interessant edifici de planta rectangular que al segle XIV s'inserirà en la muralla manada construir per Pere III. És al costat de la Font de la Vila o Font de Montblanc, documentada el 1180. La zona, per la proximitat al camí d'entrada i al proveïment d'aigua, aviat és urbanitzada.³⁸ Aquí el monestir de Santes Creus disposava les seves propietats: entre el carrer Sant Josep, Alenyà, rei Jaume, Riuot i Muralla Alfons III (fig. 8).³⁹

Tenim l'altre vòrtex cap al sud: l'església de Sant Miquel, documentada el 1288, que genera el barri corresponent. És un dels punts més interessants de l'evolució urbana de la vila, i al mateix temps un dels edificis més emblemàtics.

FIGURA 7: Arcades del carrer dels Jueus. La seva continuïtat sobre plànol a les finques de les illes contigües, que a l'esquerra donen al carrer Ribera i a dreta al palau Alenyà, indiquen que originàriament formaven part dels habitatges que anaven des del primer carrer al Riuot. Dit en altres paraules, el carrer dels Jueus és una urbanització d'època moderna

FIGURA 8: Restes de la casa del monestir de Poblet, al costat del carrer Riuot. En construir-se la muralla del segle XIV, aquest edifici es va integrar en el sistema defensiu

³⁷ Joan MENCHON BES, «Treballs arqueològics al pati del palau i evolució arquitectònica de l'edifici», a *El palau Alenyà de Montblanc*, Montblanc, 2001, p. 7-20.

³⁸ J. FELIP, *Montblanc (1155-1277)*..., p. 35.

³⁹ *Ibidem*, p. 37.

FIGURA 9: Església de Sant Miquel (D. Mestres)

No hi ha acord quant a la cronologia de l'església, perquè per a un seguit d'autors la façana és del segle XII i la nau de finals del XIII o mitjan del XIV, mentre que per a altres tot l'edifici és del darrer quart del XIII (fig. 9).⁴⁰

La urbanització al voltant de Sant Miquel devia tenir la seva prolongació a banda i banda del carrer Major i el de la Fusteria. La presència d'un parcel·lari similar al de la resta del vial, com el del carrer Ribera, acompanyat de les ja comentades seriacions d'arcs diafragma, així ho apunten. A més, Cal Poblet, al número 20 del carrer Major, és un exemple d'arquitectura de qualitat amb elements romànics a la façana, un clar precedent dels que veurem al segle XIV.

L'església de Sant Miquel es construeix separada uns dotze metres del carrer Major, de manera que es genera una plaça. La porta del temple tenia una porxada que servia per a les reunions del consell de la vila i les corts. A la banda de migjorn, l'existència d'arcades indica la urbanització de l'espai. Gràcies als treballs arqueològics i la troballa d'elements funeraris com esteles, sabem de l'existència del fossar, que funciona fins al segle XIX.⁴¹

També tenim nous equipaments assistencials i religiosos. Per començar, al sud del carrer Major, a l'entrada de la vila, el convent de Sant Francesc, una de les primeres fundacions de fraïmenors de Catalunya. Sabem que el 1238 Berenguer de l'Aguda va fer una deixa testamentària per a l'establiment d'una comunitat a Montblanc, a la qual van seguir altres donacions al llarg del segle. L'església és un bell exemple d'arquitectura gòtica construïda en dues fases diferenciades: la nau i les capelles; al seu costat, el claustre que organitzaria l'espai de la comunitat.⁴² Davant del convent, coneixem bé, encara que de manera parcial, un fossar baixmedieval del qual també procedeix una sèrie d'esteles funeràries.⁴³

⁴⁰ Cfr. Emma LIAÑO MARTÍNEZ, *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*, Tarragona, 1976, p. 61-87; Francesca ESPAÑOL BERTRAN, *L'arquitectura religiosa romànica a la Conca de Barberà i Segarra tarragonina*, Montblanc, 1991, p. 187-192; Joan FUGUET I MIQUEL MIRAMBELL, «Sant Miquel de Montblanc», a Joan FUGUET I SANS i Carme PLAZA I ARQUÉ (coord.), *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*, Montblanc, 2008, p. 126-130; Joan FUGUET I SANS, Miquel MIRAMBELL I ABANCÓ i Carme PLAZA ARQUÉ, *El teginat de l'església de Sant Miquel de Montblanc*, Valls, 2015.

⁴¹ Joan MENCHON BES, «Les esteles funeràries del Museu de la Conca de Barberà (I): peces procedents de les esglésies de Sant Francesc i Sant Miquel de Montblanc», *Aplec de Treballs*, núm 10 (1992), p. 171-214; Míriam GARCIA FORNÓS, Joan MENCHON BES i Marta BRU VIRGILI, «Esteles funeràries de Sant Miquel de Montblanc», a *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Tarragona, 10-13 de juny de 2011*, vol. 1, Tarragona, 2011, p. 603-610; Joan MENCHON BES, *Arqueologia funerària medieval a la Conca de Barberà. Estat actual*, Montblanc, 1996, p. 87-91.

⁴² Antoni CONEJO DA PENA, «Els convents de Montblanc», a Joan FUGUET I SANS i Carme PLAZA I ARQUÉ (coord.), *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*, Montblanc, 2008, p. 152-160; ID., «El convent de Sant Francesc de Montblanc», a Antoni PLADEVALL I FONT (dir.), *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I, Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona, 2002, p. 186-188; Maria ADSERIAS SANS i M. del Carme CARBONELL MUIÑOS, «El claustre del convent de Sant Francesc de Montblanc», a *II Congrés d'arqueologia medieval i moderna de Catalunya. Sant Cugat del Vallès 18-21 d'abril de 2002. Actes*, vol. I, Barcelona, 2003, p. 159-163; J. MENCHON, «Excavacions arqueològiques d'època medieval...», p. 492-493; Josep M. VILA, «L'antic convent de Sant Francesc de Montblanc», a *V Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya. Barcelona 22-25 de maig de 2014*, vol. II, Barcelona, 2015, p. 1.223-1.238.

⁴³ J. MENCHON, «Les esteles funeràries del Museu...»; ID., *Arqueologia funerària medieval...»; ID., «Excavacions arqueològiques a la necròpolis medieval de Sant Francesc de Montblanc», *Aplec de Treballs*, núm. 14 (1996), p. 37-78; ID., «Intervencions arqueològiques a Montblanc (Conca de Barberà)», a *Tortosa 1999. Jornades d'arqueologia 1999. Prehistòria, protohistòria i època medieval a les comarques de Tarragona (1993-1999). Tortosa octubre de 1999*, Barcelona, 2007, p. 359-377.*

FIGURA 10: Monestir de clarisses, conegut com de la Serra

FIGURA 11: Croquis evolutiu de la vila de Montblanc entre els segles XII i XIV, abans de la construcció de la muralla. Base: M. Solé, 1982, M. Adserias, J. Menchon i D. Mestres, 2006 i J. Felip, 2015

Al nord de la vila, és a dir, a la banda oposada de Sant Francesc, hi ha el convent de clarisses que coneixem com el santuari de la Mare de Déu de la Serra. Es tracta d'una fundació reial, quan el 1296 Jaume II insta la vila de Montblanc perquè faci una donació a la princesa Irene de Làscaris, per tal d'establir un convent de menoretas.⁴⁴ El 1311 el rei dona permís per a fer anar a buscar la fusta i la pedra i altres materials procedents de l'enderrocament de la sinagoga de la vila ducal, i el 1313 se'n declara protector. De l'edifici medieval ens ha arribat el santuari, una església de planta rectangular distribuïda per arcs diafragma i coberta a dues vessants, ara amagada per voltes d'època moderna. Les capelles laterals es rematen amb creueries de pedra. Les dependències conventuals visibles són del segle XVIII, tot i que no es pot descartar la permanència de restes anteriors (fig. 10).⁴⁵

Finalment, el convent del Miracle, després de la Mercè, s'ha de vincular a aquest orde religiós fundat per Pere Nolasc el 1218. Sabem d'una capella al costat del camí a la Guàrdia dels Prats, la qual es va erigir el 1246. Els mercedaris hi arriben el 1288 i després construeixen un temple de nau única amb interior distribuït per arcs diafragma. Sembla ser que al costat hi hauria un claustre com a espai distribuïdor de les dependències conventuals (fig. 11).⁴⁶

La vila reial de Montblanc va tenir un

important creixement al llarg dels segles XII i XIII. Que s'hi celebressin corts així ho demostra: 1307, 1333, 1370, 1371 i 1414. Tenia un govern municipal prou establert amb el seu batlle, mentre que al 1284 estava configurat per privilegi de Pere el Gran, amb elecció anual de setze jurats de la mà major (6), mitjana (5) i menor (5). Amb Jaume II esdevé cap de vegueria amb jurisdicció a la Conca, Muntanyes de Prades i Ribera d'Ebre. A més, va participar en el finançament de les campanyes militars de la Corona: conquesta de Mallorca, València i Múrcia, amb donatius importants.

L'evolució de Montblanc als segles XIV i XV, com s'esdevé en altres viles catalanes, mostra l'auge i davallada que patí el país, especialment per causa de la Pesta Negra (1348) i les guerres amb Castella (1360-1369) i la posterior crisi econòmica i demogràfica.⁴⁷

Els primers temps van ser bons, com es veu amb el creixement urbà i la construcció de grans casals o palaus, però després la situació va complicar la vida de la vila, tot i els intents de redreçar la situació. Per exemple, el 1368 es va reformar el govern amb setze jurats i trenta-quatre consellers. S'intenten resoldre els conflictes interns el 1393, quan es nomenen tres cònsols, un per cada mà, i dos consells, un de restringit amb setze membres i un de general amb

⁴⁴ A. CONEJO, «Els convents de Montblanc».

⁴⁵ Ana ACUÑA i ANTONI CONEJO, «Altres convents de clarisses», a Antoni PLADEVALL i FONT (dir.), *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I, Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona, 2002, p. 204-207.

⁴⁶ A. CONEJO, «Els convents de Montblanc»; ID., «Els convents mercedaris», a Antoni PLADEVALL i FONT (dir.), *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I, Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona, 2002, p. 236-237.

⁴⁷ J. MORELLÓ, «La vila de Montblanc».

cinquanta prohoms. A finals de segle les reunions passen de ser celebrades de Sant Miquel a un edifici propi, a la plaça Major, el qual no és un altre que l'actual seu de l'Ajuntament.

Va ser un temps complicat, amb bandositats entre els poderosos, com els Ballester-Poca i els Bardina-Marçal. El 1348 es van perpetrar robatoris al call i van ser assassinats alguns dels membres de l'aljama jueva, perquè se'ls creia responsables de la Pesta Negra. I, com en altres indrets del Principat, el 1391 el barri jueu va ser assaltat i pràcticament desaparegué la comunitat mosaica. La situació de crisi no va millorar, tot i que Joan erigí Montblanc en seu ducal. Pensem que estem en la que va ser la setena població de Catalunya, segons els fogatges de 1359-65 i 1378, quan es comptaven més de 600 focs; però al segle xv va passar a tenir-ne 457. Després de la Guerra Civil Catalana (1462-1472) es va passar a 254 focs, exclosos els eclesiàstics i nobles (any 1497), cosa que implica la pèrdua de la meitat de població respecte a la centúria anterior.⁴⁸ Tot i els incentius i rebaixes fiscals, la vila no va reeixir. La Guerra dels Dos Peres va ser un altre punt d'inflexió i va comportar la fortificació de la vila amb una nova muralla, que es documenta el 1366.

El creixement de la vila al segle xiv es manifesta en les corresponents transformacions urbanes. La més significativa és la substitució de l'església romànica de Santa Maria per un espectacular temple gòtic amb planta de nau-sala, que hom ha definit com la catedral de la Conca. Construcció finançada per les famílies més poderoses de Montblanc, es forma amb capçalera de set panys i cinc trams de nau, perquè no es va acabar de construir. Es va començar a inicis del segle xiv i l'obra es va anar esllanguint durant aquella centúria.⁴⁹

Un edifici assistencial iniciat el 1339 és

FIGURA 12: Claustre de l'hospital de Santa Magdalena, al barri de Santa Anna

l'hospital de Sant Marçal, manat construir per una deixa testamentària del comerciant Jaume Marçal. Es conserva bona part de l'església amb una nau organitzada per arcs diafragma. La construcció de la muralla va escapar la nau i l'edifici es va integrar en la defensa. A més, les excavacions realitzades fa uns anys a l'exterior indiquen que la zona va ser urbanitzada prèviament a la construcció de la muralla.⁵⁰

Abans d'arribar al Pont Vell, que hom data entre els segles XII i XIII,⁵¹ ens trobem amb el raval

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Joan FUGUET, «Esglésies amb coberta de creueria», a Joan FUGUET I SANS i Carme PLAZA I ARQUÉ (coord.), *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*, Montblanc, 2008, p. 136-138.

⁵⁰ E. LIAÑO, *Contribución al estudio del gótico...*, p. 143-152; Jaume RIERA SANS, «La fundació del Monestir de Sant Marçal de Montblanc (1391)», *Aplec de Treballs*, núm. 6 (1984), p. 97-112; José SÁNCHEZ REAL, «Jaume Marçal y Santa María de Montblanc», *Butlletí Arqueològic*, època V, núm. 3 (1981), p. 7-12.

⁵¹ Josep M. VILA I CARABASA, «Anàlisi estratigràfica del Pont Vell de Montblanc (Conca de Barberà)», a *Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura. Homenatge al Dr. Alberto López Múller*, Barcelona, 2020, p. 535-543; Jaume FELIP SÁNCHEZ, «El pont vell de Montblanc», *El Foradot*, núm. 97 (2016), p. 34-36.

⁵² Joan Albert ADELL I GISBERT, «L'hospital de pobres de Santa Magdalena de Montblanc i l'arquitectura hospitalària medieval de Catalunya», *Acta historica et archæologica mediævalia*, núm. 4 (1982), p. 239-263; Antoni CONEJO DA PENA, «L'antic hospital de Santa Magdalena de Montblanc», *Locus Amœnus*, vol. 6 (2002), p. 129-143; ID., «Arquitectura civil: palaus i hospitals», a Joan FUGUET I SANS i Carme PLAZA I ARQUÉ (coord.), *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*, Montblanc, 2008, p. 164-175.

⁵³ J. M. PORTA, *Montblanc*, p. 94; José SÁNCHEZ REAL, *La casa Desclergues de Montblanc*, Tarragona, 1974.

de Santa Anna, l'evidència del qual és present, per exemple, en un seguit d'arcades visibles des del carrer. Aquesta zona urbana es desenvolupa al voltant de l'hospital de Santa Magdalena, ja documentat el 1246. Ens n'ha arribat la capella del segle XIV, tot i que la documentació apunta a deixes testamentàries un segle abans. És una construcció d'una nau, irregular en adaptar-se a construccions anteriors, amb arcs diafragma i coberta de fusta. A la segona meitat del segle XV es va construir l'hospital sota els auspicis de l'arquebisbe Pere d'Urrea (1446-1489) i es mana fusionar-lo amb el de Sant Bartomeu, el qual era al costat del convent de Sant Francesc. Es construeix un edifici a mig camí del gòtic i el renaixement, on destaca un celebrat claustre a tres nivells precedit d'un espectacular vestíbul amb escalinata (fig. 12).⁵²

Els grans casals gòtics són un altre element urbanístic que cal destacar del Montblanc baix-medieval. Alguns exemples, com Cal Desclergue a la plaça Major, apunten ja elements del tardogòtic-renaixement, com la tribuna superior i una porxada avançada sobre arcs gairebé de mig punt. No endebades aquesta reforma es data al 1575.⁵³ A la mateixa plaça Major, cal fer esment del descobriment fa poc temps d'un casal gòtic amagat entre les construccions posteriors, el qual s'ha vinculat a la família Cervelló.⁵⁴ A prop, l'edifici de l'Ajuntament correspon a la casa del Consell, documentada aquí el 1404. Es conforma per l'addició d'almenys dues finques preexistents datades al segle XIII, com un seguit d'arcades que fan pensar en una distribució reticular de l'interior. La façana, molt reformada al segle XVII, manté un portal forà i un finestral gòtic.⁵⁵ No és un fet estrany, perquè l'evolució urbana de Montblanc, com la d'altres poblacions catalanes, al llarg del temps ha anat emmascarant les construccions anteriors que han quedat amagades tant a nivell de façana com d'interior, per la qual cosa s'ha de ser especialment curós en les obres de rehabilitació i reforma. Finestres coronelles, arcs, lògies, galeries, escales, forjats medievals, artesonats, guixerries amagades darrere d'envans, parets cel rasos, són elements constructius que van apareixent a mesura que es fan aquestes actuacions.

FIGURA 13: Cal Poblet, al carrer Major

Però l'existència de cases de certa importància no és pas exclusiva dels segles XIV i XV, sinó que es documenta abans. Abans s'esmentava el cas de Cal Poblet al carrer Major, que ocupa fins a tres crugies del parcel·lari medieval, amb façana de carreus, porta de mig punt amb guardapols i al costat un arc vinculable a un porxo. Al pis superior, finestres de mig punt i d'altres posteriors. A l'interior, la corresponent organització d'arcs diafragma, fins i tot una porta de punt rodó al primer pis (fig. 13).⁵⁶

El cas més estudiat és el de Ca l'Alenyà, actualment seu del Consell Comarcal de la Conca de Barberà. Els treballs arqueològics realitzats ja fa una colla d'anys indiquen una interessant evolució

⁵⁴ <https://www.diarimes.com/ca/camp-tarragona/210218/al-descobert-elements-arquitectonics-antics-palaus-medievals-montblanc_97181.html> (darrera consulta: 26 de maig de 2024).

⁵⁵ Jaume FELIP SÁNCHEZ, «La casa de la vila», *El Foradot*, núm. 6 (juny 2001), p. 10-11; ID., *Llibre de privilegis, concòrdies i cartes reials de la vila de Montblanc*, Montblanc, 2001, p. 16; M. ADSERIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «Les cases de Montblanc», p. 161-162.

⁵⁶ M. ADSERIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «Les cases de Montblanc», p. 161-162.

FIGURA 14: Façana de Ca l'Alenyà al carrer Sant Josep, actual seu del Consell Comarcal de la Conca

de la finca i de l'illa de cases, precisament propera al carrer Ribera, el Riuot, el call jueu i la famosa Fonda dels Àngels (fig. 14).

Abans de la coberta del Riuot (1320) es van poder identificar restes constructives que indiquen la urbanització de la zona fins al carrer Ribera; segurament el dels Jueus devia ser un vial força posterior (de quan es forma el jardí elevat de Ca l'Alenyà al segle XVIII), això sí, conservant el famós arc que el travessa. Al nord del Riuot, un seguit de murs i arcs apuntats versemblantment anteriors al palau s'integren a la seva obra, que es conforma

FIGURA 15: Evolució de la zona de Ca l'Alenyà d'acord amb els treballs arqueològics realitzats el 1995 (Menchon, J. 2001, p. 12)

per planta baixa i dos pisos, amb tres grans portals, pati interior, escala i naia o tribuna. L'edifici és un compendi constructiu que arriba fins al segle XV o inicis del XVI (fig. 15).⁵⁷

Cal Josa, al costat de les Escales de Santa Maria, és un altre casal per tenir en compte. És l'actual seu del Museu Comarcal i la façana nord es pot vincular a les escriptureries reials.⁵⁸ Tenim un edifici complex, sobre arcs diafragma i construccions força antigues, que ha patit força canvis, i una gran reforma del segle XVIII.⁵⁹

Un altre edifici, si bé poc conegut, és l'anomenat Palau Reial, al carrer Guillem de Llordat, 5-7. Conserva una façana de bolsonada i recorda la construcció de Ca l'Alenyà, amb planta baixa i portes de mig punt, i planta pis amb finestres coronelles triforades (fig. 16).⁶⁰

⁵⁷ J. MENCHON, «Treballs arqueològics al pati del palau...»; M. ADSESIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «Les cases de Montblanc», p. 161-162; A. CONEJO, «Arquitectura civil...»; J. MENCHON, «Intervencions arqueològiques a Montblanc...».

Cal indicar, però, que J. Felip vincula el palau amb els Marçals: Jaume FELIP SÁNCHEZ, «L'actual seu del Consell Comarcal de la Conca de Barberà a Montblanc: palau medieval construït per la família Marçal», *Aplec de Treballs*, núm. 20 (2002), p. 33-50.

⁵⁸ M. SOLÉ, *Guia del museu-arxiu de la Conca de Barberà*, Montblanc, 1989.

⁵⁹ M. ADSESIAS, J. MENCHON i D. MESTRES, «Les cases de Montblanc», p. 161-162.

⁶⁰ *Ibidem*.

FIGURA 16: L'anomenat Palau Reial, al carrer Guillem de Llordat

FIGURA 17: Cal Carlà, edifici vinculable als epígons del gòtic i inicis del renaixement *alla italiana*

FIGURA 18: Finestra renaixentista, de clara inspiració clàssica, a la façana del carrer Major, cal Carlà

Finalment, Cal Castlà o Carlà, a la plaça Sant Miquel, entre el carrer Major i el de la Fusteria. Es tracta d'un edifici dels epígons del gòtic i ja inicis del Renaixement, construït després de la Guerra Civil Catalana (1462-1472), quan el vell castell del Pla de Santa Bàrbara va quedar poc menys que inservible. Ens trobem amb un edifici força endreçat, de planta gairebé quadrada, amb tres façanes de bolsonada, gran portal forà, pis amb

grans finestres allindades i dalt de tot elements defensius-decoratius no acabats de construir, com es veu a les esperes d'*escaraguaites* (fig. 17). Alguna finestra que dona al carrer Major ens indica l'arribada de programes decoratius d'origen clarament clàssic, fruit de la vinguda de les modes renaixentistes d'Itàlia. Els treballs d'enderroc de l'interior han permès recuperar parts de força interès (fig. 18).⁶¹

I una muralla del segle XIV

Respecte a la muralla baixmedieval, cal indicar, en primer lloc, que la seva construcció va implicar deixar espais urbans extramurs, com el barri de Santa Anna i els convents de la Mercè, la Serra i Sant Francesc, però també va implicar l'aterrament d'edificis com l'hospital de Sant Marçal, tot aprofitant-ne els seus murs, com també passaria amb la muralla del segle XII a la zona del Foradot, d'acord amb el que apunta J. Felip.⁶² Però també és significatiu que dins el perímetre defensiu es van encerclar zones que no semblen tenir construccions, com es pot veure en el cadastre de 1731 (fig. 19).⁶³

⁶¹ Joan MENCHON BES i Isidre PASTOR I BATALLA, «Construir *alla romana* a Tarragona i el Camp: defenses, cases, castells, palaus», a Diana GOROSTIDI PI i Maria Elena VIRGILI BERTRAN (ed.), *Antonio Agustí i Lluís Pons d'Icart. El renaixement a Tarragona*, Tarragona, 2023, p. 153-180; A. CONEJO, «Arquitectura civil...».

⁶² J. FELIP, *Montblanc (1155-1277)*..., p. 30.

FIGURA 19: Portal de Sant Jordi i tram de muralla construïda a partir de 1366, en temps de Pere III

De fet, la realitat històrica i arqueològica ens indica que no totes les muralles baixmedievales del territori es van construir per causa de la Guerra dels dos Peres (1356-1369). Serien els casos de Reus, Falset, Prades o el Mur Vell de Tarragona.⁶⁴

Vinculades a l'enfrontament entre Pere III de Catalunya i el seu homònim castellà, tenim la muralla de Constantí, obra senzilla, ja que és una paret de base de maçoneria i muntada de tàpia defensada per bestorres. La de la Selva del Camp ens recorda la muralla montblanquina, amb un ampli recorregut amb panys culminats per merlets de tàpia, i torres quadrades. Cas a banda és

Tarragona, amb una primera muralla vinculada a l'arquebisbe Pere de Clasquerí, de 1363, que va ser el simple tapiat de la vella façana del circ romà. Posteriorment, el Mur Nou o Muralleta, una construcció de més de quatre metres d'ample que evoca les dimensions de la muralla romana.⁶⁵

El llarg procés de recuperació de les muralles de Montblanc, iniciat amb els projectes de Jeroni Martorell aviat farà un segle, ha permès recuperar un dels perímetres defensius més interessants d'Europa. Ara bé, potser de vegades s'ha pecat d'un cert plantejament mimètic que ha comportat realitzar intervencions molt basades en una recuperació modular de pany de muralla, pas de ronda i merlets de maçoneria, quan la realitat arqueològica indica una altra cosa. Certament ens trobem amb força trams de muralla, i també torres, fetes de tàpia. No oblidem que és una construcció que té camí de set segles i a la qual no li han faltat reformes, reparacions, ensulsiades, patiments...⁶⁶

A més, hi ha un altre detall constructiu que no ha estat exempt de certa discussió interpretativa: alguns trams, com al costat del portal de Sant Jordi o prop de la torre dels Cinc Cantons, deixaven veure un parament de tàpia que no devia aixecar al metre de gruix, de manera que no hi podria haver pas de ronda. Però a la base de maçoneria es veu com la muralla és més ampla: ens trobem amb una muralla amb un mur de tàpia regruixat. Primer es devia aixecar la cara exterior, i després es bastia un altre mur a dins, a fi i efecte d'habilitar a sobre el pas de ronda. La raó té una lògica constructiva: és difícil bastir una obra de tàpia més gruixuda dels 80 cm, de manera que per assolir amplades més grans el que es fa és regruixar-la amb una tapiada interior. Això s'ha constatat en altres fortificacions medievals, com la Muralleta de Tarragona (segle XIV) o el castell d'Ulldecona. A més, en cas de caiguda del parament extern podria deixar encara dempeus

⁶³ J. M. PORTA, *La vila de Montblanc...*

⁶⁵ J. MENCHON, *Carreus, columnes, inscripcions...*

⁶⁶ Anem amb compte, que criticar el que han fet els altres és molt fàcil quan han passat els anys. Ens hem de posar dins les sabates d'aquells que hi van treballar, amb els coneixements, els mitjans i les eines que tenien. Siguem justos amb ells, perquè després demanarem que els que vindran siguin justos amb nosaltres.

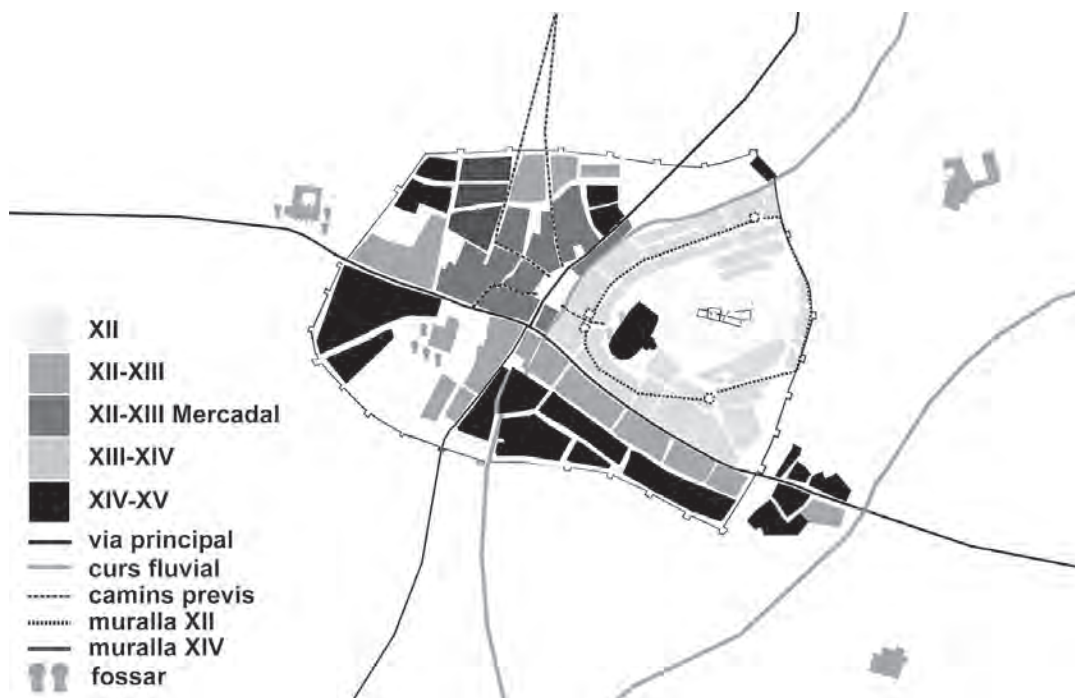

FIGURA 20: Croquis evolutiu de la vila de Montblanc entre els segles XII i XV amb marcat de la construcció de la muralla. Base: M. Solé, 1982, M. Adserias, J. Menchon i D. Mestres, 2006 i J. Felip, 2015

la cara interior.⁶⁷

El fet és que aquesta diferenciació ha estat interpretada com a dues fases constructives. La primera, del 1366-1373, quan es devia tancar el recinte, tot i que en determinats punts això no és així, cas de la zona del Portal del Castlà, l'angle del portal de Sant Jordi o la torre de Sant Francesc. La segona fase ja es data entre 1373 i 1400, quan es

completa la secció de la muralla fins als merlets.⁶⁸ Les dificultats per al finançament de les obres, que s'allarguen fins el tombant de segle, com succeeix en altres llocs, fan pensar en una construcció més complexa que cal estudiar amb cura. Queda obert el debat, sempre i quan sigui constructiu, mai millor dit (fig. 20).⁶⁹

⁶⁷ Joan MENCHON BES, «Unes muralles medievals molt antigues: Tarragona», *Rodis. Journal of medieval and postmedieval archaeology* núm. 6 (2023), p. 305-336; ID., «Les muralles del Camp...»; ID., «Muralles de Montblanc»; ID., *Carreus, columnes, inscripcions...*

⁶⁸ La interpretació neix del que explica Jaume FELIP SÁNCHEZ, «Notes històriques referents a la muralla de Montblanc», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 4 (2015), p. 446-459. La podem veure a Carlos BRULL i Josep M. VILA, «La muralla medieval de Montblanc. Estudi, restauració i museització», a Jordi FARRÉ, Xavier ESTEVE, Josep M. FELIU, Joan GARCIA, Carme MIRÓ, Núria MOLIST i Gemma SABATÉ (ed.), *Muralles urbanes. Diàleg entre urbanisme i patrimoni. Actes de les XVII jornades d'estudis penedesencs 2018. Sitges, Vilafranca del Penedès, Calafell 19, 20 i 21 d'octubre de 2018*, Vilafranca del Penedès, 2019, p. 133-158 i Carlos BRULL i Josep M. VILA, «Recuperació del Portal de Sant Francesc a les Muralles medievals de Montblanc. Evidències arqueològiques i concrecions arquitectòniques», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. XXXIV (2020), p. 199-213.

⁶⁹ No entrarem, ni en tenim ganes, en el debat sobre l'actuació al portal de Sant Francesc, que ha comportat una forta polèmica. Remetem, però, a la bibliografia generada. Cfr.: Carlos BRULL, «Manteniment i posada en valor de la muralla medieval de Montblanc», a *Fortificaciones. Intervenciones en el patrimonio defensivo. Actas del XXXIV Curset. Jornades Internacionales sobre la intervenció en el Patrimoni Arquitectònic. Barcelona 15-18 diciembre de 2011*, Barcelona, 2012, p. 159-169; C. BRULL i J. M. VILA, «La muralla medieval de Montblanc...»; C. BRULL i J. M. VILA, «Recuperació del Portal de Sant Francesc...»; Maties SOLÉ i MASERAS, *Montblanc. Conjunt monumental i artístic: 50 anys de restauració de la muralla medieval*, Valls, 2017; Maties SOLÉ i MASERAS i Jaume FELIP SÁNCHEZ, «L'antic portal de Sant Francesc a la muralla de Montblanc», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XXXIV (2020), p. 183-198; Josep M. VILA i CARABASA, «Arqueologia urbana a Montblanc. Darreres intervencions (2011-2013)», a *Tribuna d'arqueologia 2014-2015*, Barcelona, 2017, p. 69-85; ID., «Les muralles de Montblanc i d'altres poblacions mitjanes de les comarques tarragonines. Gènesi, procés constructiu i evolució posterior», *Rodis. Journal of medieval and postmedieval archaeology*, núm. 6 (2023), p. 57-80.

JAUME CONESA : UN MONTBLANQUÍ A LA CORT DE PERE EL CERIMONIÓS I FORJADOR DE LA LLENGUA CATALANA (1314-1375)

JOSEP MARIA SANS I TRAVÉ

Acadèmic i exdirector de l'Arxiu Nacional de Catalunya

Els veïns i els visitants de Montblanc, en un moment o altre, transiten pel carrer Bover, sigui a través de la seva monumental entrada per la torre d'ingrés per sol ixent, sigui sortint del carrer Major per dirigir-se al lloc esmentat. A la banda esquerra pujant des de la muralla, només hi ha un carrer: el rètol, del qual, en català –probablement, per la seva vellúria, posat en temps de la Segona República– diu Carrer de Jaume Conesa.

Haig de confessar que jo, en les meves anades sovintejades a Montblanc –com la majoria de nens i joves de la rodalia, que hi veníem per raons de mercat, per assumptes sanitaris o simplement acompanyant els nostres pares a gestionar els seus afers–, sempre em va sorprendre aquest nom, ben visible i en català, quan als nostres pobles la retolació dels carrers –com un element més de la representació cultural duta a terme contra el nostre país pel règim franquista implantat a partir de 1939– era en castellà, la llengua imposada militarment.

No sabia res del personatge a qui estava dedicat aquell carreró, petit, curt i sense numeració en aquell moment. En el meu interior, vaig pensar –ja que desconeixia en aquell moment el passat històric de la vila– que es devia tractar d'alguna personalitat local destacable, potser un alcalde del segle XIX o de la primera meitat del segle XX, o potser un patrici que hagués excel·lit per la seva generositat vers la vila, però no gaire distingit, atesa la modèstia de l'esmentada travessera, o simplement un vilatà que hi hagués tingut la seva casa, com

passava a moltes ciutats i pobles, on el nom d'un carrer el determinava la residència d'un habitant o d'una família rellevant.

El meu criteri va canviar radicalment quan a començament de l'any 1970 es publicà el cartell de Premis de les Festes Pompeu Fabra, que se celebrarien a Montblanc el proper mes de setembre i entre els quals n'hi havia un d'història, dedicat al montblanquí Jaume Conesa, secretari de Pere el Cerimoniós. Fou a partir d'aleshores que m'interessà el personatge, de manera que vaig començar a cercar el seu nom en les principals obres d'història del nostre país. La recerca fou positiva, ja que pel període de Pere el Cerimoniós (1336-1387) el nom del montblanquí hi era molt sovintejat. Després vaig continuar en els fons que jo estava investigant en aquells anys de l'Arxiu Reial de Barcelona: també el seu nom va aparèixer en molts documents dels registres i pergamins de la Cancelleria Reial del segle XIV, així com també en els fons del Priorat de Sant Joan de Jerusalem. A un primer cop d'ull vaig entendre que es tractava d'un personatge que havia deixat un important rastre documental que permetia esbossar-ne una primera biografia, més curta o més llarga, en funció de la quantitat i qualitat d'informació que jo pogués aplegar. Tenia mig any per endavant, període durant el qual podria conjuminar la meua recerca amb els estudis universitaris de cinquè de carrera que en aquell moment feia a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.

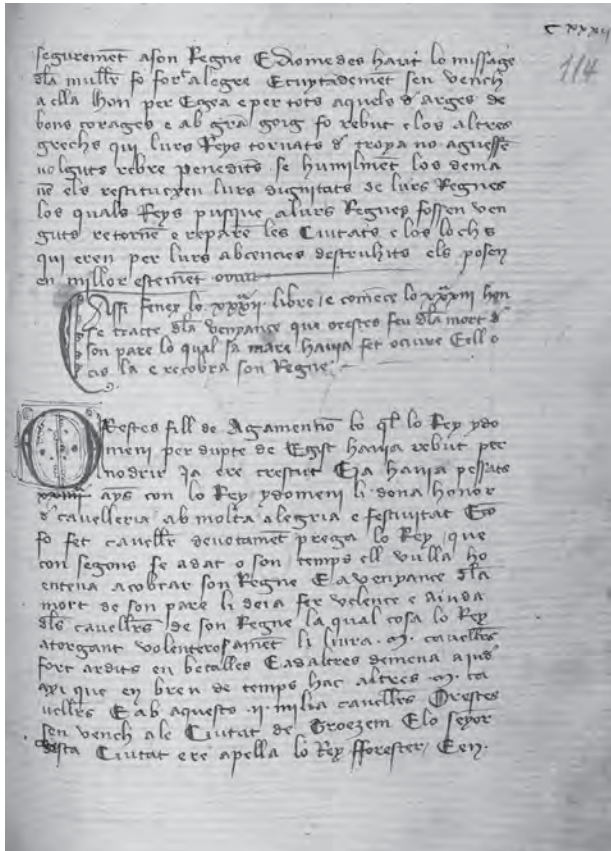

FIGURA 1: Històries Troianes (Biblioteca de Catalunya, Ms. 227).
Foto: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes

FIGURA 2: Palau dels Alenyà, Montblanc. Foto: Josep Maria Rovira

En relació amb el nom de la travessera del carrer Bover, vaig pensar que segurament devia respondre a les disposicions governamentals de començament del segle xx, les quals van manar l'any 1910 fer una estadística d'edificis de les poblacions, cosa que va motivar que es definissin els carrers i es numeressin les cases. Sabia que un dels promotors dels nous noms dels carrers de la Vila Ducal fou el patrici montblanquí, historiador i polític, Joan Poblet i Teixidó (1877-1918) i vaig suposar que, il·lustrat com era, devia proposar dedicar un carrer a Jaume Conesa. Si no fou, en aquesta ocasió, segurament, havia pensat jo, la dedicació d'un vial al nostre personatge devia ser tot seguit després de la publicació l'any 1916 de la traducció que feu Jaume Conesa del llatí al català de les *Històries*

Troianes de Guiu de Columnes (fig. 1).¹ Aquesta obra anà acompanyada d'un breu comentari sobre l'autor de la traducció, on s'especificava que Jaume Conesa era nascut a Montblanc, vila a la qual estigué sempre vinculat, malgrat que per les exigències professionals a la cort del monarca Pere III calia que habités a Barcelona i seguís al costat del monarca en els desplaçaments pels seus dominis; anava a Montblanc sempre que les seves tasques li ho permetien, i allí tingué un esplèndid habitatge, el palau Alenyà, seu actualment del Consell Comarcal de la Conca de Barberà (fig. 2).²

L'estiu de l'any 1970, quan ja disposava de prou informació sobre Jaume Conesa, em vaig recloure quinze dies a l'hostatgeria del monestir de Poblet per elaborar la redacció de la recerca, i on podia

¹ Ramon MIQUEL Y PLANAS, *Les Histories Troyanes de Guiu de Columnes traduïdes al català en el xivè segle per en Jacme Conesa y ara per primera volta publicades per R. Miquel y Planas*, Barcelona, 1916.

² Gabriel SERRA CENDRÓS, Josep M. PORTA BALANYÀ i Jaume FELIP SÁNCHEZ, *Apunts històrics sobre el Palau Alenyà i els seus habitants, Montblanc*, 2001, p. 29-32; Jaume FELIP SÁNCHEZ, «L'actual seu del Consell Comarcal de la Conca de Barberà a Montblanc: palau medieval construït per la família Marçal», *Aplec de Treballs*, núm. 20 (2002), p. 33-50.

ajudar-me, així mateix, dels llibres de la biblioteca del monestir, atès que n'hi havia bastants de relacionats amb el tema que jo treballava. L'estada va ser ben positiva: havia elaborat una biografia, suficient per a l'ocasió, que permetia tenir una idea dels trets bàsics de la vida d'aquell montblanquí tan il·lustre, que d'escrivent de la notaria comuna de Montblanc, sota la direcció del rector de Santa Maria Andreu de Contijoch, havia arribat, amb un *cursus honorum* espectacular i progressiu, a ser cap de la Cancelleria i conseller privat del rei Pere III el Cerimoniós i assimilat a la noblesa no només pel càrrec que exercia a la cort sinó també a través de la compra del castell i jurisdicció de l'Espluga Calba.

Vaig presentar, doncs, el fruit de la meua recerca per optar al corresponent Premi a les festes Pompeu Fabra, celebrades a Montblanc, on el diumenge 6 de setembre, a l'església de Sant Miquel, plena de gom a gom, vaig tenir l'honor de rebre el reconeixement de mans de Miquel Coll i Alentorn.³

Tot i les peticions de publicació del treball per part dels responsables del Museu-Arxiu de Montblanc i comarca, m'hi vaig resistir perquè preveia que ben aviat la meua informació sobre el biografiat havia d'augmentar molt, ja que

havia trobat documentació important que calia incorporar a l'estudi ja elaborat. L'ajornament, doncs, fou motivat per aquesta circumstància i per un coneixement més profund tant de l'oficina notarial de les viles amb notariat públic⁴ com sobretot gràcies als treballs del bon amic Josep Trenchs i Òdena (1942-1991) sobre la Cancelleria Reial en el període de Pere el Cerimoniós, que em donaren una visió molt més objectiva, ampla i real del món del treball en aquells centres.⁵ Això va fer que posposés el treball amb la perspectiva d'utilitzar la part corresponent a la tasca de Conesa a la notaria de la vila per a un estudi sobre la creació i evolució del notariat a Montblanc fins al segle XIX, concretament fins a la promulgació de la Llei del Notariat de 28 de maig de 1862, un treball que havia de ser la introducció de l'inventari dels protocols del districte de Montblanc que estava elaborant Josep Maria Porta i Balanyà.⁶ La quantitat d'informació que vaig aplegar, però, em feu decidir finalment a destinar-la a una nova publicació, atesa la consistència i interès que presentava el notariat a la nostra comarca.⁷

Avui,⁸ per tant, ofereixo un estudi resumit de l'anàlisi de la documentació que he anat aplegant al llarg dels anys que van des de 1970 fins a l'actualitat,

³ Vegeu la referència a aquestes Festes Pompeu Fabra celebrades a Montblanc a Maties SOLÉ I MASERAS, «Francesc Sifre, impulsor i fundador del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», *Aplec de Treballs*, núm. 30 (2012), p. 50.

⁴ Daniel PIÑOL ALABART, *El notariat públic al Camp de Tarragona: Història, activitat, escriptura i societat. Segles XIII i XIV*, Barcelona, 2000.

⁵ Josep TRENCHS i Antonio M. ARAGÓ, *Las Cancillerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II*, amb la col·laboració de Rafael Conde y Delgado de Molina, Saragossa, 1983; Josep TRENCHS i Àngel CANELLAS, «La cultura dels escribes i notaris de la Corona d'Aragó (1344-1479)», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, núm. 5 (1988), p. 5-38; Josep TRENCHS ÒDENÀ, *Documents de Cancelleria i de Mestre Racional sobre la cultura catalana medieval*, ed. a cura d'Ignasi Baiges, Daniel Duran i Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, 2011.

⁶ Josep M. PORTA I BALANYÀ, *Inventari dels registres i protocols del districte notarial de Montblanc*, Montblanc, 2023.

⁷ La meua decisió va enfadar moltíssim el fins aleshores bon amic J. M. Porta, antic alumne meu a la Delegació de Tarragona de la Universitat de Barcelona, col·laborador durant la meua etapa de Cap del Servei d'Arxius –en l'exercici de les meves competències el vaig designar director de l'Arxiu Comarcal, elecció que va resultar altament positiva per la feina que ha dut a terme al llarg dels anys que ha dirigit el centre arxivístic comarcal– i persona que ha disposat sempre de la meua confiança, com vaig expressar en la *laudatio* –precedida dels precis que acceptés l'homenatge que li volíem fer, ja que inicialment el rebutjava– que li vaig dedicar en l'*Aplec de Treballs* del nostre centre d'estudis (Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Homenatge a Josep M. Porta i Balanyà, col·lega i amic: la seva petjada de servei a Montblanc i a la Conca de Barberà», *Aplec de Treballs*, núm. 38 (2020), p. 9-60). La manca de diàleg personal entre ell i jo –només es va adreçar a mi amb correus electrònics, alguns dels quals no vaig ni llegir perquè considerava que hi havia prou amistat per parlar–, i les seves ordres a la impremta d'aturar la impressió del Catàleg que havia de publicar la Fundació Noguera, la qual havia pagat el treball inicial de Porta, va determinar que ho publicués posteriorment el Consell Comarcal de la Conca de Barberà. Tot i la manca d'elegància i d'agraïment de Porta vers una persona que el va ajudar i va confiar plenament en ell, el fet important és que l'inventari dels protocols del districte de Montblanc ha sortit a la llum. Per aquest motiu –ni que no m'ho fes saber el dia de la seva presentació– li envio des d'aquí la meua felicitació per posar al servei dels investigadors aquesta nova eina de coneixement dels fons del nostre Arxiu Comarcal. Espero i desitjo que el temps, l'objectivitat i la tranquil·litat tornin algun dia les aigües a mare.

⁸ Vaig fer la veu «Conesa, Jaume», a l'*Enciclopèdia Catalana* i darrerament he publicat una síntesi de la seva biografia: vegeu Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Jaume Conesa, un montblanquí il·lustre del segle XIV i la seva aportació a la llengua i literatura catalanes (1313?-1375)», *Cultura i Paisatge*, núm. 16 (2023), p. 45-55.

que comprenen els següents aspectes: Primera part: la vida de Conesa a Montblanc, família i formació; tasques notariales a Montblanc i a Santa Maria del Pla. Segona part: el pas a la cort del rei: d'escrivà de manament del tresorer a secretari i protonotari del rei Pere el Cerimoniós. Tercera part: Jaume Conesa i Montblanc: predilecció, actuacions i problemes. La seva presència a la comarca. La compra del castell de l'Espluga Calba (1368). Quarta part: el literat i col·laborador en l'ennobliment de la llengua catalana, traductor de les *Històries Troianes* de Guido delle Colonne.

Justifica la seva participació en les jornades d'enguany que tenen per títol *D'Art i d'argent. Montblanc, paisatge artístic d'una vila reial* (segles XIV i XV), el fet que Conesa el 8 de juny de 1359 fundés a l'església parroquial de Santa Maria el benefici eclesiàstic de Tots els Sants, situat amb posterioritat a la capella anomenada avui de la Mare de Déu de Montserrat.

1.- Família i formació

Lamentablement, fins avui no hem trobat la documentació que ens permeti conèixer el nom dels pares de Jaume Conesa. Només disposem d'informació sobre els seus parents en un document atorgat pel seu fill Gabriel el 6 de novembre de 1379, on enregistra la venda del castell de l'Espluga Calba que havia comprat precisament el seu pare.⁹ Aquesta font notifica que Jaume Conesa tenia un germà més jove que ell, anomenat Berenguer, que vivia a Montblanc, al qual nomenà marmessor del seu testament.

Informa, a més, que Francesc de Tèrmens, adscrit a l'administració del veguer, té alguna relació familiar amb en Jaume, bé que desconexem el tipus de parentiu. Potser es tractava d'un oncle

valencià, ja que un fill de Francesc, Jaume de Tèrmens, oficial de la tresoreria del Duc, és citat com a oncle de Gabriel Conesa.

Suposem, d'altra banda, que Jaume Conesa degué néixer l'any 1314, si tenim present que quan rebé el títol de notari reial pels dominis de Pere III l'any 1338 havia d'haver fet els vint-i-quatre anys, segons les disposicions dictades pels monarques en relació amb l'edat mínima per a accedir a l'exercici de l'art de la notaria, com veurem més endavant.

Segurament, la vinculació de la seva família a la vida administrativa de la vila degué ser la causa que motivà la formació humanística de Conesa, dirigida especialment cap a l'exercici notarial.

Montblanc, com altres poblacions del seu entorn, disposava ja en aquesta època, com fa anys ja va afirmar l'erudit eclesiàstic tarragoní mossèn Sanç Capdevila,¹⁰ i com han incidit més actualment Josep Maria Grau i Pujol i Roser Puig Tàrrach¹¹ i Jaume Felip,¹² d'una escola on s'ensenyaven les primeres lletres i gramàtica, probablement dependent inicialment de la parròquia, d'acord amb les prescripcions dels concilis de Laterà de 1179 i 1215; una escola documentada ja el 1293, que passà posteriorment a càrrec del municipi. Aquestes escoles estaven destinades inicialment a la formació d'aquells que es preparaven per a la carrera eclesiàstica, tot i que admetien també altres alumnes. Encara l'any 1442 s'esmenta com una afrontació «la casa de les Escoles de Gramàtica», situades en l'espai que actualment hi ha entre la casa de la Vila i el carrer de l'Estudi Major.¹³ Tot i que no ho tenim documentat, segurament a inicis del segle XIV l'ensenyament de primeres lletres i els estudis subsegüents de llatí, gramàtica i arts devien dependre, tal com hem avançat, de la parròquia de Santa Maria, aspecte que tindria una certa relació amb el fet que l'any 1293, segons explica Felip, hi ensenyés dret canònic el mestre Arnau de Soler.¹⁴

⁹ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Arxiu del Gran Priorat, Armari 7, pergamí 13.

¹⁰ Mn. Sanç CAPDEVILA, «Les antigues institucions escolars de Tarragona», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XII (1927), p. 60-162 i 348-375.

¹¹ Josep M. T. GRAU I PUJOL i Roser PUIG I TÀRRECH, «Instrucció pública i alfabetització a Montblanc en el segle XVIII», *Aplec de Treballs*, núm. 8 (1987), p. 112-113.

¹² Jaume FELIP SÁNCHEZ, «Cultura i Literatura Medieval a la Conca de Barberà», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 9-10 (2020-2021), p. 26.

¹³ J. M. T. GRAU i R. PUIG, «Instrucció pública i alfabetització...», p. 112.

¹⁴ J. FELIP, «Cultura i Literatura Medieval...», p. 26; Jaume FELIP SÁNCHEZ, «El gibel·lí Azzo di Lambertazzi a Catalunya i una lletra de canvi de 1333», *Aplec de Treballs*, núm. 36 (1918), p. 107.

Així mateix, el fet que l'arquebisbe de Tarragona, en oposició amb la municipalitat, defensés l'exclusivitat de l'Església en l'ensenyament suggereix aquesta suposició.¹⁵ D'altra banda, segons exposa l'esmentat autor, l'escola de gramàtica ja funcionava a la vila el 1293, quan el mestre Guillem Arnau de Montecarballo fou autoritzat per Jaume II a «ensenyar gramàtica i lògica, segons la forma habitual dels mestres lectors de temps passats», de manera que manava als jurats i prohoms de la vila que no li posessin impediments i que li fos pagat el mateix salari que el dels que l'havien precedit en el càrrec.¹⁶ Així mateix, Felip apunta la possibilitat que el canonista bolonyès Azzo de Lambertazzi ensenyés a l'esmentada escola de gramàtica dret canònic a la nostra vila, on finà.¹⁷

D'altra banda, com afirma aquest mateix autor, segurament també els framenors oferien «als fills de cases humils la possibilitat d'aconseguir estudis», atès que alguns dels conventuals disposaven de bon nivell cultural.¹⁸

Cal suposar, tanmateix, que no tot l'ensenyament a la vila depenia dels centres que acabem d'esmentar, sinó que degueren donar-se ensenyaments particulars a fills de cases econòmicament potents; molt especialment, atès el nombre important de mercaders i negociants, els fills d'aquests devien rebre una formació adequada al futur exercici de la professió familiar.

Tot i això, els montblanquins que perfeccionaren els seus estudis amb graus universitaris superiors, sobretot de dret civil, dret canònic, teologia, filosofia, medicina i arts degueren fer-ho a les universitats de Montpeller i Bolonya, i a partir de 1300 a l'Estudi General de Lleida.

Pel que fa a Jaume Conesa, cal suposar que

després de la seva formació en gramàtica degué aprendre, probablement sota la direcció del rector Ramon de Pujol (1296-1326) i posteriorment amb Andreu Contijoch (1329-1356),¹⁹ la pràctica d'escriure instruments notariais, tècnica per a l'exercici de la qual no calia ampliar els estudis universitaris a cap dels centres que acabem d'esmentar, atès que fonamentalment el notari era «un pràctic del llenguatge escrit» que, per autorització de la potestat civil o eclesiàstica, gaudia de la confiança de la societat per a redactar els testaments, actes i contractes dels quals s'havia de servir memòria escrita. No havia de defensar clients, com feien els advocats, sinó que havia de posar per escrit adequat, però, a dret, els esmentats tipus d'instruments.

Amb un bon bagatge cultural après a l'escola de gramàtica i bons coneixements de llatí, i per les vinculacions de la seva família amb el grup administratiu de la vila, Jaume Conesa passà a perfeccionar-se com a aprenent a l'oficina notarial de la vila, que dirigia en aquell moment el rector de Santa Maria, mossèn Andreu de Contijoch.

Malgrat l'escassetat de documents relatius a la família de Jaume Conesa, sabem, així mateix, que era casat amb Isabel Messeguer, filla de Bernat, ciutadà de Barcelona,²⁰ i d'una tal Clara, de qui no tenim cap altra informació, llevat que era encara viva l'any 1375.²¹ Potser va afavorir el matrimoni de Jaume amb Isabel el fet que per aquesta època un parent d'Isabel, Arnau Messeguer, ciutadà de Barcelona, comprés l'any 1324 el castell de Solivella a Sibill-la d'Anglesola. Els Messeguer senyorejaren el lloc fins a l'any 1394, data en què fou recuperat per la Corona.²² No és inversemblant, atesa la proximitat entre Montblanc i Solivella, que

¹⁵ J. FELIP, «Cultura i Literatura Medieval...», p. 26.

¹⁶ J. FELIP, «El gibel·lí Azzo di Lambertazzi...», p. 108.

¹⁷ *Ibidem*, p. 108-109.

¹⁸ J. FELIP, «Cultura i Literatura Medieval...», p. 26.

¹⁹ Vegeu les corresponents veus a Josep Maria GRAU I PUJOL i Francesc BADIA I BATALLA, *Diccionari biogràfic històric de Montblanc*, Montblanc, 2008, p. 191 i 75, respectivament.

²⁰ Arxiu de la Catedral de Barcelona, not. Pere Borrell, *Capibrevium*, 2 d'abril-30 juliol de 1375, citat a Joan M. PERUJO MELGAR, *Les Històries troianes de Jaume Conesa, traducció catalana de la Historia destructionis Troiae de Guido delle Colonne. Estudi i edició*, Alacant, 2015, p. 73.

²¹ Així es desprèn del nament de Pere el Cerimoniós de 30 de juny de 1375, quan ja havia mort el nostre personatge, fet a Guillem Despuig, llicenciat en lleis, i al jurisconsult Berenguer Descortey, perquè recuperessin els llibres i documents que havien estat en poder de Jaume Conesa i que guardava la seva vídua Isabel o la seva sogra Clara, perquè fossin conservats en un lloc segur; J. TRENCHS, *Documents de Cancelleria...*, doc. 1.681, p. 428-429.

²² Joan MENCHON BES, «Una mica d'història», a Joan-Albert ADELL GISBERT, Ariadna ADELL CASAS, Pau ARROYO CASALS, Moisés DÍAZ GARCÍA i Joan MENCHON BES, *Els castells de Solivella entre el gòtic i el renaixement a la Catalunya Nova*, Tarragona, 2014, p. 32-34.

nasqués una bona relació entre les dues famílies que culminà amb el matrimoni del notari i la pubilla d'Arnau. D'aquesta relació nasqueren tres fills, el més gran i hereu, Gabriel Conesa –del qual parlarem més avall–, Francesc i Jaume.²³

Tot i que alguns autors i enciclopèdies consideren que el protonotari va morir cap a l'any 1390, com ara la Viquipèdia, l'*Enciclopèdia Catalana* o el *Diccionari biogràfic històric de Montblanc*,²⁴ sabem del cert que finà, probablement a Barcelona, poc temps abans del mes de maig de 1375. Un any abans del seu traspàs, el dia 10 d'abril de 1374, atorgà el seu testament davant el notari barceloní Francesc Corçà.²⁵ D'altra banda, el seu nom desapareix dels registres de la Cancelleria Reial a partir de començament de desembre de 1374. Per aquest motiu suposem que, tot i que devia arribar en aquest darrer any a la seixantena, alguna mena de malaltia el va apartar de les seves tasques cancelleresques, com ho demostra el fet que a partir del mes de maig de 1375 ja va actuar com a protonotari Bernat de Bonastre.²⁶ D'altra banda, confirma la seva mort el fet ja esmentat de l'encàrrec del Cerimoniós el 30 de juny de 1375 a dos homes de dret perquè recuperessin de la seva vídua o sogra els llibres i documents que es trobaven a la residència del finat.²⁷

2.- Les primeres tasques professionals a l'oficina notarial de la vila de Montblanc

La manca de documentació sobre el món notarial de Montblanc a l'època medieval no ens permet una anàlisi aprofundida del seu desenvolupament, contràriament a allò que s'esdevé, per exemple, amb poblacions amb una importància política i administrativa semblant, com és el cas de Cervera, on els notaris constituïren una organització pròpia i fins i tot hi crearen un col·legi notarial, com bé ha estudiat Josep Maria Llobet.²⁸

La notaria de Montblanc fou encomanada el mes d'octubre de 1194 per Alfons I el Cast al rector i església de Santa Maria, tal com passà a altres llocs del nostre país en què les escripturacions públiques notariales foren adjudicades a parròquies; aquest fou el cas de Vic, Vilafranca, Igualada i Manresa, o de monestirs com ara Poblet, Santes Creus i Vallbona, entre d'altres.²⁹ De fet, quan l'esmentat comte rei adoptà aquesta disposició, legitimà la tradició de la comarca, ben confirmada a l'Espluga de Francolí,³⁰ Vimbodí,³¹ Sarraí³² i Santa Coloma de Queralt,³³ així com naturalment a Montblanc,³⁴ poblacions de nova fundació en les quals els redactors dels documents eren monopolitzats

²³ En el fogatge publicat per Lluís París i Bou sobre Montblanc, que considera de finals de segle XV (atesa la manca de suficient informació, podria ser de la primera meitat d'aquest segle) consta un tal Jaume Conesa, clergue beneficiat, que podria tractar-se del fill petit de Jaume Conesa (vegeu Lluís PARÍS I BOU, «El creixement del Montblanc Medieval i un fogatge de finals del segle XV», *Aplec de Treballs*, núm. 1 (1978), p. 149).

²⁴ J. M. GRAU I F. BADIA, *Diccionari biogràfic històric...*, p. 74.

²⁵ Així ho esmenta el seu fill Gabriel Conesa quan el 23 de novembre de 1379, estant sota Prenafeta i més enllà del riu Anguera, va vendre el castell de l'Espluga Calba a Berenguer Gallart (ACA. Ordes Militars, Priorat Sant Joan de Jerusalem, Armari de l'Espluga Calba, perg. 17).

²⁶ FRANCISCO SEVILLANO COLOM, «Apuntes para el estudio de la Cancillería de Pedro IV el Ceremonioso», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 20 (1950), p. 174.

²⁷ J. TRENCHS, *Documents de Cancelleria...*, doc. 1.681, p. 428-429.

²⁸ JOSEP M. LLOBET PORTELLA, «Dades documentals sobre el Col·legi de Notaris de Cervera (1338-1785)», *Ivs Fvgit*, núm. 12 (2005), p. 147-189.

²⁹ ANTONI M. ARAGÓ I CABAÑAS, «Concessions reials del dret de notaria a parròquies i monestirs catalans (segles XII i XIII)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. VI (1978), p. 1-14.

³⁰ AGUSTÍ ALTISENT, «Un poble de la Catalunya Nova als segles XI i XII. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 3 (1966), p. 131-214, pàssim.

³¹ JOSEP MARIA SANS I TRAVÉ, *La colonització després de la conquesta feudal: el cas de Vimbodí (1149?/1151-1200)*, Montblanc, 2003, pàssim.

³² Es troben referències als rectors de Sarraí actuant de notaris a JOSEP MARIA SANS I TRAVÉ, «Una família sarraïenca i les seves activitats per voltants del 1200: els Roig», a *Miscel·lània Sarraïenca. VIII Centenari de l'atorgació de la Carta de Població (1180-1980)*, Sarraí, 1981, p. 51-70, pàssim; JAUME FELIP SÁNCHEZ, *Sarraí, història i privilegis (segles XII-XVI)*, sa., sl. [Barcelona, 2025], p. 34-35 i doc. 35, p. 132, i doc. 24, p. 126.

³³ Vegeu la síntesi de la seva evolució a J. M. PORTA, *Inventari dels registres i protocols...*, p. 31-34.

³⁴ Sobre els primeres escriptors i l'evolució de la notaria de Montblanc fins a mitjan segle XVI, vegeu: J. M. PORTA, *Inventari dels registres i protocols...*, p. 19-25. Sobre els rectors de Santa Maria de Montblanc que exerciren la responsabilitat de dirigir la notaria pública de la vila, vegeu: Lluís PARÍS I BOU, «Capellans, rectors i plebans de Montblanc», *Full Parroquial Montblanc*, núm. 919, Montblanc, 10 de setembre de 1989, p. 2 i següents números. Sobre el suposat primer rector de la parròquia montblanquina

pels diversos rectors i sacerdots de les parròquies, simplement per la circumstància que eren les persones capacitades tècnicament, tot i les seves deficiències, per escriure documents.

Des de l'assignació al rector i parròquia de Santa Maria de Montblanc l'any 1194 fins que Conesa va col·laborar en les tasques de redacció de documents, la notaria va passar molts trasbalsos i va haver de superar l'oposició de la universitat i els jurats a causa de diverses insuficiències que presentà aquesta institució; les queixes dels representants polítics de la vila i les disposicions de la senyoria, concretament dels monarques catalans, pal·liaren en bona part les mancances de l'organització notarial de Montblanc.³⁵

D'altra banda, a la primera meitat del segle XIV es donaren a la vila dos tipus de notaris, els que estaven adscrits a l'escribania pública de la vila, sota la responsabilitat del rector de Santa Maria, i els notaris públics, amb el títol de notaris reials, que exercien les tasques burocràtiques en les oficines del batlle i del veguer, encara que no podien autoritzar documents públics, llevat dels propis de les seves cúries o corts a la vila: sí podien autoritzar,

en canvi, documents de clients que no fossin de Montblanc, és a dir, dels pobles veïns, atès que la seva fe pública estava garantida pel nomenament atorgat per la Cancelleria Reial, després d'haver superat les proves que els garantien la suficiència.

En l'oficina pública de la vila, el jove Conesa aprengué i perfeccionà l'*Ars dictandi* –el manual de retòrica epistolar, que ensenyava a confeccionar les cartes en llatí– fent un currículum professional llarg fins a arribar a «notari públic» i poder exercir com a tal a la seva vila. Primer, degué millorar el seu llatí principalment, que era la llengua en què s'escrivia la major part dels instruments notarials. Aprengué també, *morando in arte* amb altres escrivans i notaris, a utilitzar els formularis notarials, llibres on hi havia els diversos models d'escriptures, com ara compra-ventes, testaments, i altres tipus de contractes, que sens dubte devien existir a l'oficina, i que es necessitaven per donar resposta adequada a les peticions dels clients.³⁶ I en aquesta oficina també aprengué les abreviatures i signes de les lletres i les paraules que, de tradició molt antiga, utilitzaven els escrivents de les cancelleries, oficines i cúries de la fe pública.

podeu consultar Carme PLAZA ARQUÉ, «Esteve, un plebà de Montblanc del 1163», *El Foradot. Revista bimestral de Montblanc*, núm. 2 (setembre de 2000), p. 30-31. Volem significar que a criteri nostre no es pot titular *plebà* en aquesta època el rector de la parroquial de Santa Maria, titulació que apareixerà al cap de bastants anys, sembla que fou al segle XV. No s'atribueix en cap document el mot *plebanus* al rector Esteve. D'altra banda, sorprèn que una filòloga no hagi pogut trobar en els diccionaris de llatí medieval la paraula *clebanus*. En concret, aquesta autora diu: «Després de consultar diferents diccionaris de llatí medieval (Du Cange, Niermeier) i especialistes en història medieval, he arribat a la conclusió que aquest és un mot inexistent i que, per tant, es deu tractar d'un error d'escriptura del copista... No ens queda altre remei que entendre *plebano* on diu *clebano*». Si l'autora hagués mirat bé qualsevol diccionari de llatí medieval hauria trobat la definició del mot llatí *clebanus*, que significa també sacerdot que té la responsabilitat d'una parròquia: *Clebanus: Habet curam animarum clericorum, laicorum que sunt intra eius parrochiam*.

Sobre un altre rector de la vila d'aquesta època, Berenguer de Tàrraga, el qual obtingué el privilegi de l'escribania pública de la vila d'Alfons I l'any 1194, vegeu: J. M. GRAU i F. BADIA, *Diccionari biogràfic històric...*, p. 223. Lamento que aquesta entrada no reculli la informació especialment interessant que ofereixo sobre aquest personatge en el treball relatiu als Roig sarraïlencs (J. M. SANS, «Una família sarraïlenc...», p. 62-68).

³⁵ Hi ha una extensa bibliografia sobre les discrepàncies i baralles entre les diverses classes de notariat a ciutat i poblacions del nostre país, especialment arran de la titularitat de les notaries públiques per part de les esglésies i els seus rectors. En tot cas, però, volem citar els treballs de Maria Teresa Ferrer i Mallol i d'altres autors que han destacat en l'estudi d'aquesta problemàtica: Maria Teresa FERRER I MALLOL, «L'expansió d'una regalia al començament del segle XIV: el notariat reial», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. XIII (1995), p. 55-74; ID., «Notariat laic contra notariat eclesiàstic. Un episodi de la pugna entre ambdós a Girona (1374-1380)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. 5 (1977), p. 19-34; Marc TORRAS, «L'escribania pública de la ciutat de Manresa en els segles XII i XIII», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols. Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor a Raimon Noguera*, Barcelona, 1988, p. 13-29; Marc TORRAS, Bartomeu MASATS, Raquel VALDENEBRO i Lluís VIRÓS, *Catàleg dels protocols notarials de Manresa*, Lleida, 1993; Joan PAPELL i TARDIU, «Aportació documental a la història del notariat a Valls. L'acta de conciliació entre el rector, titular de la notaria, i els síndics de la vila (1319)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols. Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor a Raimon Noguera*, Barcelona, 1988, p. 61-90; Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, «La titularidad de las notarias parroquiales después de Pedro II (III) el Grande a Jaime II: Del proyecto Besalú (1281) a la pragmática de 1302», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols. Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor a Raimon Noguera*, Barcelona, 1988, p. 31-50.

³⁶ Per als diversos tipus de documents que s'elaboraven a l'oficina notarial, vegeu: Maria Teresa FERRER I MALLOL, «L'instrument notarial (segles XI-XV)», a *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català (Barcelona, novembre de 1998)*, Barcelona, 2000, p. 13-68.

L'escrivent Conesa, quan arribà a vint-i-quatre anys –edat mínima que havia de tenir l'aspirant a notari, segons fou aprovat a la cort celebrada a Montblanc l'any 1333,³⁷ tot i que a la ciutat de Barcelona, per un privilegi concedit l'any 1307 per Jaume II l'edat mínima restà estipulada en vint-i-dos anys–³⁸ hagué de superar un primer examen davant el batlle reial de la vila de Montblanc i quatre prohoms montblanquins, els quals provaren la seva suficiència, i jurà davant d'ells exercir amb responsabilitat l'ofici notarial.³⁹ De ben segur que alguns d'aquests membres regulats devien ser notaris, com s'esdevenia a poblacions amb característiques políticoadministratives semblants a Montblanc, com és el cas de Cervera, on l'examen es duia a terme a la casa del Consell, en aquest cas Paeria, amb l'assistència del batlle i veguer reials, i actuant d'examinadors dos notaris i tres prohoms.⁴⁰ A més, hi havia una exigència prèvia abans de demostrar la suficiència en ciència i tècnica en l'ofici de la notaria, que era de tipus moral, ja que s'exigia al candidat «bons costums». La participació dels consellers de la ciutat o població en la promoció dels aspirants a notaris fou anterior, mercès a una constitució promulgada per Alfons II de Catalunya (1285-1291), la qual ordenava que els notaris fossin examinats pels prohoms de cada lloc, ensems amb altres notaris en exercici i que, una vegada elegits, juressin el càrrec davant el veguer o el batlle, i els prohoms de l'indret.⁴¹ D'aquesta manera es trencava la tradició anterior que assignava a la monarquia la competència exclusiva en el nomenament de notaris.⁴²

És en l'escrivania notarial que dirigia el rector de Santa Maria on per primera vegada trobem un document redactat i escrit per Jaume Conesa: era el 17 d'abril de 1337.⁴³ El confeccionà, doncs, en qualitat de notari públic de Montblanc pel rector de Santa Maria, Andreu Contijoch. Es tractava d'un instrument públic que afectava directament la vila, ja que a tenor seu l'orde de Sant Joan de Jerusalem concedia a la universitat i habitants de Montblanc les aigües de Cent Fonts i del Torrent de Montoliu.⁴⁴ L'autorització inicial de Conesa per a redactar documents públics se circumscribia només al territori que depenia de la parròquia de Santa Maria, i més concretament a la vila de Montblanc, d'acord amb la seva titulació de «notari públic de Montblanc pel rector Andreu Contijoch».⁴⁵

Tot i això, trobem que Conesa va romandre només un any com a notari col·laborador del rector de Santa Maria, ja que si bé el 14 de març de 1338 encara exercia l'ofici a la vila de la Conca,⁴⁶ el 20 d'abril d'aquest darrer any habitava a Santa Maria del Pla (així s'anomenava aleshores l'actual vila del Pla de Santa Maria), on rebé el títol de «notari reial per les terres i dominis del comte rei Pere III» (fig. 3).⁴⁷

3.- La prova d'idoneïtat per accedir a l'exercici de «notari reial per totes les terres i dominis dels comtes reis catalans»

Després que Jaume Conesa hagués obtingut el títol de notari de la vila de Montblanc i que com a

³⁷ Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN i José María MADURELL MARIMON, *Centenario de la Ley del Notariado. Sección IV. Fuentes y bibliografía. Volumen II. Tomo I. Privilegios y ordenanzas históricas de los notarios de Barcelona*, Barcelona, 1965, p. 136-137.

³⁸ Josep HERNANDO I DELGADO, Jordi FERNÁNDEZ I CUADRENCH i Jordi GÜNZBERG I MOLL, *Liber examinationis notariorum civitatis Barchinone (1348-1386)*, Col·lecció Acta Notariorum Cataloniae, núm. 4, Barcelona, 1992, p. 22.

³⁹ FRANCISCO de BOFARULL Y SANS, «Documentos para escribir una monografía de la villa de Montblanc», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 6 (1898), p. 454.

⁴⁰ J. M. LLOBET, «Dades documentals sobre el Col·legi de Notaris...», p. 153-154.

⁴¹ *Constitucions de Catalunya*, llibre 2, títol 6, núm. 3.

⁴² J. HERNANDO, J. FERNÁNDEZ i J. GÜNZBERG, *Liber examinationis...*, p. 20.

⁴³ ACA, Ordes Militars, Sant Joan de Jerusalem, Armari 13, perg. 179.

⁴⁴ Sobre el passat d'aquest doll natural i el seu aprofitament en el segle XIX per a portar aigua a la vila de l'Espluga de Francolí, vegeu: Josep M. VALLÈS i MARTÍ, «L'aigua de les Cent Fonts», *Arrels*, núm. 5 (1989), p. 37-85.

⁴⁵ Els documents d'aquesta època ho expressen així: «Iacobus Conesia, notarius publicus Montisalbi pro Andrea Contijoch, rectore ecclesie Sancte Marie de Montealbo, notario publico dicte villae» (vegeu ACA, Ordes Militars, Sant Joan de Jerusalem, Armari 13, perg. 179). Sobre la personalitat d'aquest rector, que encara no tenia el títol de *plebà* i que exercí el seu càrrec eclesiàstic entre 1329 i 1356, vegeu: L. PARÍS, «Capellans, rectors i plebans...», p. 2 i també J. M. GRAU i F. BADIA, *Diccionari biogràfic històric...*, p. 75.

⁴⁶ ACA, Ordes Militars, Sant Joan de Jerusalem, Armari 13, perg. 41.

⁴⁷ ACA, reg. 863, f. 242v (vegeu també f. 241v-242r).

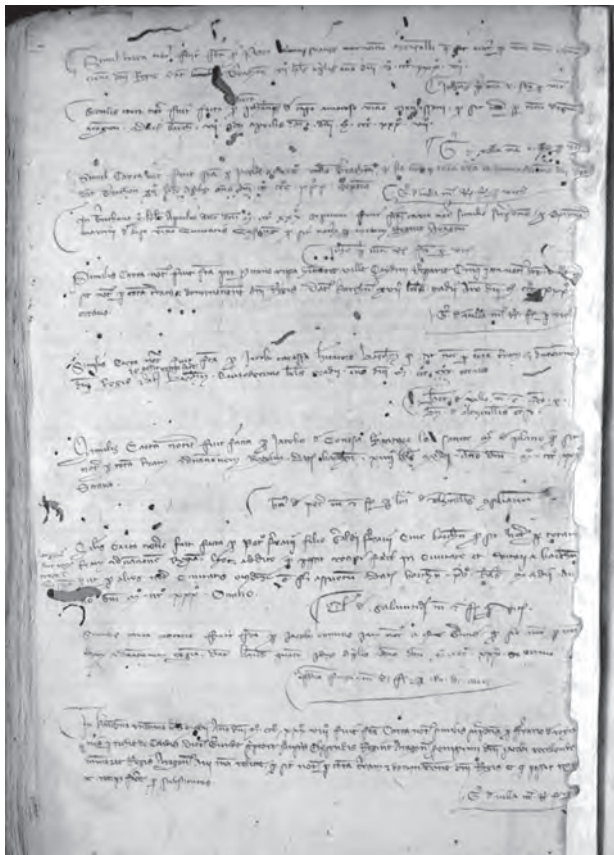

FIGURA 3: Jaume Conesa és citat com a habitant de Santa Maria del Pla (ACA, reg. 863, f. 242v)

tal hagués exercit les seves funcions a l'escripcia pública de la població, no sabem per quin motiu, abandonà aquest lloc i es traslladà a la població veïna de Santa Maria del Pla, on fixà la seva residència i on també va exercir l'ofici notarial. En tot cas, tal com hem assenyalat més amunt, quan el rei el nomena notari reial, el document copiat als registres de la Cancelleria especifica que Conesa és «habitatore loci Sancte Marie de Plano».⁴⁸ Per consegüent, a partir del 20 d'abril de 1338 Jaume Conesa ja pot actuar i exercir amb la plenitud de les seves competències a tots els llocs dels dominis dels monarques catalans.

La carta de la Cancelleria Reial adreçada a Conesa en què se li reconeixia la titulació de notari reial ens suggereix algunes preguntes per a

les quals no tenim resposta documental, però que nosaltres formulem hipotèticament. La primera ja l'hem feta abans: per què Jaume Conesa deixa l'oficina notarial de Montblanc i se'n va a actuar a Santa Maria del Pla? Presentem tres suposicions: la primera, poc probable en un home pacífic com Conesa, que s'hauria enfrontat amb el rector o que el rector Contijoch li hagués perdut la confiança, de manera que el jove notari s'hagués vist obligat a abandonar la col·laboració que tenia amb el capellà montblanquí; la segona, que hagués quedat vacant la notaria de Santa Maria del Pla i que Conesa s'hagués ofert per cobrir-la, esdevenint d'aquesta manera titular interí de l'oficina notarial d'aquesta població. I la tercera hipòtesi rau en la possibilitat que el rector de Santa Maria de Montblanc ho fos també de Santa Maria del Pla o hi tingués algun altre tipus de relació que el feia responsable i que, en conseqüència, hagués encomanat la redacció dels documents en aquesta parròquia al seu notari Conesa. La documentació de què disposem no ens permet aclarir, però, cap de les tres hipòtesis.

Una altra pregunta que ens fem rau a esbrinar quina va ser la persona o persones que va o van promocionar i ajudar Jaume Conesa per a l'obtenció del corresponent títol de notari reial. Hi ha una sèrie de documents que el vinculen en aquell moment amb un alt prohoms de la cort del monarca català Pere III: es tracta del seu tresorer, ambaixador i conseller reial, el tarragoní Bernat d'Olzinelles. En efecte, la concessió del títol de notari reial fou ordenada al notari de la Cancelleria Reial Bernat de Pere, per «Bernat d'Olzinelles, conseller reial» el dia 20 d'abril de 1338.⁴⁹ Així mateix, els primers documents elaborats per Conesa a la Cancelleria Reial ho foren per «manament del tresorer», l'esmentat Bernat d'Olzinelles, de qui consta l'exercici del càrrec com a mínim a partir de l'estiu de 1341, quan es trobava el 30 d'agost a Montblanc amb el rei Pere III i aquest li manava que lliurés en almoïna 1.000 sous a les monges de la Serra per a les obres del monestir.⁵⁰

⁴⁸ ACA, reg. 863, f. 242v.

⁴⁹ ACA, reg. 863, f. 242v.

⁵⁰ Jaume FELIP I SÁNCHEZ, *Crònica, abaciologi i diplomatar del reial monestir de Santa Maria de la Serra del Montblanc* (ss. XIII-XVI), Montblanc, Montblanc, 2016, doc. 70, p. 197.

4.- Jaume Conesa a la Cort Reial de Pere III el Cerimoniós. La seva primera tasca a la Cancelleria com a «escrivà de manament» (1342-1355)

L'etapa de la vida de Jaume Conesa que més coneixem perquè n'ha restat més documentació de la seva activitat professional és la que es desenvolupa a la cort o casa del rei Pere el Cerimoniós, i més concretament a la Cancelleria, és a dir l'organisme administratiu que tenia la funció d'escriure tots els documents de govern, entre els quals el manaments als oficials territorials, com ara veguers i batlles reials, a nobles i ciutats i municipalitats, de concessió de privilegis, de relacions amb els altres monarques i la Santa Seu, cartes a l'arquebisbe de Tarragona i als altres prelats, als abats dels grans monestirs del país, i tota mena de documents públics, i també les comunicacions particulars del monarca adreçades a les seves esposes, fills, germans i altres parents dels comtes reis catalans. Va estar més de trenta anys de servei a la Cancelleria Reial, de manera que, segons la professora italiana especialista en l'esmentat organisme central de la monarquia catalana, com a mínim la seva intervenció apareix en més de vint registres conservats a l'Arxiu Reial de Barcelona.⁵¹

Per a exercir com a notari a altres llocs dels dominis del monarca català li era necessària una altra titulació o autorització, previ examen d'idoneïtat a la Cancelleria Reial; l'obtingué després de ser avaluat pels responsables amb la concessió del títol el 20 d'abril de 1338.⁵²

El fet que els primers documents que elaborà Conesa a l'escrivania de la cort reial fossin manats per l'esmentat tresorer Bernat d'Olzinelles confirma que formà part del grup de notaris escrivans adscrits a la secció de la tresoreria, la qual, segons les ordinacions de Pere el Cerimoniós relatives a la casa i cort del rei, en podia disposar de sis.⁵³

Conesa estigué uns anys adscrit a l'escrivania de la secció de la tresoreria, tal com ho confirma el fet que els documents escrits per ell fins a l'any 1342 fossin ordenats pel tresorer i conseller reial Olzinelles. A partir de finals d'abril de 1343, però, tenim documentat que els qui manen a Conesa d'elaborar els documents de la Cancelleria són els consellers del monarca, entre els quals també el tresorer, o bé els assistents al Consell Reial.⁵⁴ En el tancament dels documents, entre d'altres, apareixen aquestes formes:

- «Iacobus Conesa, mandato facto per thesaurarium» (6 d'agost de 1342, Barcelona).⁵⁵
- «Iacobus Conesa mandato regis facto per Petrum Dezpens, consiliarium» (29 d'abril de 1343, Barcelona).⁵⁶
- «Iacobus Conesa mandato regio facto per thesaurarium, et vidit ego Petrus Despens, consiliarius. Fuit clausum per Iacobum Conesa, scriptorem domini regis» (1 de maig de 1347, Barcelona).⁵⁷
- «Iacobus Conesa, mandato regio facto per Bernardum de Capraria, consiliarium» (23 de març de 1352, Montblanc).⁵⁸
- «Iacobus Conesa mandato domini regis facto in Consilio» (4 de setembre de 1343, Barcelona).⁵⁹

⁵¹ Citat per J. M. PERUJO, *Les Històries troianes de Jaume Conesa...*, p. 66. Aquest professor, en aquesta mateixa pàgina ha recollit els documents publicats per diversos autors en els quals apareix Conesa com a notari.

⁵² ACA, reg. 863, f. 242v.

⁵³ Diuen així les Ordinacions: «Del lochtinent e scrivans de thesaurer. Lo lochtinent e scrivans de tresorer per nos elegidors, los quals sien sis, hagen scriure en los libres les rahons del dit thesaurer e en absència del dit tresorer l'offici d'ell farà lo lochtinent, e en absència d'aquell lo pus antich en l'offici si doncs per nos als no li ere manat [...]»; Próspero de BOFARULL Y MASCARÓ, «Gobierno y Casa Real de los monarcas de Aragón», a *Procesos de las antiguas cortes y parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia custodiados en el Archivo General de la Corona de Aragón*, Tomo V, Barcelona, 1850 (en endavant, ho citarem per *Ordinacions*), p. 160-161.

⁵⁴ Sobre els escrivans de la Cancelleria Reial, vegeu: Luisa D'ARIENZO, «Gli scrivani della Cancelleria aragonesa all'epoca di Pietro il Ceremosioso (1336-1387)», a *Studi di Paleografia e Diplomatica*, Pàdua, 1974, p. 137-198.

⁵⁵ J. FELIP, *Crònica, abaciologi i diplomataris...*, doc. 74, p. 200-201.

⁵⁶ *Ibidem*, doc. 75, p. 201-202.

⁵⁷ Jaume FELIP I SÁNCHEZ, *Llibre de privilegis, concòrdies i cartes reials de la vila de Montblanc (Col·lecció factícia)*, Montblanc, 2001, doc. 39, p. 105-106.

⁵⁸ Mateu RODRIGO LIZONDO, *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó. Textos en llengua catalana (1291-1420)*, «Fonts històriques valencianes», València, 2013, doc. 476, p. 530.

⁵⁹ J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 40, p. 107.

- «Dominus rex mandavit Iacobus Conesa» (1 de maig de 1349, València).⁶⁰

- «Iacobus Conesa, ex provisione facta in consilio, presente domino rege» (10 de maig de 1349, València).⁶¹

Algunes cartes foren escrites pel notari al dictat del monarca, com per exemple la que va redactar adreçada als homes de diverses ciutats i viles de Catalunya sobre les queixes que tenia amb els seus prohoms pel flac ajut que li prestaren quan era a Sardenya, incloent Montblanc:

- «Dominus rex, qui eam vidit, dictatam, mandavit michi Iacobo Conesa» (1 de desembre de 1355, Perpinyà).⁶²

Així mateix, algunes de les seves missives foren revisades personalment pel monarca o abans d'expedir-les l'escrivà les hi llegia, com es confirma en aquest document:

- «Dominus rex mandavit michi Iacobo Conesa. Vidit eam dominus rex» (1 de gener de 1359, L'Almúnia de Donya Godina).⁶³

També, en alguna ocasió, sobre tot en absència del monarca, escrivia les cartes o manaments de la seva esposa, la reina Elionor de Sicília (1349-1375):

- «Domina regina mandavit michi Iacobo Conesa, et fuit sibi lecta» (23 de juliol de 1359, Barcelona).⁶⁴

- «Domina regina mandavit michi Iacobo Conesa» (carta adreçada al papa Innocenci VI [1352-1362] del 4 de març de 1361, des de Lleida).⁶⁵

O també del seu oncle, l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou:

- «Iacobus Conesa, mandato domini infantis, cui fuit lecta» (carta en castellà, tramesa a Pere I de Castella, del 10 de juny de 1355, des de València).⁶⁶

Malgrat que la temàtica de la major part de les cartes que va escriure Conesa tenia relació amb assumptes de govern i administratius, també en redactà, com a secretari del monarca, algunes de caràcter ben domèstic, com ara la que el 15 de setembre de 1361 adreçà al noble militar Francesc de Cervià, responsable del castell reial de Perpinyà, tot manant-li que fes netejar d'herbes l'esmentat edifici i que fes regar les plantes; així mateix, el recriminava per la poca cura que havia tingut dels pavons, ja que el seu nombre s'havia reduït a deu, mentre temps enrere se n'hi comptaven quinze.⁶⁷

Tanta confiança tingué Pere el Cerimoniós en el seu escrivà per la seva capacitat, l'elegància en la redacció dels textos en els idiomes llatí i català sobretot (i també el castellà i l'aragonès), l'eficiència en la seva tasca i l'eficàcia administrativa, que el beneficià el 23 d'abril de 1352 amb la responsabilitat de per vida dins la Cancelleria Reial d'exercir de receptor del dret del segell. Aquesta funció situava Conesa en una competència econòmica i de molta confiança i responsabilitat dins l'organisme de la cancelleria del monarca, atès que tots els que hi treballaven percebien un salari o una retribució que sortia dels ingressos que procedien del dret del segell.⁶⁸ Era curiós, així mateix, a banda del sou per diners que es retribuïa a alguns responsables –com ara el vicecanceller, a qui es pagaven 3.000 sous anuals–, que en general el càlcul del sistema de pagament es feia per «bèsties», és a dir, pel que costava alimentar un animal, un cavall o mul, durant un dia. Així mateix, Sevillano va calcular que el volum global del dret de segell anual s'elevava a uns 40.000 sous.⁶⁹ Altres retribucions es feien per diners comptants i el seu import reflectia la categoria políticoadministrativa de qui exercia el servei: així, per posar un exemple que fa referència a la retribució anual que per vestir

⁶⁰ M. RODRIGO, *Col·lecció documental de la Cancelleria...*, doc. 449, p. 507-508.

⁶¹ *Ibidem*, doc. 450 p. 508-509.

⁶² *Ibidem*, doc. 502, p. 553-554.

⁶³ *Ibidem*, doc. 526, p. 587.

⁶⁴ *Ibidem*, doc. 530, p. 593-594.

⁶⁵ *Ibidem*, doc. 540, p. 602-603.

⁶⁶ Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Causes i antecedents de la guerra dels dos Peres», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 63 (1987), doc. 19, p. 502.

⁶⁷ Ramon GUBERN, *Epistolari de Pere III, vol. I, Barcelona*, 1955, doc. XXX, p. 183-184.

⁶⁸ F. SEVILLANO, «Apuntes para el estudio de la Cancillería...», p. 190.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 192.

rebieu els directius i persones de la Cancelleria Reial, mentre els escrivans de registre i els de manament percebien una gratificació de 150 i 300 sous respectivament, cada un dels dos secretaris era retribuït per aquest concepte amb 360 sous i el protonotari amb 450 sous.⁷⁰

La nova responsabilitat implicava, segons el document de designació, una retribució consistent en la vuitena part dels ingressos del dit dret de segell –que Sevillano calculà que s'elevava a uns 40.000 sous–⁷¹ de manera que suposaria una remuneració d'uns 5.000 sous anuals.⁷²

En aquesta dècada Conesa tingué un altre ingrés que afavorí la seva economia familiar: rebé 640 sous barcelonesos del pròcer i draper lleidatà Pere de Carcassona per raó de la compra que va fer a les monges de Vallbona del castell de l'Espluga Calba.⁷³ En el temps de l'adquisició el lleidatà es va comprometre a redimir els censos, violaris i deutes que tenia el dit monestir. La dita quantitat fou entregada a Conesa per tal de redimir un violari al qual estaven obligades les monges de Vallbona i que va pervenir a l'escrivà per part del seu parent Joan de Tèrmens, jurisperit de Montblanc, que el 8 de gener de 1346 va comprar als habitants de Rocallaura i els Omells un violari del qual percebia una renda anual de 66 sous i 8 diners.

La millora de l'economia familiar de Conesa resta ben palesa, d'altra banda, en les compres que dugué a terme en la dècada dels anys 1350 a 1360. Així, l'11 de juliol de 1351 adquirí 300 sous barcelonesos censals de 4.500 que va pagar, a percebre sobre el mercat de Montblanc i els molins i altres drets reials a la dita vila. La venda era feta per Guillem de Montoliu, marmessor de Pere de Barberà, el qual va posseir el dit cens en feu del rei fins a la seva mort.⁷⁴ El Cerimoniós, per afavorir el seu escrevà, el 16 de juny de 1352, estant a la ciutat de Lleida, aprovà i confirmà la total franquícia

dels esmentats 300 sous, de manera que Conesa els tingués francs, lliures i immunes de qualsevol servitud, i que els pogués donar, vendre o alienar a qui volgués, tot eixamplant el privilegi als seus hereus.⁷⁵ El document de confirmació té interès a assenyalar els motius que induïen el monarca a fer la concessió: «En atenció als generosos serveis realitzats fidelment i amb bon ànim per nostre escrevà, per tal que aquesta immunitat pugui servir en certa manera de remuneració».⁷⁶

Al cap de no gaire temps trobem novament la munificència reial vers el seu fidel escrevà, car el 14 de febrer de 1353, des de València estant, el rei Pere III concedia la *fatiga* o dret feudal de la primera venda que es fes del molí de Pere Vidal, ja traspassat, del lloc de Cabra.⁷⁷ L'esmentat Vidal tenia aquest molí en emfiteusi i estava obligat a donar al monarca la cinquena part dels beneficis que en treia. El Cerimoniós manà també al batlle de Cabra que tan aviat vengués en subhasta pública el molí presentés a Jaume Conesa l'instrument per tal que autoritzés la venda després d'haver percebut la part que li corresponia, segons la concessió que li havia fet.

A la Casa i Cort del Cerimoniós, Jaume Conesa hi consta com a «escrivà de manament» fins i tot quan el monarca efectua els seus desplaçaments pels seus regnes. Entre les cinc-centes persones (499 en realitat) que formaven part de la institució reial durant el període que anava des d'octubre de 1345 fins a abril de 1346 (que començà a Perpinyà, per passar per Girona, Barcelona i Tarragona, acabant a València), apareix Jaume Conesa, juntament amb Mateu Adrià, en la qualitat que hem esmentat més amunt. Curiosament també acompanyava al monarca el protector de Conesa, misser Bernat d'Olzinelles, en la qualitat de promovedor reial.⁷⁸

⁷⁰ *Ibidem*, p. 196.

⁷¹ *Ibidem*, p. 192.

⁷² ACA, Cancelleria, reg. 963, f. 169v.

⁷³ ACA, Ordes Militars, Priorat de Sant Joan de Jerusalem, Armari 7, l'Espluga Calba, pergamí 10.

⁷⁴ ACA, Cancelleria, reg. 893, f. 215v-216r-v.

⁷⁵ ACA, Cancelleria, reg. 893, f. 215v-216r-v.

⁷⁶ ACA, Cancelleria, reg. 893, f. 216r-v.

⁷⁷ ACA, Cancelleria, reg. 895, f. 173v-174r.

⁷⁸ Alexandra BEAUCHAMP, «La composition de la Casa/Cort du roi d'Aragon. Normes et pratiques au début du règne de Pierre le Cérémonieux», *ERASMO. Revista de Historia Bajo Medieval y Moderna*, núm. 1 (2014), p. 21-42, especialment p. 40.

5.- La segona tasca de Jaume Conesa a la Cancelleria Reial: secretari del Cerimoniós (1355-1364)

La carrera del notari Conesa a la Cancelleria Reial fou realment vertiginosa i ascendent, perquè l'oficial montblanquí era una persona molt ben preparada per a la feina que exercia i, a més, la desenvolupava amb rigor i especial eficiència, de manera que es guanyà amb mèrit la confiança del Cerimoniós, la qual cosa li va suposar el nomenament de secretari privat.

Les Ordinacions de la Casa i Cort del monarca català s'ocupen dels secretaris del rei, als quals s'exigeix ser «bons e suficients al ofici de secretaria».⁷⁹ La seva funció era doble, ja que, per una banda, havien d'escriure les cartes secretes i les que s'enviaven sota el segell secret, i per l'altra, havien de segellar els documents que portaven el segell secret, el qual estava en poder del Camarlenc o cap superior de la casa del rei; ells mateixos els havien de copiar en els registres destinats a aquesta tasca, sense poder ensenyar a ningú, sense l'autorització del monarca, cap dels documents que gestionaven. Un dels dos secretaris havia d'estar present en els consells reials per tal de prendre nota dels documents que s'aproven per expedir, i també un d'ells havia d'estar sempre al costat del monarca per si li convenia dictar una missiva o un manament. No es podien absentar de la cort sense llicència expressa del rei en persona. Juraven fidelitat al sobirà i, així mateix, juraven mantenir el secret més absolut de les seves tasques.

Els secretaris foren en general persones d'excel·lent cultura i fins i tot alguns destacaren com a juriconsults i literats. Estaven també al servei del monarca com a «consellers àulics». Alguns feren traduccions d'obres que interessaven al monarca o bé a altres personatges de la cort, com són els casos de Mateu Adrià (el traductor de les *Leges Paletinae regni Maioricarum* de Jaume III de Mallorca, en la versió catalana anomenada

Ordinacions de la Casa i Cort del rei Pere Terç, en la qual sembla que hi va participar també Conesa, i les *Partidas* d'Alfons X el Savi de Castella), Bernat Miquel, Bernat Metge, Ferrer Saiol, Bartomeu Sirvent i Jaume Conesa entre d'altres.⁸⁰

Es conserva una multitud de documents elaborats pel secretari reial Jaume Conesa en els registres de Pere el Cerimoniós al seu arxiu reial. El nom del notari apareix actuant en aquells llocs on es trobava el sobirà, redactant fidelment les cartes i documents que li manava. Joan M. Perujo ha recopilat en la seva tesi doctoral els autors que han publicat documents confeccionats per Conesa, entre la desena dels quals esmenta Coroleu, Bofarull i Sans, Vincke, Rubió i Lluch, López de Meneses, Madurell, Arnall, Trechs, Ferrer i Mallol i Lizondo.⁸¹

Un dels conflictes més importants en els quals va participar com a secretari reial Jaume Conesa fou l'enfrontament i després guerra entre Castella i la Corona catalana (1356-1375), que van protagonitzar Pere I el Cruel (1350-1369) i Pere III el Cerimoniós (1336-1387). La causa d'aquesta llarga contesa fou el xoc entre l'imperialisme castellà, que volia recuperar els territoris musulmans de Múrcia i Alacant que havien passat al regne de València, i l'expansionisme català al sud de l'esmentat regne.

Ramon d'Abadal, un dels millors coneixedors del període, escrigué que en aquesta guerra Castella actuà amb caràcter ofensiu, mentre que la posició de Catalunya fou simplement defensiva.⁸² Tanmateix també varen influir en l'origen del conflicte les ingerències en qüestions internes de cada regne (bastards a Castella i germanastres a la Corona catalana), les disputes de les zones de pastures al Sistema Ibèric entre els vassalls dels dos regnes i, com ha destacat Maria Teresa Ferrer i Mallol, la revenja castellana per la pèrdua de la meitat del regne de Múrcia.⁸³ La guerra

⁷⁹ *Ordinacions*, p. 79.

⁸⁰ J. TRENCHS i Á. CANELLAS, «La cultura dels escribes...», p. 15-18; F. SEVILLANO, «Apuntes para el estudio de la Cancillería...», p. 177-179.

⁸¹ J. M. PERUJO, *Les Històries troianes de Jaume Conesa...*, p. 66.

⁸² Ramon d'ABADAL i DE VINYALS, «Pedro el Ceremonioso y los comienzos de la decadencia política de Cataluña», a Ramon MENÉNDEZ PIDAL (dir.), *Historia de España. España cristiana. Crisis de la reconquista. Luchas civiles*, vol. XIV, Madrid, 1966, p. CXXXIV.

⁸³ M. T. FERRER, «Causes i antecedents...»; Maria Teresa FERRER i MALLOL, «La corona catalano-aragonesa i Castella (segles XII-XIV): elements de coincidència i divergència», a Flocel SABATÉ i Joan FARRÉ (coord.), *El Comtat d'Urgell a la Península Ibèrica. Reunió Científica. II Curs d'Estiu Comtat d'Urgell (Balaguer 7-9 juliol 1997)*, Lleida, 2002, p. 87-98.

peninsular motivà, d'altra banda, la intervenció d'altres regnes estrangers: Castella tingué el suport d'Anglaterra, mentre que Catalunya el tingué de França. Precisament, fou Conesa qui com a secretari del rei Pere participà el 8 de gener de 1356 en l'elaboració dels pactes d'aliança i ajuda que se signaren al costat de Carcassona, entre els procuradors dels reis de França i Aragó, pels quals s'estipulava que Pere el Cerimoniós auxiliaria el francès, en lluita amb Anglaterra, amb quinze galeres armades i tripulades, tres-cents homes a cavall, dos-cents a la geneta i nou-cents peons; els pactes foren ratificats el 17 d'abril del mateix any pel rei Pere III a Sant Mateu, constant en els dos casos l'autorització notarial del secretari reial Jaume Conesa.⁸⁴ A la primavera de l'any següent (1357) trobem el secretari redactant les cartes del monarca català al rei Pere de Castella i el 13 de maig d'aquest any, des de Magallón (província actual de Saragossa) confeccionava l'instrument pel qual el Cerimoniós es comprometia per tal de signar la pau, en presència del legat pontifici enviat per la Santa Seu amb aquesta missió, a retornar al seu contrincant els castells que li havia pres i ocupat.⁸⁵ I fou també el pròcer montblanquí qui el 17 del dit mes redactava els poders perquè el noble i conseller reial Bernat de Cabrera es reunís a Tudela amb els ambaixadors castellans per tractar la tan desitjada pau.⁸⁶

Aquesta etapa de lluites armades, d'amenaces d'incursions en el territori català, de fortificació de ciutats, viles i monestirs reials, de pactes polítics, culminats amb els corresponents tractats de pau, foren viscuts intensament pel secretari reial Conesa, que des de la Cancelleria escrivia els manaments del monarca als seus representants; fou també quan es redactà una part dels pactes pacificadors.⁸⁷

Conesa no només és l'encarregat d'escriure les cartes relatives a les actuacions militars i a les de defensa del territori, sinó que la seva signatura es troba en les missives enviades a ambaixadors o procuradors per aconseguir possibles aliats, com ara l'adreçada el 17 d'agost de 1360, des de Lleida, al seu conseller Pere Boïl, batlle general del regne de València, per tal de pactar aliances amb el regne de Granada,⁸⁸ o les dues versions de la carta que el 12 d'abril de 1361, des de l'Almúnia de Donya Godina, lliurà a Francesc de Perellós, missatger enviat al comte de Foix.⁸⁹ Conesa fins i tot serà nomenat membre de les legacions destinades a tractar assumptes molt importants amb altres monarques. En aquest sentit, tot i que Conesa va manifestar inicialment al monarca que declinava i excusava l'encàrrec, Pere III, l'11 de desembre de 1363, el nomenà, juntament amb Ramon Alamany i Berenguer de Pau, membre de l'ambaixada que s'havia d'entrevistar amb el rei de Navarra. El Cerimoniós argumentava que «bé sabets que alguna altra persona de nostra casa que sia nostre escrivà no ha cabut en los afers per los quals havets anar en Navarra sinó vós, de qui confiam molt més que d'algun altre escrivà nostre, perquè no-u saben, de què s'i poria seguir algun torb si escrivà en los dits afers novellament midàvem, part que hi tenim vós per pus suficient que altre, e ho sabrets mils fer, sabents vostra bona condició, indústria i voler que havets en ben servir a nós e tots temps havets haüt».⁹⁰

Al cap de dos anys, ja com a protonotari, Conesa elaborarà els capítols de l'aliança secreta entre Pere el Cerimoniós i el rei de Navarra, Carles II el Dolent (1349-1387), que seran aprovats pel monarca i la seva esposa la reina Elionor (11 de desembre de 1365, Barcelona).⁹¹

⁸⁴ ACA, Cancelleria, reg. 557, f. 199r-200r (vegeu: Antonio de CAMPMANY Y DE MONTPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la Antigua Ciudad de Barcelona, publicadas por disposición y a expensas de la Real Junta y Consulado de Comercio de la misma Ciudad y dispuestas por*, Madrid, 1779, reedició: Barcelona, 1961-1963, vol. II, p. 260-261).

⁸⁵ ACA, Cancelleria, reg. 68 de Varia, f. 133r.

⁸⁶ ACA, Cancelleria, reg. 68 de Varia, f. 134v.

⁸⁷ Vegeu l'excel·lent treball de Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana durant la guerra amb Castella dita dels dos Peres», a *Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, 1989, p. 245-357. Republicat en llengua castellana a *Entre la paz y la guerra. La Corona Catalana-aragonesa y Castilla en la Edad Media*, Barcelona, 1989, p. 359-499.

⁸⁸ M. RODRIGO, *Col·lecció documental de la Cancelleria...*, doc. 535, p. 598-599.

⁸⁹ *Ibidem*, doc. 541, p. 603.

⁹⁰ *Ibidem*, doc. 562, p. 624.

⁹¹ *Ibidem*, doc. 576, p. 640-642.

Coma secretari reial i després com a protonotari, Conesa assistirà a les celebracions de les diverses corts i parlaments convocats pel Cerimoniós, entre les quals les corts de Montblanc de 1370-1371, que s'ajuntaren també prèviament a Tarragona i amb posterioritat a Sant Mateu, València i Tortosa. La seva signatura apareix d'aquesta forma: «Iacobus Conesa, ex ordinatione facta in Curia Generali per dominum regem» (15 d'abril de 1365, Tortosa).⁹²

6.- La tercera tasca de Conesa a la Cancelleria Reial: protonotari o cap de l'escrivania (1364-1375)

La tasca del protonotari, el tercer membre a l'escala jeràrquica de la Cancelleria Reial,⁹³ està també definida i regulada en les Ordinacions de Pere III el Cerimoniós. Específicament li assigna la següent comesa:

«E si de la provisió e subsignació faedores en les cartes o letres o privilegis de la nostra cort real proceydores persones dignes lletrades e suficients amb cura diligent havem ordenades per tal que les continències o tenors de aquelles degudament segons que a la nostra celsitut se pertany en justícia per totes les sues parts sien fundades: no ab menor sollicitut és per nós perpensador que a custòdia i guarda dels nostres segells en los quals la nostra real magestat és presentada e per impressió dels quals les dites letres o cartes són obeydes e segellades e encara a correcció e a esmena de aquelles si en bella retòrica o bon llatí e juxta lo nostre estil seran corregidores una bona persona de feultat aprovada e almenys en sciència gramatical bé instruïda per nós volem ésser acordonada. Perquè volem e ordonam que en la nostra escrivania sia un escrivà bo e suficient qui tots los nostres segells e la bulla tenga, salvant lo segell secret, lo qual per los nostres camarlenchs tenir havem declarat, qui protonotari tinent los

nostres segells volem ésser nomenat, lo qual totes les letres que de casa del canceller o vicecanceller a la escrivania signades per nós o nostre canceller o vicecanceller o altra persona a açò ordonada registrar per los ajudants de la scrivania faça, e après aquelles ab lo registre conprou e corregesca si a vertaderer latí seran esmenadores, e trebayl e provezca diligentment que ben e ordenadament segons que's convé sien dictades e puys aquelles segellar faça e speech als demanants aytant con ell porà effectualment e sens triga».⁹⁴

A banda d'aquesta tasca personal, el monarca el posava al capdavant de l'escrivania reial, a la qual, així mateix, estaven subordinats els seus escrivans.

«Volem encara que els escrivans de manament en fer totes les escriptures faents per la nostra cort e als ajudants de la escrivania en totes les coses que a l'offici de la escrivania se pertanyen manar pusca... volem encara que tots los dits ajudants de la scrivania en totes aquelles coses que al ofici se pertanyen lo dit protonotari nostre obeyr sien tenguts».⁹⁵

L'any 1365, per mort del protonotari i amic Mateu Adrià,⁹⁶ el Cerimoniós nomenà per a aquest càrrec Jaume Conesa, i també en funció del seu ofici l'acollí en el seu Consell Reial o govern central de la Corona. Els deu darrers anys de la vida professional del montblanquí foren d'una activitat molt notable a la Cancelleria reial; destaquen les gestions amb el comte de Trastàmara en la seva guerra contra el germanastre Pere I el Cruel de Castella (1350-1369), la qual, iniciada l'any 1351, va acabar després de la batalla de Montiel (14 de març de 1369), en què assassinà el seu germà tot proclamant-se el nou rei de Castella amb el nom d'Enric II (1369-1379). Per debatre i lluitar contra el seu germà amb l'objectiu d'obtenir la Corona de Castella va pactar l'ajut i recolzament mutu

⁹² *Ibidem*, doc. 573, p. 636-637.

⁹³ F. SEVILLANO, «Apuntes para el estudio de la Cancillería...», p. 172-173.

⁹⁴ *Ordinacions*, p. 114-115.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 116.

⁹⁶ F. SEVILLANO, «Apuntes para el estudio de la Cancillería...», p. 173; J. TRENCHS i Á. CANELLAS, «La cultura dels escrivans...», p. 5-38, i especialment p. 15. Sobre aquest personatge de la cort, vegeu: FRANCISCO SEVILLANO COLOM, «Mateu Adrià, protonotario de Pedro IV el Cerimonioso», a *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Valencia, 1 a 8 de octubre de 1967, Tomo II.2*, València, 1970, p. 103-118.

de Pere el Cerimoniós, el qual li va concedir en suport econòmic diverses quantitats de diners i també les viles de Tàrraga, Vilagrassa i Montblanc al principat de Catalunya, Èpila, Ricla i Tamarit de Llitera a Aragó, i Castelló i Vila-real al País Valencià.⁹⁷ Abans, però, el 10 de desembre de 1356, el Cerimoniós havia convocat a la cort quatre prohoms montblanquins «dels pus notables de vosaltres», als quals volia assabentar dels seus projectes polítics.⁹⁸ El document era elaborat pel protonotari Mateu Adrià i signat pel monarca català i altres membres de la seva cort, i així mateix, fou acceptada la donació per part del comte de Trastàmara, tots presents al palau de l'Aljaferia de Saragossa, el dia 20 de gener de 1357.⁹⁹ Al cap d'uns dies, el 27 del mateix mes, el rei comunicava a les esmentades poblacions catalanes la decisió que havia pres i manava als seus responsables que es posessin a disposició del comte o els seus procuradors. Bona part dels pactes que després perfeccionaren el precedent acord i en detallaren aspectes que convingueren amb posterioritat foren elaborats pels notaris Bernat Miquel i especialment per Jaume Conesa.¹⁰⁰

El paper destacat com a notari i redactor per encàrrec del Cerimoniós de bona part dels articles i punts dels convenis, pactes i acords entre el rei i el comte foren redactats i signats per Jaume Conesa en qualitat de notari. Això va posar contacte el castellà i el montblanquí diverses vegades, de manera que el primer volgué premiar el segon pel seu bon fer amb la concessió de diversos privilegis a la vila de Montblanc, atès que en fou senyor des de 1357 fins a principis de 1360, quan va retornar a la Corona.

La nova responsabilitat no exonera Conesa de seguir la cort en els seus viatges pel territori

de la Corona catalanoaragonesa, ben al contrari, el protonotari continuava mantenint la seva responsabilitat de supervisor de la documentació que sortia de la Cancelleria reial i alguns dels instruments eren redactats per ell mateix, com per exemple quan la cort es trobava a València a començament d'octubre de 1369. El dia 9 d'aquest mes el rei Pere el Cerimoniós confirmava una sentència arbitral que pacificava les relacions del monestir de Benifassà i la vila de Morella, sentència que va ser redactada pel protonotari Jaume Conesa.¹⁰¹

6.1.- L'agraïment d'Enric de Trastàmara vers el protonotari Jaume Conesa

Hem assenyalat, ni que hagi estat sumàriament, les intervencions destacades executades per Conesa, primer com a secretari i després com a protonotari, en la guerra contra Castella i en el suport donat pel Cerimoniós, econòmic i militar, en favor del comte de Trastàmara, perquè aconseguís la Corona castellana enfront del seu germanastre Pere I el Cruel.¹⁰² El comte, tal com hem avançat, volgué premiar la dedicació i eficiència demostrades pel notari en l'administració de les seves gestions. Per això, el 31 d'octubre de 1359, estant el Trastàmara a Cervera, en qualitat de «senyor» de Montblanc, li escriví: «por muchos e agradables servicios que vos, amado mío, Jayme Conesa, secretario del senyor rey, vezino de la dicha villa de Muntblanque, a mi facedes e fer non cessades, por tenor de las presentes emfranchimos e francho e quitio appellamos vos, dicho Jayme, todos tiempos de todas e quales quiere huestes e cavalgades e redempciones de aquellas, peytas, questes, talles, trahutes, cenas, sobresidios, ayudas, pedidos e ademprivos, servicios e otras exacciones

⁹⁷ M. T. FERRER, «La corona catalano-aragonesa...», p. 93. El diversos pactes i convenis duts a terme per Pere III i el comte Enric de Trastàmara es poden veure a Joaquín CASAÑ ALEGRE, *Colección de documentos inéditos del Archivo General del Reino de Valencia. Pactos y convenios entre don Pedro IV de Aragón y Don Enrique, conde de Trastamara*, vol. I, València, 1894, doc. III, p. 23-34.

⁹⁸ J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 54, p. 139.

⁹⁹ *Ibidem*, doc. 55, p. 139-144.

¹⁰⁰ Es pot veure en l'obra esmentada anteriorment de Joaquín Casañ y Alegre.

¹⁰¹ Vicente DOMÉNECH QUEROL, *Els Llibres de Privilegis del monestir cistercenc de Santa Maria de Benifassà a València i Catalunya*, vol. II, Benicarló, 2023, doc. 98, p. 458.

¹⁰² Es pot veure una síntesi sobre la causa de la possessió de Montblanc per part del comte de Trastàmara i la seva devolució al rei Pere III a Jaume FELIP SÁNCHEZ, «Notes històriques referents a la muralla de Montblanc», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 4 (2015), p. 450-453.

quales quiere que por mi o mis oficiales o otros quales quiere seran demandades a la universitat de la dicha villa o los singulares de aquella o los convindrá pagar por qualquier razón o derecho o manera».¹⁰³

No fou aquest el darrer privilegi que Conesa va rebre de la munificència i agraïment del comte castellà, sinó que, a causa de la gestió d'altres afers que l'afectaven, decidí ampliar el privilegi, que va concedir personalment a tota la seva família i descendents. Així, estant a Saragossa el Trastàmara, el dia 28 d'octubre de 1364 el seu secretari estenia un document, pel qual «Et de aquell tiempo entacà vos dicho Jayme hayades mi fecho e cadaldia continuades fazer agradables servicios e proveytosos, en tanto que yo vos so tenido fazer e crexer gracias e donos e remuneraciones de las quales vos e vuestros herederos vos goyedes. Por eso, de mi certa sciencia, con la present carta mia a todos tiempos valedera, atorgo de mi propio movimiento a vos sobredicho Jacme Conesa e a todos los vuestross herederos, por dreyta linea de vos descendientes perpetualment que seades e sean franchos e quitios vos e ellos e vuestros bienes e suyos, havidos e per haver, de las sobredichas exacciones e otras quales quiere e por qual quier nombre sean nombrados, e si quier se paguen por cases o fuegos o en quier otra manera, assí que vos nin los vuestros herederos de vos descendientes, axí hombres como mugeres, non seades nin sean tenidos en aquellas cosas peytar nin contribuir nin alguna fuerça nin constreyta vos en pueda seer feta», de manera que si calgués fer algun pagament per qualsevol altra raó, mana que sigui tret dels drets i emoluments que rep el comte a Montblanc. Així mateix, amenaça a qualsevol persona que vagi contra el contingut d'aquests privilegis amb una sanció de mil maravedís d'or.¹⁰⁴

No va passar gaire temps després de la concessió d'aquest darrer privilegi que el Cerimoniós va recuperar la vila de Montblanc i les altres que havia concedit a Enric de Trastàmara. I per l'afecte que tenia al seu protonotari, essent a Tortosa, el

dia 8 d'abril de 1365 li adreçà un document escrit pel seu notari Pere de Benviure –a qui després, el dia 8 de desembre de 1368, donarà el castell de Montblanc perquè el repari, de manera que haurà d'estar en condicions perquè pugui acollir el monarca i el seu seguici, per a la qual finalitat i en concepte de «guaia» rebrà cada any 200 sous a percebre sobre els drets del monarca en el cup i pes del blat de la vila–¹⁰⁵ a tenor del qual confirmava els enfranquiments fets en favor de Conesa que li havia concedit el comte de Trastàmara.¹⁰⁶ El document enregistra, tanmateix, el motiu de la decisió del monarca, ja que diu: «tenint un deute amb Jaume Conesa pels mèrits dignes de lloança, i pels agradables i gratuïts serveis que des de fa molt de temps li va proporcionar i li proporciona, amb fidelitat i utilitat». Curiosament, el document de referència enregistra un detall que volem destacar: tot i que Conesa actua com a protonotari a la Cancelleria de Pere el Cerimoniós, aquest especifica que Conesa ara té el seu domicili a la vila de Montblanc: «dicta vila Montisalbi, ubi nunc tenetis vestrum domicilium».

7.- Les relacions del notari, secretari i protonotari de la Cort Jaume Conesa amb la vila de Montblanc

La quantitat de documents confeccionats per Conesa adreçats a la Universitat de Montblanc, als jurats, prohoms i institucions públiques i a particulars de la vila, i, així mateix, els documents confeccionats per Conesa i adreçats al municipi, batlles i altres institucions i particulars de Tarragona, ens fa suposar que el Cerimoniós o el Canceller o vicecanceller o protonotari tingueren una certa preferència en assignar a l'escrivà Conesa la redacció de documents que els atenyien, tradició que va continuar quan el montblanquí assolí càrrecs de major responsabilitat dins la Cancelleria Reial.

La professora Josefa Arnall va publicar els documents de Pere el Cerimoniós relatius a la

¹⁰³ J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 61, p. 161 (inclòs en aquest document de 8 d'abril de 1365, de confirmació per Pere el Cerimoniós dels privilegis concedits per Enric de Trastàmara).

¹⁰⁴ *Ibidem*, doc. 61, p. 162-163 (document inclòs també en la confirmació del privilegi feta per Pere III).

¹⁰⁵ *Ibidem*, doc. 67, p. 175-177.

¹⁰⁶ *Ibidem*, doc. 61, p. 162-165.

ciutat de Tarragona que es conservaven en l'Arxiu Històric i Comarcal, avui a l'Arxiu Històric Municipal d'aquesta ciutat.¹⁰⁷ Dels trenta-quatre documents que transcriu, catorze foren redactats o va intervenir en la seva redacció Jaume Conesa. Si ho comparem amb Montblanc, entre els anys 1342 i 1375, en els treballs de Jaume Felip i Sánchez trobem entre la documentació publicada i la que hem consultat trenta-tres documents confeccionats pel montblanquí, tenint present que Conesa va evitar que el seu nom aparegués en els documents que contenien aspectes negatius per a la vila, de manera que en aquest cas a la Cancelleria els redactava algun altre notari. N'és un exemple l'instrument de donació feta per Pere III de les viles de Montblanc, Tàrrega i Vilagrassa, entre d'altres, a Enric de Trastàmara el dia 20 de gener de 1357, des de Saragossa, essent el protonotari Mateu Adrià qui va redactar i cloure l'instrument.¹⁰⁸ En la mateixa línia, al cap d'una setmana, estant encara a Saragossa, el monarca comunicava als jurats de les anteriors poblacions la donació que havia fet a l'esmentat comte, manant-los al mateix temps que el tinguessin com a nou senyor, amb tots els drets i privilegis que com a tal li corresponien. Confeccionà el documents el notari Pere Gostemps.¹⁰⁹

Per contra, quan els documents tenen un caràcter positiu i beneficis per a la vila Conesa té un interès especial perquè la seva signatura aparegui en el document reial. N'és també un exemple claríssim la comunicació que el Cerimoniós va adreçar des de Carinyena, el 21 de maig de 1360, als jurats, prohoms i universitat de la vila de Montblanc i llocs del seu terme –Blancafort, Rojals i Lilla– confirmant els privilegis dels seus avantpassats i d'ell mateix de la inseparabilitat de la Corona. Clogué l'instrument el seu secretari Jaume Conesa.¹¹⁰ I també la comunicació del Cerimoniós als consellers, jurats

i prohoms de la reintegració a la Corona de les viles que havia concedit al Trastàmara, feta des de Saragossa el dia 3 de juny de 1366, la qual fou redactada pel protonotari Conesa.¹¹¹

Conesa, tal com hem avançat, després d'exercir un temps a la notaria pública i comuna de Santa Maria de Montblanc que dirigia el seu rector, es va traslladar a residir a Santa Maria del Pla, des d'on es va presentar a la Cancelleria reial per fer les proves pertinents per obtenir el títol de notari reial en les terres i dominis del sobirà català. Atès que quan va rebre aquesta autorització, datada a Barcelona el 20 d'abril de 1338, que vol dir que havia superat les proves, el document especifica que «habitava a Santa Maria del Pla», això sembla indicar que d'alguna manera havia perdut el veïnatge de Montblanc. Així mateix, quan a partir de l'estiu de 1342 actua com a escrivà a la Cancelleria Reial de Barcelona, cal suposar també que d'alguna manera Conesa devia haver perdut aquest veïnatge, que recuperaria després com a mínim durant el període que senyorejà la vila Enric de Trastàmara (1356-1366) i que recuperà posteriorment, tal com hem avançat, el comte rei català.

Tot i això, Conesa no va perdre mai la relació amb la seva vila natal. Aquesta vinculació resta palesa pel fet que sempre que va poder va aprofitar els viatges del monarca a Montblanc per acompanyar-lo.¹¹² Quan el 7 de gener de 1352, en els molins que foren de Pere de Tèrmens, se signà la sentència arbitral que delimitava els emprius que el municipi i el monestir de Poblet tenien en l'anomenat bosc de Poblet, hi fou present com a testimoni Jaume Conesa, del qual s'especifica que era «escrivà del senyor rei».¹¹³ Aquest mateix any, el 23 de març, Conesa es trobava a l'esmentada vila quan redactava un document adreçat a l'infant Ramon Berenguer, comte d'Empúries.¹¹⁴ El 22 de maig de 1359, Conesa –el qual especifica que

¹⁰⁷ Maria Josepa ARNALL I JUAN, «Documents de Pere el Cerimoniós referents a Tarragona i conservats en el seu Arxiu Històric Provincial», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. 4 (1984), p. 51-130.

¹⁰⁸ J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 55, p. 139-144.

¹⁰⁹ *Ibidem*, doc. 56, p. 144-145.

¹¹⁰ *Ibidem*, doc. 58, p. 146-155.

¹¹¹ *Ibidem*, doc. 62, p. 165-167.

¹¹² Lluís París Bou relaciona les estades de Pere el Cerimoniós a la vila: maig i juny de 1341; juny, juliol i desembre del 1347; juny de 1350; maig i juny de 1351; del juny al desembre de 1370: Lluís PARÍS BOU, «Montblanc i els seus Comtes-Reis», *Hoja Parroquial. Montblanc*, núm. 339 (3 de maig de 1964).

¹¹³ J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 45, p. 112-126.

¹¹⁴ M. RODRIGO, *Col·lecció documental de la Cancelleria...*, doc. 476, p. 530.

FIGURA 4: Santuari de la Serra, Montblanc. Foto: Josep Maria Rovira

era secretari del rei— es trobava a Montblanc quan, juntament amb Miquel de Bordell, rebia el dia 17 del mateix mes l'encàrrec fet pel rector i degà de Montblanc Pere Gil, a instàncies de l'abadessa i monges del convent de la Serra, per fer la informació sobre els miracles obrats per la Mare de Déu en el seu santuari, tasca que hagueren d'abandonar per raó dels seus compromisos a la Cancelleria Reial el dia 31 de maig, quan foren substituïts pel notari i veí de Montblanc Guillem de Vic (fig. 4).¹¹⁵ Es trobava també a Montblanc, actuant de secretari del Cerimoniós, el primer de setembre de 1360, quan el monarca va comissionar Guillem Janer i Arnau Bover perquè delimitessin l'espai al tombant del monestir i santuari de la Serra

perquè dins el qual no es permetés jugar o perpetrar actes immorals que poguessin escandalitzar les religioses que hi residien.¹¹⁶ Es trobava també a Montblanc, acompanyant el Cerimoniós, el 22 d'octubre de 1370, quan a petició dels consellers i prohoms de la vila, previ el donatiu de mil florins, absolia i perdonava els montblanquins de tota mena de delictes i excessos i penes civils, llevat dels crims d'heretgia, sodomia, fabricació de moneda falsa, lesa majestat i els trencadors de camins i vies.¹¹⁷ A la vila hi va romandre, com a mínim, fins al 31 d'octubre.¹¹⁸ Torna a estar documentat a Montblanc el 10 de novembre de 1370, quan s'adreçava als consellers, jurats i prohoms montblanquins i els renyava perquè no

¹¹⁵ J. FELIP, *Crònica, abaciologi i diplomataria...*, doc. 9, p. 113-128.

¹¹⁶ *Ibidem*, doc. 86, p. 211-212.

¹¹⁷ J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 68, p. 177-178.

¹¹⁸ M. J. ARNALL, «Documents de Pere el Cerimoniós...», doc. 27, p. 114-115.

havien continuat ni acabat l'obra dels murs i vall de la vila, de manera que per agilitar la construcció els manà que totes les imposicions del municipi fossin aplicades a l'esmentada obra.¹¹⁹

Durant les estades a Montblanc amb la cort, i probablement també aprofitant els desplaçaments d'aquest organisme de govern a ciutats i llocs propers, com ara Tarragona, Lleida o potser Tortosa, Conesa degué en alguna ocasió atansar-se a la seva vila per gestionar alguns afers personals, com ara la seva residència o altres aspectes que li incumbien, com el benefici que va fundar a l'església parroquial de Santa Maria sota l'advocació de Tots els Sants, instituït l'any 1359, quan ja era secretari del Cerimoniós.¹²⁰

Mereixen un apartat especial les comunicacions adreçades als consellers o a altres institucions o persones montblanquines. La primera que tenim documentada és del 6 d'agost de 1342: es tracta de la construcció d'un edifici que encara subsisteix, avui adossat a la muralla, l'hospital del draper Jaume Marçal, que aquest va instituir en el seu testament l'any 1339 deixant la quantitat de 34.000 sous per a la seva construcció. Inicialment s'havia començat a bastir en un terreny franc proper al santuari-convent de la Serra, però l'abadessa s'havia queixat al monarca que aquella institució hospitalària tan immediata al seu centre amoninaria i resultaria un destorb per a la seva vida religiosa.¹²¹ La queixa la va presentar a la cort Berenguer Marçal, germà i hereu del dit Jaume. De ben segur que el Cerimoniós, abans de prendre una resolució, degué consultar el tema amb l'escrivà montblanquí que s'havia integrat a la Cancelleria, de manera que va escriure al batlle de Montblanc i li va ordenar que atuessin les obres ja iniciades al costat de la Serra i que el dit batlle, juntament amb el Berenguer Marçal i tres o quatre jurats consellers de la vila, busquessin un lloc idoni per fixar un

nou emplaçament per construir l'hospital amb la seva capella annexa.¹²² El document fou escrit per Jaume Conesa: «Iacobus Conesa mandato regio facto per thesaurarium».

Els comissionats no degueren fer amb la pressa necessària la tasca que els encomanà el monarca, perquè no fou fins gairebé passat un any que aquest va acceptar la proposta que li havien fet arribar i la va aprovar. En efecte, el 29 d'abril de 1343, el Cerimoniós s'adreçava al batlle, jurats i prohoms de Montblanc exposant-los que Jaume Marçal havia ordenat en el seu testament construir un hospital per als pobres, amb una capella en la qual dos sacerdots haurien de celebrar misses diàries per l'etern descans de la seva ànima, i que l'arquebisbe de Tarragona juntament amb alguns prohoms havien assignat el lloc per al seu emplaçament en un pati on hi havia el forn de guix d'Arnau Cerdà i un corral de Pere Donat i llocs circumveïns. Atès que el germà del fundador havia donat el seu consentiment, el monarca manà als representants de la vila que deixessin iniciar les obres previstes, si bé abans que fossin pagats els espais que li caldrien a l'hospital, d'acord amb el preu raonable que havien d'estipular el seu batlle i els jurats de la vila.¹²³

Un altre document en el qual sembla que va intervenir Conesa, o en tot cas el va escriure ell com a escrivà de manament, fou l'enfranchiment que Pere el Cerimoniós, a prec de la comunitat de clarisses de la Serra, va concedir en favor del prohom montblanquí Miquel de Bordell, fill de l'homònim Miquel de Bordell, procurador del convent de la Serra.¹²⁴ La petició fou feta per compensar l'any que havia treballat per a les religioses sense haver percebut cap salari. El Cerimoniós acceptà la sol·licitud i va eximir Bordell dels serveis reials que percebia a la vila, i concretament de quèstia, subsidi o exacció reial,

¹¹⁹ M. RODRIGO, *Col·lecció documental de la Cancelleria...*, doc. 612, p. 679.

¹²⁰ Jaume FELIP I SÁNCHEZ, «L'església gòtica de Santa Maria de Montblanc», *Aplec de Treballs*, núm. 8 (1987), p. 94.

¹²¹ Sobre aquest hospital, vegeu: Emma LIAÑO, «El testamento de Jaume Marçal de Montblanc», *Universitas Tarraconensis. Revista de Filologia*, núm. 1 (1976), p. 83-90; ID., «De nuevo sobre el testamento de Jaume Marçal de Montblanc», *Butlletí Arqueològic*, època V, núm. 6-7 (1984-1985), p. 197-212; ID., «Sant Marçal de Montblanc, un projecte d'hospital no culminat», *Espitllera*, núm. 155 (4 abril 1982), p. 16-18; Jaume RIERA SANS, «La fundació del monestir de Sant Marçal de Montblanc (1391)», *Aplec de treballs*, núm. 6 (1984), p. 97-112.

¹²² J. FELIP, *Crònica, abaciologi i diplomataria...*, doc. 74, p. 200-201.

¹²³ *Ibidem*, doc. 75, p. 201-202.

¹²⁴ *Ibidem*, doc. 80, p. 205-206.

host, exèrcit i cavalcada i de les seves redempcions mentre exercís de procurador del convent de la Serra. Conesa va redactar aquest document que li va manar el monarca mentre es trobava a la capella reial de Barcelona i era present el seu confessor.

Per aquesta època Conesa va redactar altres dos documents relatius al convent de la Serra i probablement un de quart, on no apareix la clausura del corresponent escrivà de la Cancelleria.

El primer, datat a Barcelona el 30 de gener de 1354, respongué a la petició de l'abadessa i convent de la Serra, que demanava al monarca que posés solució al fet que diverses meretrus i prostitutes feien el comerç carnal a prop del centre religiós, exposant fins i tot banalment i immoral els seus cossos, tot provocant la vergonya de les religioses i dels fidels i devots que visitaven el santuari.¹²⁵ El Cerimoniós, segurament havent consultat primer al seu escrivà montblanquí sobre quina disposició adoptar, li manà escriure una ordre als seus batles de Montblanc o als seus lloctinents perquè, d'acord amb la petició de les monges, designessin un altre lloc suficientment llunyà del monestir destinat al comerç de les «dones pecadores», de manera que no provoqués vergonya a les monges ni minvés la devoció i pietat dels devots que anaven a visitar el santuari.

El segon document de la dècada dels cinquanta escrit per Conesa i dirigit també als batles reials de Montblanc fou ordenat per l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, lloctinent del monarca, a instància també de l'abadessa i del convent de clarisses de Montblanc per tal de poder bastir un aqüeducte que fornís d'aigua el seu monestir.¹²⁶ En aquest sentit els manà que assignessin dos o tres prohoms de la vila per determinar per on havia de passar el dit aqüeducte i també les indemnitzacions que s'haurien de satisfer als afectats pel pas a través de les seves finques.

Al cap d'uns anys, ja en la dècada dels seixanta del segle XIV, trobem el secretari i protonotari del Cerimoniós elaborant alguns documents referents a la seva vila, molts dels quals concretament al

convent de Santa Maria de la Serra.

Així, el 23 de juliol de 1360, trobant-se la cort a Almacelles, a l'actual comarca del Segrià, Pere III, coneixedor de les obres que calia fer a l'esmentat convent de la Serra i en recompensa pel fet que les religioses resaven en benefici del seu monarca, els concedeix una almoïna de 300 sous a percebre sobre els emoluments, drets i rendes del veguer de Montblanc o del seu lloctinent.¹²⁷ El document fou confeccionat per Conesa per manament directe del monarca.

Essent a Montblanc el Cerimoniós, el dia primer de setembre del mateix any de 1360, probablement a instàncies de Conesa, aquest escriví el document que en nom del monarca pretenia solucionar el problema que tenien les religioses que habitaven el convent de Santa Maria de la Serra i que afectava la seva tranquil·litat. Tot i el manament reial que ja hem esmentat del 30 de gener de 1354 en què el monarca ordenà als seus batles de Montblanc que allunyessin les meretrus i prostitutes dels voltants del centre religiós i devocional i que el comerç carnal el realitzessin en un lloc allunyat que no pertorbés la tranquil·litat de les monges ni dels devots que visitaven el santuari,¹²⁸ les disposicions adoptades suggereixen que les ordres donades al respecte pels batles reials no es compliren escrupolosament i que el mercadeig carnal continuava en aquell sector de la vila, potser una mica més allunyat del santuari però percebuts els seus efectes per les religioses i també pels devots de la imatge que es venerava a la seva església, i que alguns, molestos pels espectacles que s'hi oferirien, fins i tot deixaren d'anar-hi.¹²⁹ A tal efecte, doncs, el Cerimoniós comissionà els prohoms montblanquins Guillem Janer i Arnau Bover perquè delimitessin, segons el seu bon criteri, l'espai perquè al voltant del centre religiós no es permetés jugar o cometre actes deshonestos que poguessin causar infàmia o escàndol a les monges, i que imposessin una pena d'acord amb el seu arbitri als infractors d'aquestes normes. Perquè tots els habitants de la vila sabessin aquestes ordres

¹²⁵ *Ibidem*, doc. 81, p. 206-207.

¹²⁶ *Ibidem*, doc. 82, p. 207.

¹²⁷ *Ibidem*, doc. 85, p. 210-211.

¹²⁸ *Ibidem*, doc. 81, p. 206-207.

¹²⁹ *Ibidem*, doc. 86, p. 211-212.

el sobirà manà als seus batlles que fessin pregonar per la vila les ordinacions que al respecte dictessin.

Malgrat aquestes disposicions i que els batlles havien designat el lloc anomenat «la creu d'en Spaer», que distava poc del convent de la Serra, l'abadessa i les seves monges presentaren una nova queixa al monarca, al·legant que les dones devotes que de la Serra anaven a l'església del Miracle –l'actual col·legi de la Mercè– o feien el camí contrari, i també les que anaven al lloc anomenat Parellada, coincidien amb les meretrius que comerciaven en aquest indret, que havia «esdevingut el bordell de la vila». El Cerimoniós ordenà als seus batlles de Montblanc que, si era cert el que exposaven les religioses, no permetessin que les meretrius hi fossin i hi actuessin, sinó que les fessin retirar a un lloc més lluny de la vila, de manera que no molestessin les dones devotes que hi transitaven ni tampoc la tranquil·litat de les monges. Conesa clogué el document amb un advertiment als batlles: si per desídia o negligència la situació continuava perquè no ho havien solucionat, s'hauria d'entendre que la culpa s'hauria d'imputar als batlles per la seva manca d'eficàcia.¹³⁰

7.1.- Els privilegis concedits pel Comte de Trastàmara a Jaume Conesa i la seva problemàtica. L'acord del protonotari amb els representants de la vila

En una part important de les negociacions entre Pere el Cerimoniós per aconseguir el suport i la col·laboració d'Enric de Trastàmara, germanastre de Pere I el Cruel de Castella, en la guerra que s'havia iniciat amb aquest darrer regne, hi fou present el protonotari del Cerimoniós, el montblanquí Jaume Conesa. Aquest notari i conseller reial –nomenat protonotari a començament de 1364 per traspàs de Mateu Adrià– elaborà bona part dels documents que s'acordaren i se signaren, fossin en llatí, català o castellà, atès que dominava

correctament les tres llengües en què s'escrivien els documents a la Cancelleria.¹³¹

La seva tasca fou tan positiva i eficient que Enric de Trastàmara la va valorar especialment concedint-li diversos privilegis en la vila d'allà on era originari el notari i on senyorejaven el comte castellà per donació del rei Pere. En conseqüència, el Trastàmara, essent a Saragossa, el dia 28 d'octubre de 1364, pel fet que el protonotari «hayades mi fecho e cadal dia continuades fazer agradables servicios e proveytosos» el va honorar amb nous privilegis a la vila de Montblanc, tot eixamplant els que ja anteriorment li havia concedit, quan es trobava a Cervera, a tots els hereus de Conesa per línia directa, fossin homes o dones.¹³² Concretava que l'exempció afectava les impositcions de quístia, fos reial o veïnal, i qualsevol altra impositció o contribució sobre persones i béns, de manera que si algun pagament s'hagués de fer, l'import fos pagat de les rendes, drets i emoluments que el comte percebia a la vila i els seus termes. Així mateix, fixava que qualsevol persona que trenqués aquest nou privilegi hauria de pagar una multa de mil maravedís.

De fet, aquesta segona carta confirmava també l'anterior datada a Cervera, quan Conesa era secretari del monarca, adreçada només a la seva persona, que l'eximia del pagament de les típiques contribucions d'host i cavalcada, o les seves redempcions, peïtes, quèsties, talles, cenes, subsidis, ajudes, demandes i emprius i altres serveis i exaccions que el comte o els seus delegats poguessin demanar a la universitat de la vila i als seus particulars per qualsevol raó o dret.

Després que el Cerimoniós recuperés la senyoria de Montblanc, potser a petició del seu protonotari o potser per decisió pròpia per tal d'afavorir-lo, essent a Almenara, va manar al seu conseller Berenguer de Parts que fes redactar un privilegi que confirmés els concedits pel Trastàmara, text que escriví el notari Pere de Benviure a Tortosa el dia 8 d'abril de 1365, signant com a testimonis

¹³⁰ *Ibidem*, doc. 91, p. 217.

¹³¹ Així es pot veure en els cinquanta primers folis del registre 1.543 de Cancelleria de l'Arxiu Reial de Barcelona. Vegeu també sobre aquest aspecte Fernando GONZÁLEZ OLLÉ, «Opciones y preferencias lingüísticas del rey Pedro IV de Aragón», *Revista de Filología Española*, vol. LXXXVII, 2º (2007), p. 293-322; Pol VILA BENACH, *La paraula escrita com a instrument de govern: el multilingüisme en l'administració central de la Corona d'Aragó al segle XIV*, Treball de Fi de Grau, Curs 2021-2022, Universitat de Barcelona, 5 de juny de 2022.

¹³² ACA, Cancelleria, reg. 911, f. 125v-128v.

l'arquebisbe de Tarragona i canceller, el bisbe de Tortosa, el mestre de l'orde de Montesa, l'abat de Benifassà i el noble Gilabert de Centelles.¹³³ La confirmació era feta «pels agradables i obsequiosos serveis que Conesa li havia fet i continuava fent-li», i especificava que atès que «ara tenia el seu domicili a la vila de Montblanc» volia ampliar els privilegis i gràcies que li havia concedit el comte de Trastàmara, de manera que els aprovava, ratificava i confirmava a Conesa i als seus descendents, tant homes com dones, perpètuament, estenent-los a qualsevol altre lloc dels seus regnes i dominis on poguessin habitar i tenir domicili, i així que no haguessin de pagar res per qualsevol tipus de contribució o servei, i que si per alguna altra raó s'hagués de contribuir a alguna cosa, els diners haurien de sortir dels drets i emoluments que percebia el monarca.¹³⁴ El Cerimoniós manà que als contrafactors o no respectuosos amb aquesta gràcia, franquesa, immunitat i ingenuïtat se'ls apliqués per part dels oficials reials una pena de mil morabatins d'or, dels quals la Corona n'hauria de percebre la meitat i l'altra meitat hauria de correspondre a Conesa i els seus descendents.

El cúmul de privilegis atorgats a Jaume Conesa pel comte de Trastàmara i confirmats i ampliat pel Cerimoniós minvaven els ingressos del municipi en un moment en el qual la construcció de les muralles i les seves valls, a banda d'altres serveis demanats i aconseguits pels seus senyors, acompanyat d'una situació econòmica general decreixent al país, derivada en bona part per les guerres en què es veïé implicat el monarca (recuperació del Regne de Mallorca, guerres contra Gènova i Castella, principalment), suposaven una sagnia econòmica per a la vila.¹³⁵ Per això, els consellers intentaren reduir despeses per una banda, i augmentar els ingressos, minvant en allò possible els privilegis d'aquelles persones que estaven exemptes de contribuir en les despeses generals, com era el cas de Jaume Conesa. Després d'un temps de negociacions dutes a terme pels montblanquins Huguet d'Anglesola i Francesc de Tèrmens, síndics de la vila, per pactar la retallada dels privilegis que

hi tenia Conesa, el dia 10 d'abril de 1366 signaren l'acord al qual havien arribat. Manifestaren els dits síndics que davant el Consell de la vila havien llegit els privilegis concedits pel comte de Trastàmara, ratificats i ampliat posteriorment pel Cerimoniós, de manera que, després de l'acord que comportà una aportació econòmica important de Conesa al municipi, en l'esdevenidor les franqueses concedides no fossin impugnades per la vila i els seus representants. Primer, analitzaren amb què li tocava contribuir al dit protonotari des del temps de la concessió del primer privilegi en les prestacions envers la vila i també esdevenidores, tant a l'afectat com als seus successors. Atès, d'altra banda, que Conesa «volia contribuir a suportar els càrrecs de la vila», sense derogació dels seus privilegis, i atès que les rendes i questa havien estat venudes, de manera que no hi havia la possibilitat que allò que li tocava pagar al dit Jaume sortís dels emoluments del monarca, i atès també que no podien aplicar-se als emoluments de la jurisdicció que amb prou feines pagaven els salaris dels oficials, convingueren que Conesa, pel que li tocava pagar de les contribucions degudes a la vila, del seu haver per redempció dels càrrecs passats abans del dit enfranquiment, aportaria 2.500 sous de violari, a raó de 6.000 sous per 1.000, és a dir, amb un interès del 16%, la redempció del qual s'hauria de fer en dos anys, de manera que des de la data fins a la festa de Nadal se'n redimirien 1.250, i l'any següent altres 1.250. El síndics reconeixien que Conesa arribà a aquest acord perquè «és persona que ha fet e fa molts plaers a la vila per los quals ell e los seus per tot temps deuen e mereixen ésser comportats e favorits». El protonotari es preocupà que el monarca ratifiqués i aprovés l'acord entre ell i el municipi. Així, el dia 5 de juny de 1366, des de Saragossa, Pere III aprovava i confirmava l'acord i s'obligava ell i els seus successors a mantenir eficaçment el que s'havia pactat i, tanmateix, a assumir les despeses que tocava a la Corona en les contribucions, tant reials com veïnals, que afectessin el protonotari i els seus successors en endavant i que haurien de

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ Sobre les rendes que el monarca percebia a Montblanc podeu veure Jaume FELIP SÁNCHEZ, «Les rendes reials a Montblanc (segles XIII-XV)», *Aplec de Treballs*, núm. 37 (2019), p. 85-117.

¹³⁵ Se'n pot veure una síntesi somera a J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, p. 27-29.

sortir dels ingressos i drets que tenia a Montblanc i els seus termes i de les cúries dels batlles i del veguer. Per donar una major força al compliment dels acords, el monarca imposava una pena de 100 morabatins d'or als seus infractors.

7.2.- La informació sobre els miracles obrats per la Mare de Déu sota la invocació de la Serra (22 de maig de 1359)

Conesa, com tot montblanquí de l'època, tingué una especial devoció a la patrona de la vila i sempre que estigué a les seves mans afavorir el monestir i la comunitat de clarisses, com tindrem ocasió de veure més endavant, no dubtà a fer-ho. El mes de maig de 1359 devia ser a Montblanc, ja fos com a integrant de la cort, ja fos per gestionar temes personals.

D'uns anys ençà, la fama de miraclera de la santa imatge de la Mare de Déu de la Serra havia atret gran quantitat de pelegrins que anaven a venerar-la i a demanar-li gràcies i mercès.¹³⁶ Per a eixamplar la devoció i obtenir les almoines per a consolidar la seva església, els responsables eclesiàstics de la vila intentaren aconseguir privilegis, principalment indulgències, per als devots que visitessin el santuari.¹³⁷ L'arquebisbe de Tarragona Pere de Clasquerí (1357-1380) concedia l'11 de març de 1359, de visita a Montblanc, diverses indulgències als fidels que donessin almoines al convent i santuari de la Serra. D'altra banda, el rector de Santa Maria i degà de Montblanc, mossèn Pere Gil, a instàncies de l'abadessa Constança de Llobets, amb l'objectiu d'augmentar la devoció dels fidels al santuari per tal de sol·licitar al papa i altres autoritats eclesiàstiques la concessió de noves indulgències, encomanà el dia 17 de maig de 1359 als notaris i escriptors reials, els montblanquins Jaume Conesa i Miquel de Bordell, que es trobaven a la vila, perquè fessin, com a experts escriptors en llegua llatina, una informació notarial sobre els miracles que havia obrat i obrava la imatge de la Serra, amb l'objectiu acabat d'exposar.¹³⁸

Al cap d'uns dies, el 22 de maig, els dos fedataris públics iniciaren la seva tasca literàrioreligiosa, interrogant el primer testimoni dels vint-i-dos que declararen, entre fidels veïns de la vila, l'abadessa i quatre religioses més, un jurista i dos capellans.

El 31 de maig, però, els dos comissionats, probablement degut a la feina que tenien a la Cancelleria Reial, hagueren d'abandonar la tasca que havien iniciat, i foren substituïts pel notari montblanquí amb titulació reial Guillem de Vic, que continuà la informació inquirint la resta de testimonis i acabant la informació, segons la clausura del pergamí que la inclou. Amb posterioritat, una còpia del pergamí fou presentada al papa d'Avinyó Innocenci VI (1352-1362), el qual concedí noves indulgències al Santuari de la Serra.¹³⁹

7.3.- La reforma del municipi (15 de juliol de 1368)

L'any 1975, a la circular del Museu-Arxiu de Montblanc i Comarca publicava un treball sobre el règim municipal de Montblanc a l'Edat Mitjana, concretament entre els segles XII i XIV.¹⁴⁰ En aquest treball pioner sobre aquest aspecte del passat de la vila, exposava que l'estructura del règim municipal es basava en el privilegi de Pere el Gran de 1284 i feia també referència a la primera reforma del municipi engegada per Pere el Cerimoniós el 15 de juliol de 1368.

Inicialment, doncs, el règim municipal es basava en l'elecció per part dels homes de la vila de setze jurats i consellers, fixada de la següent manera en funció de la riquesa i preeminència social de cada individu: sis jurats i consellers de la mà major, i cinc jurats i consellers per cada una de les dues mans restants, la mitjana i la menor. La data establerta per a procedir a l'elecció fou fixada per la festa de la Circumcisió, és a dir, el primer de gener. Després de l'elecció els setze jurats i consellers havien de ser presentats al batlle reial, el qual els havia de confirmar i aprovar, i davant de qui havien de jurar que exercirien bé i lleialment la seva

¹³⁶ J. FELIP, *Crònica, abaciologi i diplomatar...*, p. 49.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 50.

¹³⁸ *Ibidem*, doc. 9, p. 113-114.

¹³⁹ Remetem a un treball en preparació sobre aquest tema.

comesa d'administrar els assumptes de la vila a utilitat del monarca i de la comunitat de veïns.¹⁴¹

D'altra banda, la participació de tants membres en el consell general, que sovint es continuava reunint per decidir temes que afectaven la vila –el nombre dels assistents oscil·lava entre 300 i 400 homes– provocava certes contradiccions derivades de les divergències de les opinions i interessos de cada u, de manera que fins i tot sovint s'originaven baralles i bandositats entre els convocats. Per evitar aquesta situació que motivava que el règim no funcionés prou bé, el Cerimoniós, *motu proprio*, el 15 de juliol de 1368, des de Barcelona, decidí canviar el sistema per un altre de més representatiu i més eficient, que evités els aldarulls, ja que al·legava el proverbi llatí d'*ubi est multitudo, ibi est confusio* (allí on hi ha una multitud, hi ha desconcert i desordre). Així, fixà que els Consells Generals en endavant els integrarien tan sols cinquanta persones, elegides segons la proporció ja establerta anteriorment, és a dir, setze jurats de la vila (sis per la mà major i altres cinc per cada una de les mans mitjana i menor), els quals haurien d'elegir altres trenta-quatre persones, catorze de la mà major, deu de la mitjana i altres deu de la menor, configurant d'aquesta manera el Consell Municipal.¹⁴² Tots ells havien de jurar el càrrec davant el batlle reial damunt els Sants Evangelis; juraven que exercirien la seva comesa lleialment en benefici de la vila i els seus habitants i que assistirien a les reunions, excepte que una causa justa i evident els pogués excusar. La reforma donava la possibilitat que els setze elegits, si semblés bé als electors, poguessin repetir l'any següent, o bé canviar-los tots o en part. Establia finalment que les cinquanta persones poguessin exercir les competències que tenia abans el Consell General. Finalment, el Cerimoniós establí una pena de mil morabatins d'or als contrafactors d'allò que havia ordenat. Tanmateix, volia també que aquesta pena fos aplicada a aquell que, sense estar convocat, assistís al consell dels cinquanta.

Per acabar la reforma, el Cerimoniós manava que de la data de la concessió de la reforma fins a la festa de la Circumcisió vinent els jurats que ara actuaven elegissin les trenta-quatre persones que preveia la nova norma perquè es poguessin expedir els assumptes que pertanyien al Consell General. Per controlar la nova organització, el Cerimoniós manava que el batlle reial o el seu lloctinent sempre hi tinguessin interès, és a dir, que hi assistissin.

El document, que portava el segell majestàtic del monarca, fou confeccionat pel protonotari Jaume Conesa, de qui cal pensar que degué intervenir en la formulació de la nova organització municipal de Montblanc.

Tampoc aquesta reforma solucionà els problemes del govern municipal, de manera que, al cap de pocs anys, després que haguessin desaparegut Conesa (1375) i el Cerimoniós (1387), el règim sofrí una nova reforma executada l'any 1393 per la duquesa de Montblanc, Maria de Luna.¹⁴³

7.4.- Darrers contactes de Jaume Conesa amb la vila (1368-1374)

A finals de la dècada dels seixanta del segle XIV, Conesa devia tenir, si acceptem el seu naixement l'any 1314, uns cinquanta-quatre anys d'edat, de manera que es trobava en plena feina a la Cancelleria Reial, en exercici de la seva responsabilitat de protonotari o cap de l'escrivania de la cort. Això no li permetia elaborar normalment els documents que s'havien de redactar, sinó que la seva funció se cenyia a la seva revisió i correcció i a disposar de tots els elements que garantissin la seva adequada formulació, així com a controlar els emoluments que la seva expedició implicava per als beneficiats. Tot i això, Conesa encara tingué interès en redactar alguns documents adreçats als consellers montblanquins, altres institucions i particulars de la vila, perquè d'alguna manera, ni que fos epistolament, tenia interès a ser present a la població.

¹⁴⁰ Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Algunes reflexions sobre el règim municipal de Montblanc a l'Edat Mitjana (segles XII-XIV)», *Circulars del Museu-Arxiu de Montblanc i Comarca*, núm. 9 (1975), p. 8-23.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 13-14.

¹⁴² J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 64, p. 170-172.

¹⁴³ J. M. SANS, «Algunes reflexions sobre el règim municipal...», p. 21-22. La transcripció del document es pot veure a J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 108, p. 225-227.

Així, el 7 d'octubre de 1368, des de Barcelona estant, el Cerimoniós decretava *motu proprio* que per raó de les penalitats sofertes pels habitants de Montblanc en el temps que senyorejà la vila el Comte de Trastàmara no se'ls pogués fer cap inquisició per causes civils o criminals, d'acord amb la remissió general que ja els havia fet el 20 de desembre de 1362, des de Montsó, i fixà també que no es poguessin inquirir els dipòsits fets a les cúries dels batlles amb anterioritat a l'any de la gran pesta de 1348.¹⁴⁴

Al cap de pocs dies, probablement per intervenció de Conesa, el Cerimoniós s'adreçava el 23 de novembre de 1368 al veguer, sotsveguer i batlle de Montblanc i els manava que, assabentat que les darreres pluges havien fet caure el mur de clausura exterior del convent de la Serra, lliuessin 500 sous d'almoïna a la seva abadessa, en la proporció de 300 de la cúria de la vegueria, 80 de la sotsvegueria i 120 de la batllia, que s'haurien de destinar a la reparació del dit mur.¹⁴⁵

A finals d'octubre de 1370 el Cerimoniós feia estada a Montblanc, i al costat es trobava el seu protonotari Jaume Conesa, el qual degué influir també perquè de *motu proprio* el monarca fes una remissió i perdó general pels delictes i excessos que haguessin comès fins a aquell dia els habitants de Montblanc, llevat dels inculpats per crims d'heretgia, sodomia, fabricació de moneda falsa, lesa majestat i els trencadors de camins i vies, que en restaven exclosos. El monarca reconeixia que la seva acció venia determinada pels 1.000 florins de què la universitat li havia fet donació «gratuïta», dels quals 500 els havia rebut el seu tresorer Pere Desvall, i els altres 500 el tresorer de la seva esposa la reina Elionor, Berenguer de Relat, a través del regent de la seva tresoreria, Ferrer Sayol.¹⁴⁶

El penúltim dia de l'any 1371, Conesa, des d'Alcanýs, va escriure un manament reial on exposava a instàncies de la religiosa de la Serra Blanca de Vilafranca –filla del difunt Ramon Berenguer de Vilafranca, que havia estat castlà

de la vila–, religiosa a la qual havien donat el seus pares 50 sous barcelonesos de violari de per vida per al seu manteniment, que des de feia temps el seu germà i hereu dels seus pares, Galceran de Vilafranca, no li havia lliurat l'esmentada quantitat, tot i que ella no havia deixat de reclamar-la-hi. El document continuava dient que, atesos aquests precedents, el sobirà manava al veguer que, havent confirmat prèviament la veracitat de l'assumpte, i que, en cas que fos tal com exposava la monja, obligués el dit Galceran al lliurament del violari.¹⁴⁷

El 17 de setembre de 1373 Conesa tingué també interès a redactar un altre document que feia referència a Montblanc i a un company seu de l'escrivania: es tractava de la confirmació de la donació del castell de Montblanc que el Cerimoniós havia concedit en feu i sota certes condicions al seu escrivà Pere de Benviure el 8 de desembre de 1368, al qual, a més, per les obres de reparació i per custòdia li havia assignat anualment 200 sous barcelonesos a percebre de l'ingrés que tenia el monarca sobre els cups i pes del blat de la vila.¹⁴⁸ En aquesta darrera ocasió el Cerimoniós afegia a la concessió feta al seu vassall –qui tanmateix exercia la responsabilitat també d'escrivà de la Governació General de Catalunya– que havent pactat amb el feudatari aquest li donaria la potestat del castell durant deu dies quan li fos requerida, i que això no hauria d'implicar per part d'ell i la seva família l'abandonament del fortalici.¹⁴⁹ En conseqüència del nou acord, l'escrivà vassall prestava homenatge feudal de boca i mans al seu senyor, del qual rebia un capot en senyal d'acceptació i el compromís de d'estimar-lo i defensar-lo com a fidel.

Del mes de març de l'any següent (1374) daten els dos darrers documents escrits per Conesa i adreçats als cònsols i consellers de Montblanc. En el primer, del 1 de març del dit any, el Cerimoniós, a petició de les autoritats montblanquines, eximia de la disposició general que va fer el 19 de novembre de 1372, en virtut de la qual prohibia l'exercici de càrrecs municipals –entre els quals els de conseller,

¹⁴⁴ J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 66, p. 173-175.

¹⁴⁵ J. FELIP, *Crònica, abaciologi i diplomatar...*, doc. 92, p. 217-218.

¹⁴⁶ J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 68, p. 177-178.

¹⁴⁷ J. FELIP, *Crònica, abaciologi i diplomatar...*, doc. 99, p. 224.

¹⁴⁸ J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 67, p. 175-177.

¹⁴⁹ *Ibidem*, doc. 69, p. 178-179.

jurat claver, mostassaf, causídic, escrivà i d'altres—als clergues tonsurats que vivien de forma laical, ja que en cas de delinquir no se'ls podia aplicar la justícia ordinària.¹⁵⁰ A petició, doncs, dels prohoms de Montblanc, Pere III exceptuava de l'esmentada disposició general els clergues que haguessin estat elegits o nomenats jurats i síndics i altres oficials de la dita vila que s'haguessin acostumat elegir, si bé no era vàlida per als clergues simples, és a dir, aquells que haguessin estat consagrats amb les ordres superiors de sotsdiaca, diaca i sacerdot, i també els notaris que haguessin estat creats a la seva Cancelleria que no haguessin manifestat haver rebut la tonsura clerical.¹⁵¹

El darrer document que coneixem adreçat als consellers, jurats i prohoms de Montblanc escrit pel protonotari Jaume Conesa, data del 14 de març de 1374, un any i escaig abans del seu traspàs.¹⁵² El monarca tenia molt d'interès perquè les muralles de Montblanc fossin acabades, de manera que a la dècada dels setanta va manar als responsables polítics de la vila que anualment destinessin a la seva construcció 12.000 sous. Aquesta quantitat assignada en una obra tan colossal suposava una minva econòmica important per al municipi, ja que de fet només aquest esmerçava diners en la construcció, perquè les altres poblacions del seu entorn a les quals el monarca havia demanat col·laboració, havent al·legat que disposaven de prou defenses en cas d'atac d'enemics havien aconseguit l'exempció d'aportació econòmica. Davant, doncs, la situació econòmica de la vila, els consellers sol·licitaren al monarca una rebaixa de l'aportació anual per a la construcció de les muralles. De ben segur que en la disposició que va adoptar el Cerimoniós hi degué intervenir amb el seu consell Jaume Conesa, en el sentit que el monarca va rebaixar a la meitat, és a dir, 6.000 sous anuals destinats a les obres dels murs. Per garantir, però, que fos aplicada rigorosament l'esmentada quantitat el monarca manà que es designessin dos

obriers responsables de la construcció, sense salari, els quals cada any haurien de retre comptes de la seva administració al batlle reial.

Em sembla bé afegir, quant a les relacions de Conesa amb Montblanc, que les seves estades a la vila foren aprofitades per part d'alguns personatges prominents de la població i del seu entorn, donada la seva experiència i prestigi notarial, perquè amb el seu seny i sentit de la justícia dirimis situacions de desavinença.

Coneixem dos casos en què Conesa va actuar com a àrbitre en desacords, a petició dels querellants que confiaven en el bon criteri del notari. El noble Arnau de Cervelló, senyor de Vallespinosa i Santa Perpètua, es negava a pagar la pensió de 1.000 sous per raó d'un censal mort de 26.000 sous barcelonesos de tern a Francescó Alenyà i Huguet d'Anglesola, com a tutors dels fills del difunt Macià Gener de Montblanc.¹⁵³ Aquest l'havia comprat l'any 1348 a Bord de Cervelló i Brunissèn, els quals el garantiren amb les rendes que percebien a Vallespinosa, rendes que havien passat a l'esmentat Arnau. Davant la manca d'enteniment de les dues parts, aquestes se sotmeteren a l'arbitratge de l'arquebisbe de Tarragona Pere de Clasquerí (1357-1380), del castlà de Montblanc Ramon Berenguer de Vilafranca i del secretari reial Jaume Conesa. Aquests, el dia 11 de març de 1360, després d'haver escoltat i analitzat les al·legacions de cada una de les parts, condemnaren Cervelló al pagament de l'esmentada pensió. En un document posterior, del 10 de setembre de 1366, Macià Gener, veí de Montblanc i probablement net de l'anterior homònim Macià, reconeixia que el protonotari Jaume Conesa li havia lliurat 2.000 sous barcelonesos de tern, segons havia arribat a un acord amb Arnau de Cervelló a partir de la sentència que havien pronunciat els esmentats tres àrbitres sis anys abans.¹⁵⁴

¹⁵⁰ *Ibidem*, doc. 70, p. 179-181.

¹⁵¹ Vegeu, sobre aquesta temàtica, el treball de Josefina MUTGÉ I VIVES, «Entorn de l'ocupació de càrrecs públics i de la pràctica d'oficis artesans per part dels clergues el segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 28/1 (1998), p. 821-835.

¹⁵² J. FELIP, *Llibre de privilegis...*, doc. 71, p. 181.

¹⁵³ VICENÇ RUIZ GÓMEZ, *Els pergamins documentals de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona 1142-1500*, Barcelona, 2014, doc. 241, p. 230-231.

¹⁵⁴ *Ibidem*, doc. 257, p. 241-242.

El segon exemple documentat d'arbitratge per part de Jaume Conesa el representà en l'assumpte que enfrontava el castlà de Montbrió, Guillem Ramon de Jorba, amb l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, sobre l'estatge i drets feudals que hi tenia l'esmentat cavaller. La desavinença havia arribat a tal punt que en la seva solució no només hi va intervenir el comanador de Barberà d'aleshores, fra Guillem de Guimerà,¹⁵⁵ que com a tal era el senyor eminent del dit castell, sinó que s'hi implicà fins i tot el prior de Catalunya fra Pere Guillem d'Oms (1365-1372).¹⁵⁶

Aprofitant, doncs, el sojorn de Conesa a Montblanc a començaments de gener de 1367, les dues parts acordaren sotmetre's a l'arbitri del protonotari –qui, per la seva tasca a la Cancelleria, devia ser un bon coneixedor de temes i conflictes feudals. El 17 de gener Jaume Conesa, acompanyat dels seus parents Francesc i Jaume de Tèrmens i de l'escrivà de la cort Miquel de Bordell, es presentà al castell de Montbrió, on hi havia els representants de les dues parts, als quals va demanar que li mostressin els documents de propietat en què basaven el seu posicionament. Al mateix temps, Conesa reconegué, i en feu constar la relació a la sentència, totes les obres que hi havia dut a terme el feudatari, que va manifestar que s'elevaven a més de 5.000 sous. Al cap de pocs dies, el 5 de febrer de 1367 a Montblanc, a casa seva, després d'haver examinat la documentació que cada part li havia presentat, escoltava les raons al·legatòries dels dos contendents que li permetrien dictar una sentència justa i equilibrada.

Convocades les dues parts a l'abadia o rectoria de Sarra el dia 12 de febrer, Conesa dictava la seva resolució arbitral, per la qual reconeixia que el castell de Montbrió, si el castlà no aportava altres arguments més forts i contundents, pertanyia a

l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, de manera que Guillem Ramon de Jorba el tenia en feu d'aquest orde i estava obligat a abandonar-lo si així li ho manava el prior. També, però, va arbitrar que els frares li haurien de lliurar 4.000 sous en compensació de les millores que el castlà havia fet a l'esmentat castell.¹⁵⁷ El jutge arbitral, però, ateses les circumstàncies especials que en aquell moment passaven el prior i comanador hospitalers, els quals havien de participar en el capítol que estava convocat a Avinyó (per al qual ja havia començat el viatge el prior fra Pere Guillem d'Oms, a qui havia de seguir el comanador barberenc), i com que, tant per al viatge, que era llarg, com per a les «responsions» o contribucions econòmiques que hi havien d'aportar, necessitaven diners per fer front a aquestes obligacions, determinà, en conseqüència, que el prior i el comanador haurien de pagar quan ja haguessin retornat del viatge dins dels dos primers mesos la meitat dels sous fixats i l'altra meitat per la festa de Sant Joan.

8.- Jaume Conesa assimilat a la noblesa a través de la compra del castell de l'Espluga Calba i la seva jurisdicció (8 de gener de 1368). La compra en arrendament per un cert temps al monestir de Vallbona del lloc de Preixana

Com esdevenia sovint a l'època medieval a Catalunya, personatges que havien destacat en l'economia, com ara els grans mercaders, o en l'administració central del Principat, per millorar la seva situació compraren castells i jurisdiccions per adquirir el grau o assimilar-se a la noblesa, que era el darrer esgraó que els mancava dins l'escala social. Per a assolir aquest objectiu també era necessària una disposició important de diners, perquè els castells en aquells anys eren béns molt

¹⁵⁵ Sobre aquest personatge, coetani de Conesa, podeu veure Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Guillem de Guimerà, frare de l'Hospital, president de la Generalitat i gran prior de Catalunya (Cintadilla, segona dècada del segle XIV - Barberà, 19 de juliol de 1396), discurs de l'acadèmic electe Excm. Sr. Josep Maria Sans Travé, a l'acte de la seva recepció, 12 de febrer de 2008 i discurs de contestació de l'acadèmic de número Excm. D. Sr. José E. Ruiz Domènec*, Barcelona, 2008.

¹⁵⁶ Sobre aquest castell, vegeu: Joaquim MIRET I SANS, «Lo castell de Montbrió», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. IX, núm. 49 (febrer de 1899), p. 4-64; Joaquim MIRET I SANS, *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya. Aplec de noves i documents històrics. Introducció de Josep M. Sans i Travé*, Col·lecció els Ordes militars, núm. 9, Lleida, 2006, p. 520. Sobre la possessió d'aquest castell per part de l'orde del Temple, predecessor de l'Hospital, vegeu: Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Relacions de la Casa del Temple de Barberà amb el monestir de Santes Creus (segle XIII)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 48 (1975), p. 33-74.

¹⁵⁷ ACA, Ordes Militars, Priorat de Catalunya, Armari 13, Barberà, perg. 52. Miret i Sans transcriu la major part d'aquest pergami en l'esmentat treball sobre el castell de Montbrió.

FIGURA 5: Castell de l'Espluga Calba. Foto: Josep Maria Rovira

cotitzats. La posició econòmica de Conesa cap a la dècada dels seixanta, després del nomenament de protonotari l'any 1364 i les donacions que li feia el monarca en agraïment a la seva tasca i serveis, donà un pas endavant gegantí i important. En aquest sentit anotem que, per posar un exemple, el 22 d'abril de 1372, des de Saragossa, el Cerimoniós li concedia en agraïment als serveis prestats i els que continuava oferint-li 8.000 sous barcelonesos, que l'afavorit podia retenir del dret del segell que gestionava a la Cancelleria.¹⁵⁸

Confirma també la seva bona situació econòmica el fet que el primer d'abril de 1373 Conesa avancés al rei 22.707 sous per a les despeses del casament de l'infant Joan i per a comprar els vestits per al personal de la Cancelleria.¹⁵⁹ Així mateix, segons Solé i Verdés, els «notaris en general a l'Edat Mitja tenien un nivell econòmic benestant», tot i que socialment eren més a prop dels artistes i menestrals que no pas dels estaments més elevats, com eren, per exemple, els advocats i magistrats.¹⁶⁰ En tot cas, però, els notaris que tenien càrrecs especials dins la Cancelleria Reial o de la reina o en l'escribania, a partir de 1359,

de la Diputació del General, tenien una posició econòmica i social comparable a la de les classes altes i alguns aconseguiren ser assimilats a la noblesa o als cavallers.¹⁶¹

El desig d'ennobliment per part d'alguns d'aquests alts oficials no era rar i es va donar amb una certa freqüència, afavorit, d'altra banda, pel mateix Cerimoniós, per poder comptar dins el grup nobiliari amb més addictes i fidels a la seva persona. Conesa fou, doncs, un d'aquests alts funcionaris de la cort que després d'haver escalat el màxim esgrao que li era possible dins la Cancelleria com a protonotari i conseller reial, adquirí un castell amb les jurisdiccions adjuntes que assimilaven la seva persona a un noble. Conseqüentment, el 8 de gener de 1368 Conesa comprava a Pere de Carcassona i a la seva dona Constança, senyors d'Almenar, draper i ciutadà de Lleida, el castell de l'Espluga Calba (fig. 5).¹⁶² Conesa coneixia molt bé aquest castell i lloc, si no veí sí relativament proper a Montblanc, el qual formava part de la vegueria, perquè uns anys abans havia intervingut en la redacció dels instruments relatius a la venda i recuperació de les jurisdiccions dutes a

¹⁵⁸ ACA, Cancelleria, reg. 1.353, f. 135r-135v.

¹⁵⁹ F. SEVILLANO, «Apuntes para el estudio de la Cancillería...», p. 174.

¹⁶⁰ Sebastià SOLÉ I COT i Pere VERDÉS I PIJOAN, «L'aportació dels notaris a la societat catalana en els camps del dret, la història, la literatura i la política», a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català, Barcelona, 1994*, p. 11-130 especialment p. 104-107.

¹⁶¹ F. SEVILLANO, «Apuntes para el estudio de la Cancillería...», p. 172.

¹⁶² ACA, Ordes Militars, Gran Priorat de Catalunya, Armari 7, L'Espluga Calba, perg. 3.

terme per Pere III, com exposarem més endavant.

Vegem, ni que sigui sumàriament, però, l'evolució d'aquest lloc, que fou colonitzat a partir del 28 de desembre de 1148 per un petit grup de pagesos, probablement oriünds de Cervera, als quals Ramon Berenguer IV concedí les terres de l'Espluga Calba perquè les posessin en conreu, sota gestió del batlle de la contrada de Porcell de Cervera.¹⁶³ L'any 1251, Jaume I el concedí a l'abadessa Eldiarda d'Anglesola (1246-1259) i a la comunitat de Santa Maria de Vallbona.¹⁶⁴ La situació econòmica que sofrí el cenobi a la primera meitat del segle XIV¹⁶⁵ motivà que, per fer front als deutes que arrossegava el monestir, l'abadessa Berenguera d'Anglesola i de Pinós (1348-1377) sol·licités abans de procedir a la venda l'autorització al monarca – ja que així ho havia estipulat Jaume I quan ho va concedir – per procedir a la seva alienació, permís que li arribà el mes de juliol de 1350.¹⁶⁶ Acomplert aquest requisit, la prelada vengué els esmentats castell i lloc, mitjançant document públic, a través del procurador del monestir Ramon Martí, el dia 30 d'agost de 1350, estipulant-se el preu de 115.000 sous barcelonesos.¹⁶⁷ Al cap gairebé de dos anys, el 14 de maig de 1352, a la mateixa ciutat se signava la darrera època que tancava el preu total de la venda.¹⁶⁸ El comprador tingué interès d'ampliar i perfeccionar els drets sobre el castell i poble, motiu pel qual adquirí les jurisdiccions que s'havia reservat el monarca a la donació a Vallbona, de manera que aprofitant la necessitat de diners que tenia el Cerimoniós, a causa de les guerres amb Gènova i Castella principalment, el 13 de juliol de 1359 comprava al monarca per 8.000 sous barcelonesos el mer i mixt imperi i l'omnímoda

jurisdicció dels dits castell, lloc i terme.¹⁶⁹ Al cap de cinc dies, el rei confirmava la venda. El responsable de l'operació i de rebre els diners acordats fou el tresorer reial Bernat d'Olzinelles, a qui acompanyà com a escrivà i notari Jaume Conesa, desplaçats els dos a Lleida. La riquesa i disponibilitat econòmica del comprador fou ben palesa, perquè el dia 21 de l'esmentat mes de juliol consta que ja havia pagat la quantitat convinguda al tresorer Olzinelles, el qual li estenia l'època d'haver-la rebut, document que elaborà l'escrivà Conesa, notari i secretari del Cerimoniós.¹⁷⁰

Al cap de molt poc temps, Pere III es va doldre d'haver alienat les jurisdiccions de l'Espluga Calba, de manera que maldà per recuperar-les tot ordenant al tresorer Olzinelles i als notaris escrivans de la Cancelleria Jaume Conesa i Miquel de Bordell que anessin a l'Espluga Calba per convèncer el nou senyor d'acceptar la possibilitat que els drets alienats poguessin ser redimits pel rei o els seus successors.¹⁷¹ La missió de la legació reial va resultar positiva, perquè el dia 31 de juliol Pere de Carcassona signava un document elaborat per Jaume Conesa en virtut del qual reconeixia que el rei Pere III li havia fet la venda del mer i mixt imperi i l'omnímoda jurisdicció de la vila i terme de l'Espluga Calba a causa de la necessitat de diners per raó de la guerra que tenia contra Castella, de manera que s'obligava a tornar les jurisdiccions adquirides sempre que el monarca o els seus successors les hi recompressin pel mateix preu.¹⁷² Aquest mateix dia del mes de juliol de 1359, el veguer de Montblanc i el jurisperit montblanquí Bernat de Bonmatí feien lliurament, en nom del monarca, a Pere de Carcassona de

¹⁶³ Vegeu Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La colonització de la Conca de Barberà després de la conquesta feudal: el cas de Vimbodí (1149-1151-1200)*, Valls, 2002, p. 14-15.

¹⁶⁴ Josep Maria SANS I TRAVÉ, *El monestir de Santa Maria de Vallbona. Història, monaquisme i art*, Lleida, 2010, p. 40.

¹⁶⁵ Vegeu, sobre els problemes econòmics del monestir en aquesta època: Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Aldiarda d'Anglesola, priora i abadessa electa de Vallbona (abril de 1328?-març de 1337?). La intervenció de montblanquins en la crisi de la comunitat entre 1328 i 1340», *Aplec de Treballs*, núm. 37 (2019), p. 119-150.

¹⁶⁶ J. MIRET, *Les cases de templers i hospitalers...*, p. 442.

¹⁶⁷ ACA, Ordes militars, Gran Priorat de Catalunya, Armari 7 de l'Espluga Calba, perg. 5.

¹⁶⁸ ACA, Ordes militars, Gran Priorat de Catalunya, Armari 7 de l'Espluga Calba, perg. 10.

¹⁶⁹ ACA, Ordes militars, Gran Priorat de Catalunya, Armari 7 de l'Espluga Calba, perg. 14.

¹⁷⁰ ACA, Ordes militars, Gran Priorat de Catalunya, Armari 7 de l'Espluga Calba, perg. 36.

¹⁷¹ Sobre les recuperacions de les jurisdiccions, vegeu l'interessant treball de Maria Teresa FERRER I MALLOL, «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970/1971), p. 351-491.

¹⁷² ACA, Ordes militars, Gran Priorat de Catalunya, Armari 7, l'Espluga Calba, perg. 45.

les dites jurisdiccions.¹⁷³ Aquest document era confeccionat pel notari i secretari reial Jaume Conesa, el qual redactà amb prolixitat la llarga cerimònia feudal de lliurament del castell i lloc.

Tots aquests documents referents a la venda i les gestions per a la recuperació de les jurisdiccions de l'Espluga Calba foren redactats i escrits pel notari Conesa, el qual hagué de passar uns dies en aquesta població. Aquí, cal suposar que parlà amb els naturals, la gent del poble, el rector de la parròquia, dormí al seu castell i pogué contemplar la verdor i la frondositat de la petita vall regada pel Rinet.

Desconeixem les circumstàncies que determinaren al cap de menys d'un decenni la venda del castell i terme de l'Espluga Calba per part del matrimoni de Pere de Carcassona i la seva muller Constança, per bé que Maria Teresa Ferrer i Mallol apunta la possibilitat d'aplicar els diners obtinguts de la venda a pagar el que restava de l'adquisició del castell i lloc d'Almenara, que els pertanyia, almenys des de 1367, població molt més important pel nombre de focs, amb els 317 que consten en el fogatge de 1367, quan a l'Espluga Calba l'any 1358 n'hi figuraven només 42.¹⁷⁴

Per culminar la seva carrera professional i per palesar davant els seus el progrés social aconseguit al llarg dels vint-i-sis anys de servei a la Corona catalana, Jaume Conesa –cal pensar amb l'aquiescència i potser consell del Cerimoniós–, adquiria el dia 8 de gener de 1368 l'Espluga Calba als Carcassona.¹⁷⁵ El mateix any, el 8 de maig, el rei confirmava la compra feta pel seu protonotari i hi afegia una protecció especial, que va estendre a les altres propietats de Conesa a Montblanc. La

causa, segons declarava el rei en el document que l'enregistrava, era premiar els excel·lents serveis prestats a la Corona per Jaume Conesa, el seu protonotari. Estenia, a més, la protecció a la seva muller, els seus fills, servents, el castell i poble de l'Espluga Calba.¹⁷⁶ Perquè fos ben visible aquest nou privilegi, la predilecció i la protecció reial sobre les propietats, béns i drets del seu conseller i protonotari, el Cerimoniós manava al veguer de Montblanc que posés penons reials a totes les possessions i propietats de l'afavorit. El 12 de novembre de 1368, els venedors reconeixien que el comprador els havia pagat el total el preu de la venda, valorada en 5.000 lliures barceloneses de tern, i que les havia lliurades en diverses tongades a la taula de canvi dels banquers barcelonins de Bernat Bertran i Pere Descaus.¹⁷⁷ Per això, des de Lleida li feien a Conesa l'àpoca del pagament.

Quant a la possessió del lloc de Preixana per Jaume Conesa, no podem precisar quan el va adquirir ni tampoc a qui, tot i que coneixem les seves primeres passes en la història i la seva adquisició pel monestir de Vallbona el mes d'agost de 1227.¹⁷⁸

En tot cas, podem exposar que per aquesta època Conesa va comprar al monestir de Vallbona l'arrendament del lloc de Preixana per un cert temps. Així mateix, la informació de què disposem ens presenta que a començaments de gener de 1375 el noble veí Berenguer d'Anglesola havia desafiat i molestat sense una raó justa els habitants de Preixana, segons havien informat l'abadessa i les religioses del monestir de Vallbona, de qui era l'esmentat lloc, que, d'altra banda, havia comprat en arrendament per un cert temps el

¹⁷³ ACA, Ordes militars, Gran Priorat de Catalunya, Armari 7, l'Espluga Calba, perg. 41.

¹⁷⁴ Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els diputats del braç de les ciutats i viles reials de 1359 a 1413. Perfils biogràfics», *Acta historica et archaeologica mediævalia*, núm. 26 (2005), p. 520-521.

¹⁷⁵ ACA, Ordes militars, Gran Priorat de Catalunya, Armari 7, l'Espluga Calba, perg. 3.

¹⁷⁶ ACA, Cancelleria, reg. 915, f. 103v-104r.

¹⁷⁷ ACA, Ordes Militars, Priorat de Catalunya, Armari 7, Espluga Calba, perg. 31. Sobre aquests banquers, juntament amb Bernat d'Olivella, vegeu: Manuel RIU, «La banca i la societat a la Corona d'Aragó a finals de l'edat mitjana i començaments de la moderna», *Acta historica et archaeologica mediævalia*, núm. 11-12 (1990-1991), p. 187-224; Gaspar FELIU, «Mercaders-banquers barcelonins: l'endeutament de la monarquia i la fallida de la taula de canvi de Pere des Caus i Andreu d'Olivella el 1381», *Barcelona. Quaderns d'Història*, núm. 13 (2007), p. 197-210; Rafael CONDE DELGADO DE MOLINA, «Las actividades y las operaciones de la banca barcelonesa trecentista de Pere Descaus y Andreu d'Olivella», *Revista española de financiación y contabilidad*, núm. 55 (1988), p. 115-182.

¹⁷⁸ L'evolució de Preixana des de la colonització fins a la seva possessió pel monestir de Vallbona es pot veure a Josep Maria SANS I TRAVÉ, «La carta de franquícia de Preixana (l'Urgell), atorgada pel monestir de Vallbona (11 d'agost de 1228)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 71 (1998), p. 757-783.

seu protonotari Jaume Conesa.¹⁷⁹ El Cerimoniós escriví des de Lleida, el dia 7 de gener, a l'esmentat Anglesola i li reprovà les seves actuacions, atès que el lloc, els seus habitants i els seus béns es trobaven en guarda i protecció reial; i a més li recordava que ni el monestir ni en Conesa, ni tampoc els seus homes i vassalls no podien ser desafiat ni guerrejats, primer perquè les monges eren persones religioses destinades al servei de Déu, i segon, perquè el dit Conesa era el seu especial i antic servidor i el seu protonotari i tinent dels segells constituït personalment en el seu servei, de manera que qui ofengués a ell o a les seves coses i béns es considerava que ho feia al monarca.

Per totes aquestes raons, el Cerimoniós manà al dit noble que revoqués els deseiximents, cessessin les amenaces i evités fer cap damnatge als dits homes de Preixana. Així mateix, el monarca manava al veguer de Tàrraga o al seu lloctinent que a través d'un saig li fes arribar aquesta ordre al dit Anglesola. També, si calia, ordenava als veguers de Cervera i Montblanc que l'ajudessin amb les seves hosts, atès que si el noble no complia el que se li manava se l'havia de considerar trencador de la protecció reial i dels drets i regalies del príncep. Finalment, per palesar precisament l'empara reial, manava al veguer de Tàrraga o al seu lloctinent que, en el cas que no ho hagués fet, a requesta del batlle i homes del dit lloc de Preixana col·loqués el penó reial a la summitat del seu castell per evidenciar la salvaguarda i protecció reial i que, així mateix, fes pregonar pels llocs de la seva jurisdicció el contingut de les seves ordres.

Al cap de quatre dies, l'11 de gener de 1375, encara des de Lleida, el Cerimoniós manà al seu veguer de Tàrraga o al seu lloctinent que, atès que els homes de Preixana l'havien assabentat que el noble Berenguer d'Anglesola els havia desafiat i amenaçat de nou i que fins i tot «els havia corregut el terme» (el qual lloc era propietat del monestir de Vallbona i que per un cert temps tenia arrendat el seu «fidel conseller i protonotari» Jaume Conesa), que elaborés una informació sobre el tema i la hi

fes arribar perquè pogués prendre la decisió justa que calia.¹⁸⁰ Així mateix, el monarca ordenava als seus oficials que obliguessin el dit noble a desistir de les amenaces, de manera que en endavant no li arribés al monarca cap altre clam per part dels homes de Preixana.

9.- El testament i mort de Jaume Conesa (1375)

En general, bona part de les enciclopèdies, el *Diccionari biogràfic històric de Montblanc* i la informació de la Viquipèdia i les seves derivades, donen dates errònies sobre el naixement i mort de Jaume Conesa, que estableixen per al primer l'any 1320 i per a la segona l'any 1390. Diversament opina un dels millors coneixedors actuals de l'obra de Jaume Conesa, el professor Joan M. Perujo Melgar, que en la seva tesi doctoral presentada a la universitat d'Alacant l'any 2015 estableix la seva mort a principis de 1375, entre els cinquanta-cinc i seixanta-cinc anys.¹⁸¹ Nosaltres estem d'acord en la data de la mort, per bé que quant al naixement opinem que fou, pels arguments que hem avançat al començament, l'any 1314.

D'altra banda, confirma la data de la mort un document atorgat pel seu fill Gabriel Conesa el 23 de novembre de 1379 al terme de Prenafeta, més allà del riu Anguera, pel qual venia, juntament amb la seva dona Margarita, el castell de l'Espluga Calba, que li havia pervingut a l'home per herència del seu pare.¹⁸² Informa també aquesta font que el seu pare va fer testament a Barcelona el 10 d'abril de 1374, en poder del notari públic de la ciutat Francesc Corçà. És possible que en aquesta data el protonotari hagués tingut una minva de salut i que hagués atorgat el seu testament, tot i que continuà treballant a la Cancelleria almenys fins a les darreries d'aquest any, ja que l'11 de novembre de 1374 redactava un document adreçat als cònsols de Vilafranca de Conflent per agrair-los en nom del monarca la resistència que presentaren al setge que els va infligir l'infant Jaume de Mallorca.¹⁸³

¹⁷⁹ ACA, Cancelleria, reg. 1246, f. 98v-99r.

¹⁸⁰ ACA, Cancelleria, reg. 1246, f. 98r.

¹⁸¹ J. M. PERUJO, *Les Històries troianes de Jaume Conesa...*, p. 73.

¹⁸² ACA, Ordes Militars, Priorat de Catalunya, Armari 7 Espluga Calba, perg. 3.

¹⁸³ M. RODRIGO, *Col·lecció documental de la Cancelleria...*, doc. 640.

L'estiu de l'any següent devia haver finat, perquè el 30 de juny de 1375 el Cerimoniós manava a Guillem Despuig, llicenciat en lleis, i al jurisconsult Berenguer Descortey que reclamessin a Isabel, vídua de Jaume Conesa, o a la seva sogra Clara, que li lliuressin els llibres i altres documents que tenien i que aquests fossin guardats en un lloc segur.¹⁸⁴

Per un altre document de 1375 se sap que el notari de Morella Pere de Navarra, procurador del tutor testamentari de Francesc i Jaume, fills del «difunt» Jaume Conesa, reconeixia que havia rebut de la seva vídua Isabel diversos béns, principalment robes, que es guardaven a Barcelona, a casa del difunt, en una cambra on habitaven els dos esmentats fills juntament amb Gabriel, per portar-los a Montblanc.¹⁸⁵

Conesa deixava tres fills, Gabriel, el gran i hereu, Jaume i Francesc. És del primer de qui disposem de més informació. Dels seus germans podem exposar que el mes de novembre de 1379 tenien respectivament setze i quinze anys, nascuts, doncs, els anys 1363 i 1364. Se sap que Gabriel, a l'esmentada data de 1379, tenia entre 20 i 25 anys, que estava casat amb Margarita, d'entre 16 i 25 anys d'edat, filla de Pere Desbosc (difunt el mes de maig de 1381), escrivà de porció de la casa reial i membre d'una de les nissagues més riques de Barcelona, nissaga que adquirí el castell de Vilassar de Mar. Afegim que eren oncles de Gabriel Jaume de Tèrmens, tresorer del Duc de Montblanc, i de Berenguer Conesa, habitant de la vila, els quals foren nomenats curadors dels dos fills petits de Jaume Conesa, juntament amb el germà gran Gabriel i Francesc de Tèrmens, que el 1379 ja havia finat.

Gabriel fou batlle de Montblanc, on anà a residir per consell del monarca, ja que li resultaria més útil, atesos els privilegis i exempcions de què disposava en aquesta vila, concedits pel Cerimoniós al seu pare i aprovats, sota diversos pactes, amb els

representants administratius del municipi. Fou el dia 2 de maig de 1381 quan el Cerimoniós, des de Saragossa, adoptà la disposició d'eximir Gabriel de la promesa que havia fet quan va contraure matrimoni amb Margarita, que implicava que sense el beneplàcit exprés del germà de la seva muller, Pere Desbosc, cambrer del monarca, no podrien canviar mai la residència a Barcelona i que per cap motiu o causa anirien a habitar a un altre lloc diferent.¹⁸⁶ Tot i que Gabriel formava part del personal de servei de la cort, no devia exercir un càrrec gaire important i suficientment remunerat per atendre les necessitats econòmiques del matrimoni, com ho palesa el fet que al cap de quatre anys d'haver heretat el castell i població de l'Espluga Calba ja el va alienar. Probablement es pot dir d'aquesta família que estirava més el braç que la màniga. Conscient el monarca de les dificultats que travessava el matrimoni, que «no podia viure a Barcelona còmodament i honorífica», per l'afecte que havia tingut amb el pare del jove va intervenir per cercar una solució que va trobar en el canvi de residència a Montblanc, on el Cerimoniós estava disposat a concedir a Gabriel responsabilitats públiques remunerades, i on disposava de diverses exempcions contributives; com a resultat, tindria menys despeses.¹⁸⁷

Tot i que desconeixem els motius concrets i reals que determinaren la providència del Cerimoniós, disposem d'una informació que ens suggereix que el caràcter i personalitat de Gabriel era ben diferent del del seu pare, distingit pel seu temperament judiciós i reposat, mentre que el fill no era aliè a les baralles i bregues. Ho palesa el fet que havia iniciat un altercat amb els Montoliu, els quals per aquella època eren membres d'una nissaga important de Tarragona i el seu Camp, fet que implicà la intervenció del Cerimoniós per tal d'asserenar els ànims i posar la pau. El monarca aconseguí, doncs, una treva d'onze mesos entre Bertranet de Montoliu, fill de Bertran de Montoliu, i Gabriel

¹⁸⁴ J. TRENCHS, *Documents de Cancelleria...*, doc. 1.681, p. 428-429.

¹⁸⁵ J. M. PERUJO, *Les Històries troianes de Jaume Conesa...*, p. 73.

¹⁸⁶ Sobre aquesta important família barcelonina, amb patrimoni també al Maresme, vegeu: Coral CUADRADA, *El Maresme medieval: hàbitat, economia i societat. Segles X-XIV*, Mataró, 1.988, p. 417-418; Benet OLIVA I RICÓS, *La petita noblesa del Maresme. Dues trajectòries: Des Bosch, Ferrer i Sala (s. XIV-XVII)*, Mataró, 2002, p. 19-28; Joaquim GRAUPERA, «Els Desbosch: promotors d'obres d'art en temps del gòtic», *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. 22 (2005), p. 71-92.

¹⁸⁷ ACA, Cancelleria, reg. 936, f. 171r-171v.

Conesa, fill del difunt protonotari reial Jaume Conesa. El 5 de gener de 1378, des de Barcelona, Pere III escrivia als esmentats contendents i els recordava que havent signat els onze mesos de treva, tant ell com llurs valedors l'observessin i la fessin observar.¹⁸⁸

El Cerimoniós, per tal d'evitar la repetició de les confrontacions i conteses entre els dos bàndols, enviava el dia 25 de gener del dit any als seus veguer i batlle de Montblanc els documents que enregistren les treves pactades perquè les presentessin a cada una de les dites parts i en fessin elaborar una carta pública de la seva presentació. Aquest mateix dia manava al veguer de Montblanc o al seu lloctinent perquè, donada la situació –el monarca li remarcava que Bertranet «sia desexit del foch de casa nostra»– i que a Gabriel –del qual explicava que «és en nostre servei»–, li havia promès que a ell, els seus homes i béns els havia posat sota la seva especial protecció i guarda, fes posar amb urgència penons reials en els llocs de propietat del dit Gabriel i Margarita i els defensés segons manaven les constitucions de Catalunya.

10.- Jaume Conesa i la llengua i literatura catalanes

El montblanquí Jaume Conesa, tot i el que acabem d'exposar, ha passat a la història per la seva obra literària, com un dels primers prehumanistes o protohumanistes del nostre país en el camp de la llengua i la literatura. El seu nom, des de fa anys –com a mínim des que el bibliòfil i acadèmic Ramon Miquel i Planas va publicar l'any 1916 la traducció catalana de les *Històries Troyanes de Guiu de Columpnes* feta per Jacme Conesa– apareix a tots els manuals d'història de la llengua catalana i també de literatura catalana.

Els diversos autors que han parlat de la seva obra destaquen la importància que durant el regnat de Pere III (1336-1387) tingué la Cancelleria Reial en el fenomen cultural de l'humanisme com a voluntat per aprendre dels clàssics, especialment

dels llatins, quant a l'elegància del seu estil redaccional, que culminarà en el segle següent, un moviment del qual en seran precursors alguns notaris de l'escribania reial, com ara Mateu Adrià i Jaume Conesa, els dos protonotaris del rei Pere III i els dos traductors d'obres llatines al català. La seva contribució en general se cenyirà, com van exposar els professors Josep Trenchs i Àngel Canellas¹⁸⁹ a aportar a la redacció dels documents que sortiran de la Cancelleria «una nova prosa caracteritzada per la seva claredat, la seva bellesa de forma i la seva filiació classicista»; «l'estructuració del llenguatge popular com llengua d'alta cultura i la formació d'un lèxic català ampli i precís»; el coneixement i imitació dels clàssics llatins que podien llegir en la seva pròpia llengua; «intercanvis llibraris internacionals» i «creació de les primeres biblioteques de nobles i burgesos». Lluís Cabré, en parlar dels precedents de Bernat Metge escriu: «A Catalunya, un grup social preparat en la tècnica de la redacció epistolar (*ars dictaminis*), posà la seva perícia al servei de la casa reial, decorant cartes i discursos amb citacions clàssiques (sovint extretes d'un florilegi) o traduint obres llatines per a satisfer la curiositat històrica dels seus senyors. Il·lustren aquesta inclinació –aquest classicisme cortesà encara no humanístic– figures com Jaume Conesa».¹⁹⁰

Concretament, Mateu Adrià va traduir del llatí al català les *Leges Palatinae*, de Jaume II de Mallorca, que fructificaren en les famoses *Ordinacions de la casa i cort* de Pere III (1344). Alguns autors apunten la possibilitat que Conesa col·laborés en aquesta traducció manada pel rei i també la d'haver participat d'alguna manera, juntament amb altres escrivans, en la *Crònica* de Pere el Cerimoniós. El monarca era sensible a la formació dels seus escrivans, com ho prova el fet que el 23 de maig de 1357 ordenés que es pagués el preu que havia costat el llibre anomenat *Catholicon* o diccionari llatí de Giovanni Balbi, que havia estat adquirit «ad opus erudicionis scriptorum nostrorum» per a l'oficina d'escrivans de la Cancelleria per Jaume Conesa, manant, a més, que era la seva voluntat

¹⁸⁸ ACA, Cancelleria, reg. 1261, f. 14v-15r.

¹⁸⁹ J. TRENCHS i À. CANELLAS, «La cultura dels escribes...».

¹⁹⁰ Lluís CABRÉ, «Vida i obra de Bernat Metge. Formació de l'autor», a Lola BADIA (dir.), *Història de la Literatura catalana. Volum II. Literatura medieval (II. Segles XIV-XV)*, Barcelona, 2014, p. 193.

que romangués sempre a l'escribania «ut idem liber eidem scribanie perpetuo conservetur».¹⁹¹

Josep Pujol, sota la tutoria de la professora i acadèmica Lola Badia, autora dels tres volums de la *Història de la Literatura Catalana*, dirigida per Àlex Broch, dedicats a l'Època Medieval, fa un elogi de Jaume Conesa que crec que mereix ser exposat en els mateixos termes amb què s'escriu: «En la transmissió dels mites antics a través de productes medievals destaca de manera molt especial –per la naturalesa del text i pel caràcter de la seva difusió– la traducció de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne, executada per Jaume Conesa, secretari i protonotari del rei Pere III, a partir del 1367, i difosa amb el títol *Històries troianes*».¹⁹²

Tot i que en el pròleg el traductor presenta l'obra com una petició d'un «noble hom e de gran compte» que ha de fer servei als lectors ignorants del llatí, es té constància documental que un dels primers lectors de la traducció va ser l'infant Joan, a instàncies del qual Conesa en va ordenar una còpia, atès que el primogènit li va escriure el 12 de juliol de 1374, des de València: havent-se assabentat que havia fet el trasllat del Troià del llatí al romanç, «lo qual nós desijam haver fort», li pregava que en donés un trasllat «al pus tost que puixats» al seu secretari Pere de Tàrrega, el qual li ho portaria o faria arribar.¹⁹³ El 9 d'agost següent l'esmentat infant tornava a recordar a Conesa que esperava la versió que li havia demanat tot pregant-li «que amb diligència lo dit trellat fagats cuytar en scriure per tal que aquell nos puixats breument trametre».¹⁹⁴

Modernament, a la persona, institució o grup que promou la traducció d'una obra se l'anomena *protraductor* o *comitent*. També en el cas de Conesa, com ell mateix va indicar en el pròleg, la traducció disposà d'aquest element, com

acabem de dir. Ho va escriure així: «A instància e a pregàries de un noble hom e de gran compte, ... yo Jachme Conesa... deliberé per complaure a ell de arromançar aquelles». En alguns manuscrits s'indica que aquest personatge era un tal Pere Sescomes, el qual, segons Joan M. Perujo, resulta difícil d'identificar encara avui dia,¹⁹⁵ tot i que apunta diverses possibilitats, entre les quals, destaquen la d'Arnau Sescomes, fill de Puig-reig, canonge de Barcelona, bisbe de Lleida (1327-1334) i arquebisbe de Tarragona (1334-1346) o el seu germà Pere Sescomes, o fins i tot presenta la possibilitat d'un fill natural de l'arquebisbe anomenat també Pere Sescomes.¹⁹⁶ No deixa tancada la qüestió perquè en la major part dels manuscrits conservats del text, els més fiables no reporten el nom de Sescomes en el pròleg.¹⁹⁷

Josep Pujol opina que al cap d'un segle Joanot Martorell va fer servir la traducció de Conesa en l'exposició de batalles, descripcions i parlaments en la seva obra *Tirant lo Blanc*, tot destacant també el fet que es conservin, segons ell, nou manuscrits de la traducció de Conesa, com ha estudiat Joan M. Perujo¹⁹⁸ i que alguns autors han trobat en la documentació medieval prop de quaranta atestacions.¹⁹⁹

Aquest mateix professor fa una valoració especialment destacada de l'aportació de Conesa a la nostra llengua, car afirma: «La traducció de Conesa és obra d'un professional de les lletres. El pròleg el mostra coneixedor dels termes i dels llocs comuns que acompanyen la traducció del llatí al vulgar i s'excusa d'haver hagut de transportar o mudar les paraules llatines per donar entendre plenament e grossera los llatins. Amb tot, la traducció de Conesa és extremament fidel a l'original llatí, tal com es reflecteix en els usos sintàctics, com ara ablatius absoluts,

¹⁹¹ J. TRENCHS i Á. CANELLAS, «La cultura dels escribes...», p. 14.

¹⁹² Josep PUJOL, «Les traduccions d'història clàssica, medieval i humanística», a Lola BADIA (dir.), *Història de la Literatura catalana. Volum II. Literatura medieval (II. Segles XIV-XV)*, Barcelona, 2014, p. 143-144.

¹⁹³ J. TRENCHS, *Documents de Cancelleria...*, doc. 1.642.

¹⁹⁴ *Ibidem*, doc. 1.641.

¹⁹⁵ J. M. PERUJO, *Les Històries troianes de Jaume Conesa...*, p. 77-80.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 80-84.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 84.

¹⁹⁹ Joan M. PERUJO MELGAR, «Prolegòmens per a una edició crítica de la traducció catalana de la “Historia destructionis Troiae” de Guido delle Colonne», a *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval, Santander 22-26 de septiembre de 1999*, Santander, 2000, p. 1.469-1.486; Joan M. PERUJO MELGAR, «Les traduccions romàniques de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne com a eina per a l'establiment del text llatí original», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 33 (2020-2021), p. 83-107.

construccions de gerundi, oracions d'infinitiu, ús de la veu passiva, verbs situats al final de la frase, i els llatínismes lèxics. L'obra de Conesa va tenir una gran difusió en el segle següent, de manera que ultrapassà qualsevol altre text de matèria antiga.²⁰⁰ Un autor ha qualificat aquesta obra catalana de Conesa, per la difusió que va tenir, com a «*best seller medieval*».²⁰¹ Cingolani, d'altra banda, ha relacionat tots els documents que donen informació sobre les *Històries troianes*, conegudes també com *Lo Troià*, a les terres catalanes, fins a trenta-nou, alguns en francès, altres originals en llatí, per bé que majoritàriament en la traducció catalana de Conesa,²⁰² i ha arribat a la conclusió que «foren l'èxit més gran de la literatura narrativa a la Catalunya medieval».²⁰³ *Lo Troià* estigué en mans i fou llegit per papes, com Benet XIII, reis, com el Cerimoniós, i prínceps, nobles, donzells, alts funcionaris de l'administració, mercaders, notaris, canonges i rectors i altres eclesiàstics barcelonins i de fora la ciutat, a la resta del Principat i a València, Mallorca i el Rosselló, ja en el segle xiv, però principalment en el segle xv, tal com palesen els inventaris *post mortem* dels esmentats personatges que s'han conservat i publicat.²⁰⁴ La versió catalana de *Lo Troià* també fou llegida per personatges més modestos, com és el cas del candelero de Barcelona Bartomeu Miquel.²⁰⁵ La seva presència, d'altra banda, no va faltar a Castella, com ho testifica el fet que s'hagi conservat un manuscrit a la biblioteca del monestir de Santa Maria de la Vid, a la província de Burgos. Al respecte, hem de tenir present que la versió completa en llengua castellana de la *Historia destructionis Troiae*, realitzada per Pedro de Chinchilla, no es va dur a terme fins a l'any 1443, a instàncies del comte de Benavente.²⁰⁶

Conclusió

A través d'aquestes pàgines hem intentat donar una visió sumària de la vida i obra professional del montblanquí Jaume Conesa.

Al respecte, hem proposat definir els dos aspectes biogràfics bàsics, el seu naixement a Montblanc el 1314 en el si d'una família dedicada a l'administració i la seva defunció, a l'edat de 61 anys, a Barcelona, el 1375.

Hem explicat la seva primera formació, probablement a l'escola parroquial de la vila, sota la direcció del rector i d'altres clergues adscrits a Santa Maria. Així mateix, hem incidit en la seva especial preparació com a escriptor a l'escripció pública i eclesiàstica de Montblanc, sota la direcció dels notaris que la regien en nom del rector. A l'escripció rebé, gràcies al seu interès i intel·ligència, aptitud i habilitat, una formació que l'habilità ben aviat, d'acord, però, amb la normativa prescrita per la legislació catalana de l'època (els vint-i-quatre anys) per a l'exercici de la professió, primer d'escriptor, i posteriorment de notari substituït de la vila de Montblanc, i finalment, després de passar un examen d'habilitació a la Cancelleria reial, el títol de notari reial que li permetia exercir l'ofici de fedatari per tots els regnes i dominis dels monarques catalans.

Malgrat que desconexim qui fou o foren els seus promotors perquè ingressés com a escriptor-notari de la Cancelleria Reial—on consta ja l'estiu de 1342, adscrit a la tresoreria, que dirigia el tarragoní Bernat d'Olzinelles—hem pogut constatar que exercí tan fidelment i amb tanta eficàcia les seves atribucions que ben aviat passà a actuar d'escriptor

²⁰⁰ J. M. PERUJO, *Les Històries troianes de Jaume Conesa...*, p. 143.

²⁰¹ J. PUJOL, «Les traduccions d'història...», p. 144.

²⁰² FRANCISCO CROSAS LÓPEZ i JOAN M. PERUJO MELGAR, «Dos nous testimonis de les "Històries troianes". Traducció de Jaume Conesa», a Mercedes PAMPÍN BARRAL i Carmen PARRILLA GARCÍA (coord.), *Actas del Noveno Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (A Coruña, 18-22 de septiembre de 2001)*, vol. 2, A Coruña, 2005, p. 177, els quals treuen l'afirmació de Lola BADIA, «Traduccions al català dels segles xiv-xv i innovació cultural i literària», *Estudi General*, núm. 11 (1991) (*Llengua i Literatura: de l'edat mitjana al Renaixement*), a cura d'Albert Rossic i Mariàngela Vilallonga, p. 38.

²⁰³ Stefano Maria CINGOLANI, «"Nos en leyr tales libros trobemos plazer e recreation". L'estudi sobre la difusió de la literatura d'entreteniment a Catalunya els segles xiv i xv», *Llengua i Literatura*, núm. 4 (1990-1991), p. 99-104.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 99.

²⁰⁵ Joan M. Perujo aplega les referències a aquesta obra que es troben en els diversos inventaris publicats, que palesen la gran difusió que va tenir, sigui en llatí, francès o català, especialment en aquesta darrera llengua, entre la societat catalana de finals del segle xiv i sobre tot en el segle següent (vegeu: J. M. PERUJO, *Les Històries troianes de Jaume Conesa...*, p. 90-99; FRANCISCO CROSAS, «El testimonio "perdido" de Jaume Conesa y sus *Històries Troians*», *SIGNO. Revista de la Historia de la Cultura Escrita*, núm. 8 (2001), p. 295-299).

²⁰⁶ Lluís CIFUENTES i COMAMALA, «Literatura i promoció social: lectura i creació literàries entre els menestrals catalans medievals», *Magnificat. Cultura i Literatura Medievals*, núm. 8 (2021), p. 76-86.

de manament i, al cap de deu anys de treball assidu a la cort del monarca, el sobirà, confiant en la seva honestedat, honradesa i rectitud, el nomenà el 23 d'abril de 1352 escrivà i receptor dels drets del segell de la Cancelleria, amb una retribució d'una vuitena part dels ingressos per aquest concepte, que suposaven un retribució anual de 5.000 sous barcelonesos.

Hem destacat també el progrés que Conesa assolí progressivament dins d'aquesta oficina de la casa del Príncep, gràcies a la seva prudència, lleialtat i eficiència en la feina. En foren fites, a banda de les que ja hem esmentat, el nomenament de secretari l'any 1355 i de protonotari o cap de l'escrivania reial l'any 1364, càrrec que exercirà fins a la seva mort l'any 1375.

Hem tingut un especial interès a remarcar el seu sentiment de *montblanquinisme*, palès en el desig de mantenir i de recuperar –després d'haver-la perdut a causa de la seva feina a Barcelona–, la seva residència a Montblanc; i mostrat també en la redacció de bona part dels documents que sortien de la Cancelleria, tant els adreçats a les autoritats municipals, com als delegats (veguers i batlles reials) de l'administració central, les monges de la Serra, les institucions i persones particulars de Montblanc, amb l'excepció de la redacció d'aquells instruments que representaven un aspecte negatiu per a la població, que sempre va intentar evitar.

Hem assenyalat també que l'estima i generositat del monarca motivaren que aquest li concedís diversos privilegis, que comportaren exempcions contributives i també que, tant a la residència com a altres propietats que tenia Conesa a Montblanc, per palesar la guarda i protecció reial, en la summat dels edificis ondejaren els senyals dels quatre pals de la bandera reial, com si fossin del mateix sobirà. Que, atesa la situació econòmica del municipi montblanquí en aquesta època, amb necessitat de diners per acabar les obres que tenia en marxa, Conesa arribà a un acord pel qual es comprometé a contribuir com un veí més en eixugar les despeses de la vila.

Hem recalcat l'interès de Conesa, després d'haver assolit la direcció de l'escrivania del monarca i d'haver estat nomenat conseller per

formar part de govern del país –només em consten dues personalitats que hagin aconseguit aquesta meta: em refereixo a Conesa en el segle XIV i a l'honorable Josep Gomis i Martí, en el segle XX (Conseller de Governació entre 1988 i 1992)–, en obtenir el grau de noblesa, que li mancava a la seva carrera professional. I, com altres alts càrrecs de l'administració catalana, adquirí el castell de l'Espluga Calba, amb la seva població i terme, i també les seves jurisdiccions, de manera que amb la seva possessió esdevenia un propietari feudal.

Finalment, hem donat una pinzellada sobre els seus tres fills, incidint, perquè disposem de més informació, sobre el gran, Gabriel Conesa. Molt diferent del seu pare, tot i el suport que tingué del Cerimoniós, a proposta d'aquest passà a viure a Montblanc, on va estalviar despeses. Tot i això, la seva economia no va créixer, de manera que s'hagué de vendre el castell de l'Espluga Calba, que li havia deixat el seu pare.

En parlar de Jaume Conesa no podíem deixar de banda el seu paper en la col·laboració de la formació de la nostra llengua, en la seva fixació, enfortiment i consolidació, i la importància que va tenir la seva traducció del llatí al català del llibre anomenat *Lo troià* o *Les Històries Troianes*, que en boca de l'acadèmica Lola Badia «va esdevenir un dels *best sellers* de la literatura catalana medieval, ja que se'n conserven una desena de manuscrits, i això tan sols passa en pocs casos de gran èxit, com la *Crònica de Desclot* o *el Libre dels àngels* de Francesc Eiximenis».²⁰⁷

Concloc: Jaume Conesa, un home que per la seva formació, pel seu treball i honestedat, va arribar amb responsabilitat i constància a escalar els esglaons més alts de la carrera administrativa dins la cort del monarca Pere III, fins esdevenir conseller seu, és a dir, membre del govern de Catalunya en aquella època, ha estat un dels montblanquins més il·lustres de la nostra població a la qual, tot i la residència per feina a la capital, sempre hi va estar vinculat i, en la mesura de les seves possibilitats, va afavorir.

Solivella-Montblanc, agost de 2023

²⁰⁷ Pedro de CHINCHILLA, *Libro de la Historia Troyana*, edició a càrrec de Maria Dolores Peláez Benítez, Madrid, 1999; Joan M. PERUJO MELGAR, «Anàlisi comparativa de dues traduccions hispàniques (catalana i castellana) de la *Historia destrucionis Troiae* de Guido delle Colonne», a Rafael ALEMANY FARRÉ i FRANCISCO CHICO RICO (ed.), *XVIII Simposi de la SELGYC (Alacant 9-11 setembre de 2010. Literatures ibèriques medievals comparades*, Alacant, 2012, p. 353-365.

²⁰⁸ Lola BADIA, «La guerra de Troia i les lletres catalanes medievals (segles XIII-XV)», *Mot so razo*, núm. 6 (2007), p. 37.

II- LA VILA I L'ART

ELS *MAGISTRI OPERIS ECCLESIE* CONSTRUCTORS DE L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA, LA MAJOR, DE MONTBLANC (CONCA DE BARBERÀ) (S. XIV-XVI)

JAUME FELIP SÁNCHEZ

Investigador

L'església de Santa Maria de Montblanc és un bell exemplar del gòtic meridional català. Un conjunt de mestres d'obres l'anaren bastint durant gairebé set segles. Però, quina fou la tasca d'aquests mestres d'obra que apareixen citats a la documentació? en un treball publicat recentment, Víctor Daniel López Lorente ens dona una visió sintètica d'aquest ofici del ram de la construcció, indicant de forma palesa el problema que suposa la varietat terminològica trobada a la documentació, no tant en la notarial i més ambigua en altra documentació de caire comptable:¹ així, els trobarem descrits com a: mestre d'obra, mestre de cases, imaginaire, piquer, pedrapiquer, pedrer... i també, de vegades, se'ls anomena amb noms que fan referència a treballs de la fusta, com fuster, maçoner o mestre d'aixa. Altres com *architector* o *aparellador* són menys freqüents. De fet, la poca atenció posada pels escriptors farà que s'emprin aquests noms de forma sovint arbitrària. En Víctor Daniel en posa alguns exemples: al mestre major Martí Llobet (1417-1439) de la catedral de València el troba, anotat als llibres de l'obra, com a: piquer, mestre de l'obra, mestre de la maçoneria, maçoner imaginaire, mestre de la Seu, piquer, pedrapiquer i *magister in arte lapicidea*.

En tot cas, el mestre d'obres ocupava el lloc preeminent en la jerarquia dels treballadors con-

tractats per a realitzar una obra arquitectònica. Als darrers temps i a poblacions més importants demogràficament, el mestre d'obres era un picapedrer que havia assolit la seva categoria professional amb una formació basada en el coneixement empíric i amb capacitat provada per solucionar els problemes tècnics que plantejés la construcció. Sota les seves ordres treballava la resta d'operaris especialitzats en les tasques que tenien assignades amb salari o a preu fet. Els últims graons de la jerarquia els ocupaven algunes dones llogades per dur càrregues, els aprenents i els esclaus. El mestre d'obres seria el càrrec més semblant a l'actual arquitecte: faria els dissenys i traces, feines de pedrera i de paleta i de direcció de la construcció, gestió dels recursos i administració de la fàbrica. Dominava la geometria, el dibuix i unes matemàtiques senzilles. Molts cops el mestre d'obres també realitzava treballs escultòrics, i s'anomenava també «mestre imaginaire».

Per posar un exemple molt proper, veurem les condicions del contracte signat el 3 de febrer de 1332 entre el futur mestre de l'obra de Santa Maria de Montblanc, l'anglès Renard des Fonoll, amb l'abat Pere Alegre i l'obrer del monestir de Santes Creus, fra Guillem de Lillet:² Renard es comprometia a conduir-se com a operari del monestir i convent per a fer l'obra del monestir, en

¹ Víctor Daniel LÓPEZ, «Mestres d'obra, mestres de cases e imaginaires: la semántica de la construcción a finales de la Edad Media en el contexto lingüístico catalán», *Medievalismo*, núm. 30 (2020), p. 331-352.

² Josep PUIG I CADAFAELCH, «Un mestre anglès contracta l'obra del claustre de Santes Creus», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, MCMXXI-XXVI, 1931, p. 123-138.

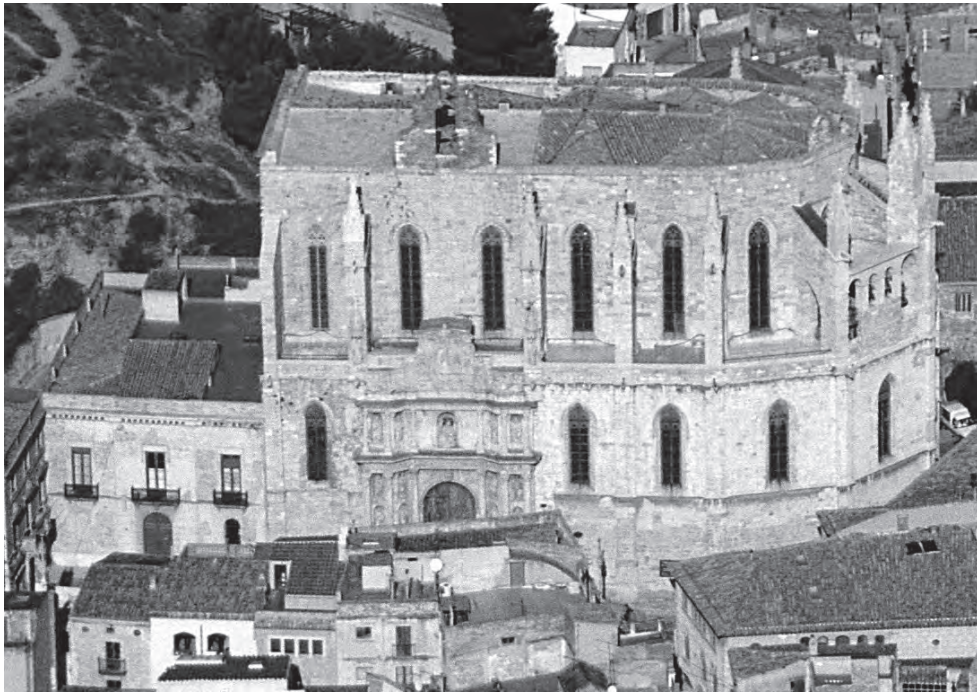

FIGURA 1: Vista aèria de l'església de Santa Maria de Montblanc.
Foto: F. Albin

concret el claustre i refetor i tant en dits llocs com en altres obres del monestir, dins o fora d'ell, hi treballaria bé i de forma legal tota la seva vida i ho faria de forma exclusiva, sense agafar cap altra feina sense el permís o voluntat dels responsables del cenobi. Amb la condició o pacte que el monestir no llogaria cap altre mestre sense la llicència o voluntat de Renard i que sempre fos a les seves obres president, manador i ordenador sobre tots els altres picapedrers i operaris que hi treballessin. El monestir li hauria de donar tots els dies que hi treballés el pa, vi i ració conventual i de salari 13 diners i 2 diners més de companatge, i a més el convent hauria de mantenir en menjar i salari dos deixebles del mestre. A continuació detalla les tasques del mestre d'obra: ell procuraria tant en el seu treball propi com en dels altres operaris a les seves ordres que tinguessin la correcta erudició, correcció, exhortació i règim, i també en l'ordre de les obres no consentiria cap mena de detriment en contra del monestir i convent. Per complir tot el que afirmava obligava tots els seus béns i feia jurament en mans de l'abat de Santes Creus. L'abat, en nom del monestir i convent, el rebia en tot l'expressat i

li permetia els diumenges i festius anar-se'n a casa seva i endur-se la porció de pa i vi conventual i fer-ne el que en volgués. Li prometeren que cap altre mestre estaria per damunt d'ell per a fer l'obra i no n'admetrien cap altre sense el seu consentiment, ans al contrari, ell seria el mestre principal de dites obres per tota la seva vida i no l'acomiadarien per cap motiu; li pagarien a ell i als seus dos deixebles el salari i altres condicions contractades, obligant-se per al compliment del pacte amb tots els béns del monestir.

Efectivament, el contracte s'aplicà de forma immediata i uns mesos després, el 19 de novembre de 1332, veurem com, fent de testimoni el mestre *Raynardus*, el convent, a través del seu obrer fra Guillem de Lillet, contractava Pericó Riera, fill de Bartomeu Riera, Ferrer Malet i Berenguer Manresa, oriünds de l'Espluga i Bernat de Casesnoves, picapedrers que treballaven aleshores al monestir de Santes Creus, amb un salari de deu diners diaris i el pa, vi i porció d'aliments conventuals.³

El mestre *Renaudus* també es lucrava de la feina dels dos deixebles que tenia sota el seu magisteri: aquí tenim un exemple de contracte d'aprenent, en

³ *Ibidem*, p. 123-125.

FIGURA 2: Capelles laterals i volta de l'absis. Foto: Jaume Felip

aquest cas fou el que pactaren Renard amb el pare de Guillem de Valòria, de la Guàrdia dels Prats, en data de 25 de juny de 1340: el mestre es comprometia a donar cada any una túnica valorada en 15 sous barcelonesos durant els quatre anys de durada del contracte (excepte el primer any) i dos sous anuals per a comprar el calçat, així com una grama-lla el segon any, a més de tot el menjar i la beguda necessària per al seu manteniment. L'aprenent no jugaria a cap joc d'atzar (amb apostes) sota pena de deu sous.⁴

Vers 1342 la feina al monestir devia afluixar, perquè ens trobarem que «Renau dez Fonoyll, lapicidam operis Sancte Marie Sanctarum Crucum» feia homenatge al senyor de Santa Coloma de Queralt, el noble Pere de Queralt, comproment-se a ser-ne vassall.⁵ L'acte sembla compatible amb el jurament que havia tributat Fonoll a l'abat de Santes Creus el 1332, perquè només caldria que l'abat li hagués permès de realitzar altres feines fora del monestir. Tal vegada el noble baró volia

engegar algun projecte artístic i pensà que la presència del mestre Fonoll als seus dominis li permetria obtenir una obra prou prestigiosa i al mateix nivell que d'altres coetànies a viles i ciutats veïnes. Amb tot, Renard havia aparegut com a testimoni a la documentació de Santes Creus els anys 1336 i 1344; d'aquesta manera s'allarga la seva estança al monestir durant gairebé vint-i-dos anys.

Tanmateix, el 1345 trobem indicis de les intencions del mestre Fonoll d'abandonar el cenobi i les seves obres: dos documents ens il·lustren del nom de la seva primera dona, una tal Domenja, a qui deixà unes cases a les Destres i un hort a tocar de Santes Creus. A més, en un segon document del mateix any es protocol·litza la venda d'uns altres horts a Santes Creus que el mestre es va veure obligat a vendre a l'obrer fra Ponç, pel dret de fadiga dominical. Mentre el primer instrument va signar-se en una notaria de Tarragona, aquest darrer va ser subscrit a l'Albà.⁶ Tot sembla indicar que Renard Fonoll havia trobat una nova feina... i una nova família.

⁴ *Ibidem*, p. 125.

⁵ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Remarques en l'activitat de Mestre Fonoll i una revisió del "Flamíger" de Santes Creus», *D'Art*, núm. 11 (1985), p. 123-131.

⁶ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «L'art al servei de Jaume II: els mausoleos dinàstics i el claustre de Santes Creus porten veus àulics», *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXII (2010-2011), p. 165-202.

Renard Fonoll, mestre de l'obra de Santa Maria de Montblanc

Quan Fonoll signa el primer document de 1345 fa constar que ell actua com a representant de la seva muller Domenja perquè han pactat que ell li faria donació d'una casa que posseïen a les Destres i d'un hort situat al terme de Santes Creus, i que faria liquidació de la resta dels seus béns. Això ens fa pensar que el mestre ja convivia amb Elicsèn, la dona soltera amb la qual després confessarà haver engendrat dos fills, que el 1362 legitimarà a la Cancelleria Reial.⁷ Creiem que aquest seria un motiu prou important per abandonar Santes Creus i els seus rodals i establir-se a Montblanc. També sembla probable que en aquell moment guanyés el càrrec de mestre major de l'obra de Santa Maria de Montblanc. L'obra ja feia uns anys que havia començat i Fonoll es trobaria un projecte que havia brandat a batzegades, on tal vegada hauria hagut de disputar en alguna mena de concurs l'accés al mestratge (ho fa pensar l'existència a la clau de volta d'una capella lateral d'una figuració atribuïble a mestre Guillem Seguer).⁸

El cert és que no és fins a l'any 1352 que el trobem als documents com a mestre de l'obra de l'església de Santa Maria de Montblanc.⁹

La tranquil·litat i monotonia rutinària de la vida del mestre s'estroncà un dia de desembre del 1353, quan mestre Renard Fonoll anava amb l'escultor Bernat de Montllé pels carrers de Montblanc: es presentà sobtadament el mestre Guillem Seguer, tot irat i enfellonit, amb ànim d'agredir en un acte violent i incontrolat del qual sorgí greument ferit el mestre Renard. En els primers moments de la confusió (tal vegada els fets passaren a darrera hora de la tarda, quan ja era fosc) el batlle montblanquí detingué Bernat de Montllé i l'acusà de les ferides ocasionades al mestre, però el mateix Fonoll declarà que Bernat no havia estat el culpable dels fets.

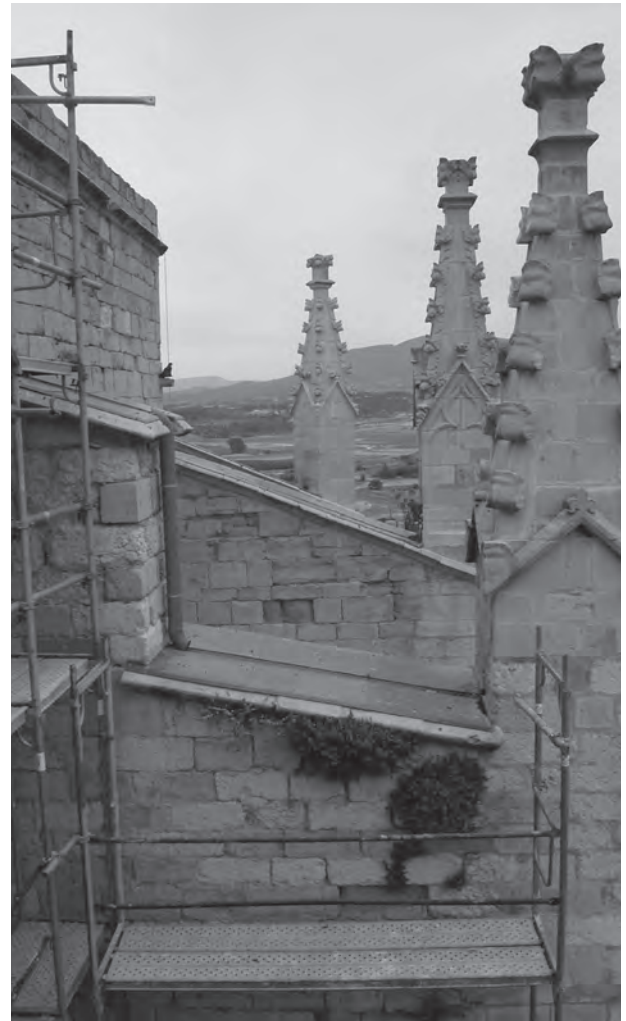

FIGURA 3: Agulles exteriors decoratives.
Foto: Jaume Felip

Efectivament, algú més devia haver vist l'agressió, de tal manera que a qui realment inculparen de tot plegat fou a Guillem Seguer, el veritable autor del cop d'espasa que devia tallar alguns dits de la mà esquerra de Renard Fonoll.¹⁰ Fou així com la Cancelleria Reial manà al veguer de Montblanc que iniciés, a la darrereria de gener de 1354, un procediment legal contra Guillem Seguer, mestre de la Seu de Lleida, com a veritable agressor del mestre Renard,

⁷ Josep VIVES i MIRET, *Reinard des Fonoll. Escultor i arquitecte anglès renovador de l'art gòtic a Catalunya (1321-1362)*, Barcelona, 1969, p. 34.

⁸ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, *Guillem Seguer de Montblanc. Un mestre trescentista escultor, pintor i arquitecte*, Montblanc, 1994.

⁹ Agustí ALTISENT, «El mestre Fonoll i Santa Maria de Montblanc», *Santes Creus. Boletín del Archivo Bibliográfico*, vol. III (1968), p. 377-381; Jaume FELIP, *Llibre de privilegis, concòrdies i cartes reials de la Vila de Montblanc (col·lecció factícia)*, Montblanc, 2001, doc. 45, p. 124.

¹⁰ Jaume FELIP SÁNCHEZ, «Aproximació a la personalitat artística de Bernat de Montllé i Renard Fonoll (segle XIV)», *Podall*, núm. 9-10 (2020-2021), p. 255-286.

arribant a una concòrdia que seria signada entre ambdós mestres a fi d'apaivagar els ànims entre els seus familiars i domèstics, així com el compromís de Guillem de pagar tres-cents sous en concepte de multa per l'amputació del puny esquerre i altres ferides propinades a mestre Renard, concòrdia que fou lloada i confirmada per l'infant Pere, lloctinent del rei Pere III, el 20 de novembre de 1354.

El 1359 veiem com l'obra continuava dirigida per Renard des Fonoll, ja que en dit any signà com a testimoni habitant a Montblanc.¹¹ Hom suposa que es deu a la seva mà la decoració dels grans capitells de la volta de l'absis, on es representen imatges d'un cicle bíblic idèntic al que el mestre Renard esculturà en un capitell dels claustres del monestir de Santes Creus.¹²

FIGURA 4: Retaule de Sant Bernat i Sant Bernabé a la capella dels Marçal. Foto: Jaume Felip

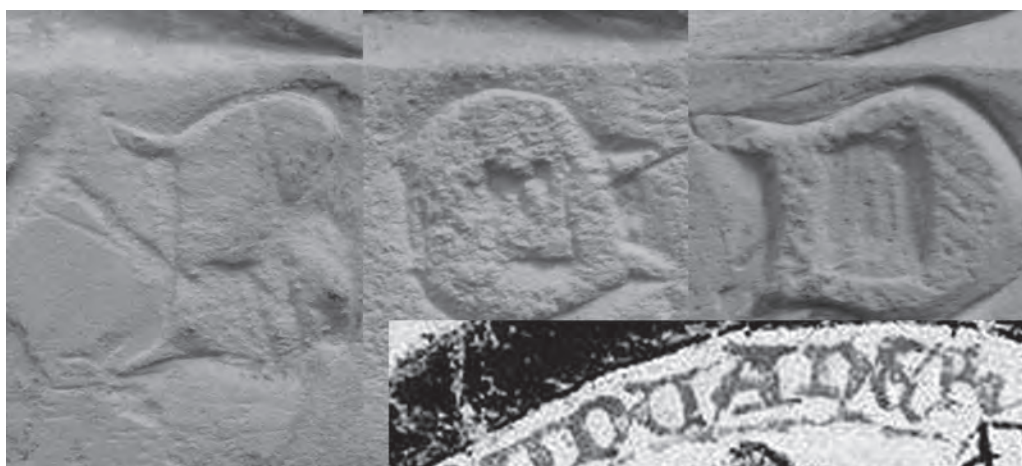

FIGURA 5: Lletres R, E, i N gòtiques majúscules inscrites al sòcol de la predel·la del retaule de Sant Bernat i Sant Bernabé i comparació amb la grafia MUNTANER

¹¹ J. VIVES, *Reinard des Fonoll...*

¹² Pere BATLLE I HUGUET, «Cicles bíblics dels capitells del claustre de Santes Creus i de l'església de Santa Maria de Montblanc», *Santes Creus. Boletín del Archivo Bibliográfico*, vol. IV (1970), p. 9-12, els atribueix a un artista que col·laborava amb Renard des Fonoll. Nosaltres creiem que són obra del mateix mestre Renard: Jaume FELIP I SÁNCHEZ, «L'església gòtica de Santa Maria de Montblanc», *Aplec de Treballs*, núm. 8 (1987), p. 75-102.

Fou Renard Fonoll també un mestre escultor? L'obra que valorem per respondre a aquesta qüestió és el retaule de sant Bernat i sant Bernabé situat a la capella dels Marçal a Santa Maria de Montblanc. Del retaule ja vàrem avançar fa temps que les quatre lletres escarpellades sota de la predel·la (F, N, E, R), llegides de dreta a esquerra, les havíem d'interpretar com la signatura del seu autor: **RENard Fonoll**.¹³

L'any 1362, com hem dit abans, va fer legitimar els dos fills naturals (Joan i Tomàs) que havia engendrat amb Eliscèn, una dona soltera. Al document de cancelleria de legitimació el denominen «Raynaldi Fonoll, magistri operis Montisalbi».¹⁴

En un dels nostres primers treballs d'investigació dedicat a historiar la construcció de l'edifici gòtic de l'església de Santa Maria, ajudat per un llistat de beneficis instituïts a les capelles laterals, vam poder establir una cronologia aproximada, ajudats també per l'anàlisi de l'heràldica i les advocacions representades a les claus de volta d'aquestes capelles. La disposició seqüenciada d'aquests beneficis eclesiàstics ens va permetre posar de manifest l'existència d'un període temporal durant el qual no s'instituïren capellanies principals (coincidentes amb l'advocació de la clau de volta de la capella) a Santa Maria.¹⁵ És possible que les obres haguessin continuat fins al 1364, any de la fundació del benefici a Santa Elisabet, un benefici que quedà sense lloc per a construir-hi l'altar. Nogensmenys, la resta dels beneficis fundats en data posterior a 1364 (vegeu la gràfica esmentada a la nota 15) foren col·locats en capelles ja construïdes. La possible explicació a aquestes dades l'atribuïrem llavors a una paralització definitiva de la construcció de

capelles, deguda possiblement a una davallada en les deixes particulars testamentàries per una banda, i a la construcció de les muralles de la vila per l'altra. De la construcció de les muralles, iniciades l'any 1366, se n'havia de fer càrrec el municipi, que devia concentrar tots els seus esforços en aquesta direcció, deixant de banda l'obra de l'església parroquial. A més, els picapedrers i mestres *lapicides* serien obligats a treballar-hi, vistos els manaments reials i amenaces que contínuament rebien els regidors de la cosa pública per no aturar-les i continuar-les.¹⁶

Fonoll degué marxar de la vila, i sembla que podria haver estat a Almenara, un llogaret prop de Santa Coloma de Queralt, d'on es reconeix habitant un tal R. Fonoll, *lapicida*, en firmar com a testimoni en 1370.¹⁷ Amb tot, la destinació final seria la catedral de Tarragona. En un document de venda d'una casa de la ciutat de Tarragona de l'any 1373 (quaranta-un anys després de signar el contracte amb el monestir), trobarem que el mestre «Ranardo Fonoll» s'intitulava mestre d'obres de la catedral. En tot cas, la referència documental representaria el punt final de la seva estança a Tarragona, ja que la casa on residia amb la seva muller Eliscèn era venuda.¹⁸ Tal vegada feren camí cap a una altra destinació que desconexim. No podem ignorar que el mestre ja rondaria la setantena d'anys d'edat.

Pere Ciroll, mestre major i Pere Perull, col·laborador

Segons Francesca Español, Pere Ciroll era nadiu del lloc d'Aguiló, un indret proper a Santa Coloma de Queralt.¹⁹ Va intervenir en diversos projectes coneguts i està documentat com a veí de Santa

¹³ Jaume FELIP i José SÁNCHEZ, «El autor del retablo de piedra de Montblanc», *Diari de Tarragona*, diumenge 30 de setembre del 1990, p. 11. Ho argumentem amb més indicis a: J. FELIP, «Aproximació a la personalitat artística...».

¹⁴ J. VIVES, *Reinard des Fonoll...*

¹⁵ Gràfica de la p. 95 del treball: J. FELIP, «L'església gòtica...».

¹⁶ Jaume FELIP i SÁNCHEZ, «Dades per a la història de la muralla de Montblanc (s. XIV)», *El Foradot*, núm. 56 (setembre-octubre 2009), p. 25-28; també a ID., «Notes històriques referents a la muralla de Montblanc», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 4 (2015), p. 446-459.

¹⁷ F. ESPAÑOL, «Remarques en l'activitat de Mestre Fonoll...», p. 126-127. El document el publicà la mateixa autora a Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Esteban de Burgos y el sepulcro de los Queralt en Santa Coloma (Tarragona)», *D'Art*, núm. 10 (1984), doc. núm. 6, pàg. 174.

¹⁸ Emma LIAÑO MARTÍNEZ, «Reinard de Fonoll, maestro de obras de la seo de Tarragona. Una hipótesis sobre su obra», a *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona, 1991, p. 379-402.

¹⁹ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Reial o Abacial, el Palau de Santes Creus revisat», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. 14 (1996), p. 167-187. Ho indica a la nota 22.

²⁰ F. ESPAÑOL, «Esteban de Burgos...», p. 132.

Coloma entre els anys 1362 i 1371,²⁰ període en el qual es feu càrrec d'un seguit d'empreses de diversa magnitud als encontorns.²¹ L'exemple més notable de direcció de treballs artístics fou la seva supervisió, entre els anys 1368 i 1371, de l'obra del sepulcre dels Queralt, senyors de Santa Coloma, conservat en una capella de l'antiga església conventual de Santa Maria de Belloc, on intervingueren els escultors Esteban de Burgos i Pere Aguilar.

Tretze anys més tard, l'any 1384, el trobarem a Tarassona, a l'Aragó, on Pere Ciroll és qualificat com a «maestro de piedra y de la obra de la claustra de Santa María de Huerta».²² Van ser-li pagats per part del primicier de la ciutat de Tarassona, en nom de l'obrer episcopal, el bisbe i la ciutat, 5.000 sous corresponents a l'obra del «primer claustra de la dita claustra», que Ciroll aleshores havia enllestit. Un cop acabà les obres que dirigia a l'Aragó tornà a la Conca de Barberà. Tornem a documentar mestre Ciroll el 1388 intervenint en unes obres al monestir de Santes Creus, les quals, sembla, hauríem d'ubicar al Palau situat dins la clausura.²³

Ja hem vist com les dificultats econòmiques que assetjaven el municipi de Montblanc allunyaren el mestre Fonoll del magisteri de l'obra. Passats uns anys sembla que les solucions donades per millorar l'economia municipal potser feren alguna mena d'efecte. Montblanc havia estat erigit cap de ducat el 1387, quan el rei Joan I constituí aquest senyoriu en feu honorat a favor del seu germà, l'infant Martí. L'infant escoltà les súpliques dels montblanquins per cercar solucions al pagament de l'enorme deute a elevat interès que esclafava la tresoreria municipal. De fet, mitjançant la intervenció del duc de Montblanc, l'infant Martí, el municipi montblanquí signà contracte amb

el mestre Pere Ciroll perquè aquest es fes càrrec de l'obra de l'església com a mestre major, amb unes retribucions que devien vorejar les 60 lliures anyals. Els entrebancs econòmics ocasionarien el freqüent impagament de dita quantitat o, si més no, la regularitat en la percepció que Ciroll desitjava, tal com palesa la súplica presentada per aquest, el 1392, davant del mateix Duc.²⁴

En el cas de Pere Ciroll, el càrrec de mestre major devia suposar, més que una intervenció directa, una certa mediació o organització de les tasques a realitzar: per això sota la seva direcció es contractà el mestre Pere Perull, un artífex al qual responsabilitzem de l'aixecament i cobriment de la volta de l'absis, una tasca que es deuria materialitzar durant els anys centrals de la dècada dels 90. L'acabament de la volta de l'absis o noves dificultats econòmiques devien ocasionar la venda feta el 1397 d'un carro i d'una parella de bous que s'havien dedicat al transport de pedres per a l'obra de l'església. En tenim notícia perquè en dita data els constructors del Palau del Rei Martí a Poblet els adquiriren a Pere Ciroll i Pere Perull.²⁵

Pere Ciroll contractarà el 1398 amb un particular d'Alcover la construcció d'una capella a l'església major alcoverenca, malgrat que en aquell moment encara s'intitulava «mestre de l'obra de l'església de Montblanc».²⁶ Quan el 1399 pacta amb els jurats i consellers de Conesa l'acabament de la torre-campanar de l'església d'aquesta localitat ja no se'l designa mestre de l'església de Montblanc i només se'l cita com a «lapicida seu magistro in arte lapicidarum», malgrat que es reconeixia habitant de Montblanc.²⁷ Poc temps després confessarà haver rebut algun diner de mans dels jurats i consellers de Conesa per la feina feta al campanar.²⁸ El

²¹ Joan SEGURA VALLS, *Història de Santa Coloma de Queralt. Refosa i ordenada en la seva ampliació per Joaquim Segura Lamich. Il·lustrada per Isidre Ibars Costafreda*, Igualada, 1953.

²² María Teresa AINAGA ANDRÉS, «El legado artístico de Pedro y Fernando Pérez Calvillo en la sede episcopal de Tarazona», *Turiasso*, vol. X-II (1992), p. 461 i 467.

²³ F. ESPAÑOL, «Reial o Abacial...».

²⁴ J. FELIP, «L'església gòtica de Santa Maria...», p. 96.

²⁵ Joaquín GUITERT Y FONTSERÉ, *Real Monasterio de Poblet*, Barcelona, 1929, 3ª ed., p. 174.

²⁶ Sanç CAPDEVILA, *La seu de Tarragona*, Barcelona, 1935, p. 197.

²⁷ Vegeu: Jaume FELIP, Josep M. T. GRAU I PUJOL i Roser PUIG I TÀRRECH, *La premsa i la història a la Conca de Barberà, 1889-1939*, Montblanc, 1995, on s'esmenta l'article de Mn. Tomàs Capdevila i Miquel «Un mestre arquitecte quinzentista de Montblanc basteix el campanar de Conesa», basat en un document trobat pel seu antecessor en el càrrec de rector de Conesa, Mn. Ramon Comas. Queda explicat al llibre: Josep M. T. GRAU I PUJOL i Roser PUIG I TÀRRECH, *Conesa*, Barcelona, 1989, p. 38.

²⁸ Jaume FELIP SÁNCHEZ, «L'escultor Pere Joan a Montblanc i la Conca de Barberà (segle XV)», *Aplec de Treballs*, núm. 26 (2009), p. 125-139.

9 de novembre de 1401 Pere Ciroll consta com a difunt: el seu marmessor subrogat testamentari feia liquidació de deutes amb els jurats, restant una petita quantitat de diners a favor dels jurats conesos perquè romanien una petita part del campanar per acabar.²⁹

Pere Perull, possible constructor de la volta del tercer tram de la nau en col·laboració amb l'escultor Pere Joan

D'altra banda, el mestre Pere Perull, que constava aleshores encara com a habitant de Montblanc, es dirigí en data de 3 de febrer de 1401 al consell municipal de Cervera, per a sol·licitar treball com a mestre d'obres de l'església. La seva proposta fou acceptada i se li oferí de fer una «arcada» (un tram de volta). El 1403, ja com a veí de Cervera, hi treballà construint bona part de les voltes i capelles aixecades en aquest període a l'església d'aquesta població. Entre els anys 1416 i 1423 retornà a Montblanc;³⁰ el 1423 l'anotem com a habitant novament a Montblanc. És a partir d'aquesta data que Pere Perull podia haver reprès l'obra de l'església de Santa Maria de Montblanc i que podia haver estat contractada la col·laboració de l'escultor Pere Joan en el cisellat d'una peça ben singular, com és la magnífica clau de volta que corona el tercer tram de la nau.

En el nostre primer treball sobre l'església gòtica de Santa Maria varem suposar que quan Pere Perull retornà a Montblanc les obres haurien restat sense continuació i que el mestre hauria abandonat l'ofici de picapedrer per exercir el d'hostaler³¹ a un hostal que aquest mestre posseïa al «carrer dels ostals»

(actual carrer Fusteria).³² En tot cas, la compra d'un hostal hauria estat una forma d'invertir els guanys del seu magisteri, de forma similar a la compra d'un molí que també realitzà en aquest període, a l'inici del segon quart del segle xv.

Nova represa de l'obra al segon quart del segle xvi

Després dels darrers treballs del segon quart del segle xv, la construcció realitzada del nou temple hauria quedat limitada a l'absis i el tercer tram, amb les capelles laterals del segon tram i la porta lateral, d'estil gòtic.³³ A l'interior del segon i primer tram romanien encara una part de l'antiga església romànica que no seria enderrocada fins a la darrereria del mateix segle xvi. L'església presentà aquest estat de provisionalitat fins ben entrat el segle xvi, moment en què, cap als volts de 1543, el municipi de Montblanc decidí continuar-les. De l'any 1543 era el testament del mercader Joan Moix, el qual feu una deixa de quinze lliures «a l'obra de la sglésia».³⁴ Les dues capelles del primer tram, que havia de ser doble (dues capelles per banda) però que finalment es bastiren amb una sola capella, ostenten una decoració als permòdols de les pestanyes exteriors dels seus finestrals representada amb uns caps esculturats molt afins a uns caps escarpellats per Pere Salvany, un *lapidista* documentat l'any 1546, quan realitzà una reforma important a la casa que el notari Bonaventura Desclergues tenia al carrer Major de Montblanc.³⁵ Aquell mateix 1546 ens consta que els cònsols de la vila de Montblanc actuaven com a administradors de l'obra de l'església.³⁶ No ens ha quedat

²⁹ *Ibidem*, nota documental a Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT), fons parroquial de Conesa, manual notarial núm. 63, caixa 6, any 1401 (9 de novembre).

³⁰ Josep LLOBET I PORTELLA, «Pere Perull, un dels mestres de l'obra de l'església de Santa Maria de Cervera (1401-1423)», a Joaquín YARZA I Francesc FITÉ (ED.), *L'artista-artesa medieval a la Corona d'Aragó*, Lleida, 1999, p. 513-522.

³¹ Museu Arxiu de Montblanc, *Concòrdia* (1442), f. 25v. J. FELIP, «L'església gòtica de Santa Maria...».

³² Arxiu Diocesà de Tarragona, Fons Parroquial de Montblanc, Capbreu de la Comunitat de Preveres núm. 2, 1497, f. 23v. J. FELIP, «L'església gòtica de Santa Maria...».

³³ En aquest article demostrarem que existí una portada gòtica en l'àmbit on ara s'obre la portalada lateral reconstruïda al segle XVII: Jaume FELIP I SÁNCHEZ, «La desapareguda església gòtica de Blancafort (segles XIV-XV)», *Aplec de Treballs*, núm. 28 (2010), p. 111-144.

³⁴ Arxiu Diocesà de Tarragona, Fons Parroquial de Montblanc, Carpeta Testaments (1540-49), 29-XI-1543. També a J. FELIP, «L'església gòtica de Santa Maria...».

³⁵ Arxiu Comarcal de Montblanc, Notaria de Montblanc, reg. 3275.2, f. 76r.

³⁶ *Ibidem*, f. 139v, en data de 4 de novembre de 1546.

memòria documental de qui fou el mestre major durant aquest període constructiu. Amb tot, per paral·lelismes estilístics es pot atribuir al mestre de cases Joan Llopis, també conegut com Joan d'Espanya o mestre Joan de Bellpuig, la factura de la clau de volta gòtica del tram doble de la portalada de l'església (segon tram), on es representà un sant Miquel lluitant contra el diable en l'estil propi d'aquest artífex, del qual s'ha documentat amb certesa la construcció de la primera galeria (primer pis) del claustre del monestir de Sant Bartomeu de Bellpuig;³⁷ allí es pot veure el seu estil personal en la decoració dels seus capitells. Joan Llopis hauria estat deixeble del mestre arquitecte Antoni Queralt, de reconeguda trajectòria. Llopis s'atesta, a banda de la seva obra documentada a Bellpuig, al Santuari del Tallat, a Reus peritant el campanar, a Girona visurant el campanar de la col·legiata de Sant Feliu i, finalment, a Valls, on li fou demanada una traça per a la nova església parroquial que es projectava vers 1554.

Els mestres majors Martí Miró, amb la col·laboració de l'escultor Agustí Pujol «el vell» (...1581-1596...)

Tanmateix, les obres que ens semblen més importants durant el segle XVI començaren prop de 1581, quan dirigiren l'obra la nissaga de mestres de cases dels Martí Miró, habitants i ciutadans de

Tarragona. El primer documentat és Joan Martí Miró, «magister operis ecclesie maioris ville Montisalbi», que obrava junt al seu fill Pere Martí Miró en l'església de Santa Maria a preu fet per mesades.³⁸ El 1585 continuava treballant-hi el «Mestre Martí, mestre de la església», fins a la seva defunció aquell mateix any.³⁹ El mateix any de 1585 morirà el seu fill Pere o Perot, mentre era a Barcelona.⁴⁰ Els succeí Pau Martí Miró *lapidista*⁴¹ i «mestre de la església»,⁴² documentat entre els anys 1586 i 1587.

De Joan Martí Miró i el seu fill Pere sabem que havien estat els mestres constructors de la petita església parroquial de la Pobla de Montornès entre els anys 1575 i 1577.⁴³ De l'activitat del mestre Pau Martí Miró destaca la contractació, l'any 1562, d'una capella dedicada a l'Assumpció de la Verge al claustre del monestir de Santes Creus. El 2 de juliol de 1563 cobrà 36 lliures barceloneses per la feina feta en l'esmentada capella.⁴⁴

Altres picapedrers actius en aquest període a Montblanc, però que no podem relacionar documentalment ara per ara amb l'obra de Santa Maria, foren: Pere Viana *lapidista* de Montblanc⁴⁵ i Anton Gibert, *lapidista* de nacionalitat francesa, establert a Montblanc, en 1593.⁴⁶ Aquest nombrós conjunt de picapedrers obraria els paraments de l'antiga portalada gòtica i els contraforts de damunt la portalada, on encara es poden observar dos petits dosserets gòtico-renaixentistes. El cementiri, que

³⁷ Documenta el mestratge de Llopis al claustre de Bellpuig: Joan YEGUAS GASSÓ, «Ramon de Cardona-Anglesola: el seu testament (1522) i els seus retrats. Una nota sobre Joan Llopis al Santuari del Tallat», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, núm. 31 (2018), p. 90.

³⁸ Arxiu Històric de Protocols de Tarragona, notaria de Montblanc, reg. 3508, sense foliar.

³⁹ Arxiu Diocesà de Tarragona, Fons Parroquial de Montblanc, Carpeta Confraria dels Pobres de Jesucrist, Comptes de la Confraria, any 1585. També a J. FELIP, «L'església gòtica de Santa Maria...».

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, comptes de l'any 1586.

⁴² Arxiu Comarcal de Montblanc, Notaria de Montblanc, fragment de protocol sense classificar que era a l'Arxiu Parroquial de Montblanc, en data 12-III-1587. També a J. FELIP, «L'església gòtica de Santa Maria...».

⁴³ Jordi MORANT CLANXET, «Construcció de l'església parroquial de la Pobla de Montornès», *Estudis Altafullencs*, núm. 36 (2012), p. 63-76.

⁴⁴ Isabel COMPANYS I FARRERONS i Joana VIRGILI GASOL, «Noves aportacions documentals sobre el mestre Perris d'Austri i la capella de l'Assumpció de la Verge», *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic*, vol. XI-XII, núm. 67-68, 69-70 (1991), p. 41.

⁴⁵ Arxiu Comarcal de Montblanc, Notaria de Montblanc, protocol que era a l'Arxiu Parroquial de Montblanc, Reg. núm. 52 fr., f. 64r, 4-XII-1590. També a J. FELIP, «L'església gòtica de Santa Maria...».

⁴⁶ Arxiu Comarcal de Montblanc, Notaria de Montblanc, protocol que era a l'Arxiu Parroquial de Montblanc, Reg. núm. 55 fr., f. 24v. També a J. FELIP, «L'església gòtica de Santa Maria...».

fins llavors s'estenia davant «el pati de la creu»,⁴⁷ prop de cases⁴⁸ i entre «lo portall maior» i «lo portall que puje al cor de dita sglésia»,⁴⁹ deixa de citar-se documentalment l'any 1574.⁵⁰ Sembla que a la magnificació de la portada s'afegí l'arranjament del seu accés, que suposà l'anul·lació del cementiri que omplia l'actual placeta de Santa Maria, placeta que trobarem citada per primer cop el 1605.⁵¹ Uns anys abans, el 1596, s'acabà d'aterrar la part que encara romania dempeus de l'antiga església romànica dins de la nova construcció gòtica.⁵² Ja només quedaria acabar de cobrir amb volta de pedra el primer tram de l'església, tasca que es duria a terme als últims anys del segle XVI.

La decoració d'aquesta antiga portada pot

pertànyer al magisteri de l'escultor Agustí Pujol «el vell», amb escultures cisellades vers l'any 1585.⁵³ Malauradament, tot aquest conjunt fou volat amb mines de pólvora durant l'ocupació castellana del 1651 a la Guerra dels Segadors, i s'hagué de reconstruir, amb la col·locació d'una primera pedra posada de forma solemne el dia 10 de juny de 1668. De l'antiga decoració només resten actualment els dos dosserets gòtics que, com hem dit, s'afilien perfectament a l'estil escultòric del famós Agustí Pujol «el vell», mentre que l'apostatol actual, resultat de l'escarpellament de dues mans escultòriques ben diferenciades, l'haurem d'associar al mestratge dels germans escultors manresans Jaume i Miquel Masselvà.⁵⁴

⁴⁷ Arxiu Diocesà de Tarragona, Fons Parroquial de Montblanc, carpeta Testaments (1540-49), testament de Bernat Segarra, 21-VII-1543, «elegesch la sepultura en lo cementiri de la sglesia maior en lo pati devant la creu...». També a J. FELIP, «L'església gòtica de Santa Maria...».

⁴⁸ Arxiu Diocesà de Tarragona, Fons Parroquial de Montblanc, carpeta Testaments (1523-29), testament de Caterina Scoterra, 24-IV-1526: «...sepultura (...) in tumulo dicti viri mei coram domo de mossèn Anthoni Cots...». També a J. FELIP, «L'església gòtica de Santa Maria...».

⁴⁹ Arxiu Diocesà de Tarragona, Fons Parroquial de Montblanc, carpeta Testaments de varies èpoques, testament de Joan Puig, prevere, 23-XII-1545: «...sepultura (...) en lo sementiri de la sglesia maior de madona Sancta Maria de la present vila [de Montblanc] entre lo portall maior y lo portal qui puje al cor de dita sglesia». També a J. FELIP, «L'església gòtica de Santa Maria...».

⁵⁰ Arxiu Diocesà de Tarragona, Fons Parroquial de Montblanc, carpeta Testaments (1570-99), testament de Joan Coloma del 9-V-1574. Amb tot, hem d'advertir que s'han perdut molts testaments del període temporal situat entre els anys 1570 a 1599.

⁵¹ Arxiu Comarcal de Montblanc, Notaria de Montblanc, Manual Notarial Vicens Torroella (núm. 6 quan era a l'Arxiu Parroquial), 20-IX-1605. Es ven una casa confrontada pel davant amb «vico del studi» i darrere «cum Platea ecclesie maioris».

⁵² Jaume FELIP SÁNCHEZ, «La primitiva església de Santa Maria de Montblanc», *Espitllera*, núm. 96 (abril de 1995), p. 35.

⁵³ Jaume FELIP SÁNCHEZ, «L'actual portada de l'església i una nova hipòtesi sobre l'obra d'Agustí Pujol», *El Foradot*, núm. 8 (agost de 2001), p. 15-17.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 17. També a Jaume FELIP I SÁNCHEZ I JOSEP SÁNCHEZ REAL, «La portada de l'església de Santa Maria de Montblanc», *Bulletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. 3 (1989), p. 17-39.

EL MONTBLANC BAIXMEDIEVAL I ELS SEUS ARTISTES

FRANCESCA ESPAÑOL BERTRAN

Universitat de Barcelona - AAR

FIGURA 1: Montblanc al segle XVII, segons Sébastien de Pontault, sieur de Beaulieu

La vila reial i l'assumpció de les noves formes gòtiques

No tenim cap imatge antiga de la vila de Montblanc més enllà del gravat del segle XVII de Sébastien de Pontault, sieur de Beaulieu que, tot i no ser una imatge fidedigna en termes contemporanis, situa a l'enclavament urbà un seguit d'edificis religiosos erigits en època medieval. Fora muralla s'identifiquen l'Hospital de Sant Bartomeu i els convents de Sant Francesc i la Mercè, i dins el recinte emmurallat es poden distingir La Serra i el campanar de Santa Maria (fig. 1). Aquestes i altres esglésies, com Sant Miquel, Sant Marçal o l'Hospital de Santa Maria Magdalena, van ser refetes, o erigides *ex novo*,

al llarg dels segles XIV i XV, i testimonien el vigor assolit per les empreses constructives a la vila reial avançada l'Edat Mitjana. També són el mirall del que va passar a molts indrets propers i a territoris veïns com la Segarra, les Garrigues, o l'Urgell, amb els quals es van compartir mestres d'obra i tota mena d'artífexs associats a tals iniciatives; molts d'ells, dissortadament, a dia d'avui, només són un simple nom.¹

La demanda de mà d'obra que va generar aquest impuls edilici explica la consolidació de determinats oficis artístics a l'indret, la qual en certs casos va ser afavorida per l'explotació de diverses pedreres dels encontorns que proporcionaven materials apreciats per la seva qualitat, o per la seva singularitat i excel·lència, segons s'escaigué

¹ Una panoràmica d'aquest escenari a: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, *Guillem Seguer de Montblanc. Un mestre trescentista escultor, pintor i arquitecte*, Montblanc, 1994, p. 22-23, 25-38.

FIGURA 2: Palau dels Alenyà, a Montblanc; finestres amb materials prefabricats de Girona; capitells de fulla de palmera

amb la pedra de les Garrigues² o amb l'alabastre de la Conca.³

Els segles del gòtic també situen el moment en què els membres de certs estaments (els del nobiliari, per suposat, però també els integrants del braç reial) van debutar en el camp de la promoció artística, promovent en l'àmbit de l'arquitectura religiosa l'erecció de capelles privatives de caràcter funerari, i hospitals, i en el domini de l'arquitectura civil la renovació dels palaus urbans

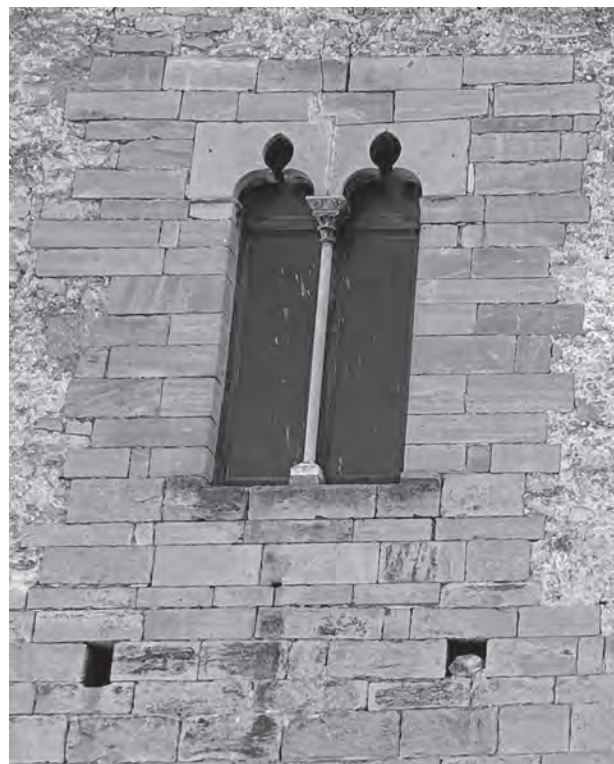

FIGURA 3: Palau-castell de l'Espluga Calba; finestra amb materials prefabricats de Girona; capitell de fulla de lliri

i les fàbriques de determinats castells, un capítol en el qual van tenir un protagonisme innegable els materials prefabricats de procedència gironina,⁴ ja que les seves finestres coronelles van ser instal·lades a moltes façanes, contribuint a la seva ordinació, segons es constata en els Palaus montblanquins dels Alenyà, o dels Anglesola,⁵ i així com als castells de l'Espluga Calba, La Floresta o Ciutadilla (fig. 2-3). Paral·lelament, durant els segles XIV i XV molts claustrs amb elements d'aquest mateix origen

² Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «La catedral de Lleida: arquitectura y escultura trecentistas», a Frederic VILÀ i Imma LORÈS (ed.), *Congrés de la Seu Vella* (Lleida, 1991), Lleida, 1991, p. 181-213, esp. doc. 28-30, 34, p. 209-211. Més recentment: ID., «Les pedreres a la Catalunya medieval. Les explotacions. Els professionals. Les infraestructures», a Francesca ESPAÑOL BERTRAN i Joan VALERO MOLINA (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Barcelona, 2017, p. 9-52, esp. 22, 48-49. Per al context de les pedreres lleidatanes: Francesc FITÉ LLEVOT, «Notícia sobre pedreres, en època medieval, a l'àrea de Lleida, a través de les fonts documentals», a Francesca ESPAÑOL BERTRAN i Joan VALERO MOLINA (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Barcelona, 2017, p. 187-216.

³ Enllà de l'Edat Mitjana, la pedra alabastrina de la Conca va gaudir d'un gran prestigi. N'és un bon testimoni el seu ressò en els estudis que s'interessen per la geologia del territori català, segons s'escou amb el jesuïta reusenc Pere Gil (1551-1622): «Alabastre que es pedra blanca, clara y transparent se talla en molts parts de Cathaluña. En especial en las montañas junt a Montblanc y Poblet, pero aquest no es tan fort, en las montañas junt a St. Magi [de la Brufaganya] es mes fort y mes fi lo alabastre. Serveyx aquesta excellent pedra, per algunas cornizas de capellas, per algunas imatges de Pedra la escultura de las quals es a la vista molt agraciada. Per a vidrieras: perque sis tria be lo alabastre, y se aprima be dona molta llum posant lo en finestras, y vidrieras, y encara que no dona tanta llum quanta vidre; pero es de menys perill y no es de tant cost. Y així en la iglesia de Reus, y altres Iglesias del Camp de Tarragona, y de Cathaluña, y ha vidrieras de alabastre pintades ò sens pintar, molt claras y molt agraciadas y guardan mes del vent y fret que no lo vidre. Tambe se fan de pedra de alabastre, haras portatils per a altars molt bonas y molt accomodadas. Sols tenen una falta que quant reben grans colps passen mes perill de trancarse que no las haras fetas de Jaspe ò marbre per ser mes brevol y trencadissa la pedra de alabastre, que no de jaspe ò de Marbre». (Josep IGLÉSIES (ed.), *Pere Gil, 1551-1622 i la seva Geografia de Catalunya*, Barcelona, 2002, p. 199 -200). Al segle XVIII s'hi refereix l'afamat

van incorporar-se als palaus urbans d'arreu de Catalunya, centrant les seves estances, i Montblanc en preserva un testimoni (fig. 4).⁶

Naturalment, enllestir els espais arquitectònics comportava dotar-los del mobiliari que els havia de decorar, i aquesta demanda va atreure altra mena de professionals: pintors decoradors i figuratius, escultors i argenters, etc., dels quals perviuen les obres que descobreixen el seu llenguatge privatiu, i els documents que permeten reconstruir la seva peripècia vital i professional.

Montblanc era vila reial, i la seva posició estratègica afavoria la connexió dels territoris catalans amb el reialme d'Aragó, raó per la qual sovint va ser lloc de pas i escala en els itineraris dels monarques i d'altres membres de la família, compresos els privats que formaven part d'aquests seguicis. Molts d'ells hi van fer estades més o menys llargues,⁷ especialment per raó de les reunions de Corts convocades a la vila els anys 1307, 1333 i 1414, que hi aplegaren els representants més selectes dels diversos estaments socials de la Corona.⁸

Els reis i aquells que els acompanyaven havien conegut altres escenaris i podien valorar el prestigi que comportava per al seu patrocinador impulsar

FIGURA 4: Capítell de fulla de palmera; claustre interior del Palau dels Cervelló a la Plaça Major de Montblanc

Bernardo Espinalt: «A un quarto de legua de la villa de Sarreal, hay unas canteras de cierta especie de marmol blanco de fácil pulimento que sirven de vidrieras en muchos templos de la Corona de Aragon y tambien en las casas: los naturales le llaman *claraboia*» (Bernardo ESPINALT Y GARCÍA, *Atlante español o descripción general geográfica, cronológica e histórica de España, por reynos y provincias, de sus ciudades, villas y lugares más famosos, de su población, ríos, montes, etc., adornado de estampas finas. Principado de Cataluña II*, vol. 5, Madrid, 1783, p. 84-85). Per a l'ús de l'alabastre de Sarreal que, contra allò que ha defensat tradicionalment la historiografia, s'emprà regularment des de mitjans del segle XIV: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El alabastro como material escultórico en ámbito hispano en época gótica: las canteras de Girona», a *Le plaisir de l'art du Moyen Âge. Commande, production et réception de l'œuvre d'art. Mélanges offerts à Xavier Barral i Altet*, París, 2012, p. 577-591. També: Montserrat ORTÍ IGLESIAS, «El alabastro en la Edad Media y la Edad Moderna. El caso de Sarreal (Tarragona)», *De Re Metallica*, núm. 5 (2005), p. 45-61.

⁴ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Materiales prefabricados gerundenses de aplicación arquitectónica», a Joaquín YARZA i Francesc FITÉ (ed.), *L'artista-artesa medieval a la Corona d'Aragó*, (Lleida, 1998), Lleida, 1999, p. 77-127; ID., «Las manufacturas arquitectónicas en piedra de Girona durante la Baja Edad Media y su comercialización», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 39/2 (2009), p. 963-1.001. Les finestres gironines localitzades a Montblanc, i als castells de Ciutadilla, l'Espluga Calba i La Floresta, presenten els usuls capitells de fulla de lliri i de palmera, amb columnetes cilíndriques.

⁵ Una panoràmica sobre aquests palaus urbans a: Jaume FELIP SÁNCHEZ, «Palaus de Montblanc. Palaus, Casals i residències des dels s. XII al s. XVIII», *Cultura i Paisatge*, núm. 14 (2021), p. 47-63. Vegeu especialment la façana reproduïda a la p. 54 (Palau dels Anglesola). Per al palau dels Alenyà, seu actual del Consell Comarcal de la Conca de Barberà: *El Palau Alenyà de Montblanc*, Montblanc, 2001.

⁶ Sobre la filiació del claustre del Palau dels Cervelló, en el qual hi figuren els capitells de fulla de palmera gironins: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Un claustro gótico de Girona, en Montblanc», *Diari de Tarragona* (12 març 2021). Per al context d'aquesta producció, que va arribar a les comarques meridionals catalanes, segons testimonien els claustres del Palau abacial de Santes Creus, i de l'episcopal de Tortosa: ID., «Claustros prefabricados de época gótica en la península ibérica: modelos, producción y comercialización», a Giulia ROSSI VAIRO i Joana RAMOA MELO (ed.), *Claustros no mundo mediterráneo. Seculos X-XVIII*, (Lisboa, 2013), Lisboa, 2016, p. 401-426. Per a la història del palau: Jaume FELIP SÁNCHEZ, «El palau dels Cervelló, Senyors de Vallespinosa, a Montblanc (ss XIV-XVI)», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 9-10 (2020-2021), p. 287-297.

⁷ La informació que proporciona l'itinerari del rei Jaume II és ben significativa. Vegeu: Juan Manuel del ESTAL, *El itinerario de Jaime II de Aragón (1291-1327)*, Saragossa, 2008, pàssim.

⁸ Corts convocades per Jaume II (1307), Alfons el Benigne (1333) i Ferran d'Antequera (1414).

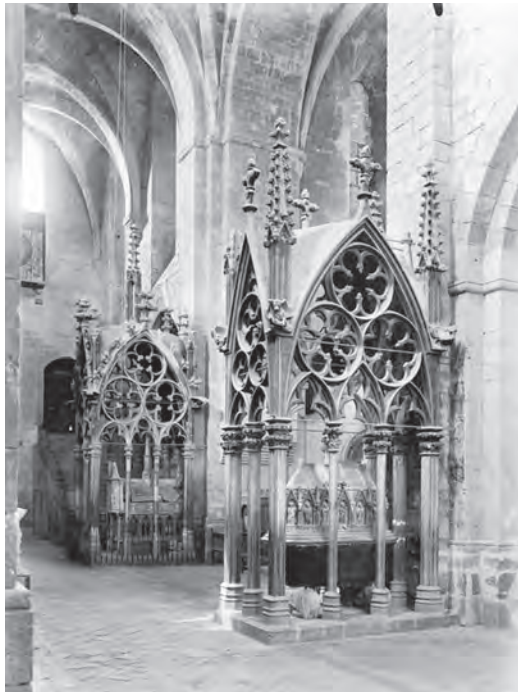

FIGURA 5: Monestir de Santes Creus;
sepulcres reials

un projecte artístic. A més, d'ençà del 1300, molts d'ells van tenir com a horitzó allò que s'havia o s'estava materialitzant de la mà de Jaume II en el monestir de Santes Creus a partir de l'any 1291.⁹ Aquell any el rei va retornar de Sicília per fer-se càrrec del govern dels estats peninsulars, i tant els dos sepulcres reials com el nou claustre monàstic que s'endegaren sota la seva tutela en el cenobi cistercenc (fig. 5-6) foren bucs insígnia d'un canvi de paradigma artístic, afavorit per l'arribada i assentament d'uns mestres forans familiaritzats amb el nou llenguatge gòtic que acabarà imposant-se al romànic inercial que havia perviscut al Principat, especialment en els territoris més meridionals, tot al llarg del segle XIII.

Alguns episodis artístics que van tenir com a escenari Montblanc i els seus encontorns són representatius de la convivència puntual de les noves formes amb les inercials, una qüestió no

FIGURA 6: Claustre del monestir

mancada d'interès que convé evocar a l'inici d'aquest periple històric que tot just endeguem. La iniciativa que va tenir com a escenari Vinaixa, un indret del senyoriu territorial de Poblet, és un dels exemples més eloqüents. A començament del segle XIV (1301) el monjo fra R(amon?) de Lebossa va projectar la seva església parroquial i el mestre d'obra **Pere Colomer** es feu càrrec del projecte. N'ignorem els motius, però un any després (1302) un picapedrer originari de Balaguer, anomenat **P(ere?) Riquer**, va substituir-lo. És el mateix que trobem l'any 1306 signant un nou conveni amb els jurats de la vila. L'obra va anar avançant, segons ho confirma un nou instrument del 1309, i es va enllestir el 1318.¹⁰

L'església (fig. 7) és un edifici d'una nau, capçada amb un absis semicircular, i es cobreix amb una volta de canó apuntat. La porta d'accés, situada a occident, és d'arc de mig punt i atrompetada. Ateses aquestes particularitats, és obvi que estem davant d'una fàbrica genuïnament romànica, tot i que, ateses les dates, s'ha d'etiquetar com a inercial, ja que resulta poc afí respecte al llenguatge arquitectònic que s'anirà imposant aquells anys en el territori.

Paradoxalment, el monestir de Poblet va ser el tutor d'aquest projecte arcaïtzant quan

⁹ Sobre els projectes àulics a Santes Creus i el lideratge artístic assumit pel rei Jaume II com a promotor: Francesca ESPAÑOL, *El gòtic català*, Barcelona-Manresa, 2002, p. 39-66. ID., «L'art al servei de Jaume II: els mausoleus dinàstics i el claustre de Santes Creus portaveus àulics», *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXII (2010-2011), p. 165-201. Per a l'arribada d'obres i artífexs gòtics al territori català a partir de 1300: ID., «Artistas y obras entre la Corona de Aragón y el Reino de Francia», a M. Carmen COSMEN, M. Victoria HERRÁEZ, i María PELLÓN (coord.), *El intercambio artístico entre los reinos hispanos y las cortes europeas en la Baja Edad Media*, León, 2009, p. 253-294, esp. p. 253-267.

¹⁰ Pere BATLLE i HUGUET, «Notes sobre la construcció de l'església de Vinaixa», a *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, vol. I, Barcelona, 1947-1951, p. 71-84. De nou: Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, p. 194-196.

FIGURA 7: Església de Vinaixa, a les Garrigues

aixoplugava l'activitat de **Guillem de Tournay**, el mestre forà que l'any 1300 va obrar el sepulcre del bisbe d'Osca, Jaume Sarroca, ara a la galilea de l'església cistercenca, la sintaxi formal del qual ja és plenament gòtica (fig. 8).¹¹ La paradoxa rau en el fet que sota el paraigua pobletà hi van conviure coetàniament dos projectes antitètics. I no és un cas aïllat. Abans del 1321, l'argenter italià radicat a Barcelona, **Mino de la Seca**, un nou artífex immers també en la modernitat, en aquest cas dins el camp de l'argenteria, va executar conjuntament amb el seu fill, **Joan de la Seca**, un bàcul per al abat Ponç de

Copons (1316-1348).¹² El promotor s'havia mogut per uns escenaris internacionals que són referents incontestables pel que fa a la creació i difusió de les noves formes gòtiques, entre els quals la ciutat de París,¹³ i els seus vincles amb l'artífex italià van continuar. L'any 1332 va signar-li un debitori per l'obra d'un conjunt de peces d'argent destinades a l'altar major de Poblet. Corresponien a la imatge de la Mare de Déu, titular de l'església monàstica, i de Santa Colombina, aquesta darrera destinada a estotjar les relíquies de la màrtir que l'abat havia portat de París, més un tabernacle que havia de custodiar la reserva eucarística i diversos calzes.¹⁴

Els testimonis que acabem d'invocar evidencien que dins del marc de la creació artística medieval la disjuntiva centre/perifèria va tenir un pes notable, i que determinats indrets en determinats moments, sota l'estímul dels artistes, o dels promotors, van poder vincular-se a la innovació (en termes contemporanis, l'avantguarda), o tot al contrari, ancorar-se en una tradició obsoleta si els professionals desconeixien els nous camins expressius de l'art, i als clients els mancava informació i criteri per a reclamar el canvi.

Per acabar, evocaré un nou exemple significatiu en aquest mateix context, amb Montblanc i Forès com a epicentre. El Museu Diocesà de Tarragona

FIGURA 8: Sepulcre del bisbe Jaume Sarroca a la galilea de l'església de Poblet. Foto Ramon Manent

¹¹ Agustí ALTISENT, «El autor de la tumba de Jaime Sarroca», a *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. 3, Saragossa, 1979, p. 281-285.

¹² Agustí ALTISENT, «El bàcul de l'abat Copons», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. V (1977), p. 303-306.

¹³ Sobre aquest abadiat, vegeu: A. ALTISENT, *Història de Poblet...*, p. 202-237.

¹⁴ El document, amb la data errònia de 1232, va publicar-lo: Ferran VALLS Y TABERNER, «Documents de cultura del regnat de Jaume I en l'arxiu de Poblet», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. IV (1910), doc. III, p. 479-480.

FIGURA 9: Mare de Déu de la Serra, atribuïda a Pere Bonhull/Bonneuil (*ante quem* 1324)

custodia una imatge de la Verge amb el Nen procedent de l'església parroquial d'aquest darrer indret, amb una inscripció a la base que informa de la seva cronologia: 1324.¹⁵ L'escultura reproduïx amb molta fidelitat la Mare de Déu de la Serra

de Montblanc, per a la qual no disposem de cap referent cronològic. Això no obstant, la similitud existent entre ambdues efígies obliga a assignar a la de major qualitat (la de la Serra) una preeminència temporal respecte a la que s'apropia dels seus trets distintius (la de Forès). Aquesta interpretació que proposem té sentit perquè hi ha altres arguments que la recolzen. El primer i més important: la pròpia raó que sustenta l'existència de la còpia. En època medieval, la rèplica d'imatges que van atresorar una gran devoció (molt sovint reconegudes com a miracles) fou un fet, i en la seva duplicació hi havia implícita la voluntat d'apropiar-se d'aquesta virtut,¹⁶ una qualitat que la Mare de Déu de la Serra tenia.¹⁷

La imponent imatge, per dimensions i per qualitat, de la Mare de Déu de la Serra, s'ha atribuït d'antic al mestre **Pere Bonhull/Bonneuil**, l'artífex francès que va esculpir el sepulcre dels reis Jaume II i Blanca d'Anjou a Santes Creus.¹⁸ Cal indicar que les coincidències estilístiques recolzen l'adscripció, i que també ho fa la seva cronologia, ja que ha de ser anterior a 1324. Quan va arribar a Montblanc, el panorama artístic imperant al territori estava molt allunyat del que l'efígie mariana proclamava formalment i iconogràfica: una Mare dempeus, abillada luxosament, amb el Fill sobre el seu braç esquerre, coronant-la (fig. 9). Naturalment, tot i tractar-se d'una obra aïllada en aquell context, i potser precisament per aquest motiu, va haver de colpir els devots i la rèplica de Forès ho testimonia.

Segons sustenta una tradició llegendària, la Verge s'havia incorporat a la Serra en el moment fundacional del convent de clarisses, com a ofrena d'una princesa grega de pas per Montblanc.¹⁹ Recordem que es tractava d'Eudòxia Làscaris, la

¹⁵ Una bona reproducció a: Emma LIAÑO, «Mare de Déu amb Infant», *Pallium* <catàleg d'exposició>, Tarragona, 1992, p. 119.

¹⁶ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Les imatges marianes: prototips, rèpliques i devoció», *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XV (2003), p. 87-109.

¹⁷ Recordem les referències als miracles vinculats a la Mare de Déu, titular del santuari (Arxiu Diocesà de Barcelona, Registres Comuns, XII (1338-1339), f. 116r-116v). Cf. Josep BAUCELLS REIG, *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, vol. I, Barcelona, 2004, p. 481, nota 104; *Ibidem*, vol. III, Barcelona, 2006, p. 2.217. Una nova notícia en aquest context (1362) a: Saturnino RUIZ DE LOIZAGA, *Iglesias, santuarios y ermitas dedicados a Santa María en los pueblos de España*, Zamora, 2011, doc. 194, p. 297-298.

¹⁸ Per a l'atribució de la imatge a l'artífex del sepulcre de Jaume II i de Blanca d'Anjou a Santes Creus: Agustín DURÁN SANPERE i Juan AINAUD DE LASARTE, *Escultura gótica*, Madrid, 1956, p. 188. Varem recollir aquesta atribució l'any 1994 suggerint i argumentant, endemés, el perquè d'una transcripció del cognom Bonhull per Bonneuil. Vegeu: F. ESPAÑOL, *Guillem Seguer de Montblanc...*, p. 28. ID., *El gòtic català...*, p. 39-47.

¹⁹ Josep BAUCELLS REIG, «Eudòxia Làscaris, princesa grega i fundadora del Monestir de Santa Maria de la Serra», a *Biografia de la fundadora i altres treballs històrics del Monestir de la Mare de Déu de la Serra de Montblanc*, Montblanc, 1996, p. 11-53.

qual fou acollida per Jaume II en els seus territoris quan va fugir de Constantinoble. De la tradició que assigna a aquest personatge la responsabilitat de l'arribada de l'efígie mariana a Montblanc, el que resulta més rellevant, a parer nostre, és el vincle amb el cercle reial que desvela. Era l'àmbit en el qual es movia la promotora, i també, naturalment, el del mestre francès que va executar-la, atesa la seva responsabilitat en els projectes àulics de Santes Creus (sepulcre reial i claustre). Sens dubte estem davant d'un testimoni que esdevé categòric a propòsit del lideratge que han assumit les elits en els canvis de paradigma artístic, en aquest cas circumscribit a l'època medieval.

Els mestres locals del Tres-cents: de Guillem Timor a Guillem Seguer

La documentació notarial del Montblanc medieval, on trobaríem el rastre de moltes iniciatives artístiques d'aquells segles, s'ha perdut, i hem de buscar aquesta informació en altres àmbits, raó per la qual els resultats obtinguts obeeixen a contractes laborals ocasionals, i tenen un caràcter més puntual. En certs casos comptem amb un sol instrument. S'escau amb el pintor de Montblanc, **Francesc de Penitensi**, que l'any 1306 va reclamar als prohoms de Forès 150 sous per l'obra d'una imatge de la Mare de Déu i d'un retaule.²⁰ També amb el **Garcia Pelegrí**, atestat a Valls el 1368, contractant la pintura d'un retaule de guix.²¹ En altres casos, la fortuna ha fet que la dada d'arxiu es correspongui amb una obra conservada, la qual cosa ha permès identificar la *cal·ligrafia* del mestre. Ha estat així amb **Guillem Timor**, que en els documents s'intitula *magister pictor seu sculptor* de Montblanc, tot i que les obres vinculades a la seva producció són, per ara, únicament escultòriques.

FIGURA 10: Guillem Timor: escultura de Sant Andreu de la Selva del Camp (contractada l'any 1345)

No és un catàleg gaire extens, però comprèn el Sant Andreu de la Selva del Camp, contractat l'any 1345,²² el qual, a pesar d'haver quedat parcialment malmès durant la Guerra Civil, podem avaluar gràcies a una excel·lent fotografia antiga (fig. 10). Per a la mateixa parròquia havia de fer el retaule de fusta (perdut) destinat a aixopugar aquesta imatge (un conveni que se signà el 22 de febrer de 1346). Probablement seria un moble pintat amb escenes de la vida de l'Apòstol.²³ També fou l'artífex d'una Mare de Déu d'alabastre l'any 1345.²⁴ A partir del

²⁰ Sanç CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes, els capitulars*, Barcelona, 1935, p. 110.

²¹ Fidel DE MORAGAS, «L'art, els artistes i els artesans de Valls», *Butlletí Arqueològic de Tarragona. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 1 (1921), p. 16. El treball es va publicar de nou, incomplet, uns anys després, als *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XIX (1934), p. 281-321, vol. XX (1935), p. 50-68. Nosaltres citarem a partir de la primera edició, llevat que tractem amb alguna dada incorporada més endavant.

²² Juan PIÉ, «Dos documentos inéditos», *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, vol. I (1896-1898), p. 157-158.

²³ El document es publica a Emma LIAÑO MARTÍNEZ, «Guillem Timor, un artista de Montblanc en el siglo XIV», a *Homenatge a M. Antònia Ferrer Bosch*, Tarragona, 1991, doc. 2, p. 292-293.

²⁴ Dada inèdita que donarem a conèixer pròximament.

FIGURA 11: Guillem Timor: escultura d'un evangelista procedent de Poblet; Barcelona, MNAC

Sant Andreu de la Selva li han estat assignades altres obres, com ara la figura d'alabastre d'un Evangelista provinent de la capella dels Comtes d'Urgell, a Poblet, actualment al MNAC (fig. 11),²⁵ i el retaule de pedra que presideix la capella dedicada a Sant Bernat i Sant Bernabé a l'església de Santa Maria de Montblanc, en el qual semblen haver-hi intervingut

dos escultors, un dels quals seria mestre Timor.²⁶

Són poques obres conegudes, però ens permeten calibrar el llenguatge privatiu de l'artífex i inserir-lo en el panorama del primer gòtic a l'àrea tarragonina. Tot i ser molt poques les dades històriques amb què comptem, ens dibuixen un mapa laboral molt diversificat pel que fa a la clientela i al territori, un fet que pot ser indicatiu del reconeixement laboral del mestre. Va treballar per al monestir de Poblet, per a Lleida, per a la parròquia de la Selva del Camp i per a la de Montblanc, on vivia. Entre els promotors hi figuren els comtes d'Urgell, un llinatge destacat montblanquí, i el obrers de la parròquia de la Selva del Camp, enllà de la Conca de Barberà. Fins i tot els materials emprats en els encàrrecs són representatius de la pluralitat de registres de l'artista: alabastre de la Conca y pedra «de les Morisques», una de les pedreres medievals més afamades de la ciutat de Tarragona.²⁷ I això, deixant al marge, per la manca d'obra conservada, la seva faceta com a pintor.

Guillem Seguer, que comparteix versatilitat amb el mestre anterior, té al seu favor el fet que s'hagi pogut acreditar que l'apel·latiu *pictor*, amb el qual s'identificava en els documents coneguts, obeeixi a l'exercici d'aquesta tècnica. El contracte de l'any 1348 referit a la policromia d'una vidriera per a l'església de Santa Coloma de Queralt ho certifica.²⁸

No és una dada banal, perquè sobre aquesta base se li han pogut atribuir les dues taules d'idèntic format que van fer funcions de retaule i de frontal, respectivament, a l'altar del *Corpus Christi* de Vallbona de les Monges. Aquestes peces foren venudes pel monestir l'any 1885 a la Comissió de Monuments de Barcelona,²⁹ i ara formen part de la col·lecció del Museu Nacional

²⁵ E. LIAÑO, «Guillem Timor, un artista de Montblanc...», p. 287-289.

²⁶ Per al retaule: *Ibidem*, pàssim.

²⁷ Per a l'alabastre, vegeu el treball citat en la nota 3. Per a la pedrera tarragonina, que suposa un coneixement d'aquest escenari per part de l'artista o del client: F. ESPAÑOL, «Les pedreres a la Catalunya medieval...», p. 31, 33, 50.

²⁸ Les dades documentals de l'artista s'han publicat en els estudis que s'esmenten a continuació: S. CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona...*, p. 103. Pere BATLLE Y HUGUET, «Esculturas del artista montblanquense Guillermo Seguer», *Analecta Sacra Tarraconensis*, vol. XV (1942), p. 93-99. Emma LIAÑO MARTÍNEZ, «La capilla de Santa Bárbara en la catedral de Tarragona, y su imagen titular atribuible a Guillem Seguer», *Universitas Tarraconensis*, vol. X (1991), doc. 8, p. 321. F. ESPAÑOL, *Guillem Seguer de Montblanc...*, doc. 4, p. 161. Jaume FELIP SÁNCHEZ, «Aproximació a la personalitat artística de Bernat Montllé i Renard Fonoll (segle XIV)», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 9-10 (2020-2021), doc. 1, p. 281, p. 258-259, 275.

²⁹ José GRAHIT Y GRAU, *Comisión de Monumentos Histórico y Artísticos de la provincia de Barcelona*, Barcelona, 1947, p. 86.

FIGURA 12: Frontal i retaule de l'altar del *Corpus Christi* de Vallbona de les Monges; taules atribuïdes a Guillem Seguer (ca. 1348); Barcelona, MNAC

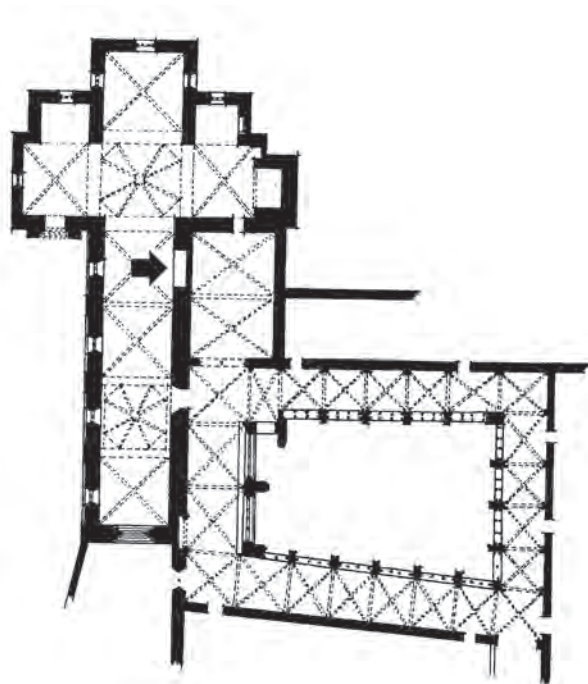

FIGURA 13: Planta de l'església de Vallbona de les Monges; a la banda meridional, la capella del *Corpus Christi* fundada per Berenguera d'Anglesola l'any 1348

de Catalunya (núm. cat. 009919-000 i 009920-000) (fig. 12). La procedència i funció d'ambdues peces (que algunes publicacions havien qüestionat) la corroboren els emblemes heràldics que figuren a l'emmarcament d'ambdues taules, ja que són els mateixos que retrobem a les mènsules de l'arc solí que delimita la capella excavada a la banda sud de la nau de l'església monacal que va acollir la fundació (fig. 13).³⁰ La devoció al *Corpus Christi* fou promoguda l'any 1348 per Berenguera d'Anglesola, la qual fou bossera, i d'ençà del 1348 fins a la seva mort (1377), abadessa de la casa.

De nou comptem amb poques dades sobre l'artífex, i cap de directa en relació amb Montblanc, si bé en els documents expurgats que corresponen als convenis que va signar els anys 1341, 1342, 1345, i 1348, sempre s'invoca la vila com el seu lloc de residència. Aquesta realitat també es desprèn del text epigràfic que incorporava la imatge de Santa Maria Magdalena (desapareguda) que va presidir la capella de l'Hospital d'aquesta advocació. Es

tractava d'una inscripció autògrafa que reblava la ofrena votiva d'aquesta efígie per part del mestre en aquests termes: *Guillelmus Seguer me fecit et dedit me Anno Domini: M° CCC° XLI hic ad honorem Beatae Marie Magdalena*.³¹ Aquí no s'indica que resideix a Montblanc perquè és una dada innecessària, atès el destí local de l'efígie.

La reconstrucció de la biografia de Guillem Seguer es fonamenta en les notícies que el vinculen a encàrrecs destinats a diverses parròquies repartides per les Garrigues, l'Urgell i la Segarra tarragonina (Vinaixa, Nalec, el Vilosell, Santa Coloma de Queralt). Altrament, amb dues dades referides a la darrera etapa de la seva activitat professional, que va discórrer a la ciutat de Lleida. D'una banda, l'epitafi d'un sepulcre existent fins a finals del segle XIX en el claustre de la catedral,

³⁰ Els arguments que permeten vincular les dues taules (complementàries entre si) a la capella oberta a la banda meridional de la nau de l'església monacal, a: F. ESPAÑOL, *Guillem Seguer de Montblanc...*, p. 101-109. Pel que fa a la iconografia de les taules: *Ibidem*, p. 109-114, 153-156. L'article que se cita a continuació el vaig escriure quan la darrera restauració va evidenciar que l'emmarcament de les dues taules incorporava els mateixos signes heràldics presents a les mènsules de l'arc que va aixoplugar la fundació (confirmant la meua hipòtesi). També s'hi recullen les diverses (i arbitràries) propostes que van negar aquest origen i la complementarietat d'ambdues peces. Vegeu: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Iconografia antisemita», *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXIII (2012), p. 71-101, esp. p. 88-97. Vegeu també: Cèsar FAVÀ MONLLAU, «Noves consideracions entorn el joc de retaule i frontal de Vallbona de les Monges», *Butlletí del Museu d'Art de Catalunya*, núm. 10 (2009), p. 57-85.

³¹ F. ESPAÑOL, *Guillem Seguer de Montblanc...*, doc. 2, p. 160 i referències a p. 14, 16-18, 21, 142.

FIGURA 14: Verge amb el Nen de Guillem Seguer;
Nova York, Metropolitan Museum

FIGURA 15: Detall de la Verge amb el Nen

que posteriorment es va perdre, segons el qual havia estat mestre d'obra d'aquella Seu.³² Amb tot, com que la inscripció no proporcionava la data de la seva mort, s'ignorava en quin moment havia desenvolupat dita activitat. Per sort, un nou document n'informa. Dirigia aquella fàbrica l'any 1353, quan va protagonitzar un enfrontament molt violent amb **Reinard des Fonoll**, el mestre major de Santa Maria de Montblanc, a conseqüència del qual aquest darrer va perdre una mà.³³

Tots els contractes invocats, llevat del de Santa Coloma, fan referència a l'activitat escultòrica de l'artífex, i sempre tenen a veure amb una mateixa

fórmula que, per la seva reiteració, hem d'acordar que fou molt exitosa. Corresponia a un conjunt de tres imatges, dempeus, que comprenia la Mare de Déu amb el Nen i dos àngels. El seu destí eren els altars marians, en un moment en què la incorporació de retaules als escenaris litúrgics encara era incipient. És el que havia d'executar per a Vinaixa, Nalec i el Vilosell, però com que el nombre d'efígies de la Mare de Déu que poden ser-li atribuïdes és força nombrós, cal deduir que va repetir aquesta recepta molts més cops (fig. 14-15).³⁴ Dels àngels aparentment només n'ha sobreviscut el fragment d'un. Es troba sota el ràfec de la teulada de

³² LUIS ROCA Y FLOREJACHS, *Memoria de la Catedral Antigua de Lérida, con el juicio crítico de este monumento bajo el punto de vista crítico*, Lleida, 1881, p. 74: DIM[E]C[R]ES A XXVIII D AGOST DEL ANY M.CCC.LXXI. LO NOBLE AN / G[UILLEM] R[AMON] DE MUNCADA: DEGA E VICARI G[E]N[ER]AL DEL SENYOR BISBE DE / LEYDA EL HO[N]RAT CAPITOL DE LA DITA SEU DONAREN EN SEPULTURA / AQUEST LOCH AN P[ERE] D[I]T MOLI M[ER]C[A]D[E]R LO QUAL HI TRASLADA LA OSA DE / SON PARE E DEN GUILLEM SEGUER, [F]O[U] MESTRE DE LA DITA SEU / E DE SA MULLER. LO QUAL HA SIGNATS E DONATS ALS ANIVERSARIS DE LA DITA SEU C[S]OUS / JAQUES[OS] CENSALS P[ER] UN ANIV[ER]SARI FAEDOR CASCUN / ANY LO P[R]IMER DIA DE FEBR[ER] / P[ER] T[O]TE[S] ANIMES DELS DAMUNT DITS, E DE TOTS FID[E]LS DIFUNTS LES / QUALS AJEN BON REPOS AB DEU. AMEN.

³³ La documentació de l'afer a: Josep ALANYÀ, *Urbanisme i Vida a la Morella Medieval (s. XIII-XV)*, Benicarló, 2000, p. 118 i J. FELIP, «Aproximació a la personalitat artística de Bernat Montllé...», p. 275. I notes 77-79.

³⁴ La fórmula fou recurrent en altres artífexs. Un mestre del qual Seguer no està massa allunyat va servir-se'n a la porta de la capella del Palau Episcopal de Tortosa, aquí amb les tres efígies dempeus. En altres ocasions la Mare de Déu pot estar asseguda, com s'esdevé a la porta de l'església de Conesa, o en dos escenaris gironins: la Mare de Déu «del Bell Ull» que presideix la porta del claustre de la catedral de Girona o la que va formar part del grup homònim al Santuari de les Olives.

FIGURA 16: Àngel del grup escultòric contractat per Guillem Seguer l'any 1342 per a l'església de Nalec (Urgell)

FIGURA 17: Santa Caterina de Vallbona de les Monges (atribuïda a Guillem Seguer); National Gallery of Victoria, Austràlia

l'església de Nalec i el presentem ara per primer cop (fig. 16). S'ha conservat la part alta del cos, confirmant que era ceroferari, ja que amb les mans sosté un canelobre, apte per a encaixar-hi el brandó que cremaria (amb el del segon àngel) a tocar de la Mare de Déu.³⁵

La *cal·ligrafia* escultòrica de Seguer es fàcil d'identificar, i per aquesta via se li ha pogut associar un nombre ampli de realitzacions. Corresponen a un total d'onze imatges de la Mare de Déu, dempeus.³⁶ Llevat del cas de Nalec, han sobreviscut òrfenes dels dos àngels que els van fer costat. Una nova efígie mariana, entronitzada, ja que correspon a la rèplica d'una imatge romànica,

perviu al monestir de Vallbona de les Monges. És la que es coneix com la *Mare de Déu del Claustre*.³⁷ També atesten la seva mà diverses efígies de sants, algunes desaparegudes durant la Guerra Civil, com el Sant Joan Baptista de Vinaixa.³⁸ La Maria Magdalena de l'Hospital de Montblanc, perduda.³⁹ Una Santa Caterina originària de Vallbona de les Monges que es custodia actualment a la National Gallery of Victoria d'Austràlia (fig. 17).⁴⁰ Una Santa Tecla al Museu de Belles Arts de València⁴¹ i un arcàngel Sant Miquel al Museu Diocesà i Comarcal de Lleida.⁴² Dins la seva producció s'hi compten també diversos sepulcres monumentals. El de Bernat de Boixadors, descobert en el decurs

³⁵ Conec aquesta escultura per qui fou alcaldessa de Nalec, la Sra. Laura Piera, i li agraeixo que em fes a mans la fotografia que publico.

³⁶ Són les de Vinaixa i Nalec (desaparegudes), la «del Cor» de Vallbona de les Monges, i les del Vilet, Castellans, Vilanova de les Avellanes, Museu Diocesà i Comarcal de Lleida, Metropolitan Museum de Nova York, la del Truc de Vinaixa (ara al Museu Diocesà de Tarragona) i la que pertany a una col·lecció privada de Mallorca (descoberta amb posterioritat a la publicació del llibre). La de Vilagrassa (venerada a l'ermita del Roser de l'indret) va sortir registrada en la meua monografia com d'Anglesola. F. ESPAÑOL, *Guillem Seguer de Montblanc...*, p. 47-54, 127-137. Recollint-se en aquest cas i en els que segueixen amb la bibliografia anterior.

³⁷ *Ibidem*, p. 138-139.

³⁸ *Ibidem*, p. 54-56, 140.

³⁹ *Ibidem*, p. 56-57, 142.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 58-60, 143-144.

⁴¹ *Ibidem*, p. 60-61, 145.

⁴² *Ibidem*, p. 57-58, 141.

FIGURA 18: Sepulcre dels So i els Santcliment a l'església de Talavera (Segarra); detall de la figura jacent femenina

FIGURA 19: Guillem Seguer: mènsula de l'arc que delimita la capella del *Corpus Christi* a Vallbona de les Monges

d'una campanya arqueològica duta a terme al monestir de Vallsanta i dipositat actualment al Museu de Guimerà,⁴³ i el doble dels Aguiló-Santcliment custodiat a l'església de Talavera, a la Segarra (fig. 18),⁴⁴ així com el del bisbe Ponç de Vilamur a la Seu Vella de Lleida.⁴⁵ També s'han conservat elements escultòrics arquitectònics, fora del seu lloc originari en certs casos (dues claus de volta del fons del Museu Diocesà i Comarcal de Lleida), en altres encara *in situ*, com la clau de volta amb l'Anunciació de Santa Maria de Montblanc, o les mènsules de la capella dels «Quatre Doctors» a l'església de la mateixa vila dedicada a Sant Miquel, així com les que figuren a l'arc solí de la del *Corpus Christi*, a Vallbona de les Monges (fig. 19).⁴⁶ A tot aquest volum d'obra escultòrica cal afegir,

naturalment, les dues taules pintades del monestir cistercenc femení que foren venudes a les darreries del segle XIX i ara es custodien al MNAC.⁴⁷ Altrament, sumem les activitats arquitectòniques del mestre, algunes de les quals atestades (catedral de Lleida), altres, atribuïdes (Santa Maria i Sant Miquel de Montblanc i Vallbona de les Monges).⁴⁸

El període delimitat per les dades conegudes de Guillem Seguer és inferior als quinze anys. No és molt, però l'amplitud de l'àrea per la qual es distribueix la seva producció ens alerta sobre la innegable fortuna professional de què va gaudir.

D'altra banda, una nova dada corrobora el seu èxit. L'any 1344 va signar un contracte amb els obrers del Vilosell per l'obra d'una Mare de Déu i dos àngels, «similes vel meliores sicut feci

⁴³ *Ibidem*, p. 65-72, 147.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 62-65, 146.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 72-75, 148.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 77 i s., 149-152.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 99-116, 153-145.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 77 i s.

in ecclesia Avinaxie».⁴⁹ Ignorem quin en fou el motiu, però l'empresa no va reeixir, i sis anys més tard els promotors van buscar un altre mestre per materialitzar-la. El nou contracte fou signat l'any 1350 per un escultor anomenat **Bernat Montllé**, radicat a l'Espluga de Francolí,⁵⁰ a qui el 1353 trobem vinculat a Reinard des Fonoll quan aquest darrer dirigia les obres de Santa Maria de Montblanc.⁵¹ Aquest cop, l'encàrrec del Vilosell es va fer efectiu, segons ho confirma l'antiga fotografia d'una Mare de Déu que a començament del segle xx estava instal·lada en una fornícula de la façana de l'església de l'indret, d'on sembla haver desaparegut durant la Guerra Civil (fig. 20).⁵² Segons es pot apreciar, es tractava d'una rèplica molt fidel de les efígies marianes gestades per Guillem Seguer.⁵³ Tot i que en el contracte del 1350 el conjunt de Vinaixa ja no s'invoca com a referent, les similituds de l'obra de Bernat Montllé amb la Verge d'aquest indret confirmen que aquesta darrera fou el seu horitzó. Advertim la mateixa disposició corporal de Maria, i que el Fill vesteix la túnica usual i se situa sobre el braç esquerre de la Mare, com s'esdevé en les restants creacions del mestre Seguer.

Tot i haver-se perdut, disposar d'una fotografia de la Verge del Vilosell és important, perquè permet conèixer la *cal·ligrafia* escultòrica d'un nou artífex gòtic, desconegut fins a l'any 2021, i, a partir d'ella, adscriure-li aquelles realitzacions que la comparteixen, entre les quals la Verge amb el Nen del claustre de Santes Creus,⁵⁴ i un cap mitrat que

FIGURA 20: Bernat Montllé: Mare de Déu del Vilosell, a les Garrigues; desapareguda durant la Guerra Civil

figura en l'estudi pioner d'Agustí Duran i Sanpere sobre les escultures gòtiques pobletanes.⁵⁵ A partir d'això, convindrà analitzar de nou la relació de l'efígie mariana santescreuina amb l'homònima de la parròquia del Pont d'Armentera, custodiada

⁴⁹ El document es publica a: J. FELIP, «Aproximació a la personalitat artística de Bernat Montllé...», doc. 1, p. 281.

⁵⁰ La descoberta d'aquest mestre a partir de la documentació inèdita que el mencionava es deu a J. ALANYÀ, *Urbanisme i Vida...*, p. 118 i, sobretot, a J. FELIP, «Aproximació a la personalitat artística de Bernat Montllé...», que va localitzar el contracte del Vilosell (*Ibidem*, doc. 3, p. 283) i un altre instrument de l'any 1353 referent a l'obra d'un sepulcre per als Anglesola (*Ibidem*, doc. 4, p. 283).

⁵¹ Recordem l'episodi violent del 1353, ja evocat, segons el qual Guillem Seguer ferí el mestre Fonoll quan aquest circulava pels carrers de Montblanc acompanyat de Bernat Montllé. Aquesta relació dels dos picapedrers que el document certifica podria haver tingut caràcter laboral i apuntar la vinculació del darrer a la fàbrica de Santa Maria, segons se sosté a J. FELIP, «Aproximació a la personalitat artística de Bernat Montllé...», *pàssim*.

⁵² La fotografia es publica i es reivindiquen els vincles amb l'obra de Seguer a: Ramon RIBERA, «Una marededéu de l'escultor Guillem Seguer?», *Talaia. Revista del Centre d'Estudis Locals del Vilosell*, núm. 10 (2009), p. 14-17. Vicenç AGUADO I CUDOLÀ i Ramon RIBERA I GASSOL «Noves apreciacions envers la imatge gòtica de la Verge amb el Nen que hi havia a la fornícula de l'església», *Talaia. Revista del Centre d'Estudis Locals del Vilosell*, núm. 16 (2015), p. 8-9.

⁵³ Vull agrair l'amabilitat de Vicenç Aguado que, responnent a una consulta meua, m'ha fet arribar les publicacions referenciades en la nota anterior i aquesta i altres imatges complementàries del Vilosell que m'ha autoritzat a publicar. Les fotografies pertanyen al fons del Centre d'Estudis Locals del Vilosell i de l'Arxiu Municipal.

⁵⁴ L'atribució la devem a: J. FELIP, «Aproximació a la personalitat artística de Bernat Montllé...», p. 260-263.

⁵⁵ Agustí DURAN I SANPERE, «Les escultures de Poblet, a Poblet», *Butlletí Arqueològic de Tarragona. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 48 (1934), p. 356-366, figura de la p. 365. L'article es va publicar paral·lelament (i amb el mateix títol) al *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. IV (1934), p. 153-163.

FIGURA 21: Mare de Déu dels Omellons, a les Garrigues;
Tarragona, Museu Diocesà

en el Museu Diocesà de Tarragona, i amb la dels Omellons (fig. 21), dipositada en aquest mateix museu. Segons vam posar de relleu en el seu moment, tenen innegables afinitats entre si,⁵⁶ però la vinculació amb Bernat Montllé de la primera

obre interessants possibilitats especulatives pel que fa a les restants.

Mestres forans i noves tipologies al Montblanc del Tres-cents: abans i després de Ferrer Bassa

Les esglésies que es van construir o renovar a partir del 1300 s'havien de dotar d'un mobiliari litúrgic afí a la nova espiritualitat que irromp amb els temps gòtics. Les imatges destinades a presidir els seus altars es van concebre segons el nou paradigma expressiu, s'hi acomodaren els primers retaules, i els vasos sagrats i els reliquiars de plata van incorporar els delicats esmalts translúcids, un complement que reblava la distància dels seus dissenys respecte a l'orfebreria romànica.

Al Montblanc de la primera meitat del Tres-cents hi treballen artífexs forans que devien estar totalment immersos en el nou llenguatge. Degué ser així amb **Joan de Tarragona**, el mestre que abans del 1330 va executar un sant Joan per a la capella d'aquesta advocació a l'església de Sant Miquel. No hem conservat aquesta escultura, ni el contracte que hi té a veure, però s'esmenta com a referent en un conveni signat aquell any per l'obra d'un sant Jaume destinat a l'església de la Guàrdia dels Prats.⁵⁷

L'artífex tarragoní era reclamat per a executar efígies que havien de fer visibles els titulars dels altars. Els retaules van arribar, poc després, per a explicar amb detall les seves històries.

Perviu en una de les capelles de Santa Maria el que té per titulars Sant Bernat i Sant Bernabé, que ens il·lustra sobre un format que acabarà per desaparèixer, però que a mitjan segle XIV, a la Catalunya meridional, va gaudir d'un innegable èxit. Suposava ubicar sobre l'altar una peça equivalent al frontal de tradició romànica i, molt sovint, fer-la coincidir en el mateix escenari litúrgic amb el moble secular amb el qual va poder compartir la narració iconogràfica. És el que constatem a Vallbona de les Monges amb les taules pintades dedicades al *Corpus Christi*, atribuïdes a Guillem Seguer (fig. 12). A Montblanc, el retaule

⁵⁶ Cf. Francesca ESPAÑOL, «Mare de Déu amb Infant», a *Pallium* <catàleg d'exposició>, Tarragona, 1992, p. 129.

⁵⁷ S. CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona...*, p. 103.

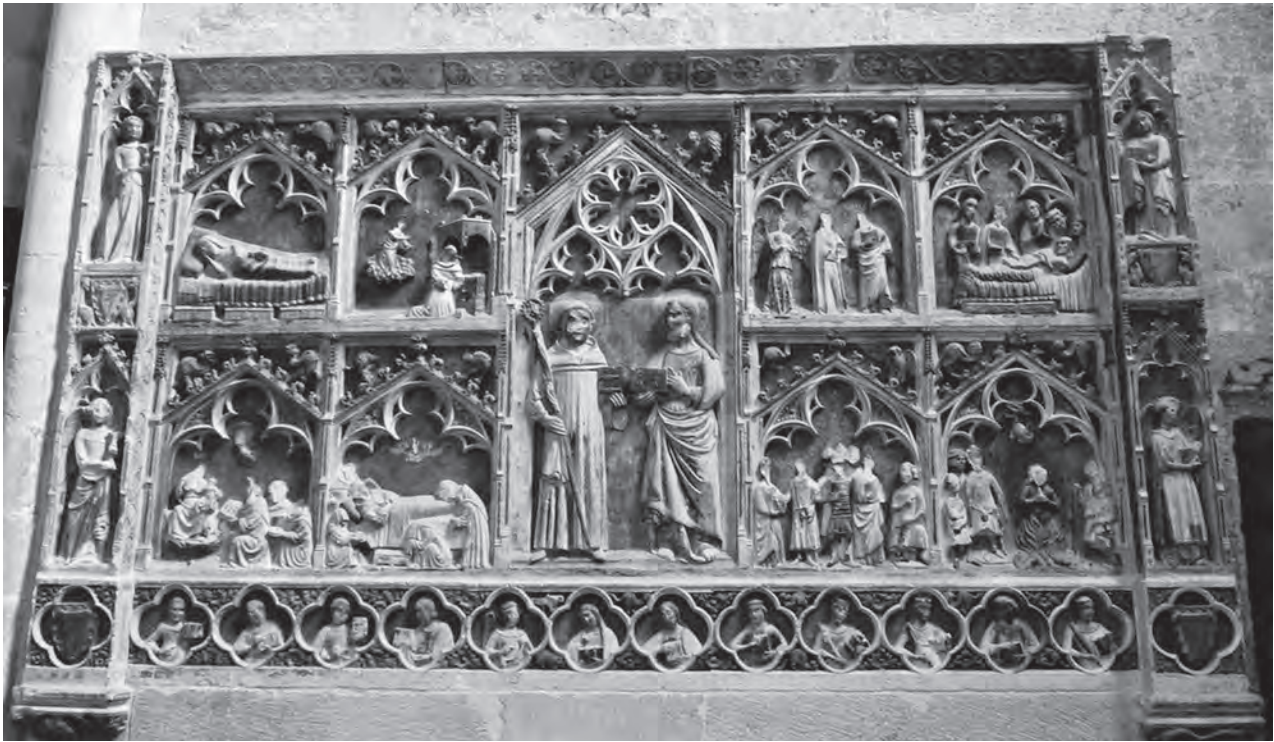

FIGURA 22: Retaule de Sant Bernat i Sant Bernabé a l'església de Santa Maria de Montblanc

de Sant Bernat i Sant Bernabé certifica el ressò d'aquesta fórmula, aquí en pedra i reduït a un sol element (fig. 22). El format complet, però, va admetre diverses formulacions enllà de l'acabat pictòric encarnat per les taules de Vallbona. Es constata a partir d'una de les clàusules del testament d'Ot de Montcada, dictat l'any 1341. El noble volia dignificar l'altar de la capella del castell d'Aitona, epicentre del seu senyoriu territorial, i va destinar-li un llegat per a l'obra de: «duos “reetaules” fulle argenti colrati cum historiis Beati Petri, unum videlicet quod sit, et permaneat super altare Sancti Petri cappella castris de Itona cum cappella dicti castris fuerit reeparata [sic], aliud coram dicti altari loco pallii in anteriori parte dicti altaris et quod faciant fieri ipsos “reetaules” in civitate Ilerdae prout utius fieri poterit».⁵⁸

En aquest context, tot porta a pensar que la irrupció a Montblanc de la tipologia que acabarà

per convertir-se en hegemònica a la Catalunya del Tres-cents va poder arribar-hi vers 1347, de la mà de l'afamat pintor barceloní Ferrer Bassa,⁵⁹ a través del moble que executà per a l'altar d'un nou hospital fundat a la vila pel mercader Jaume Marçal, membre d'un llinatge de notaris documentat a l'indret d'ençà de finals del segle XIII. El fundador s'havia establert a Lleida, on dictà testament l'any 1339, disposant la creació d'un establiment hospitalari dedicat a Sant Jaume i a Sant Marçal a la seva vila nadiua, i elegí enterrar-se al bell mig de la infermeria.⁶⁰

L'edifici es conserva, i podem avaluar-ne la seva ordinació interior. Es tracta d'una construcció de planta rectangular, amb coberta de fusta a dos vessants, recolzada sobre arcs diafragmàtics, una fórmula adoptada contemporàniament en altres edificis de Montblanc i dels seus encontorns, i recurrent, arreu, pel que fa a l'arquitectura

⁵⁸ Per al testament: MONJAS TRINITARIAS DE SUESA, *Monjas Trinitarias de Avinyana. Monacato femenino medieval*, Lleida, 2011, doc. 82, p. 307-340, esp. p. 306.

⁵⁹ Per a la cronologia de la producció dels Bassa: Josep GUDIOL RICART i Santiago ALCOLEA I BLANCH, *Pintura Gòtica Catalana*, Barcelona, 1987, p. 43-49.

⁶⁰ Emma LIAÑO MARTÍNEZ, «El testamento de Jaume Marçal de Montblanc», *Universitas Tarraconensis*, vol. I (1976), p. 83-90. ID., «Sant Marçal de Montblanc, un projecte d'hospital no culminat», *Espitllera*, núm. 4 (abril 1982), p. 16-18. Jaume RIERA SANS, «La fundació del monestir de Sant Marçal de Montblanc (1391)», *Aplec de Treballs*, núm. 6 (1984), p. 97-111.

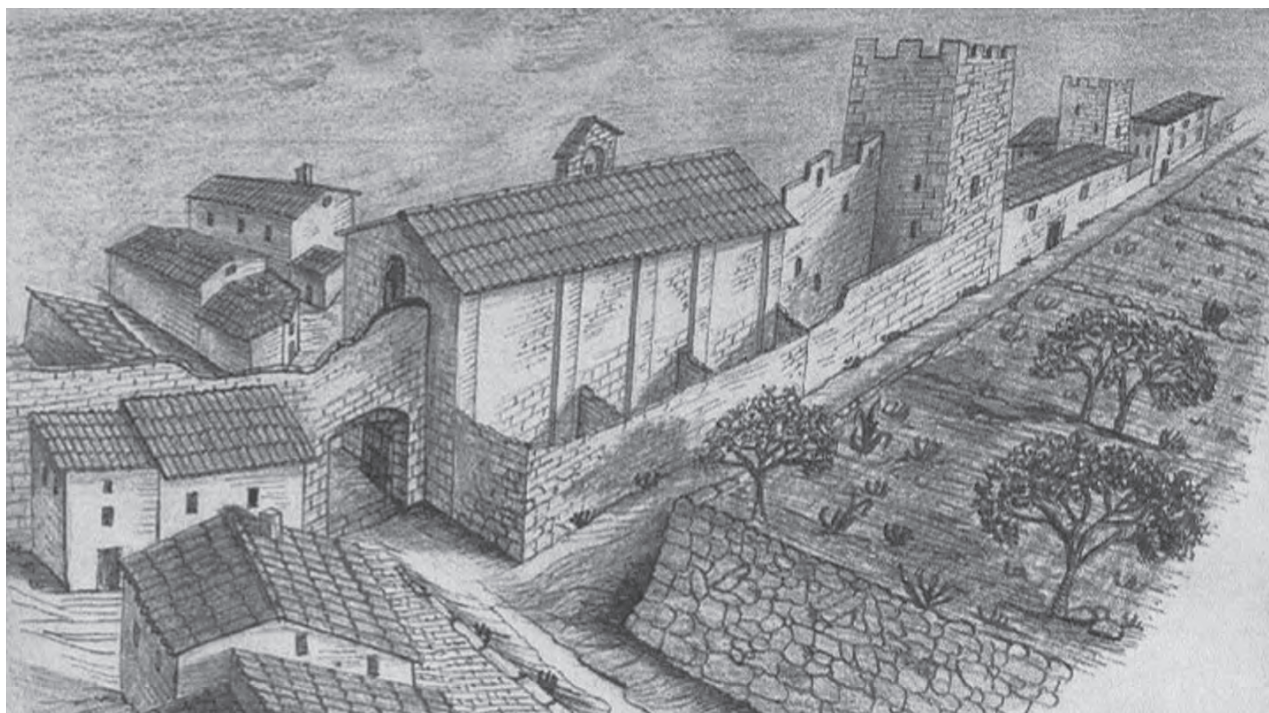

FIGURA 23: L'Hospital de Sant Marçal de Montblanc el 1896; Barcelona ACA. Diversos, Varia, 43, 4, a (dibuix de Ramon Cardó i Espinach, *Historia de Montblanc*, vol. II, f. 78b)

assistencial (fig. 23).⁶¹ El seu interior comprèn quatre trams i l'altar va ocupar el costat menor de la banda est per tal de facilitar el seguiment de l'ofici diví als malalts, instal·lats als dotze llits previstos pel fundador, llits que s'adossaren als murs perimetrals nord i meridional. És la mateixa disposició que comparteixen altres fundacions d'aquest mateix gènere i amb idèntic objectiu.⁶²

Mort el promotor l'any 1339, segons informa el text epigràfic commemoratiu, situat a tocar de la porta d'entrada, el seu germà Berenguer, que era prevere, es feu càrrec del projecte.⁶³ Si bé no tenim notícies de les seves gestions pel que fa a l'obra

arquitectònica, comptem amb dues dades relatives a l'agencament de l'espai litúrgic. El rastre del retaule que havia de presidir-lo el proporciona el contracte, datat el 1343, i una àpoca de l'any 1347 que confirma la conclusió de l'encàrrec i informa del seu cost (40 lliures).⁶⁴

El moble no s'ha conservat, però la seva estructura va haver de determinar-la la doble advocació de l'hospital. Les imatges dels dos titulars ocuparien la zona central, i a banda i banda se situarien les escenes de les llegendes respectives. Allò que degué suposar un canvi respecte al model que circulava fins aleshores pel territori foren els gablets

⁶¹ Sobre la incidència d'aquesta tipologia a la zona: Emma LIAÑO MARTÍNEZ, *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*, Tarragona, 1976, p. 143-152. Per al seu ressò en l'arquitectura assistencial: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «La tutela espiritual de los enfermos y su marco arquitectónico. Advocaciones y escenarios culturales en los hospitales de la Corona de Aragón en la Edad Media», a Teresa HUGUET TERMES, Pere VERDÉS I PIJUAN i Jon ARRIBAZALAGA VALBUENA (ed.), *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Lleida, 2014, p. 379-381.

⁶² *Ibidem*, p. 381-382.

⁶³ El patronatge va seguir en mans de la família, almenys fins a les darreries del segle XIV, ja que els seus membres, emparant-se en el dret de sepultura (privilegiat) que aquesta condició els atorgava, seguien enterrant-s'hi. El cerverí Bartomeu de Castellnou, sogre de Ramon Marçal, testà l'any 1376 i disposà la seva inhumació en el vas instal·lat en la sala dels malalts en el moment de la fundació (Cf. Josep M. LLOBET PORTELLA, «El testament de Bartomeu de Castellnou de Montblanc (1376)», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 1 (2012), p. 186-189). Aquesta pràctica és comuna en molts establiments hospitalaris. Vegeu: F. ESPAÑOL, «La tutela espiritual de los enfermos...», p. 365-399, esp. p. 378, 389-390.

⁶⁴ Josep M. MADURELL I MARIMON, «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. X (1952), doc. 794, p. 315, doc. 385, p. 18. Vam traslladar la dada al context d'aquesta fundació a: F. ESPAÑOL, *Guillem Seguer de Montblanc...*, p. 37-38.

FIGURA 24: Ferrer Bassa: esbós d'un retaule; dibuix darrere el contracte d'una obra per a Santa Maria de Pedralbes; arxiu del monestir

i els pinacles incorporats per a coronar l'espai pictòric. Ferrer Bassa va contractar molts retaules, dels quals n'hem perdut la major part. Només conservem taules esparses, i per a avaluar l'estructura dels mobles que va executar ens hem de servir d'una realització del seu entorn directe (el retaule de Sant Marc pintat pel seu fill Arnau Bassa) i de l'esbós que Ferrer va dibuixar darrere el contracte de les pintures de la cel·la de Sant Miquel de Pedralbes (fig. 24).

En el primer cas, el moble perviu a la Seu de Manresa, enllà de l'indret al qual es destinà (la capella dels sabaters de la catedral de Barcelona), perquè fou venut com a retaule venturer quan vers 1437-1443 els sabaters van encarregar el que havia de substituir-lo. Com en el cas de l'esbós que reproduïm, la seva estructura ha abandonat el format rectangular per a dotar el moble de major monumentalitat; els gablets i els pinacles de la

zona superior, alhora que les seves proporcions, són els instruments per a assolir aquest objectiu. Si els retaules que s'havien anat incorporant fins aleshores a les esglésies de Montblanc seguien la tipologia del de Sant Bernat i Sant Bernabé que es conserva a Santa Maria, és obvi que el format del de Ferrer Bassa va haver de constituir una important novetat i va esperonar-ne el mimetisme.

Montblanc i el gòtic internacional

Quan Mossèn Antoni Maria Alcover va fer estada a Montblanc el mes de maig de l'any 1902, va visitar l'església de Santa Maria i el seu tresor. En el seu carnet de viatge enumera les peces que en formaven part, i descriu amb especial cura un Missal il·luminat que li van mostrar:

«Lo que hi ha també e'n aquesta parroquia notable de tot, és un missal de pergamí manuscrit, de lletra monacal, plenes les pàgines de inicials y vírgules estupendes, variadíssimes. Moltes de les lletres capitals son historiades, representant admirablement els misteris de la vida del Bon Jesus. Davant de tot hi el calendari amb una virgula ragui-nyolada a cada plana y una gran inicial historiada aont se veuen les alegories dels dotze mesos, això és els treballs agrícoles de cada un d'ells. Se necessita trespasar molt i tenir bon nas per trobarne gaire de missals com aquest».⁶⁵

Quatre anys més tard el manuscrit va ser venut (1906), i un any després l'adquirí Archer Milton Huntington (1870-1955); actualment forma part de la col·lecció reunida pel filantrop nord-americà a l'afamada Hispanic Society de Nova York (ms. B1143).⁶⁶ Tot i que s'ha interpretat l'heràldica que incorpora el missal com a privativa de la vila de Montblanc, i per tant, que aquest era l'origen del còdex, no deixava de ser una procedència hipotètica que les anotacions de mossèn Alcover

⁶⁵ Mallorca, Arxiu del Regne, Fons Mossèn Antoni Alcover, 33/6-50.

⁶⁶ Pere BOHIGAS, *La ilustración y decoración del libro manuscrito en Cataluña. Contribución al estudio de la historia de la miniatura catalana*, vol. I, Barcelona 1965, p. 222, que situa l'execució del còdex més enllà de 1405, ja que entre les festivitats del seu calendari hi figura la translació de les relíquies de Sant Sever de Sant Cugat a la catedral de Barcelona, la qual va esdevenir-se aquell any.

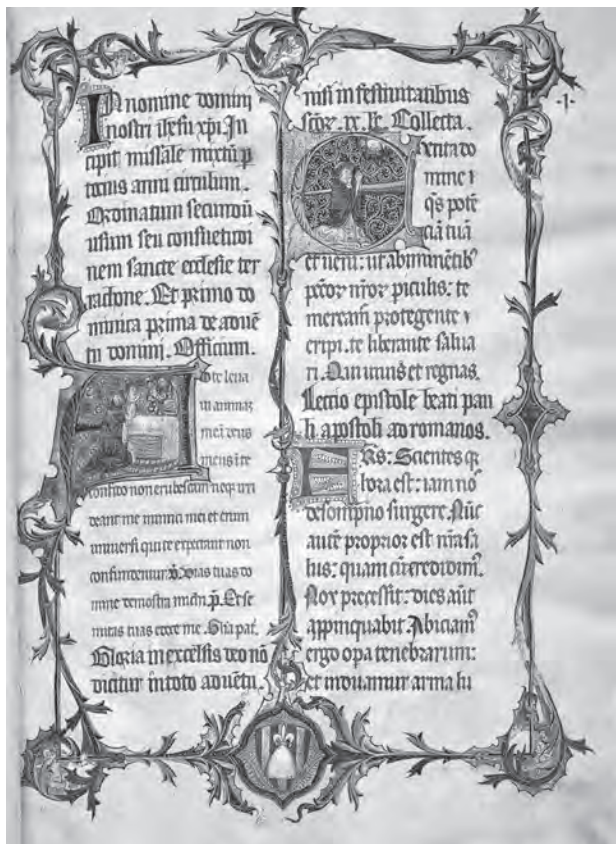

FIGURA 25: Missal de Santa Maria de Montblanc (*post quem* 1405); Nova York, Hispanic Society, ms. B1143

confirmen (fig. 25). El Missal es va executar per a la parròquia de Santa Maria Montblanc amb posterioritat al 1405, i les Visites Pastorals del segle xv el registren. En la del 1445, en aquest termes: «Visitavit libros et invenit duo missalia, et unum illorum est sumptuosum...».⁶⁷ No sabem qui fou el seu cal·lígraf ni el seu miniaturista, i tampoc si la matèria primera havia estat manufacturada pels pergaminers locals, ja que els assaonadors i els blanquers montblanquins, documentats d'ençà dels segles xiv i xv,⁶⁸ semblen haver excel·lit en

aquesta producció. El premonstratenc Jaume Caresmar (1717-1791) s'hi refereix en termes elogiosos en la seva *Carta al Barón de Lalinde*, ja que, segons afirma, gaudien d'un prestigi que ressonava a la pròpia Cort papal romana:

«La villa de Montblanch, que ahora consta de unes cuatrocientas casas, se halla que en tiempo de los reyes de Aragón pasaba de ochocientas; se ven en sus recintos los vestigios de calles enteras arruinadas: había quince gremios de diferentes oficios y una tan excelente fábrica de pergaminos que de Roma enviaban allí por ellos; aún después de extinguida la fábrica continuaban en pedir, tanta era la estima en que habían estado».⁶⁹

En tot cas, la faisó de les miniatures del Missal montblanquí, el seu tret més rellevant, s'avé amb una cronologia de l'entorn del 1400, dins del denominat *gòtic internacional*, moment en què a les esglésies de Montblanc i dels seus encontorns se seguien impulsant nous retaules. És possible que el pintor **Ramon de Mur**, originari de Tarragona,⁷⁰ i adscrit al nou llenguatge artístic, s'instal·lés a la vila buscant l'estabilitat laboral de què havia gaudit fins aleshores a Tàrrrega, on va romandre, segons els documents coneguts, entre el 1412 i el 1431. En contractar l'any 1432 un moble dedicat als Sants Joans per a l'església de Vinaixa, es reconeix com a «pintor de la vila de Muntblanch», i segueix invocant aquesta vinculació en els instruments de 1434 i 1435 que tenen a veure amb dita comanda. Per ara s'ignora quan va morir, i si la seva estada montblanquina va comportar l'execució d'algun retaule per a les

⁶⁷ Josep Maria SANS TRAVÉ, «Visites Pastorals a Montblanc durant l'època medieval (segle xv)», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 5 (2016) p. 20-62. Id., «Visites Pastorals a Montblanc durant l'època medieval (segle xv): Estat de les persones II. Transcripció dels documents», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, 9-10 (2020-2021), p. 37-78. Vegeu en el segon treball, p. 44. En la Visita de 1450 es torna a insistir en la seva sumptuositat en idèntics termes: «Visitavit libros et invenit duo missalia, unum illorum est sumptuosum, aliud est satis competens» (p. 50).

⁶⁸ «Pere Raydor, assaonador» (1375): Josep Maria LLOBET PORTELLA, «Algunes notícies de Montblanc segons un document notarial del 1375», *Aplec de Treballs*, núm. 21 (2003), p. 71; «Laurentio... blanquero ville Montisalbi» (1449) (Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT), Manual notarial, 25.12.1448 - 20.10.1449, f. 19v); «A... Torres, assaonador» (1497): Josep IGLÉSIES, *El Fogatge de 1497*, vol. II, Barcelona, 1991, p. 277.

⁶⁹ Jaume CARESMAR, *Carta al Barón de la Linde*, Igualada, 1979, p. 74.

⁷⁰ Hi vivien els seus pares, el fuster Ramon de Mur i Eliscen. Tres dels documents relacionats amb el pintor tenen a veure amb la venda de la casa familiar tarragonina (anys 1431 i 1433).

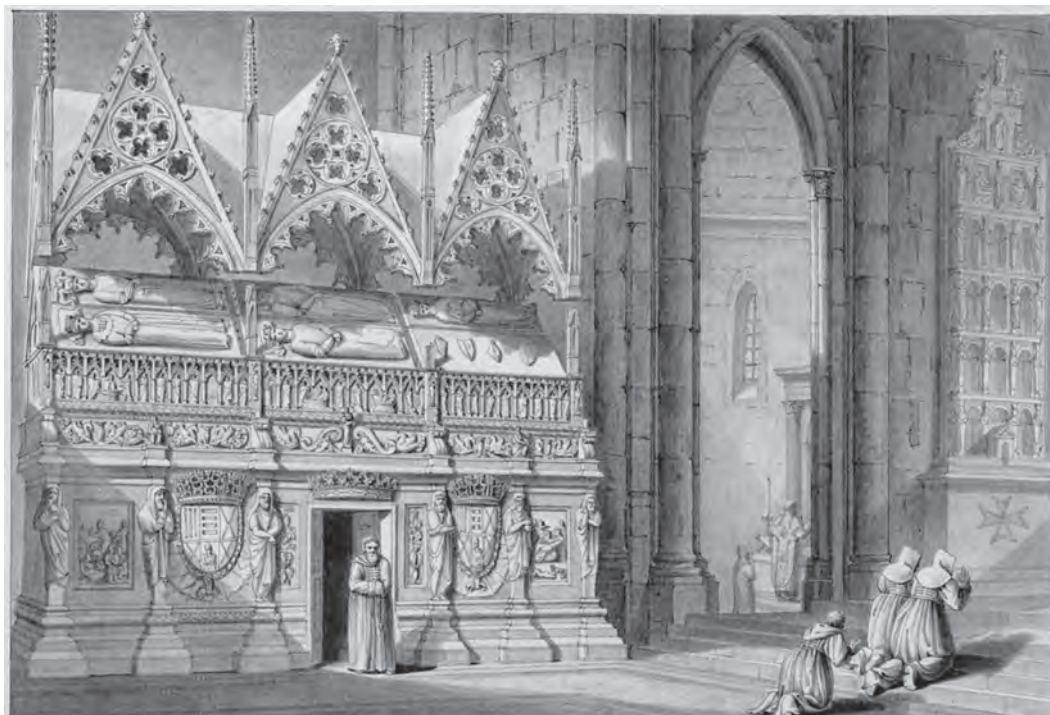

FIGURA 26: Sepulcres reials de Poblet amb els baldaquins que van aixoplugar-los; dibuix preparatori del gravat del *Voyage pittoresque...*, (1806-1820) d'Alexandre Laborde

esglésies de l'indret, un fet, això no obstant, més que probable.⁷¹

Poc després, el pintor lleidatà **Pere Teixidor** contractarà un moble dedicat als Sants Joans per a l'església del convent de Sant Francesc (1438).⁷² La seva presència pot ser del tot circumstancial, ja que podrien justificar-la els vincles lleidatans del promotor del projecte, tot i que és possible que la inexistència d'un taller pictòric radicat a la vila ho afavorís, una situació que un nou document quelcom posterior podria reblar. El 15 de desembre de l'any 1466 va dictar testament la senyora de la baronia de l'Albi, Blanca de Mur, vídua d'Hug de Mur, en una de les clàusules del qual expressa la voluntat d'oferir un retaule a l'església del convent de la Mercè de Montblanc. Poc després,

un dels marmessors encarregarà l'obra al pintor **Joan Lluís**,⁷³ un mestre atestat a Valls entre els anys 1459 i 1470.⁷⁴ Si la cerca d'artífexs forans va venir determinada pel que hem apuntat més amunt, és obvi que aquesta situació es va revertir completament, poc després, amb l'assentament a la vila del pintor Joan de Rua, de qui tractem tot seguit.

El Quatre-cents i el pintor Joan de Rua: de Saragossa a Montblanc, passant per València

L'any 1496 un pintor de Montblanc, anomenat **Joan de Rua**, va contractar la policromia d'un dels baldaquins de fusta que cobricelaren els sepulcres reials del monestir de Poblet (fig. 26).⁷⁵ Temps

⁷¹ Els documents a: Pere BATLLE HUGUET, «Ramon de Mur, pintor de Tarragona, mestre de Sant Jordi», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XII (1936), p. 113-147.

⁷² Isidre PUIG I SANCHÍS, «El retaule dels Sants Joans del convent de Sant Francesc de Montblanc. Noves consideracions sobre el pintor Pere Teixidor», *Aplec de Treballs*, núm. 17 (1999), p. 91-108, esp. doc. 7, p. 106-107.

⁷³ Tant el testament com el contracte formen part del mateix document. Barcelona, Biblioteca Nacional de Catalunya, Arxiu de l'Hospital, BC, AH 952/6.

⁷⁴ F. de MORAGAS, «L'art, els artistes...», p. 17. El contracte d'un retaule dedicat a la Mare de Déu de l'any 1459, es publica a: Salvador SANPERE Y MIQUEL, *Los cuatrocentistas catalanes*, vol. II, Barcelona, 1906, doc. XLI, p. LXVIII-LXX.

⁷⁵ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El sepulcro de Fernando de Antequera y los escultores Pere Oller, Pere Joan y Gil Morlanes, en Poblet», *Locus Amoenus*, núm. 4 (1998-1999), p. 97, nota 102.

FIGURA 27: Joan de Rua: retaule de Sant Miquel de Verdú (1483), ara al Museu Episcopal de Vic. Foto: Museu Episcopal de Vic

després, aquesta notícia, fins aleshores esparsa, es va posar en relació amb les taules centrals de dos retaules i una predel·la originàries de Montblanc, custodiades al Museu Diocesà de Tarragona, la cronologia de les quals s'avenia amb aquest període avançat del segle xv.⁷⁶

Que l'únic pintor documentat a la vila en aquelles dates fos el seu artífex era una hipòtesi, però la troballa i la publicació l'any 2005 del contracte per l'obra del retaule de San Miquel de Verdú, conservat al Museu Episcopal de Vic (MEV 1768-1771) la va confirmar (fig. 27).⁷⁷ Joan de Rua de

Montblanc havia signat l'acord per executar aquest moble el 1483, testimoniant que el seu arrelament a Montblanc no era quelcom fortuït, ja que, com a poc, s'havia perllongat durant tretze anys.

El document aclaria l'autoria del moble de Verdú, però, de retruc, tancava un problema historiogràfic que s'havia perllongat en el temps, ja que resolia quina personalitat s'amagava darrere d'un pintor extremadament prolífic, vinculat a l'art valencià, que havia estat actiu a la Conca de Barberà, a l'Urgell i a la Segarra, avançat el segle xv. L'any 1938 l'historiador nord-americà Chandler Rathfon Post va aplegar el primer catàleg de l'obra de l'artista anònim, i partint de l'ascendent valencià que desvelaven tant les receptes compositives que emprava, com el seu llenguatge pictòric, va proposar identificar-lo amb Pere Girard, un mestre d'aquest origen, atestat a Vic el 1479.⁷⁸ L'any 1987, però, Josep Gudiol Ricart i Santiago Alcolea Blanch van qüestionar aquesta hipòtesi amb arguments concloents, i proposaren designar l'artífex com a *Mestre de Cervera*.⁷⁹

El document de Verdú desvelava finalment quin era el nom del pintor anònim, però la filiació valenciana de Joan de Rua, que ja era evident des d'una perspectiva estilística, ha acabat per confirmar-se documentalment fa poc. Anys abans de la seva irrupció en terres tarragonines, dos documents el situen a València i el vinculen a l'afamat pintor Joan Reixac. El més antic informa, endemés, de la seva procedència aragonesa, ja que es declara originari de la ciutat de Saragossa.⁸⁰ Data del 18 de juliol del 1463 i correspon a un contracte d'afermament, per tres anys, amb l'aleshores pintor més important de València. Joan de Rua declara ser major de vint anys, un fet que, com s'ha posat de relleu, suposa una formació prèvia. En conseqüència, com s'escau altres cops, rere el conveni d'aprenentatge es camufla un contracte de treball entre el mestre que aleshores monopolitzava el mercat pictòric valencià, i un artífex que naturalment aprendria al

⁷⁶ Les taules procedien de sengles retaules dedicats als Sants Abdó i Senén, i a Sant Eloi, i havien ingressat en el museu tarragoní l'any 1914. Per a la vinculació amb Joan de Rua: Alberto VELASCO GONZÁLEZ, «De pintura tardogòtica catalana: algunes novetats al voltant del Mestre de Cervera i el Mestre de Gualba», *Miscel·lània Cerverina*, núm. 20 (2010), p. 100.

⁷⁷ Xavier PONT, «Identificació del *Mestre de Cervera* a l'arxiu parroquial de Verdú», *Xercavins*, núm. 62 (juliol 2015), p. 19-21.

⁷⁸ Chandler R. POST, *The Catalan School in the Late Middle Ages* («A History of Spanish Painting», vol. VII, part II), Cambridge, Massachusetts, 1938, p. 575-595.

⁷⁹ J. GUDIOL i S. ALCOLEA, *Pintura Gòtica...*, p. 203-204.

⁸⁰ Isidre PUIG SANCHIS, Miquel Àngel HERRERO-CORTELL, Joan ALIAGA MORELL i Ximo COMPANY CLIMENT, «Joan de Rua (*Maestro de Cervera*): un pintor aragonés en el taller de Joan Reixac», *Medievalia*, núm. 24 (2021), p. 11-50, pàssim, doc 1, p. 35.

seu recer, però que per la seva categoria laboral (era un oficial) podria contribuir a alleugerir el pes de les comandes assumides pel taller. Aquesta vinculació prèvia amb Reixac justifica, naturalment, que figuri com a testimoni del pintor en el contracte d'un retaule subscrit l'any 1466.⁸¹

A les notícies anteriors cal afegir-ne dues més. La primera correspon a una dada relativa al retaule de les Ànimes que l'any 1495 els jurats de Cervera preveïen encarregar a un innominat pintor de Montblanc. Per la cronologia de la notícia, Joan de Ruassembla poder-se identificar amb aquest artífex.⁸² Pel que fa a la segona, té a veure amb el contracte d'un moble dedicat a la Mare de Déu per a l'església de Belianes a l'Urgell, datat el 1488. El document fou localitzada per Mossèn Sanç Capdevila en els manuals notariais de la parròquia, i el publicà al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* l'any 1921.⁸³ Dissortadament amb la transcripció errònia del nom de l'artista montblanquí, ja que sembla clar, ateses les dates, que darrera el «Joan Derva, pintor de Montblanc» que figura en el document editat per Capdevila s'amaga el nostre Joan de Rua. El redactat del contracte conté un altre detall d'interès, ja que informa que els jurats de Belianes posaren com a model del seu retaule un moble obrat anteriorment pel mateix pintor, aquest cop destinat a l'església de Ciutadilla, també a l'Urgell: «sie feyt de la Verge Maria segons es feyt lo de Ciutadilla, lo qual ha feyt lo dit mestre, ab tota aquella amplea e llarguea daurat d'or fi e de colors fins, de les imatges e istories, segons es aquel de Ciutadilla de la Verge Maria». Per ara no ha estat possible localitzar aquest nou conveni, però, en canvi, hem trobat el rastre del projecte en les deixes testamentàries dels feligresos pels volts de l'any 1475.⁸⁴

Atesa l'advocació de les esglésies de Belianes i de Ciutadilla, dedicades respectivament a Sant

FIGURA 28: Joan de Rua: retaule de la Mare de Déu del Lliri de Vilanova de Bellpuig

Jaume i a Sant Miquel, els mobles executats per Joan de Rua van destinar-se a altars secundaris. Cap dels dos no sembla haver-se conservat, però és indubtable que entre les obres vinculades al *Mestre de Cervera*, ara Joan de Rua, n'hi ha una que ens permet imaginar quina hauria pogut ser la seva aparença. Ens referim al retaule de la Mare de Déu del Lliri de Vilanova de Bellpuig, el qual mesura 265 x 183 centímetres (li manca la predel·la, perduda) (fig. 28), unes dimensions del tot escaients per a un moble concebut per a ocupar un espai

⁸¹ Publica el document: Mercedes GÓMEZ-FERRER, «Nuevas noticias sobre retablos del pintor Joan Reixac (act. 1437-1486)», *Archivo de Arte Valenciano*, núm. 91 (2010), p. 51. La dada es posa en valor en relació amb la biografia del pintor a: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El retaule de Palau-Solità», *Naixement*, núm. 8 (2017), p. 30-31. ID., «El panteón dinástico de Poblet: dimensión política y espiritual», a Isabel BECEIRO (dir.), *La espiritualidad y la configuración de los reinos ibéricos (siglos XII-XV)*, Madrid, 2018, p. 258, nota 66.

⁸² Arxiu Històric Comarcal de Cervera, Fons Municipal, *Consells*, 1495, f. 86r. (21/10/1495). La notícia, a Pere VERDÉS, «L'obreria de l'església de Santa Maria de Cervera», *Miscel·lània Cerverina*, núm. 16 (2003) p. 174. La dada la va traslladar al context artístic: A. VELASCO, *De pintura tardogòtica catalana...*, p. 100.

⁸³ Sanç CAPDEVILA, «Documents d'art antic català. En Joan Derva, pintor de Montblanch, contracta la pintura del retaule de Santa Maria de Belianes amb els jurats del lloc: 27 d'abril de 1486», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any XXXI-319 (1921), p. 210. Agraïxo aquesta notícia al doctor Joan Valero.

⁸⁴ L'altar de la Mare de Déu ja consta com a existent l'any 1438 (AHAT, Parròquia de Ciutadilla, Manual notarial, 1401-1514, f. 91r i 112r) i segueix figurant en els testaments posteriors (AHAT, Parròquia de Ciutadilla, Manual notarial, 1463-1481, f. 45r). Pel que fa al rastre de les deixes per a l'obra del retaule que s'hi havia d'instal·lar, segueixen l'any 1475 (AHAT, Parròquia de Ciutadilla, Manual notarial, 1463-1481, f. 105v-106v; 110v-111r; 111v-112r).

FIGURA 29: Joan Reixac: Retaule de Santa Úrsula i les Onze Mil Verges de la capella dels Mur al monestir de Poblet (ante quem 1468); Barcelona, MNAC

secundari de l'església.⁸⁵ Fins i tot, ateses les dades conegudes sobre la història d'aquest culte marià a Vilanova de Bellpuig,⁸⁶ és possible especular amb una possibilitat: que un dels dos retaules (sigui el de Ciutadilla, o el de Belianes) hagués estat adquirit en època moderna, com a peça venturera, pels seus parroquians i, en conseqüència, que hagi sobreviscut enllà del lloc per al qual fou creat.

El retaule de la *Verge del Lliri* ha perdut el bancal, però conserva els elements restants. Al centre se superposen dues taules: la principal, que mostra la Mare de Déu amb el Nen, entronitzada, i la superior, consagrada a la Dormició de Maria.

A banda i banda, sis escenes, que abasten del Naixement a la Pentecosta, complementen el cicle. Totes les composicions delaten un vigorós ascendent valencià, i la seva materialització formal el pes del llenguatge del mestre Joan Reixac, en el taller del qual es degué formar Joan de Rua, com ho acredita la seva presència com a testimoni en el document invocat més amunt.

Les notícies referides al mestre montblanquí no són molt abundants, però permeten traçar el seu itinerari professional. De Saragossa es traslladà a València l'any 1463 i es vinculà al taller de Joan Reixac, com a oficial. Tres anys després (1466) segueix a la ciutat i figura com a testimoni d'un contracte del mestre. Aleshores Joan Reixac ja treballava en el monumental retaule de Santa Úrsula i les Onze Mil Verges, una de les seves obres més ambiciosos (ara al MNAC de Barcelona), que va enllestir i fou instal·lat a la capella privativa dels Mur, a Poblet, el 1468.⁸⁷ Era un encàrrec prestigiós que podia reportar-li altres comandes enllà de la seva àrea laboral (el mercat català també era molt llaminer), i sens dubte la raó que justifica la presència del seu autògraf al peu de la màrtir de la taula central: IOAN[N]NES REXACH FECIT CIVIS VALENCIE IN ANNO M° CCCC° LX° OCTAVO (fig. 29).⁸⁸ És possible vincular l'arrelament de Joan de Rua a Tarragona amb aquest projecte? És possible vincular-lo amb el muntatge del moble en el seu lloc de destí? No tenim una resposta concloent i, a més, d'acord amb els terminis fixats en el document de l'any 1463, el vincle laboral amb Reixac llavors ja havia caducat. Això no obstant, en altres casos sabem que aquests convenis es van renovar, segons ho atesta la documentació que informa del funcionament del taller de Jaume Huguet.⁸⁹ En conseqüència, no podem descartar la seva intervenció en les tasques relacionades amb el

⁸⁵ Alberto VELASCO, «El retaule de la Mare de Déu del Lliri de Vilanova de Bellpuig», *Quaderns de «El Pregoner d'Urgell»*, núm. 15 (2002), p. 63-88.

⁸⁶ La possibilitat que el retaule arribés a Vilanova en època moderna és més que versemblant. Vegeu-ne els arguments a: Esteve MESTRE I ROIGÉ, *Història de Vilanova de Bellpuig*, Vilanova de Bellpuig, 1999, p. 33.

⁸⁷ Pere BESERAN i Rosa ALCOY, «Notícia sobre la procedència pobletana del retaule de Santa Úrsula de Joan Reixac», *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, núm. 2 (1994), p. 145-150.

⁸⁸ A propòsit d'allò que justifica en territori peninsular la signatura de l'artista gòtic (que explica l'autògraf de Reixac en el retaule de Poblet), vegeu: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El artífice y sus habilidades. La transmisión del conocimiento artístico medieval». A: Matilde MIGUEL JUAN, Olga PÉREZ MONZÓN i Míriam BUESO MANZANAS (ed.), *Ver y crear: obradores pictóricos en la España gótica (1350-1500)*, Madrid, 2016, p. 124-133.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 120-124.

FIGURA 30: Joan de Rua: taula central del retaule dels sants Abdó i Senén de l'església de Sant Miquel de Montblanc; Tarragona, Museu Diocesà

FIGURA 31: Joan de Rua: taula central del retaule de Sant Eloi de l'església de la Mercè de Montblanc; Tarragona, Museu Diocesà

trasllat i col·locació del retaule de Santa Úrsula a la capella pobletana. Aquesta estada fins i tot podria corroborar-la el vincle laboral que Joan de Rua va establir posteriorment amb el monestir (recordem la pintura del baldaquí del panteó àulic). De ser així, l'artífex hauria pogut desembarcat vers 1468 a l'àrea tarragonina.

Les obres documentades del mestre i les anònimes que poden ser-li adscrites per a atestar el seu llenguatge figuratiu delimiten un interessant territori que comprèn la Conca de Barberà, l'Urgell i la Segarra. Segons ho acredita la documentació, vivia a Montblanc, ja que s'intitula habitant de l'indret en contractar els retaules de Verdú (1483) i de Belianes (1486), i quan policroma el baldaquí del panteó reial a Poblet (1496). Això no obstant, el fogatge del 1497 no el registra,⁹⁰ un fet que sembla derivar del terme que identifica la seva vinculació a

la vila: habitant, no veí. Es tracta d'una qüestió que per ara no podem aclarir, però que obre un interessant camí especulatiu a propòsit de la localització de la casa familiar.

Per a Montblanc va realitzar almenys dos retaules, ambdós per a altars secundaris. El dels Sants Abdó i Senén, una advocació vinculada a les activitats agrícoles, va acomodar-se a l'església de Sant Miquel (fig. 30). L'altre, el de Sant Eloi a l'església del Miracle, on aleshores hi havia la seu corporativa dels argenters sota el patronatge del sant bisbe (fig. 31). En la visita pastoral de l'any 1485 s'atesten ambdós altars.⁹¹ Dels retaules que van presidir-los només han sobreviscut les taules centrals i una predel·la, (ara al Museu Diocesà de Tarragona), però podem imaginar que responien a una estructura similar a l'adoptada en el retaule de Sant Miquel de Verdú, i a les fórmules iconogrà-

⁹⁰ J. IGLÉSIES, *El Fogatge de 1497...*, vol. II, p. 277-280.

⁹¹ J. M. SANS, «Visites Pastorals a Montblanc...», II, p. 65b: «In dicto altari est institutum aliud beneficium sub invocacione Abdon et Senen per dominum Anthonium Sauri, quondam, cuius est beneficiatus Iohannes Sauri, presbiter, presens et residents»; p. 70b: «Est aliud altare Sancti Alodii in quo fabri dicte villa cum velint faciunt celebrari».

FIGURA 32: Joan de Rua: taula central del retaule de l'Àngel Custodi de Santa Maria de Cervera (vers 1500); Museu Comarcal de Cervera

fiques recurrents en el si del taller. Aquest darrer extrem es constata, entre altres, quan apreciem la coincidència formal entre la figura de la taula d'un

bancal d'una col·lecció particular barcelonina i un dels titulars de la que va presidir el moble montblanquí dedicat als Sants Abdó i Senén.⁹²

Probablement aquests no foren els únics retaules executats per Joan de Rua a Montblanc, però ens manquen documents i testimonis monumentals per explorar aquesta via. Quan Mossèn Antoni Maria Alcover va passar per la vila l'any 1902 va veure altres pintures gòtiques a Sant Miquel i en deixà constància en el seu carnet de viatge: «hi ha retaules barrochs y qualcun de gòtich modern tan barroch com els barrochs, axò és pseudo-ogival. Dins la sacristia se conserven trossos d'un retaulet ogival autèntich: si veuen encara St. Lluís, Rei de França, y Sta. Elisabet, Reina d'Hungria, aureolats y amb caps d'or»,⁹³ però no n'hi ha cap rastre, i en conseqüència desconexem quina podria haver estat la seva exacta cronologia.

Enllà de Montblanc, com ja hem anotat, el pintor va establir relacions laborals amb Ciutadilla (*ante quem* 1488) i Belianes (1488), a l'Urgell. També amb Cervera, a la Segarra. Pel que fa al darrer indret, ultra la dada referida al retaule de les Ànimes del Purgatori que es projectava l'any 1495, la taula central del retaule de l'Àngel Custodi que va presidir una de les capelles de l'església de Santa Maria i que ara se serva al Museu Comarcal delata igualment la seva *cal·ligrafia*.⁹⁴ L'Àngel, a la figura del qual s'han assignat proporcions monumentals, sosté l'espasa desembeinada i ens contempla des de l'interior d'un circuit emmurallat, sens dubte una evocació de la muralla cerverina, protegint la vila de les amenaces exteriors (fig. 32). Malgrat que tradicionalment s'han associat a aquest mateix moble un bancal i una taula amb les escenes de l'Anunciació i al Naixement de Crist, potser es podria considerar la possibilitat de desvincular-les, almenys la darrera, ja que la seva iconografia no s'acomoda al que reclama un cicle de titularitat angèlica. A més, imaginar que els vincles cerverins de Joan de Rua

⁹² Alberto VELASCO GONZÁLEZ, «Las colecciones de la familia Carreras. Pintura gótica y maestros antiguos en la Barcelona de los siglos XIX y XX», *Goya*, núm. 357 (2017), fig. 10.

⁹³ Mallorca, Arxiu del Regne. Fons Mossèn Antoni Maria Alcover, 36/6-47.

⁹⁴ Esther BALASCH, «Retaule de l'arcàngel Sant Miquel de Cervera (Segarra)», a *I Congrés d'Història de l'Església Catalana. Des dels orígens fins ara*, vol. II, Solsona, 1993, p. 547-555. Id., «Noves dades i aportacions a l'estudi del retaule de sant Miquel i l'Àngel Custodi de Cervera», *Urtx. Revista Cultural d'Urgell*, núm. 7 (1995), p. 39-48. Vull agrair a la directora del Museu, la senyora Mireia Pedró, les facilitats que m'ha donat a l'hora d'obtenir i publicar la imatge del retaule.

van poder quallar en altres encàrrecs, en aquest cas en un moble d'iconografia mariana, és del tot versemblant. En la taula presidida per l'Àngel Custodi hi figuren les efígies dels donants (un matrimoni d'edat provecta), agenollats a la banda dreta. Poden ser identificats mercès a la presència d'un emblema parlant (una fulla de figuera) en el que resta del guardapols, i també a partir de la documentació expurgada en l'arxiu municipal cerverí, gràcies a la qual és possible datar el retaule amb precisió. Els personatges són Bartomeu Figuera i Coloma, la seva dona, promotors de la capella consagrada a l'Àngel Custodi, i de tot el mobiliari que la va decorar, comprès el moble que comentem, l'execució del qual és posterior a l'any 1500.⁹⁵

S'han conservat altres realitzacions de Joan de Rua a Vilanova de Bellpuig, a l'Urgell (el retaule dedicat a la Verge, que podria tenir un altre origen) i, en el Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, les taules d'un moble dedicat a Sant Pere (d'inferior qualitat respecte als estàndards del pintor), l'origen del qual s'ignora. Hi ha moltes altres pintures de l'artista disseminades per museus nacionals i estrangers i per col·leccions privades, i entre les darreres algunes surten a la venda de tant en tant. Van poder presidir retaules, com el sant Jordi a cavall del Museu de Belles Arts de San Francisco (132 x 94 cm), o la taula originària d'un moble dedicat a Sant Antoni Abat, atribuïda al Mestre Girard (fig. 33), que fou subhastada a Sotheby's el 6 de desembre del 2012.⁹⁶ La composició, de format quadrat (135 x 103,5 cm), mostra l'episodi de la temptació de l'eremita per part d'una diablesa endiumenjada, amb els dos protagonistes dempeus. Per les seves dimensions ha d'haver presidit un retaule dedicat al sant abat, del qual, per ara, no s'han identificat altres taules.

FIGURA 33: Joan de Rua: temptació de Sant Antoni Abat; Londres, Sotheby's, subhasta del 6 de desembre de 2012

Si tenim en compte que quan Joan de Rua va entrar al taller de Joan Reixac, l'any 1463, tenia més de vint anys, en devia tenir vora seixanta en executar el retaule de l'Àngel Custodi de Cervera (vers 1500). Era el moment del relleu, i sembla haver-lo agafat un dels seus fills. No pas Joan de Rua, indubtablement el primogènit, que figura com a testimoni en el document de l'any 1541 que comentarem tot seguit, identificant-se com a prevere. El fill pintor ha de ser el **Jeroni de Rua** que l'any 1541, conjuntament amb un mestre flamenc, mercedari del convent de l'orde a Agramunt, va contractar l'obra del retaule major de l'església del llogaret de la Guàrdia Lada (a tocar de Montoliu de Segarra), dedicat a la Mare de Déu.⁹⁷

⁹⁵ Josep Maria LLOBET PORTELLA, «Algunes precisions sobre el retaule gòtic de l'àngel custodi de l'església de Santa Maria de Cervera», *Palestra Universitària*, núm. 16 (2003), p. 175-193.

⁹⁶ Havia format part de la col·lecció de l'antiquari barceloní Celestí Dupont, i posteriorment va pertànyer a la col·lecció Darboy (1938). R. Ch. POST, *The Catalan School in the Late Middle Ages...*, p. 582-584, fig. 220.

⁹⁷ El possible parentiu ja el vam suggerir a: F. ESPAÑOL, «El sepulcro de Fernando de Antequera...», p. 97, nota 104. El contracte del retaule s'ha publicat dos cops, en el segon cas atribuint-li un destí que els fets descarten. Vegeu: Agustí DURAN I SANPERE, «Mestre Jeronim Rua, de Montblanc i un frare mercedari, pintors de retaules», *Butlletí Arqueològic de Tarragona. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 45 (1933), p. 265-270. Sofia MATA DE LA CRUZ, «Pintors montblanquins del Cinc-cents», *Aplec de Treballs*, núm. 18 (2000), p. 121-122. ID., *La pintura del cinc-cents a la diòcesi de Tarragona (1495-1620). Entre la permanència del gòtic i l'acceptació del Renaixement*, Tarragona, 2005, p. 282-283.

Els argenters i l'argenteria: homes i obres

Data de l'any 1343 el privilegi atorgat a Montblanc pel rei Pere el Cerimoniós, referent a l'ús de la marca privativa que des d'aleshores havia de certificar la qualitat dels objectes executats pels argenters de la vila.⁹⁸ Tot i que per al segle XIV, per ara, no disposem de més dades enllà de la notícia que atesta la presència d'un jueu argenter, de nom **Gaulip**,⁹⁹ al llarg del segle XV la nòmina dels mestres de dit ofici s'incrementa significativament, i també comptem amb un conjunt de peces manufacturades a l'indret d'aquesta cronologia per a avaluar la qualitat assolida pels tallers que s'hi succeïren en el temps. Inicialment, els membres d'aquest col·lectiu s'integrarien a la confraria de Sant Joan, amb seu a l'església de Sant Miquel, que aplegà els fusters, els picapedrers i els ferrers, i que consta com a existent l'any 1372,¹⁰⁰ si bé l'altar d'aquesta advocació ja existia el 1330.¹⁰¹ Més enllà, els treballadors dels metalls van comptar amb una corporació pròpia (*ante quem* 1455), sota el patronatge de Sant Eloi, l'advocació associada arreu amb aquestes labors per tractar-se de l'ofici privatiu del sant bisbe.¹⁰²

Dels argenters que documentem entre 1407 i 1515, molts eren forasters. S'escau amb el **Bartomeu Ramon**, oriünd de Morella, al Maestrat, que consta domiciliat a Montblanc

l'any 1407 i que va dictar testament a Manresa el 5 d'agost de 1410, localitat a la qual s'havia traslladat amb la seva dona Saurineta i amb Lluís Ramon, el fill d'ambdós. L'artífex va morir a Manresa entre aquesta data i el 15 del mateix mes, moment en què es va fer l'inventari del seus béns.¹⁰³ Quan residia a Montblanc va contractar una creu processional d'argent adornada amb esmalts, per un total de 40 lliures, 4 sous i 6 diners, per a la parròquia de Granyena de Segarra.¹⁰⁴

Tot i no poder precisar la durada de l'estada montblanquina de Bartomeu Ramon, l'abandó de Morella pot haver obeït a una raó que documentem en altres casos. La vila havia obtingut el privilegi de punxonar les obres d'argenteria l'any 1320,¹⁰⁵ i avançat el segle XIV s'hi havien consolidat dos tallers comandats respectivament per Guillem Real *el Vell* (1361-1395) i per Bernat Santalínea (1361-1437). Del primer en van formar part el fill de l'argenter, anomenat com ell, i Tomàs Cubells (1371-1414), el qual n'era fillastre i que amb el temps acabarà traslladant la seva activitat a la vila de Sant Mateu. Del segon, Bernat, un germà del mestre, el seu nebot, Bartomeu Santalínea i Nicolau Exarch.¹⁰⁶ Malgrat que per ara la presència de Bartomeu Ramon a Morella no s'ha documentat, l'existència d'aquests potents obradors (que segons atesta la documentació van gaudir d'una gran reputació tant a l'indret com als seus encontorns) devia impossibilitar que en

⁹⁸ Jaume FELIP SÁNCHEZ, *Llibre de privilegis, concòrdies i cartes reials de la vila de Montblanc*, Montblanc, 2001, doc. 40, p. 107.

⁹⁹ Gabriel SECALL, «Notícia històrica de les jueries medievals de la Conca de Barberà. Segles XIII-XV», *Aplec de Treballs*, núm. 3 (1981), p. 216.

¹⁰⁰ Francisco de BOFARULL Y SANS, «Documentos para escribir una monografía de la Villa de Montblanc», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras*, núm. 6 (1898), doc. 30, p. 468-472.

¹⁰¹ L'existència de l'altar es dedueix de l'execució de l'efígie del sant per part del mestre Joan de Tarragona, amb anterioritat a aquesta data. Vegeu la nota 57.

¹⁰² Segons es documenta a les Visites Pastorals del XV, l'altar d'aquesta advocació tenia la seva seu a l'església del convent de la Mercè. Vegeu la nota 91.

¹⁰³ Els documents personals de l'artífex a: Miquel TORRAS CORTINA, «Bartomeu Ramon, un argenter medieval desconegut», *Medievalia*, 19-1 (2016), doc. 1, p. 151-152 (testament); doc. 2, p. 153-157 (inventari).

¹⁰⁴ Va donar a conèixer el document d'aquest nou exemplar perdut: Josep Maria LLOBET PORTELLA «Dos documents sobre obres d'orfebreria produïdes per argenters de Montblanc (1407 i 1412)», *Aplec de Treballs*, núm. 18 (2000), doc. 1, p. 116-117. El publica de nou: M. TORRAS, «Bartomeu Ramon...», p. 148.

¹⁰⁵ El privilegi el va atorgar el rei Jaume II a Tarazona: Manuel MILIÁN BOIX, «El punzón de orfebrería de Morella (1320-1910)», a Martínez Ferrando, *archivero. Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Barcelona, 1968, esp. doc. 1, p. 396-397.

¹⁰⁶ Sobre aquests tallers, vegeu: Manuel BETÍ BONFILL, *Los Santalínea, orfebres de Morella*, Castelló, 1928. Ferran OLUCHA MONTINS, *L'orfebreria a Castelló, segles XIV i XV*, Castelló, 1996. M. MILIÁN BOIX, «El punzón de orfebrería...», pàssim.

reeixissin d'altres, i el nostre artífex va poder buscar nous horitzons laborals. Com veurem, Montblanc es va beneficiar de situacions similars en altres dominis artístics.

Entre els argenterers originaris o actius a Montblanc documentats al llarg del segle xv hi ha **Marc Samuntada**, fill d'un mestre homònim que va finir l'any 1421, a Barcelona, on tenia obert el seu taller; desconeixem quant de temps feu estada el primer a la vila.¹⁰⁷ Del mestre **Pere Estelrich**, que dictà testament l'any 1465, no tenim altra notícia més enllà d'aquest document, però el seu interès és indubtable, ja que hi declara ser fill de Bernat Estelrich i de Saurina, del lloc de Conesa, a l'arquebisbat de Tarragona, aleshores ja difunts.¹⁰⁸ Fou argenter a Barcelona, parroquià de Santa Maria del Mar, i membre de la confraria de Sant Eloi amb seu a l'església de la Mercè, al vas dels membres de la qual determinà inhumar-se. L'ofici del testador era també el del fill d'un nebot que havia viscut a casa seva, aprenent-lo. Es deia Joan Giner i figura en el document com a destinatari de les seves eines privatives. No sabem si es van mantenir en el temps els vincles amb la vila nadiua, ni tampoc podem dilucidar si aprengué l'ofici a Barcelona o a Montblanc. En tot cas, la dada és interessant en el context del nostre discurs i justifica la seva inclusió.

Més enllà, la documentació informa de l'existència d'un tal **Joan Fuster**, intítulat argenter de Montblanc, en tres notícies, una de les quals referent al dot que va pertocar-li quan es va casar amb la neboda d'un capellà comensal de la

Seu Metropolitana (1485), les altres dues (1498) relacionades amb Arbeca, a l'àrea lleidatana.¹⁰⁹

Un nou argenter montblanquí, **Francí/Francesc Joan**, consta que habitava a les «grasses de Sancta Maria» quan es redactà el fogatge de 1497,¹¹⁰ però poc després traslladà la seva residència a Valls (1505), on encara se'l documenta el 1515.¹¹¹ El mateix any que va canviar de residència va percebre 15 lliures per una corona de plata embellida amb pedres fines destinada a la Mare de Déu de l'ermita de Paret Delgada, a la Selva del Camp.¹¹² Potser eren parents seus el **Lluís Joan** de Sarra, que fou acusat de falsificar moneda l'any 1469,¹¹³ i el **Cristòfor Joan** que el 1559 consta com a administrador de la confraria Sant Eloi en la documentació vallenc, probablement un fill o un familiar seu.¹¹⁴

Pel que fa al mestre **Francí Vidal**, que amb anterioritat al 1515 va instal·lar-se a Barcelona, se'l seguia reclamant anys més tard des de l'àmbit tarragoní per qüestions laborals. Ho acredita el contracte per l'obra d'un calze i una patena que un parroquià va disposar de llegar testamentàriament a Sant Pere de Reus. El conveni el va subscriure l'argenter Joan Giner «en nom e per part de mestre Francí Vidal, argenter, son mestre, de la vila de Montblanch vuy habitant en la ciutat de Barcelona». Tot i l'origen de l'artífex, atès l'indret d'execució d'ambdues peces, en el contracte es fa constar que incorporaran el punxó barceloní.¹¹⁵

Això que acabem de presentar són dades esparses, però les obres gòtiques que incorporen el punxó de Montblanc i que han perviscut han de

¹⁰⁷ Núria de DALMASES, *Orfebreria catalana medieval: Barcelona 1300-1500*, vol. 2, Barcelona, 1992, doc. 180, p. 262, p. 104.

¹⁰⁸ *Ibidem*, doc. 256, p. 297-298, p. 70-71.

¹⁰⁹ S. CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona...*, p. 119.

¹¹⁰ J. IGLÉSIES, *El fogatge de 1497...*, vol. II, Barcelona, 1991, p. 279. Encara residia a Montblanc l'any 1503, quan va formar part d'un escamot montblanquí que es dirigí a Prenafeta: Valentí GUAL VILÀ, *Justícia i terra. La documentació de l'Arxiu de Poblet (Armari II)*. Valls, 2003, Calaix 5, doc. 1, p. 661.

¹¹¹ Valls, Arxiu Municipal, Llibre del Consell General 1501-1520, f. 88r. Notícia recollida per F. de MORAGAS, «L'art, els artistes...», (1922), p. 106. El 1515 consta que era propietari d'una vinya (Id., «L'art, els artistes i els artesans de Valls», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XX (1935), p. 53).

¹¹² Eufemià FORT I COGUL, *El santuari de la Mare de Déu de Paret Delgada, a la Selva del Camp de Tarragona*, La Selva del Camp, 1947, p. 70-71.

¹¹³ V. GUAL, *Justícia i terra...*, Calaix 30, doc. 4, p. 661.

¹¹⁴ F. de MORAGAS, «L'art, els artistes...», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XX (1935), p. 53.

¹¹⁵ Document publicat a: Lluïsa VILASECA BORRÀS DE PALLEJÀ, *El Reial Col·legi d'Argenteres de Reus i els seus antecedents*, Reus 1970, p. 56-57, nota 10.

FIGURA 34: Custòdia de Sant Miquel de l'Espluga de Francolí, (desapareguda durant la Guerra Civil); punxó de Montblanc

correspondre a aquests artífexs, o bé al mestre **Bernat Liula, junior**, de qui tractarem tot seguit. Recordem, d'una banda, l'esplèndida custòdia de l'Espluga de Francolí, destruïda durant la Guerra Civil, que es va replicar fa uns anys,¹¹⁶ per a la qual comptem amb una imatge de finals del XIX, però, sobretot, amb la valuosa informació que proporciona Àngel del Arco en el treball que va dedicar l'any 1902 a l'església de Sant Miquel i a l'aixovar litúrgic que atresorava (fig. 34).¹¹⁷ Tot i que l'estudiós no arriba a identificar-ne el significat, va poder apreciar la presència sobre la superfície de la peça d'una marca repetida tres cops (a la zona inferior de l'urna, a la coberta i a la tija), i en proporciona un calc. No hi ha dubte: era

el punxó de Montblanc. La custòdia espluguina seguia la tipologia que s'havia consolidat al llarg del Tres-cents: una urna rectangular sobre un peu pediculat. En aquest cas, com en altres exemplars del segle XV, la píxide incorporava dues branques coronades per les figures de sengles àngels ceroferaris flanquejant el contenidor. El peu s'adornava amb plaquetes esmaltades presidides pels quatre evangelistes, identificats per mitjà dels filacteris que els acompanyaven: S[sant] LUCH, S[sant] MATEU, S[sant] MRACH (sic), i S[sant] IOHAN. El perímetre exterior de la caixa es decorava amb una galeria d'arcuacions cegues de traç flamíger que dotava el disseny d'una gran sumptuositat.

Quan Àngel del Arco va estudiar-la vers 1902, els àngels havien perdut les ales i la peça presentava un notable desviament de la tija, potser a causa d'algun accident. La fotografia que es publica en l'article és categòrica. En les imatges posteriors aquests desperfectes han desaparegut, perquè la custòdia es va restaurar. N'informa el 29 de juliol de 1916 el setmanari *La Conca de Barberà*, que publica la fotografia de la peça a la portada, acompanyada d'un peu explicatiu: «Riquíssima Custodia del segle XV, de plata sobredaurada, feta restaurar pel Corpus d'enguany, de l'actual rector Mn, Blai Sans».¹¹⁸

Un nou exemplar marcat també a Montblanc ens ofereix una fórmula alternativa a l'anterior. Fins que fou posat a la venda l'any 2021 per l'antiquari londinenc Sam Fogg se'n desconeixia la seva existència, i seguim ignorant d'on prové, tot i que la marca que ostenta situa la seva execució a la vila reial.¹¹⁹ L'urna de plata daurada és llisa i el punxó montblanquí MONT/BLA hi és ben visible (fig. 35-36). En aquest cas, els àngels que la flanquegen sostenen els instruments de la Passió, tot i que només ha perviscut el mànec de la llança en mans del de l'esquerra, i l'esponja enganxada a un altre mànec en el de la dreta. La base no incorpora ni plaques esmaltades ni

¹¹⁶ Josep M. VALLÈS i Teresa AVIÀ, *La custòdia de la parròquia de Sant Miquel de l'Espluga de Francolí*, Valls, 2003.

¹¹⁷ Àngel del ARCO, «Notas arqueológicas de la diócesis de Tarragona. III. Iglesias de Vilaseca y de la Espluga de Francolí», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, vol. VII (1902), p. 363-370, esp. p. 366-368. Se serveix d'aquesta publicació Félix DURAN, «Orfebrería catalana», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, vol. XXXIII (1915), p. 116.

¹¹⁸ *La Conca de Barberà*, (29 de juliol de 1916), p. 9.

¹¹⁹ Matthew REEVES, «A ciborium flanked by angels bearing the Instruments of the Passion», a *Treasury Objects of the Middle Ages* (Sam Fogg, 24-30 juliol 2021), Londres, 2021, p. 150-157. Les imatges de la peça que publiquem aquí procedeixen d'aquest catàleg.

FIGURA 35: Custòdia amb el punxó de Montblanc, venuda a Londres per la Galeria Sam Fogg el 2021; Montpascal Foundation, Killua Castle, al comtat de Westmeath (Irlanda)

FIGURA 36: Detall del punxó de Montblanc

cap mena d'element ornamental, però en els finestrals que adornen la tija retrobem claraboies de traç flamíger. La custòdia montblanquina fou adquirida per la Montpascal Foundation, amb seu a Irlanda, i s'exhibeix al Killua Castle, al comtat de Westmeath.

Aquesta peça incorpora un detall molt sofisticat: les ales dels àngels s'han treballat amb el denominat *opus punctorium* (l'obra picada) (fig. 37), una solució compartida durant el denominat *gòtic internacional* a tot Occident per pintors i argenters. A Itàlia, tant Cennino Cennini com Gentile de Fabriano van aplicar aquesta tècnica amb gran excel·lència i també ho van fer els mestres parisencs contemporanis.¹²⁰ En l'àmbit de l'orfebreria catalana se'n coneixem diversos testimonis, entre els quals el calze manufacturat a Barcelona que fou ofert per Felip de Malla a

FIGURA 37: *Opus punctorium* a les ales dels àngels que flanquegen la custòdia

¹²⁰ David Y. KIM, «Points on a Field: Gentile da Fabriano and Gold Ground», *Journal of early modern history*, núm. 6 (2019), p. 191-226. Vegeu també la taula atribuïda al Mestre de les Hores Malet-Lannoy (Mestre del Walters 281) del Museu del Louvre (RFML. PE. 2018. 51. 1); Sophie CARON (dir.), *Jan Van Eyck. La Vierge du Chancelier Rolin, vers 1430*, París, 2024, fig. p. 121.

FIGURA 38: Creu processional de Belltall, marcada a Montblanc; Tarragona, Museu Diocesà

l'església de Santa Maria del Pi, on actualment segueix.¹²¹ També incorporava aquesta labor el desaparegut Portapau del Comte d'Urgell.¹²² Els pintors contemporanis també se'n van servir. S'hi al·ludeix en el contracte d'un retaule de la Mare de Déu destinat a l'església de Sant Pere de Reus, signat el 1423 per Mateu Ortoneda. En referir-se al camper de les escenes, s'assenyala que s'haurà

de daurar amb or fi de Florència, i picar-lo: «haja a pichar segons vuy se acostuma en Valencia e in Barcelona».¹²³

El punxó de Montblanc també figura en la custòdia de l'església de Santa Maria d'avançat el segle xv, en la qual s'adoptà el model que s'imposarà des d'aleshores: la tipologia turriforme que incorpora un notable ostensori al seu bell mig.¹²⁴

Diverses creus processionals també ostenten la marca local, amb lleugeres divergències de disseny, atribuïbles a la seva cronologia i a l'origen dispar dels artífexs que es van radicar a la vila. Els exemplars que avaluem daten del segle xv, i s'han conservat en les parròquies tarragonines de Biure¹²⁵ i de Belltall, aquest darrer dipositat en el Museu Diocesà de Tarragona (fig. 38),¹²⁶ més un tercer testimoni, que sembla el més tardà dels tres, la procedència del qual s'ignora, pertanyent a la Fundació Apel·les Fenosa, amb seu al Vendrell (fig. 39-41).¹²⁷

Els Liula

Del conjunt d'argenteres atestats a Montblanc, **Bernat Liula, junior** és el que sembla haver gaudit d'un major prestigi, ja que a pesar de la pèrdua del fons notarial medieval montblanquí podem reconstruir el seu periple laboral mercès al rastre que la seva activitat ha deixat enllà de la vila. Fidel de Moragas ja va documentar a Valls un artífex d'aquest mateix cognomen el Tres-cents, **N. Liula**,¹²⁸ però els orígens familiars del llinatge de Bernat cal cercar-los a Vila-rodona, també a l'Alt Camp, d'on

¹²¹ Joan DOMENGE MESQUIDA, «Jaquit a la sgleya del Pi: Felip de Malla i l'ofrena d'ornaments litúrgics a Santa Maria del Pi», a Jordi SACASAS (coord.), *Splendor Pinensis. Santa Maria del Pi al segle xv: I Jornades de les basíliques històriques de la ciutat de Barcelona* (Barcelona, 16-18 de novembre de 2017), Barcelona, 2019, p. 346-353.

¹²² Joan-Francesc AINAUD DE LASARTE, «Dos portapaus de cap al 1400: el de Pere d'Urgell i el de Violant de Bar», *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, vol. 2 (1994), p. 127-143.

¹²³ Per al document, vegeu: Andrés de BOFARULL Y BROCA, *Anales históricos de Reus desde su fundación hasta nuestros días*, vol. 1, Reus, 1845, p. 137-139. Alexandre SOLER I MARCH, «Mateu Ortoneda, pintor de Tarragona. Obres i documents que se'n coneixen», *Gasetta de les Arts*, 2ª època, núm. 8 (1929), p. 79-99, esp. p. 98.

¹²⁴ Antonio MARTÍNEZ SUBÍAS, *La platería gótica en Tarragona y provincia*, Tarragona, 1988, p. 96, fig. 55-57.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 84, fig. 19.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 123-124, fig. 125-127. També: Antonio MARTÍNEZ SUBÍAS, «Creu processional», a *Pallium* <catàleg d'exposició>, Tarragona, 1992, p. 158. Agraieixo al director del Museu, el doctor Andreu Muñoz, i a la conservadora, Miriam Ramon, la seva predisposició a l'hora de facilitar-me aquesta i altres dues fotografies que publico a l'estudi (fig. 30 i 31).

¹²⁷ Joan FUGUET, «Una valuosa creu processional gòtica obrada a Montblanc al Museu Fenosa del Vendrell», *Nova Conca* (Montblanc, 8-V-2015). Agraieixo al Sr. Xavier Mercader del Vendrell la tramesa de les fotografies de la peça, que he pogut emprar a l'elaborar el treball i que ara l'il·lustren.

¹²⁸ F. de MORAGAS, *L'art, els artistes...*, (1922), p. 106.

FIGURA 39: Creu processional de la Fundació Apel·les Fenosa del Vendrell

era originari el pare, argenter i anomenat com ell, un fet que sembla apuntar a la qualitat de primogènit del nostre mestre.

El pare va casar-se amb una tal Mariana, i el matrimoni va procrear quatre fills: una noia anomenada Caterina i tres nois, dos dels quals es van dedicar a l'art de l'argenteria (Bernat i Arnau), mentre el tercer, que els sobreviurà, anomenat Francesc, serà un afamat mercader local.¹²⁹ La informació que proporcionen alguns documents fa pensar que **Bernat Liula, sènior**, el pare, va poder practicar aquest darrer ofici en paral·lel al d'argenter.¹³⁰ Pel que fa a la seva activitat artística, consta que l'any 1436 va obrar una creu i uns

FIGURA 40: Detall del punxó de Montblanc a la creu de la Fundació Fenosa

FIGURA 41: Detall de la Creu

canelobres de plata per a l'ermita selvatana de Paret Delgada,¹³¹ i que el 1449 va admetre al seu taller

¹²⁹ Francesc es va casar amb Blanqueta i van tenir dos fills, Bernat i Francesca. La dona testà l'any 1467 (AHAT, Tarragona, Testaments 1446-1471, f. 156v-157r). La documentació certifica que Francesc Liula va tenir una incidència rellevant en els afers polítics de la ciutat. Vegeu: Isabel COMPANYS I FARRERONS, *Catàleg de la col·lecció de pergamins de l'Ajuntament de Tarragona, dipositats a l'Arxiu Històric de Tarragona*, («Col·lecció Documents del Fons Municipal de Tarragona», 12), Tarragona, 2009. Referències dels anys 1471 i 1476 (doc. 433, p. 278, doc. 437, p. 280). Més enllà atestem un Francesc Liula el 1487 (doc. 447, p. 286) casat amb Tecla i pare d'un fill de nom Bernat, batxiller en medicina, el mateix que registra el fogatge de l'any 1497 radicant al carrer Major de Tarragona (J. IGLÉSIES, *El Fogatge de 1497...*, vol. II, p. 250).

¹³⁰ Semblen confirmar-ho diversos documents inèdits que hem localitzat, entre els quals el nomenament del seu fill Bernat, *junior*, com a procurador per a cobrar un seguit de deutes aliens al camp de l'argenteria (Manual notarial, 1449-1450, f. 34v). Altres documents del mateix manual (f. 35r, 41r, 49v) i del de 1448-1449 (f. 48v).

¹³¹ E. FORT, *El santuari de la Mare de Déu...*, doc. 7, p. 169, ref. p. 70.

un aprenent originari de Palerm, anomenat Joan Pujol.¹³² Pròxima a aquesta data va executar sis peces d'argent (quatre copes i dues setres) per als cònsols d'Anglesola.¹³³

Pel que fa a **Arnau Liula, junior**, el fill argenter que es va quedar a Tarragona, vers 1400 es va casar amb una tal Blanquina, filla de Pere Aleu (aquell any es registren dues notícies relacionades amb el dot),¹³⁴ i més enllà (1407) el documentem com a marmessor de la dona d'un col·lega. Posteriorment (1408) executà una creu processional per a la confraria dels preveres de la catedral, amb seu a la capella dedicada a la Mare de Déu que coneixem com *dels Sastres*.¹³⁵ Va obrar-la amb un soci barceloní, Joan Salvador, el qual acabarà instal·lant-se a la ciutat.¹³⁶ El cost de l'obra (139 lliures i 10 sous) testimonia la categoria de l'encàrrec. Dos nous documents ens il·lustren sobre l'activitat professional d'Arnau, ja que identifiquen l'aprenent que va incorporar-se al seu taller el 1404 (un tal Anton Canyís de Barcelona), i un afer amb l'argenter valencià Anton Sado el 1405, en el qual hi va intervenir un company d'ofici tarragoní, desplaçat temporalment a la ciutat del Túria.¹³⁷ Va morir jove, i el matrimoni no sembla haver tingut descendència. Ho sabem perquè en testar la seva mare, Mariana, l'any 1469, no el menciona i dels dos nets que figuren en el

document cap s'identifica com a fill seu. Aleshores ja havia mort el patriarca (consta que ja havia finat el 1459) i també els dos fills argenters.¹³⁸

Ignorem el moment exacte en què **Bernat Liula junior** es va establir a Montblanc, però les notícies laborals l'hi situen entre els anys 1410 i 1449. Es va casar amb una tal Maria, i el matrimoni va tenir dos fills: Joan i Caterina.¹³⁹ Va rebre encàrrecs, o va tenir tractes comercials, amb indrets de la Segarra, l'Urgell, l'àrea del Baix Camp i el Tarragonès, un territori ampli pel que fa a l'abast de la seva activitat, que de retruc sembla acreditar el seu prestigi. Els contractes corresponen majoritàriament a creus processionals (fig. 42): Montoliu de Segarra (1410),¹⁴⁰ Mont-ral (1423),¹⁴¹ La Guàrdia Lada (vers 1439)¹⁴² i Torredembarra (1439).¹⁴³ Un d'aquests exemplars va ser encarregat per la confraria de Sant Francesc, amb seu al convent dels menorets de Cervera, una de les corporacions religioses més afamades de la vila.¹⁴⁴ Enllestida vers 1410, la creu va encapçalar des d'aleshores el seguici dels seus membres a les processons associades a les festes més importants del calendari litúrgic.¹⁴⁵

Bernat Liula també va contractar custòdies (píxides), els receptables destinats a servir la Reserva Eucarística a l'altar; i quan la Sagrada Forma era transportada, sota tàlem, el dia que les viles i les ciutats celebraven el *Corpus Christi*. Li

¹³² AHAT, Tarragona, Manual notarial, 1448-1449, f. 4r.

¹³³ AHAT, Tarragona, Manual notarial, 1448-1449, f. 27v-28r.

¹³⁴ AHAT, Tarragona, Manual notarial, 1398-1400, f. 38r. Referència a: S. CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona...*, p. 116-117.

¹³⁵ Madrid, Archivo Histórico Nacional, Monacals. Tarragona, carpeta 2879, pergamí núm. 7.

¹³⁶ Sembla que es tracta de l'argenter amb el mateix nom atestat a Barcelona el 1404, contractant una creu d'argent per a la parròquia de Santa Maria de la Molsosa del Bisbat de Vic (N. de DALMASES, *Orfebreria catalana medieval...*, vol. II, doc. 112, p. 229-230, referències a p. 130-131). Arran de la seva associació amb Bernat Liula, el nostre argenter s'instal·laria a Tarragona, ja que el seu rastre a la ciutat es perllonga uns anys.

¹³⁷ AHAT, Tarragona, Manual notarial, 1403-1404, f. 76r i 179r. Referència a: S. CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona...*, p. 117.

¹³⁸ AHAT, Tarragona, Testaments, 1446-1471, f. 180r.

¹³⁹ La dona i els fills són mencionats en les darreres voluntats de la seva mare (vegeu la nota anterior). Pel que fa al fill mascle, tot i que en el referit testament figura com a Joan, potser es pot identificar amb el Lluís Joan Liula, cirurgià, que vers 1521 es va instal·lar a la ciutat de Tarragona, procedent de Montblanc. Dades sobre el personatge a: Isabel COMPANYS I FARRERONS i Montserrat SANMARTÍ I ROSET, «Els inventaris de les botigues de tres apotecaris de Tarragona: Llorenç Sabater, Pere Ribar, i Ignasi Vidal, (1604-1608)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. XXXIII (2015), p. 98. Amb el anys, el nostre personatge va acabar essent cònsol de la ciutat (1567). Vegeu: I. COMPANYS, *Catàleg de la col·lecció de pergamins...*, doc. 569, p. 347.

¹⁴⁰ Montblanc, Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, CAT-ACCB310-183-T-28 (Dipòsit de Josep Porter Rovira). El document s'extracta a: Jaume FELIP SÁNCHEZ, «Art religiós montblanquí», *Full Parroquial* (Montblanc), núm. 941 (1990).

¹⁴¹ AHAT, Tarragona, Manual notarial 1422-1423, f. 42v. Referències a: S. CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona...*, p. 117.

¹⁴² El document es publica a: J. M. LLOBET, «Dos documents sobre obres d'orfebreria...», p. 116.

¹⁴³ AHAT, Torredembarra, Manual notarial, 1438-1441, f. 14v. Referències a: S. CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona...*, p. 117.

¹⁴⁴ La dada no és directa. Es menciona aquesta creu com a model en el contracte signat per Bernat Liula l'any 1410 per la de Montoliu de Segarra (vegeu la nota 140).

¹⁴⁵ Cf. Ramon MIRÓ BALDRICH, *La processó de Corpus i els entremesos de Cervera, segles XIV-XIX*, Barcelona, 1998, p. 93 i s.

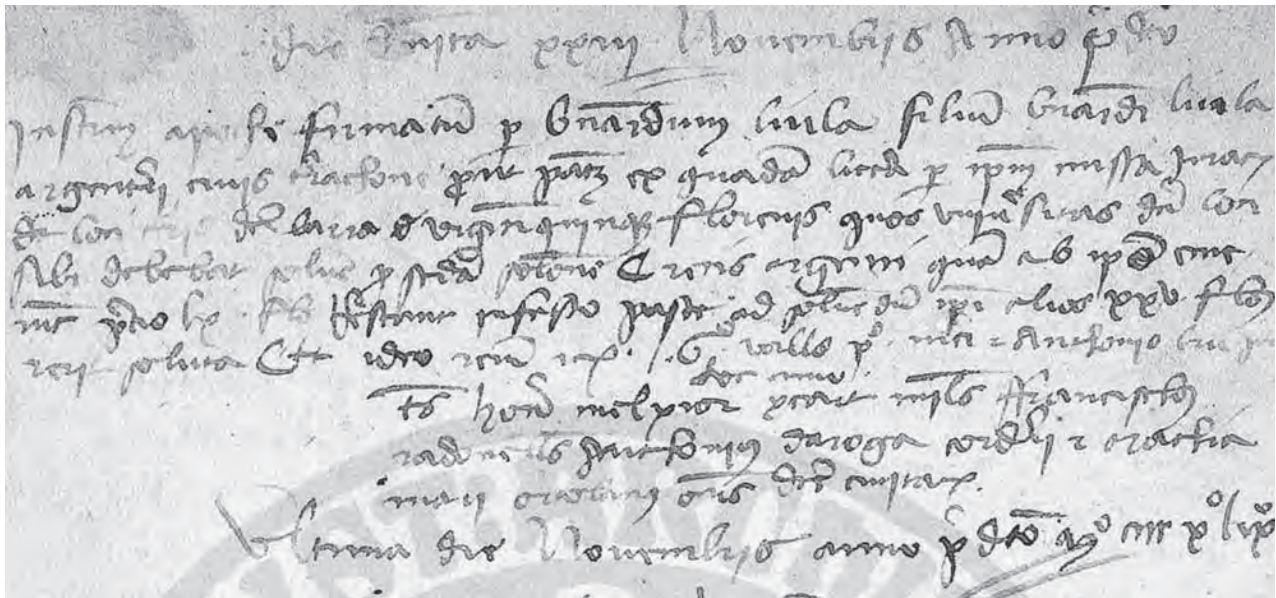

FIGURA 42: Bernat Liula: contracte d'una creu processional (1439) per a l'església de Torredembarra (Tarragonès); Tarragona, AHAT: Fons notarial de Torredembarra, Manual not. 1438-1441, f. 14v

foren encarregats exemplars per a les parròquies de Granyena, a la Segarra (1412),¹⁴⁶ i l'Aleixar (1440), al Baix Camp,¹⁴⁷ obres que dissortadament hem perdut, com també és el cas de les creus processionals. Aquest és el panorama. Tot i comptar amb els documents al·lusius, són massa lacònics per a calibrar les característiques de les realitzacions que va executar, i per aquest motiu, tot i ser el mestre més afamat entre els dels seu ofici atestats a la vila al llarg del segle xv, i fins i tot presumint-li una certa categoria empresarial,¹⁴⁸ no és possible adscriure-li cap de les peces gòtiques conservades que ostenten el punxó de Montblanc. Ens hem de limitar, per ara, a la reconstrucció del seu periple familiar, i a esperar que en un futur aparegui el document que ens il·lumini sobre la seva vessant professional.

Les dades aplegades pel que fa a l'art de l'orfebreria certifiquen que el Montblanc del Quatre-cents va ser un centre molt actiu en aquest camp. Ho constatem a partir de l'abast geogràfic

que va tenir l'actuació dels professionals que s'hi van radicar, i també per mitjà del registre de les peces dels aixovars litúrgics de les esglésies de la vila que proporcionen les Visites Pastorals. No informen del lloc d'execució, ni de la seva cronologia, però que el 1450 puguem comptabilitzar l'existència de gairebé una cinquantena de calzes d'argent, més diverses custòdies,¹⁴⁹ enllà de les creus que també es van anar incorporant amb el temps, però que queden al marge d'aquest còmput, ens porta a deduir que el seu adob periòdic també va sumar a l'hora de garantir una ocupació regular als artífexs que formaven part del col·lectiu. Bons artífexs si tenim en compte l'excel·lència d'algunes realitzacions punxonades a la vila.

Dissortadament, algunes de les que perviuen a la parròquia a començament del segle xx han desaparegut, i atès el periple d'altres obres en situació equivalent, potser es conserven en alguna col·lecció forana on se n'ignora la procedència. Celebraríem que fos el cas de la barqueta d'encens

¹⁴⁶ J. M. LLOBET, «Dos documents sobre obres d'orfebreria...», doc. 2, p. 117-118, ref. p. 116.

¹⁴⁷ Jordi RIUS JOVÉ i HÈCTOR FORT ROBERT, *La Col·lecció de pergamins de l'Aleixar (segles XIII al XVI)*, Reus, 1993, doc. 86, p. 244-245.

¹⁴⁸ Una notícia del 1441 sembla atorgar-li aquesta dimensió, ja que aquell any va encarregar/subcontractar una creu a l'argenter barceloní Pere Ferrer. El document, a: N. de DALMASES, *Orfebreria catalana...*, vol. 2, doc. 219, p. 281, ref. p. 73.

¹⁴⁹ J. M. SANS TRAVÉ, «Visites Pastorals a Montblanc...», II, p. 50-59.

que va admirar a la seva visita al tresor de Santa Maria l'any 1903 Mn. Antoni Maria Alcover. La descriu en aquests termes:

«[...] y una barqueta d'encens, tota esmeltada, A la coberta (fa tres) uns medallons amb un ángel cada un y an-els recons en fa tres de petits amb altres figures. La copa presenta quatre medallons amb aucells y enquadrament de brancatges. El camp dels medallons grossos es vermell; el dels petits vert; el dels brancatges color de cel y vert el de qualque aureola dels àngels. Aquesta preciosíssima barqueta la trobaren dins un munt de trastos vells de l'iglésia de la Serra de que ja hem parlar».¹⁵⁰

Epíleg

Els reis van sovintejar Montblanc i de la seva presència se'n van derivar concessions de tota mena, algunes de les quals en relació amb els establiments religiosos existents. Quan Jaume II va visitar la vila amb la nova reina Elisenda de Montcada l'any 1323, a precés seus va atorgar unes franquesses a les monges del convent de Clarisses de la Serra.¹⁵¹ Pere el Cerimoniós va ser un gran

protector del santuari fundat en honor de Santa Anna, a tocar de Barberà, i segons declara en un document del 1373 va ser present a la festa de col·locació de la primera pedra.¹⁵² Del pas per la vila dels monarques n'han quedat testimonis extensos, com aquells relacionats amb les reunions de Corts dels anys 1307, 1333 i 1414,¹⁵³ i altres de més puntuals, com la referència a Joan II i Joana Enríquez del *Dietari de Jaume Safont*: «Dimecres, a X de janer MCCCCLVIII, ja hora tarda passat migjorn, s'ic partiren lo senyor rey e la senyora reyna ab fort pocha companyia qu'ils seguiren, dients que anaven a Montblanch, e de Montblanch a València».¹⁵⁴

En tots els casos, però, per als vilatans la presència del rei i del seu seguici va haver de ser un succés extraordinari per raó del fast desplegat per als nouvinguts. Unes usances cortesanes que foren un mirall per als membres dels llinatges locals emergents. Durant els segles del gòtic, els seus palaus seran l'aparador de la rellevància econòmica i social assolida, i compartiran aquest mateix esperit les capelles privatives que bastiran a les parròquies i als convents de l'indret.¹⁵⁵ Tot i que les fundacions havien de contribuir eficaçment al

¹⁵⁰ Mallorca, Arxiu del Regne, Fons Mossèn Antoni Alcover, 33/6-50.

¹⁵¹ F. de BOFARULL, *Documentos para escribir una monografía...*, doc. 73, p. 548-549 (on s'atesta la presència de la parella reial a la vila a començament del mes de juliol del 1323). L'atorgament de franquesses per part del rei «Ad precés illustres dompne Elizendis Aragonum Regine Karissime Coniugis nostre», data del mateix moment (*Ibidem*, doc. 38, p. 480).

¹⁵² F. de BOFARULL, *Documentos para escribir una monografía...*, doc. 40 p. 483-485. Noves referències a la fundació en els documents que segueixen (núm. 41 a 43, p. 480-489).

¹⁵³ J. M. del ESTAL, *El itinerario de Jaime II...*, pàssim. L'any 1307 hi va passar un mes i mig, i s'hi va aturar de nou gairebé tot l'estiu del 1316, i la primavera del 1320 i del 1322. El 1323 hi va ser des de finals de juny fins a començament de juliol. Santiago GONZÁLEZ SÁNCHEZ, *Itinerario de Don Fernando, regente de Castilla y rey de Aragón (1407-1416)*, Saragossa, 2013, p. 190-197 (l'any 1414 hi ha va fer estada durant més de dos mesos).

¹⁵⁴ Josep Mª SANS TRAVÉ, *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484) de Jaume Safont*, Barcelona, 1992, p. 108.

¹⁵⁵ Entre els fundadors de capelles i beneficis a Santa Maria, segons ho testimonia la documentació i els emblemes heràldics encastats a les parets o decorant les claus de volta, hi ha, entre altres, els March, el Tarroja, els Anglesola, els Alenyà, i Jaume Conesa (Jaume FELIP SÁNCHEZ, «L'església gòtica de Santa Maria de Montblanc», *Aplec de Treballs*, núm. 8 (1987), p. 75-101, pàssim). Els Alenyà també van patrocinar la dedicada a Santa Tecla i a Santa Bàrbara en el convent de Sant Francesc el 1331 (Fra Pere SANAHUJA, «De l'antic Montblanc. Convent de Sant Francesc. Capella de les Santes Tecla i Bàrbara, Verges», *Aires de la Conca*, volum XII-273 (4 de juliol de 1936), p. 6-7). A la mateixa església hi va haver una fundació promoguda pels Janer i els Ros que custodiava un sepulcre monumental aixoplugat sota d'un arc solí. N'informen dues descripcions del segle XVIII: «En la iglesia de religiosos franciscos de Montblanch. en la capilla tercera en orden entrando en dicha iglesia, a la parte de la epístola. en un sepulcro de piedra sostenido de leones, con los mismos escudos de armas que se ven en la porteria del mismo convento se lee esta inscripció: Anno Domini MCCCXXX Venerabilis Mathias Januarii et Domina Catharina uxor quondam Guillelmus Ros, instituerunt presentem capellam sub invocacione Beati Mathie Apostoli et Beate Marie, et facerunt fieri hanc sepulturam in qua sepulti sunt una cum venerabile Mathia et Domina Maria. uxor eius. el Franciscus, eorum filius. el ipsa Domina Catharina et Guillelmus Ros, eius vir, et eorum filius Guillelmus Ros quod anime requiescat in pace. Amen». L'altra descripció és més detallada: «Santa Maria es ja de antich advocada de aquesta vila y lo any 1330 ja tenia en Sant Francesc altar y la capella que es vuy de Sant Domingo era sua. Consta del epitafi de una sepultura que diu: Anno Domini 1330 venerabilis Mathias Januarii et domina Catharina...» [segueix, sense variacions la inscripció ja recollida] «Esta aquesta sepultura a la part del Evangeli de la capella de

destí de les seves ànimes, eren també l'instrument que havia de preservar la seva memòria entre els vius, un objectiu plenament confirmat pels fets (fig. 43). Els artífexs que al llarg dels segles XIV i XV van treballar a Montblanc (o hi van ser convocats puntualment) foren els encarregats d'executar aquests projectes en la seva vessant arquitectònica i decorativa. Molts d'ells són només un nom, en el cas d'altres coneixem el seu llenguatge tècnic i figuratiu perquè hem pogut associar el document a l'obra. El periple personal i laboral de molts d'ells és dilatat, confirmant per Guillem Timor, i sobretot per Guillem Seguer, en el segle XIV, i per Bernat Liula i Joan de Rua, en el XV, que Montblanc fou un excel·lent recer professional. Hi havia demanda local, però la seva situació respecte al territori va afavorir i facilitar contactes amb les contrades veïnes que van contribuir a l'estabilitat buscada i apreciada pels mestres que ens han acompanyat al llarg d'aquestes pàgines.

Poblet també té un encaix important en el nostre discurs. Va estar en obra permanentment i els mestres responsables dels projectes arquitectònics i dels seus complements mobles molts cops venien de lluny i se'ls havia d'acomodar. Majoritàriament residiren a Vimbodí, on el monestir, segons consta en un document de 1488, hi tenia cases.¹⁵⁶ És el que s'assenyala en el contracte signat per **Bernat Teixidor**, l'artífex dels baldaquins de fusta dels sepulcres reials el 1380,¹⁵⁷ i en el que va subscriure el 10 de març de 1381 **Jordi de Déu**, l'esclau grec de Jaume

FIGURA 43: Església de Sant Miquel de Montblanc; Guillem Seguer, mènules de la capella del Quatre Doctors de l'Església, amb l'heràldica dels Ros i els Janer, fundadors de la capella

Cascalls, alliberat a la seva mort.¹⁵⁸ També hi va residir el segon fill d'aquest mestre, l'excel·lent escultor **Pere Joan**. Ja se sabia que havia tingut

Sant Domingo alta de terra cana y mitja. Es de bona escultura, y sobre de ella esta una Ymage de Nostra Senyora de pedra ab son fill al bras y al costal de dita sepultura pujau dos columnas (amb) xapitells de pedra ben labrats. En lo mig de la sepultura esta lo lleterero y a la dreta de aquell las armas de Ros que son axi: lo camp dorat y las travesseras de las armas petites negras tambe camp dorat y en mig de ditas armas la rosa dorada [les dibuixa]. Las armas de Gener son las de la part esquerra que son un arbre vert en camp dorat pro ut [les dibuixa]. Despres en los dos pilars que pujau sobre dita sepultura que rematen en una pirámide en quatre angles de dos pilars estan las mateixas armas a tres parts de quiscun pilar». Aquesta informació heràldica em va permetre l'any 1992 identificar els Janer i els Ros com els promotors de la capella dels Quatre Pares de l'Església a la parròquia de Sant Miquel (F. ESPAÑOL, *Guillem Seguer, de Montblanc...*, p. 90).

¹⁵⁶ V. GUAL, *Justícia i terra...*, Calaix 27, doc. 15, p. 420.

¹⁵⁷ En el document llegim: «Item fou convengut que durant la dita obra lo dit mestre no gos emparaular ni començar altra obra, ne en ninguna manera mudar son domicili del loch de Vimbodí». Es publica a Frederic MARÈS, *Las tumbas reales de los monarcas de Cataluña y Aragón del Monasterio de Santa Maria de Poblet*, Barcelona, 1952, doc. 52, p. 202-204.

¹⁵⁸ Els termes del document són categòrics: «Item fou convengut que durant la dita obra lo dit mestre no gos emperar ne començar altra obra, ne en alguna manera jaquin sots pena dejús escrita. Item que durant la dita obra haja a tenir son domicili e sa muller e fills e ço del seu en lo loch de Vimbodí e de aquí no gos son domicili mudar». *Ibidem*, doc. 50, p. 199-200.

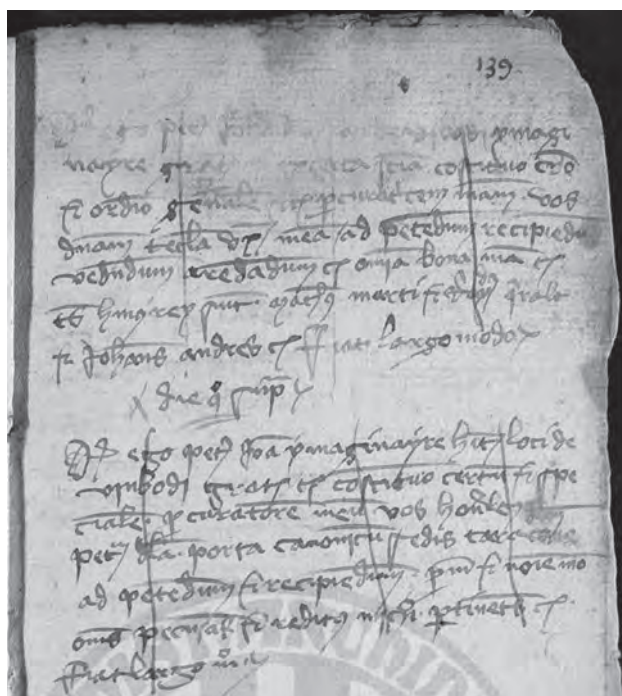

FIGURA 44: Pere Joan, veí de Vimbodí, l'any 1439; Tarragona, AHAT: Fons notarial de Tarrés, Manual not. 1404-1445, f. 139r

contactes laborals amb Poblet,¹⁵⁹ però la dada que presentem ara ens ve proporcionada per dos documents inèdits, un dels quals amb informació sobre la seva situació familiar d'aleshores. Es van signar ambdós a la notaria de Tarrés el mes d'abril de l'any 1439, i corresponen a la designació de dos procuradors, un d'ells la seva dona Tecla, per part de «Pere Joan ymaginayre», el qual es reconeix com a habitant del lloc de Vimbodí.¹⁶⁰ Ja havia viscut a l'indret d'infant durant l'etapa pobletana del seu pare, un cop manumès, però ara hi era amb la seva pròpia família; per cert, pel que fa a la dona, amb un nom tarragoní de soca-rel (fig. 44).

També van fer estada a Vimbodí els

FIGURA 45: Pere Joan: clau de volta de la nau major de Santa Maria de Montblanc

mestres que van treballar al cadirat del cor que s'incorporà a l'església monàstica durant l'abadiat de Martínez de Mengucho (1430-1433).¹⁶¹ Fa uns anys vaig donar a conèixer una sèrie de dades inèdites referents a aquest projecte, localitzades en un manuscrit pobletà conservat a Girona, que identificaven els artífexs que el van executar i fixaven la seva cronologia (c. 1424-1430).¹⁶² El director de l'obra va ser el valencià Bartomeu Cervera (responsable a Catalunya d'altres iniciatives homònimes) i hi va intervenir un segon artífex que figura en el document com a «mestre Gommar de Vimbodí»,¹⁶³ un apel·latiu que assenyala en la mateixa direcció que les dades anteriors.

Segons el mateix manuscrit, **Joan Barrufet**, un mestre d'obres cerverí, treballà al monestir

¹⁵⁹ Segons dos documents, un de 1426, l'altre de 1430. El primer fou donat a conèixer per Rosa M. MANOTE, «Círculo de Pere Joan. Ceremonia de Correr las armas», a *Cathalonia. Arte de los siglos XIV y XV*, <catálogo de exposición>, Madrid, 1997, p. 159. El segon per F. ESPAÑOL, «El sepulcro de Fernando de Antequera...», p. 98-101. Aquest darrer figura en un manuscrit pobletà conservat a Girona (Biblioteca del seminari, Ms. 14, f. 84r-84v (foliació antiga).

¹⁶⁰ AHAT, Parròquia de Tarrés. Manual notarial, 1404-1445, f. 139r.

¹⁶¹ Tot i que la historiografia situa aquest projecte dins l'abadiat de Miquel Roures (1435-1437), les dades aportades pel manuscrit que ens serveix de guia són ben categòriques.

¹⁶² Girona. Biblioteca del seminari, Ms. 14, f. 93v (foliació antiga). Es publiquen a: F. ESPAÑOL, «El sepulcro de Fernando de Antequera...», p. 99, nota 116.

¹⁶³ Tot i que la font que seguim només invoca vincles amb Vimbodí per al segon, atès el seu context és evident que hi viurien els dos (ahora que els restants membres de l'equip que dirigiren).

avançat el segle xv, i naturalment hem de presuposar que va ser acomodat com els col·legues precedents.¹⁶⁴ Aquests sojorns van poder afavorir contactes laborals amb Montblanc, confirmats plenament en el cas de Pere Joan. Recordem que la clau de volta instal·lada en el tram més occidental de la nau de l'església de Santa Maria, presidida per una deliciosa Anunciació (fig. 45),¹⁶⁵ atesta la seva *sintaxi* escultòrica.

Més enllà, segons la notícia donada a conèixer

als *Aires de la Conca* pel benemèrit Pere Queralt, serà l'afamat Damià Forment qui es vincularà a Montblanc llogant-hi una casa el 1527, quan contracta al retaule major de l'església del monestir. Tot i que la deixem apuntada perquè informa d'uns usos que no van caducar amb el canvi de segle, la peripècia ja queda fora del marc del nostre estudi, si bé constitueix un bon colofó per al camí que hem anat traçant al llarg del seu recorregut.

¹⁶⁴ Aquesta vinculació amb Poblet era pràcticament inèdita a la biografia del mestre. Vegeu; Girona, Biblioteca del seminari, Ms. 14, f. 93v (foliació antiga): «Lo abat feu fer lo hostel a mestre Joan Barrufet de Cervera per preu de CCXV lliures segons consta per un albara de part de aquells scrit a XVIII de març de 1480». La pista d'aquesta empresa la trobem a: V. GUAL, *Justícia i terra...*, Calaix 33, Llibre 2, doc. 66, p. 666. En canvi, la intervenció del mestre en el castell segarrenc de Montcortès a partir de l'any 1493 es coneix des de començament del segle xx, per haver-se publicat el corresponent contracte (un detall desconegut per la historiografia que hi al·ludeix). Cf. Faust de DALMASES Y DE MASSOT, «Lo castell de Montcortès», *Revista Catalana*, vol. VI-152 (15 d'octubre de 1923), p. 445-448.

¹⁶⁵ Emma LIAÑO MARTÍNEZ, «Pere Joan y la escultura gòtica en Santa María de Montblanc», *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm. 98 (2006), p. 239-256. Jaume FELIP, «L'escultor Pere Joan a Montblanc i la Conca de Barberà (segle xv)», *Aplec de Treballs*, núm. 26 (2008), p. 128-131.

LA PRESÈNCIA D'ARTÍFEXS AL·LÒCTONS A LA CONCA DE BARBERÀ EN ÈPOCA GÒTICA

JOAN VALERO MOLINA

Amics de l'Art Romànic – Institut d'Estudis Catalans

L'art gòtic de la Corona catalanoaragonesa, nascut de l'aportació de mestres forans arribats entre finals del segle XIII i principis del XIV, s'anà nodrint constantment de la contribució de noves fornades de pedrers, escultors, pintors, miniaturistes i argenters, procedents de territoris molt diversos, que de forma més o menys contínua seguiren arribant per iniciar una nova etapa de la seva carrera, o fins i tot per establir-s'hi permanentment.

Una visió general d'aquest flux migratori, comprnent tot el territori de la Corona durant els segles del gòtic, i tenint en compte tant el nombre d'artífexs com els seus orígens, permet establir l'existència de tres etapes o moments (de durada desigual) durant els quals s'aguditzà el fenomen. La primera etapa correspon als primers anys del segle XIV i comportarà l'arribada i consolidació del gòtic a les nostres terres, atès que una part molt significativa d'aquests mestres procedeix del nord de França.¹ La segona etapa es desenvolupa a l'entorn de l'any 1400, en ple

auge del gòtic internacional (un moment de gran mobilitat d'artífexs arreu d'Europa) i es concreta en l'entrada d'obers de tots els àmbits –molt especialment d'argenters francesos (la majoria dels quals parisencs i alvernesos)–,² potser atrets per un context molt favorable propiciat per les particulars inclinacions culturals i estètiques de la monarquia. Finalment, es defineix una tercera etapa, més prolongada i sostinguda en el temps, que comprèn des de mitjan segle XV fins a inicis del XVI, amb un clar predomini dels pedrers, d'origen basc i càntabre per un costat i de procedència francesa (de regions molt diverses) per un altre.

Els motius que suscitaren aquesta mobilitat foren molt diversos i molt sovint no afectaren només les professions vinculades a l'art i la construcció, de manera que al costat dels pedrers, pintors, argenters, etc. nouvinguts es documenta un nombre important de menestrals d'altres oficis o treballadors del camp.

A grans trets, podríem distingir per una banda les causes més generals (guerres, fam, pesta...), que

¹ Cal precisar que al darrer tram del segle XIII ja es detecta la presència d'alguns artífexs procedents del nord de França, els quals podrien haver contribuït a introduir el llenguatge gòtic a la Corona. En aquest sentit, s'ha de recalcar el paper que podria haver tingut Reinald de Chartres, a Castelló d'Empúries el 1261, possible iniciador de l'obra gòtica de l'església de Santa Maria d'aquesta localitat. Sobre aquesta qüestió: Gerardo BOTO, «El primer proyecto gótico de Santa Maria de Castelló d'Empúries», *Mot So Razo*, núm. 20 (2021), p. 67-86. Sobre l'entrada d'artistes francesos a la Corona d'Aragó: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Artistas y obras entre la Corona de Aragón y el reino de Francia», a María Concepción COSMEN, María Victoria HERRÁEZ i María PELLÓN (coord.), *El intercambio artístico entre los reinos hispanos y las cortes europeas en la baja Edad Media*, León, 2009, p. 253-294.

² Joan DOMENGE i MESQUIDA, «De tramuntana a migjorn. Migracions d'argenters i marxants de joies a la Corona d'Aragó (ca. 1380-1420)», a M. Rosa TERÉS (ed.), *Catalunya i l'Europa septentrional a l'entorn de 1400. Circulació de mestres, obres i models artístics*, Roma, 2016, p. 53-86.

provoquen fluxos migratoris més transversals, i per una altra banda aquelles que responen a factors directament relacionats amb els oficis artístics.

Pel que fa a les primeres, resulten força senzilles de formular, perquè la historiografia especialitzada s'ha ocupat de definir-les i analitzar-les. A partir d'aquest coneixement podem inferir que una part substancial de les arribades d'estrangers pot respondre a aquestes circumstàncies. En canvi, resulta extremadament complex –si no impossible– dur a terme el procés invers, és a dir, establir per a cada cas individual quina va ser la raó que l'empenyí a la migració, perquè la documentació simplement ens permet constatar la presència dels artífexs forans i, amb sort, també el seu origen. Aleshores, només ens podem moure dins del terreny de la hipòtesi.

Quant a les causes pròpies de l'ofici, és a dir, laborals, n'hi ha de molts tipus. Per exemple, la manca de feina, que obliga els artífexs a buscar nous horitzons. S'ha apuntat que aquest podria ser un dels motius que expliqués l'arribada a Catalunya de nombrosos pedrers i escultors procedents del nord de França durant els primers anys del segle XIV, un moment en què els grans projectes arquitectònics del nord (especialment les catedrals) ja s'han pràcticament acabat, i per tant no poden assumir el gran volum de treballadors que fins aleshores acollien. Però també poden intervenir altres factors, com l'episodi de fam que es produí aproximadament entre 1315 i 1317 al nord d'Europa.³ Per tant, no podem ser categòrics al respecte, sense deixar de considerar la combinació de factors.

Tan important com una davallada acusada de la demanda pot resultar un excés d'oferta, que obligaria els artífexs menys ben situats –principalment els joves que encara no han consolidat el seu mercat– a marxar. Aquest podria ser el cas del florentí Giuliano di Nofri, el qual, un any després d'haver treballat en el taller del prestigiós Lorenzo Ghiberti,

apareix a València com a escultor autònom per fer-se càrrec d'una obra d'envergadura, els relleus del rerecor de la catedral de València. Florència era aleshores un territori molt fèrtil per als escultors, però la competència amb noms com els del mateix Ghiberti, Donatello, Brunelleschi, etc., resultaria inassumible per a un imatger que tot just iniciava els passos en solitari (o com a cap de taller).⁴

També podia cloure una etapa artística l'excessiva dependència envers un promotor determinat, sobretot si es produïa en un centre secundari que no requerís habitualment d'una producció artística continuada de gran nivell. Amb aquesta conjuntura es devia trobar l'escultor gironí Pere Oller, establert durant catorze anys a Vic, on treballà assíduament per al canonge Bernat Despujol en diversos projectes importants, fonamentalment en l'obra del retaule major de la catedral i en el sepulcre del religiós.⁵ La mort del canonge, esdevinguda el 1434, privaria l'escultor de la seva principal font d'ingressos i, atès que la ciutat de Vic no podria proporcionar-li una continuïtat professional satisfactòria es decidiria per traslladar-se a Barcelona.

Una circumstància diferent era quan s'anava a buscar expressament l'artista a un indret llunyà perquè acomplís un encàrrec determinat. En aquest cas cal considerar el paper com a vector del trasllat que podien haver exercit persones que per la seva feina o estatus eren proclius a recórrer llargues distàncies: mercaders, membres de l'alta jerarquia eclesiàstica o de la noblesa. A Catalunya tenim un cas documentat, citat de forma recurrent, per bé que ignorem si la pretensió de portar el mestre arribà finalment a materialitzar-se. L'any 1388 Joan I contactà amb insistència amb el vescomte de Roda, Ramon de Perellós, amb la voluntat de fer venir de París a la Corona un pintor anomenat Jaco Couno o Cuno per proveir de models als brodadors de la cort.⁶ Aquest pintor

³ William Chester JORDAN, *The Great Famine. Northern Europe in the Early Fourteenth Century*, New Jersey, 1996.

⁴ Joan VALERO MOLINA, «La capella de Sant Jordi de la Casa de la Diputació del General i els seus artífexs», *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXX (2022), p. 126 i s. També: Caterina FIORAVANTI, «Indagini su un artista viagero nella prima metà del Quattrocento. Il caso di "Giuliano Fiorentino"», a Alessandro DIANA i Caterina FIORAVANTI (ed.), *Per omnia litora. Interazioni artistiche, politiche e commerciali lungo le rotte del Mediterraneo tra XIV e XV secolo*, Pisa, 2023, p. 373-431.

⁵ Joan VALERO MOLINA, «Pere Oller», a Antoni PLADEVALL I FONT (dir.), *L'art gòtic a Catalunya. Escultura II. De la plenitud a les darreres influències foranes*, Barcelona, 2007, p. 107-123.

⁶ Antoni RUBIÓ Y LLUCH, *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-aval*, vol. II, Barcelona, 1921, p. 311-312. La transcripció del cognom resulta quelcom confusa (Rubió escriu Tormo, mentre Puiggarí hi llegeix Tuno), però a partir de la consulta directa de les fonts documentals llegim tant Couno com Cuno.

ha estat identificat amb Jacques Coene, un dels més prestigiosos de la seva època, l'estil del qual encara no s'ha pogut individualitzar amb certesa.

També en algunes ocasions es podria haver produït un cert efecte crida, quan en determinats centres (preferentment les corts) la intensificació de la dinàmica de la promoció artística superaria l'oferta local (tant d'autòctons com de forans) i facilitaria l'entrada d'artífexs estrangers atrets per la situació propícia del moment. Aquesta podria ser una de les raons per entendre l'elevat nombre d'argenteres francesos que, a partir dels darrers anys del segle XIV, estan treballant a Barcelona per a la Corona, la qual, molt especialment en temps de Joan I, es mostrà molt afecta a la cultura gal·la.

Finalment, podríem al·ludir a motius més personals que obliguessin un artista a abandonar la seva terra. El florentí Dello Delli en podria ser un exemple ben il·lustratiu, atès que en els seus trasllats intervingueren certament motius polítics i possiblement també econòmics. Els primers l'afectaren de retruc, quan el 1424 es veié obligat a abandonar la seva ciutat amb tota la família perquè el seu pare havia estat condemnat a mort.⁷ Pel que fa a les motivacions econòmiques, es tracta d'una possibilitat que cal considerar quan, deu anys després, el trobem a la Corona d'Aragó en el moment en què des de Florència se l'està cercant per satisfer uns deutes pendents.⁸

Artífexs forans a la Conca de Barberà

En aquest estudi ens hem proposat calibrar la presència d'artífexs forans a la Conca durant els segles del gòtic, amb el benentès que estem parlant des de la perspectiva d'una delimitació geogràfica

contemporània. També cal considerar la relativitat del terme *forà*, en funció del marc territorial que utilitzem com a referència, la Corona d'Aragó en aquest cas. Per tant, considerarem aquí totes aquelles persones que procedien d'altres territoris o regnes.

Com és lògic, els moviments d'artistes també afectaren en diferent mesura diverses localitats de la Conca. Habitualment, els artífexs solien establir-se, en primera instància, en centres més importants on podrien rebre més encàrrecs, tant per a la mateixa localitat com per a les poblacions veïnes que en constituïen l'àrea d'influència. A la Conca hi hagué tres indrets amb la capacitat d'assumir aquest paper de pol d'atracció: Montblanc, Santa Coloma de Queralt i Poblet. Tanmateix, tampoc eren prou grans per mantenir de forma estable durant un llarg temps tallers de primera fila.⁹ El monestir de Poblet tampoc constitueix una excepció perquè, malgrat acollir durant dècades un destacat equip d'escultors en l'obra dels sepulcres reials, els caps de taller compaginaven aquesta responsabilitat amb d'altres que els sorgien en altres indrets de Catalunya, i per tant la seva presència al monestir no era ni molt menys contínua, un fet que provocava la irritació del rei Pere IV.

Pel que fa a les vies d'entrada, les podem suposar per als casos d'aquells individus documentats en altres enclavaments amb anterioritat a la seva arribada a la Conca, però resulten gairebé impossibles de definir per als altres, tant aquells que només tenim registrats a la comarca, com els que sabem que amb posterioritat emprendrien noves obres en altres territoris. En tot cas, i a grans trets, és factible presumir que haurien seguit les principals xarxes viàries de l'època.¹⁰ Aquells

⁷ Fugiren primer a Siena i després a Venècia (*Le opere di Giorgio Vasari con nuove annotazioni e commenti di Gaetano Milanesi*, vol. II, Florència, 1906, p. 155-156).

⁸ Georg GRONAU, «Il primo soggiorno di Dello Delli in Spagna», *Rivista d'Arte*, vol. XIV (1932), p. 385.

⁹ Hi ha alguna excepció puntual, especialment a Montblanc. En les dècades centrals del segle XIV hi coincideixen diversos escultors-pintors de nivell: Guillem Timor (doc. 1344-1346), Guillem Seguer (doc. a Montblanc entre 1341 i 1348), Bernat de Muntle o Montllé (habitant de l'Espluga de Francolí, doc. 1350-1358), Àngel (doc. 1364-1368) i Esteve de Burgos (doc. 1364-1368), aquests dos darrers documentats a Santa Coloma com a habitants de Montblanc. Hi ha també un argenter, Bernat Liula, establert durant dècades a Montblanc (doc. 1412-1444). S'ofereix una àmplia panoràmica artística d'aquesta època a les terres tarragonines (i, per tant, també a la Conca) a: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, *Guillem Seguer de Montblanc. Un mestre trescentista escultor, pintor i arquitecte*, Montblanc, 1994, p. 25-38, així com al treball que la mateixa autora publica en el present volum. D'altra banda, amb caràcter més general per a l'art medieval a la Conca de Barberà: Joan FUGUET I SANS i Carme PLAZA I ARQUÉ (coord.), *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*, Montblanc, 2008, p. 83-263.

¹⁰ Estudiades a: Antoni RIERA I MELIS, «La red viària de la Corona Catalanoaragonesa en la Baja Edad Media», *Acta historica et archaeologica medievale*, núm. 23-24 (2002-2003), p. 441-464.

que venien del nord haurien passat per Perpinyà i Girona, estacions d'una via que esdevingué la columna dorsal de la Corona.¹¹ Per la seva banda, els nombrosos mestres castellans i bascos que treballaran per la Conca durant la segona meitat del segle xv podrien haver vingut per la xarxa de l'Ebre, que vinculava Catalunya amb Aragó i Navarra, una ruta que passava precisament per Montblanc. En alguns casos potser procedirien del sud, després d'haver entrat per la Corona per la via que enllaçava Castella amb València.¹²

Per al cas dels italians (que, per les notícies de què a hores d'ara disposem, no sembla afectar la Conca), hi ha dues opcions probables: per terra i per mar. La segona via, directa, podria ser la que hauria seguit el mestre *de partibus pisarum*, Lupo di Francesco, que el 1327 era a Barcelona elaborant el sepulcre de Santa Eulàlia, o molt possiblement el florentí Giuliano di Nofri un segle després a València.¹³ En canvi, als primers anys del segle xiv es detecta a Castelló d'Empúries una sèrie d'argenter italians, esmentats per la documentació d'una forma que permet traçar amb certa claredat un itinerari (terrestre, però potser també en part marítim) que devia seguir el perfil de la costa mediterrània: Duccio de Siena, per exemple, entre 1300 i 1308 residia a Castelló, però és esmentat com a argenter de Montpeller; o Esteve de Gènova, també resident a Castelló i procedent de Montpeller (1305).¹⁴

Els primers mestres: l'arribada del gòtic

El territori de la Conca no restà aliè a la primera onada d'escultors vinguts del nord de França, introductors del nou llenguatge del gòtic a Catalunya. Només en tenim un de documentat, mentre que es manifesta la presència d'altres dos a partir de les obres conservades, per bé que no és gens descartable que en el futur apareguin noves referències escrites que demostrin fefaentment allò que ara per ara només se sosté sobre la base atributiva.

El mestre documentat és Guillem de Tournai, del qual, després de romandre establert al territori durant un quart de segle, ens n'ha arribat una sola obra segura, sense que se li hagi pogut atribuir convincentment cap altra.¹⁵ El 2 de novembre de 1300 assumia l'execució de l'efígie jacent de Jaume Sarroca, bisbe d'Osca, juntament amb sis capitells amb quatre àngels cadascun que havien de sostenir el sepulcre, per al monestir de Poblet.¹⁶ Aquesta obra havia estat prèviament encomanada a Guillem de Linera, de Barcelona. No sabem res més del mestre flamenc fins al 1324, quan reapareix a l'Espluga de Francolí efectuant un préstec; un any després comprava una casa en aquesta mateixa localitat. La proximitat amb Poblet i l'ampli marge temporal que separa els documents fa pensar en la possibilitat d'uns treballs més continuats en el

¹¹ Aquesta hauria estat la ruta que devien seguir els diversos obrers francesos que arriben a principis del segle xiv. D'aquesta manera s'entén que Castelló d'Empúries esdevinguí pràcticament la via d'entrada i possible primera estació del gòtic a Catalunya: per al cas del mestre Joan de Tournai, per exemple, la seva seqüència cronològica coneguda ens marca un itinerari que passa, en aquest ordre, per Castelló d'Empúries, Girona i Barcelona. La presència d'aquest artífex a la vila empordanesa la coneixem gràcies a una recent publicació: Josep Maria GIRONELLA, *Santa Maria de Vilabertran. La preservació del conjunt monumental*, Llançà, 2017, p. 36.

¹² Riera encara cita una quarta ruta, la jacobea, que connectava l'Alt Aragó amb Bearn i Navarra. Aquesta podria ser la que seguien els pedrers del sud-oest de França que arribaren a Catalunya en el darrer tram del període gòtic.

¹³ També el genovès Andreu de Chiesanuova, que el 1326 obtenia guiatge reial «tan per mare quam per terram» per retornar a la seva terra: Martí de BARCELONA, «La cultura catalana durant el regnat de Jaume II», *Estudios Franciscanos*, vol. XCII (1991), p. 453.

¹⁴ Aquests noms han sortit a la llum gràcies a les recerques de Josep M. Gironella: J. M. GIRONELLA, *Santa Maria de Vilabertran...*, p. 35. Un itinerari similar hauria seguit l'argenter resident a Perpinyà Joan de Gènova, un dels autors de l'arqueta de Sant Cugat (1312): Alberto TORRA PÉREZ, «El arca de Sant Cugat. Notas hagiogràficas y documentales», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 23 (1993), p. 543-561.

¹⁵ Cal parar atenció a la concurrència a Catalunya de tres escultors procedents de Tournai: Guillem, Joan i Nicolau (aquest darrer constitueix encara una figura incerta). Tournai va ser un centre de producció de pedra esculpida de primer ordre, gràcies a una poderosa indústria alimentada per les seves pedreres i per un col·lectiu de pedrers i escultors especialitzats (Ludovic Nys, *La pierre de Tournai: son exploitation et son usage aux XIIIe, XIVe et XVe siècles*, Louvain-la-Neuve, 1993. Posa en context Tournai amb altres nuclis d'explotació de pedreres: Francesca ESPAÑOL, «Joan de Tournai, un artista-empresari del primer gòtic català», *Girona a l'abast*, vol. IV-V-VI (1996), p. 175-188).

Ignorem quins devien ser els factors que determinaren aquesta sortida d'imatgers cap al sud, però, al menys en el cas de Joan i Nicolau, podríem pensar en l'episodi de fam de 1315-1317, que afectà molt negativament la ciutat (W. C. JORDAN, *The Great Famine...*, p. 147).

¹⁶ Publica les notícies referents a Guillem de Tournai: Agustí ALTISENT, «El autor de la tumba de Jaime Sarroca», a *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. 3, Saragossa, 1979, p. 281-285.

monestir cistercenc, no necessàriament només en qualitat d'escultor.

La tomba de Jaume Sarroca es conserva actualment a la galilea del monestir, però originàriament es trobava a l'interior de l'església, al costat del cor. Es tracta d'un monument de marbre o alabastre (encara pendent d'un estudi detallat), amb la imatge jacent –amb el cap molt deteriorat– vestida amb induments episcopals. En la cara frontal del sarcòfag, sota unes arcuacions molt lleument apuntades, s'hi ha representat al centre un Calvari amb la Verge, sant Joan Evangelista i el donant agenollat davant de la creu, i als costats sant Pere, sant Pau, i un sant i una santa de difícil identificació, aquests darrers als dos extrems. El document que vincula Guillem amb aquest monument només fa esment de l'efígie i els sis capitells, i per tant no és segur que el sarcòfag (potser acabat ja el 1300) sigui de la seva mà.

A aquest primer període pertany l'esplèndida marededeu del santuari de la Serra (fig. 1), a Montblanc, una obra que s'ha atribuït a Pere de Bonull a partir de les similituds estilístiques que presenta amb les estàtues funeràries de la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou a Santes Creus, projecte dirigit per aquest escultor (fig. 2).¹⁷ Això no obstant, no existeix un consens absolut pel que fa a la paternitat de les dues efígies del monestir cistercenc, partint d'una antiga notícia que publicà

FIGURA 1: Marededeu de la Serra (Montblanc), atribuïble a Pere de Bonull. Foto: Joan Valero

Josep Puiggarí (sense citar la font d'on l'extreia): segons interpretava aquest autor, el 3 de març de 1315 l'escultor Francesc de Montflorit escrivia des de Lleida al rei Jaume II per informar-lo que havia acabat les dues estàtues que li havia encarregat,

FIGURA 2: Efígie funerària de Blanca d'Anjou, Santes Creus. Foto: Joan Valero

¹⁷ Duran i Ainaud apunten per primera vegada i de forma molt succinta aquesta atribució, que serà desenvolupada més àmpliament per Francesca Español (Agustí DURAN I SANPERE i Joan AINAUD DE LASARTE, *Escultura gòtica*, («Ars Hispaniae», VIII), Madrid, 1956, p. 188; Francesca ESPAÑOL, *El gòtic català*, Manresa, 2002, p. 52-53).

una imatge de la reina Blanca i l'altra (Puiggarrí afegeix «al parecer») una Verge per a la capella reial, al mateix temps que s'oferia a recompondre un sepulcre a Santes Creus.¹⁸ Els termes són força ambigus, fet que ha provocat que les imatges del sepulcre reial hagin estat atribuïdes tant a Bonull com a Montflorit. Francesca Español apunta que la destinació de les imatges tallades per aquest darrer hauria estat el palau reial de Lleida, basant-se en la ubicació de l'escultor i en la referència documental al trasllat de les figures a la capella reial, difícil de conciliar amb Santes Creus.¹⁹

Recentment, amb l'edició d'un treball col·lectiu dedicat a les tombes reials de Santes Creus, s'ha revisat i ampliat notablement el corpus documental relatiu a aquestes obres, fet que ha permès recuperar i transcriure corregit el text original que consultà Puiggarrí.²⁰ A partir d'aquí, els autors d'aquest extens estudi conclouen que Francesc de Montflorit seria efectivament l'autor de les imatges jacents, mentre que Pere de Bonull s'hauria cenyit a la realització de la resta del monument. Però en realitat el text primigeni segueix deixant un ampli marge a la incertesa: diu, literalment, que Montflorit ha «feytes les dites ymages, ço és a saber, una en forma de frara, vos[tra, et altra de] madona na Blanca, regina d'Aragó. Et axí, senyor, si volets que las [vos fem] aportar [las ditas] ym[ages] [...] na [...] per la vostra capeyla, demantinent que vós plàcia sia fet».²¹ És obvi que l'al·lusió a la indumentària del rei com a frare assenyalaria cap al sepulcre reial, però l'esment de «la vostra capeyla» segueix constituint un obstacle important.

Probablement aquesta controvèrsia se solucionaria si s'arribés a determinar amb precisió el tipus de pedra emprat en les imatges jacents. Quant a la provenença dels diversos materials que conformen el monument, en l'estudi col·lectiu dedicat a les tombes és citada la pedra nummulítica gironina de les columnes i la dolomia del podi, de Vinaixa o la Floresta; pel que fa a les imatges jacents, estan conformades amb pedra calcària clara, en coincidència amb l'exterior del sarcòfag.²² I en aquest punt resulta necessari remarcar que tenim constància documental que aquest darrer element va ser tallat amb pedra tarragonina.²³

Independentment del debat a l'entorn de la paternitat dels jacents, l'autoria de Bonull de la marededeu de la Serra es veu clarament refermada per les estretes similituds (tant estilístiques com iconogràfiques) que presenta amb la Verge del mainell de Santa Maria de Morella, localitat on l'escultor està treballant el 1315.²⁴

Davant la més que probable presència de Pere de Bonull a Montblanc, i tenint present el tema que aquí tractem, cal abordar la qüestió relativa a l'origen d'aquest escultor. El seu cognom, citat per la documentació com a *Bonhuil* (*Bonhuyl*) en català, i com a *Bonellis*, *Bonell*, *Bonel* i *Bono oculo* en llatí, sembla perfectament local, tot i que mai hem de perdre de vista l'habitual catalanització de cognoms forans, especialment quan aquests resultaven més aviat complexos. Español considerà per primera vegada una probable filiació francesa a partir, per un costat, de l'inqüestionable llenguatge nòrdic que acusa la Verge montblanquina i, per un

¹⁸ José PUIGGARÍ, «Noticia de algunos artistas catalanes inéditos, de la Edad Media y del Renacimiento», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 3 (1880), p. 75.

¹⁹ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Clients i promotors en el gòtic català», a *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 220; ID., «El castillo real de Lleida en época medieval», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26 (1996), p. 448.

²⁰ Marina MIQUEL, Ramon SAROBE i Carme SUBIRANAS (ed.), *El panteó reial de Santes Creus. Estudi i restauració de les tombes de Pere el Gran, de Jaume II i Blanca d'Anjou i de l'almirall Roger de Llúria*, Barcelona, 2016 (en línia a <<https://santescreus.mhcat.cat/ca/el-llibre>>, darrera consulta: 2 de febrer de 2024). Els capítols que conformen el volum no estan signats individualment, però en els crèdits, en l'apartat dedicat a la història i la documentació, figuren els noms d'Anna de Sandoval, Stefano M. Cingolami, Ramon Sarobe i Josep M. Vila.

²¹ M. MIQUEL, R. SAROBE i C. SUBIRANAS (ed.), *El panteó reial...*, Apèndix documental, p. 58.

²² *Ibidem*, cap. 5, p. 62. Es posa de relleu la importància de l'ús de la pedra gironina en aquest projecte a: Francesca ESPAÑOL, «Los materiales prefabricados gerundenses de aplicación arquitectónica (s. XIII-XV)», a Joaquín YARZA i Francesc FITÉ (ed.), *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó*, Lleida, 1999, p. 86-88.

²³ Isabel COMPANYS i FARRERONS i Núria MONTARDIT i BOFARULL, «Notícia sobre la construcció de la tomba de Blanca d'Anjou (1313)», *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic*, vol. IX-X (1989), p. 19-29.

²⁴ Sobre la vinculació existent entre les verges de la Serra i Morella: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Jaume Cascalls revisado: nuevas consideraciones y obras», *Locus Amcenus*, núm. 2 (1996), p. 83, n. 111. Per a la notícia que situa Bonull a Morella: Josep ALANYÀ i ROIG, *Urbanisme i vida a la Morella medieval: (segles XIII-XV)*, Morella, 2000, p. 335-336.

FIGURA 3: Mestre d'Anglesola: sepulcre de Ramon Folc VI de Cardona, monestir de Poblet.
Foto: Joan Valero

altre costat, del fet que *Bonhuyl* podria ser una traducció literal de *Bonneuil*, tal volta un cognom,²⁵ o potser una referència a la seva procedència.²⁶ Un document publicat per Martí de Barcelona, segons el qual el 1313 el rei concedia guiatge a «Petrus de Bonellis, gallicus, operarius noster», confirma aquest origen francès.²⁷

No es coneix de moment cap acta escrita que certifiqui l'estada de Bonull a Montblanc, però la marededeu de la Serra en constitueix un testimoni material ben eloqüent. Jaume Felip suggereix que hauria passat per la vila abans d'arribar a Santes Creus, i que podria haver dirigit les obres del convent de la Serra.²⁸

A diferència del que s'esdevé amb Bonull, de moment no podem donar nom a un altre gran mestre del primer gòtic que també intervindrà a la Conca de Barberà, concretament al monestir de Poblet. Es tracta de l'anomenat Mestre d'Anglesola, que deu el seu nom al conegut retaule (o frontal d'altar) procedent de l'església d'aquesta localitat de l'Urgell. És un escultor (potser també arquitecte) que participà activament, pels volts de la segona dècada del segle XIV, en la realització de part de l'estatuària de la portalada major de Santa Maria de Tàrraga, i que laborà al monestir de Poblet el sepulcre de Ramon Folc VI de Cardona (†1320) (fig. 3).²⁹

²⁵ És ben conegut l'arquitecte Étienne de Bonneuil (o Bonnueil), que el 1287 dirigia les obres de la catedral d'Uppsala (Carl R. Af UGGLAS, «Notes sur Étienne de Bonneuil et la colonie des sculpteurs français à la cathédrale d'Upsal», *Revue de l'art chrétien*, núm. 63 (1913), p. 217-229).

²⁶ F. ESPAÑOL, *El gòtic català*, p. 46. Existeixen al nord de França diverses localitats amb aquesta denominació: Bonneuil-sur-Marne i Bonneuil-en-France a l'Île-de-France, Bonneuil-en-Valois (entre París i Reims)...

²⁷ M. de BARCELONA, «La cultura catalana...», doc. 257 i 337. L'autor es qüestiona sobre si es tractaria del mateix que treballa a Santes Creus, mentre que en el volum col·lectiu editat el 2016 (M. MIQUEL, R. SAROBÉ i C. SUBIRANAS (ed.), *El panteó reial...*, cap. 4.2, p. 101) es pensa en dues personalitats diferents, basant-se en les diferències entre els oficis respectius (escultor i mestre d'obres, per bé que eren funcions habitualment compartides en aquesta època) i en el fet que en el document datat a octubre de 1313 sembla que l'artífex acabi d'arribar a Catalunya, quan es té constància que ja hi seria el març o abril anterior: en realitat, però, Petro de Bonellis ja estava a Catalunya el febrer de 1312, segons ha demostrat recentment Jaume Felip (Jaume FELIP SÁNCHEZ, «La fortuna dels dissenys de Pere de Bonull: hipòtesi sobre les seves obres peninsulars (...1306-1337...)», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 8 (2019), p. 173).

²⁸ J. FELIP, «La fortuna dels dissenys de Pere de Bonull...». L'autor duu a terme altres consideracions relatives a la hipotètica activitat de Bonull en altres indrets de la península, destacant la possible identificació que des de temps abans ja s'ha apuntat amb el mestre Pero actiu a Portugal (Carla VARELA FERNANDES, «Maestro Pero y su conexión con el arte de la Corona de Aragón. (La renovación de la escultura portuguesa en el siglo XIV)», *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm. 81 (2000), p. 243-272).

²⁹ Sobre el mestre: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El "Mestre d'Anglesola"», a Antoni PLADEVALL i FONT (dir.), *L'art gòtic a Catalunya. Escultura I. La configuració de l'estil*, Barcelona, 2007, p. 87-92; per a la portada de Tàrraga i el sepulcre de Poblet: Alberto VELASCO GONZÁLEZ, «Un nou fragment del sepulcre de Ramon Folc VI de Cardona, del monestir de Poblet», *Aplec de Treballs*, núm. 29 (2011), p. 209-219; ID. «La desapareguda portada gòtica de Santa Maria de Tàrraga», a Francesca ESPAÑOL i Joan VALERO (ed.), *Ianua coeli. Portalades gòtiques a la Corona d'Aragó*, Barcelona, 2020, p. 179-216.

Les obres vinculades a aquest imatger també acusen un llenguatge gòtic propi del nord de França, tal com ja ha estat assenyalat.³⁰ Quant a la seva identitat, és probable que es trobi darrere d'algun dels (pocs) noms d'escultors documentats sense obra assignada que es mouen per la Catalunya nova durant les primeres dècades del segle XIV: Francesc de Montflorit, Bartomeu Montpalau, Nicolau de Tournai...³¹

L'època de consolidació del gòtic

L'endegament de les obres del panteó reial de Poblet a partir de l'any 1340, sota els auspicis de Pere el Cerimoniós, comportà la intervenció d'algun dels mestres escultors més prestigiosos del moment: comencen assumint el projecte Aloi de Montbrai i Pere de Guines; aquest darrer ben aviat seria substituït per Jaume Cascalls de Berga.³²

Aloi de Montbrai procedia de la regió de la Manche, a la Baixa Normandia. La seva primera aparició coneguda es remunta a l'any 1336, a Barcelona, quan signava com a testimoni en un conveni relatiu a l'obertura d'una finestra.³³ Un any després ja estava treballant a les ordres del rei, taxant uns marbres que s'havien de destinar a la tomba de la reina Teresa d'Entença,³⁴ i el 1340 començava la seva intervenció a Poblet, on seguiria amb notables intermitències fins al 1361.³⁵ Malgrat aquesta prolongada etapa de vinculació

amb el monestir cistercenc, no disposem de cap evidència documental que demostrï l'activitat del mestre normand a altres indrets de la Conca; tampoc material, per bé que s'ha intentat veure la seva mà en determinats elements d'escultura arquitectònica de Santa Maria de Montblanc,³⁶ una mà que per ara resulta massa indefinida a causa de l'enorme variabilitat estilística de la seva nombrosa producció documentada que s'ha conservat, com a conseqüència del més que probable rol que adoptaria com a empresari que subcontractava les obres a altres escultors: a banda de la seva coneguda associació amb Jaume Cascalls, trobem alguns escultors i pintors subordinats (en algun cas de manera explícita, en altres menys) al mestre francès:³⁷ Robeony de Cornualles (1344), Antoni Prats i Bernat Roca (1347), Guillem Camprodon (1351) i potser també Bernat Saulet (1343). Les obres contractades pel mestre que s'han conservat o bé n'ha restat memòria gràfica són inusualment nombroses, però d'estils i qualitats molt desiguals, fet que dificulta enormement la tasca d'individualització de la mà pròpia del mestre: a banda dels sepulcres reials de Poblet, citarem la marededeu de Prats de Rei (1340), el sepulcre de Margarida de Llúria (1344), el sepulcre de Sant Daniel de Girona (1345), el Sant Enterrament de Sant Feliu de Girona (1350), la trona episcopal de la catedral de Girona (1351), el retaule d'Escornalbou (1367, només en resten petits

³⁰ S'han destacat, per exemple, les analogies que presenta el frontal amb l'escultura francesa en vori (Agustí DURAN I SANPERE, *Els retaules de pedra*, vol. I, Barcelona, 1932, p. 24-26).

³¹ Com en el cas de Bonull, no podem descartar que algun d'aquests cognoms sigui el resultat d'una adaptació local d'un nom estranger. D'altra banda, també és possible que darrere d'algun d'aquests noms s'amagui un altre dels escultors importants del moment, l'anomenat Mestre de Bellpuig de les Avellanes.

³² Sobre el panteó reial de Poblet: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El panteón dinástico de Poblet: dimensión política y espiritual», a Isabel BECEIRO PITA (dir.), *La espiritualidad y la configuración de los reinos ibéricos (siglos XII-XV)*, Madrid, 2018, p. 241-280.

³³ Josep M. MADURELL I MARIMON, «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. VII (1949), p. 213.

³⁴ Josep RIUS I SERRA, «Més documents sobre la cultura catalana medieval», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XIII (1928), p. 149-150.

³⁵ A. RUBIÓ Y LLUCH, *Documents per l'història de la cultura...*, vol. II, p. 60.

³⁶ Emma LIAÑO MARTÍNEZ, «Santa María de Montblanc. La iglesia, núcleo de la sociedad urbana medieval», a Flocel SABATÉ (ed.), *Els espais de poder a la ciutat medieval*, Lleida, 2018, p. 224-228.

³⁷ A més d'aquests noms, que corresponen a mestres ja formats i presumiblement amb un estil propi, coneixem el nom d'un aprenent, Francesc Barata (1342). La bibliografia dedicada a la figura d'Aloi de Montbrai és força àmplia. Aquí destacarem dos treballs amb caràcter més global, tot i que el segon arriba a conclusions altament discutibles: Pere BESERAN I RAMON, «Aloi de Montbrai», a Antoni PLADEVALL I FONT (dir.), *L'Art Gòtic a Catalunya. Escultura I. La configuració de l'estil*, Barcelona, 2007, p. 204-219; Emma LIAÑO MARTÍNEZ, «Aloy de Montbrai imaginador. Del reino de Francia a la Corona de Aragón en el siglo XIV», *Locus Amoenus*, núm. 12 (2013-2014), p. 29-53.

fragments) i el retaule de la capella dels Sastres a la catedral de Tarragona (1368).³⁸

Pel que fa a Pere de Guines, originari del Pas de Calais, apareix per primera vegada a la Corona l'any 1325, concretament a Palma; entre 1337 i 1341 serà a Catalunya, també treballant per a la monarquia, i més específicament entre 1340 i 1341 al monestir de Poblet, al costat d'Aloi. Després desapareix, deixant una espessa boira sobre la seva personalitat artística que, fins ara, la historiografia no ha arribat a esvair del tot.³⁹

Aquests dos escultors, i més endavant Jaume Cascalls, que substituiria Pere de Guines, comptaren amb un bon nombre de col·laboradors; els noms que coneixem semblen d'arrel local, tret de Jordi de Déu, esclau grec de Cascalls i oriünd de Messina.

Cap a mitjan segle XIV arriba a Montblanc un altre destacat mestre estranger, Reinard des Fonoll, el qual havia estat treballant des de 1331 (i com a mínim fins a 1345) al monestir de Santes Creus, on havia contractat l'obra del claustre (ja iniciat dues dècades abans) i el refector.⁴⁰ El seu origen és esmentat per primera (i única) vegada en la contractació del claustre com a *anglicus lapicida*, una procedència ben inusual a la Corona. En algun moment comprès entre 1345 i 1352 arribaria a Montblanc, on romandria al menys fins a 1362, dirigint les obres de l'església de Santa Maria.⁴¹ El 1370 residia a Almenara, al costat de Santa Coloma de Queralt, i tres anys després és esmentat com a

mestre major de la catedral de Tarragona.

S'ha escrit molta literatura a l'entorn d'aquest artífex, l'específic origen del qual ha dut a considerar el seu possible paper com a introductor de l'anomenat gòtic flamíger a Catalunya, un tema que a hores d'ara ja sembla superat.⁴² Sempre documentat com a pedrer (*lapicida, magister operis*), sovint se li ha volgut cercar un vessant escultòric difícil de demostrar, i no són poques les obres (estilísticament força diverses) que en alguna o altra ocasió li han estat atribuïdes. Certament, la dualitat arquitecte-escultor no era gens estranya a l'època, i no és en absolut descartable que també hagués cultivat la talla figurativa. Tanmateix, si realment fou escultor només podríem considerar les obres realitzades abans de 1353, any en què es produí un incident que amb tota probabilitat el deixaria inhàbil per a la pràctica escultòrica de manera permanent. Josep Alanyà donà a conèixer per primer cop aquest episodi, tot i que la seva interpretació més ajustada ha arribat posteriorment de la mà de Jaume Felip, el qual ha aportat nova documentació al respecte.⁴³ El desembre de 1353 Fonoll, que anava acompanyat de l'escultor Bernat de Montllé, va ser agredit amb una espasa pel també escultor Guillem Seguer, tot i que el destinatari de la ira d'aquest darrer era Montllé; com a resultat de l'incident, el mestre Reinard perdé la mà esquerra («quibus sinister pugnus fuit amputatus») i, en conseqüència, certament quedaria incapacitat per treballar com a imatger, però no per a la direcció

³⁸ Per a la Verge de Prats del Rei: Marta CRISPÍ, «Una obra documentada d'Aloi de Montbrai: la marededéu dels Prats de Rei. Noves vies per a l'estudi de l'escultor francès», *Locus Amoenus*, núm. 7 (2003), p. 111-116.

A aquest grup citat, tan heterogeni, caldria afegir el sepulcre dels Tous de l'església de Sant Martí de Tous, per bé que la documentació no resulti plenament explícita al respecte: Miquel Àngel FUMANAL I PAGÈS, «El taller d'Aloi de Montbrai i el sepulcre dels Tous, cavallers i grans mestres de Montesa», *Recerca*, núm. 16 (2015), p. 79-90.

³⁹ Dues propostes atributives ben diferents sobre aquest escultor: Pere BESERAN I RAMON, «Un taller escultòric a la Barcelona del segon quart del segle XIV i una proposta per a Pere de Guines», *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. VI (1991-1993), p. 215-242; Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El sepulcre de Joan d'Aragó a la catedral de Tarragona. Un aixopluc de marbre en el context de la "Beata Stirps"», *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXVII (2016-2018), p. 153-186.

⁴⁰ Sobre la presència de Reinard a Santes Creus: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «L'art al servei de Jaume II: els mausoleus dinàstics i el claustre de Santes Creus portantveus àulics», *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXII (2010-2011), p. 165-202, on es recullen aportacions documentals anteriorment publicades per la mateixa autora i se n'afegeixen de noves.

⁴¹ Agustí ALTISENT, «El mestre Fonoll i Santa Maria de Montblanc», *Santes Creus. Boletín del Archivo Bibliográfico*, vol. III (1968), p. 377-381.

⁴² Josep PUIG I CADAFAALCH, «Un mestre anglès contracta l'obra del claustre de Santes Creus», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMXXI-XXVI*, 1931, p. 123-138; es demostra que la suposada aportació flamígera en realitat respon a una reforma d'inicis del segle XVI a: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Remarques en l'activitat de Mestre Fonoll i una revisió del "Flamíger" de Santes Creus», *D'Art*, núm. 11 (1985), p. 123-131. Vegeu també: Antoni CONEJO, «Exordis de les formes flamejants en el gòtic català: un problema irritant», a Maria Rosa TERÉS (ed.), *Catalunya i l'Europa septentrional a l'entorn de 1400: Circulació de mestres, obres i models artístics*, Roma, 2016, p. 197-280.

⁴³ J. ALANYÀ, *Urbanisme i vida a la Morella medieval...*, p. 118; Jaume FELIP SÁNCHEZ, «Aproximació a la personalitat artística de Bernat de Montllé i Renard Fonoll (segle XIV)», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 9-10 (2020-2021), p. 255-286.

d'obres, que aniria desenvolupant durant les dècades següents.

Montblanc era en aquells moments un centre artístic molt notori, on residiren mestres polifacètics de gran rellevància, com Guillem Tímor (pintor i escultor, documentat entre 1344 i 1346) i Guillem Seguer (pintor, escultor, vitraller i arquitecte, citat a la vila entre 1341 i 1353); per veïnatge, podem afegir el nom de Bernat de Montllé, resident a l'Espluga de Francolí, i de qui només tenim constància que fos imatger.⁴⁴ Aquesta generació d'artífexs de probable arrel local seria substituïda per una de nova, conformada per escultors-pintors forans, establerts a Montblanc, encara que estengueren la seva activitat a Santa Coloma de Queralt. Parlem d'Esteve de Burgos i de l'enigmàtic Àngel. Ambdós, constant com a habitants de Montblanc, l'any 1364 contractaven un retaule (possiblement de pedra, però els documents no són gaire explícits al respecte) dedicat a sant Miquel per a la parroquial d'aquesta localitat, i poc després assumien la realització d'un tabernacle per a la mateixa església, presumiblement a l'altar major.⁴⁵ Esteve, que el 1357 havia executat una estàtua de cera a imatge de Pere el Cerimoniós per a l'església de Sant Martín de Valdonsera (Osca),⁴⁶ és anomenat en diverses ocasions com a oriünd d'Osca, però el seu cognom fa pensar que els seus orígens familiars es trobarien a Castella.

La permanència d'Esteve a la Conca es prolongaria uns anys més, atès que el 1368 contractava amb Dalmau de Queralt la realització d'una tomba per a Santa Maria de Bell-lloc; un any després el rei Pere escrivia a Dalmau de Queralt per demanar-li que mestre Esteve pogués anar a Poblet a acabar el sepulcre del monarca.⁴⁷ Ignorem si s'arribà a satisfer aquesta demanda, perquè Esteve moriria poc després: l'any 1371 és citada la seva vídua. La

tomba de Bell-lloc, avui conservada *in situ*, seria finalitzada per l'escultor Pere Aguilar, procedent de Lleida.⁴⁸ L'estudi monogràfic que Francesca Español dedicà al monument funerari ha permès separar les mans de Pere Aguilar, enquadrat dins l'anomenada escola de Lleida, derivada de Bartomeu de Robió, i d'Esteve de Burgos, més alineada amb el llenguatge més predominant a la resta de Catalunya, que podríem denominar genèricament com a *cascallia* (fig. 4).

Pel que fa a Àngel, citat com a «pictor, magister

FIGURA 4: Esteve de Burgos: Plorants del sepulcre dels Queralt, Santa Maria de Bell-lloc (Santa Coloma de Queralt).
Foto: Joan Valero

⁴⁴ Sobre aquests escultors: F. ESPAÑOL, *Guillem Seguer de Montblanc...*; Emma LIAÑO MARTÍNEZ, «Guillem Tímor i l'escultura trescentista a Montblanc», a Antoni PLADEVALL I FONT (ed.), *L'Art Gòtic a Catalunya. Escultura 1. La configuració de l'estil*, Barcelona, 2007, p. 132-138; J. FELIP, «Aproximació a la personalitat artística...».

⁴⁵ Es perfila per primera vegada la figura d'Esteve de Burgos, a partir de notícies fins aleshores esparses i de noves aportacions: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Esteban de Burgos y el sepulcro de los Queralt en Santa Coloma (Tarragona)», *D'Art*, núm. 10 (1984), p. 125-176; Id., «Un artista aragonés activo en Cataluña durante el siglo XIV: Esteban de Burgos de la ciudad de Huesca», a *Actas III Coloquio de Arte Aragonés, El arte aragonés y sus relaciones con el hispánico e internacional*, Osca, 1985, p. 137-153.

⁴⁶ A. RUBIÓ Y LLUCH, *Documents per l'història de la cultura...*, vol. II, p. 125.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 61.

⁴⁸ Sobre aquest projecte i els artífexs que hi intervingueren: F. ESPAÑOL, «Esteban de Burgos...».

ymaginum sive efigium», també habitant de Montblanc, no en sabem res més. Simplement podem suggerir que el seu nom, absolutament singular en el context català de l'època, pot indicar un origen llunyà (tal volta italià? o potser era judeoconvers?).⁴⁹

Dins d'aquest període també s'ha apuntat, a partir de l'aproximació estilística, la possibilitat de la presència d'un escultor occità a l'església de Conesa. Pere Beseran ha relacionat el conjunt escultòric que regeix la porta principal, consistent en una marededeu sedent acompanyada per dos àngels, amb l'escultor Jean Avesta de Carcassona, un mestre documentat a la catedral de Girona entre 1381 i 1382, autor del sepulcre del bisbe Bertran de Montrodon, sense arribar, però, a proposar-ne una atribució directa.⁵⁰

Les dades documentals de què disposem sobre la construcció de l'església apunten a la responsabilitat de Guillem Pedrola de Guimerà, el qual l'erigí entre 1337 i 1347;⁵¹ el 1345 hauria rebut un pagament per la portada, encara que aquesta no és una dada concloent respecte a les seves escultures, que podrien haver estat afegides amb posterioritat.

Beseran compara els àngels ceroferraris de Conesa amb l'Anunciació del sepulcre gironí, així com amb altres produccions occitanes que s'han vinculat a Avesta, però hi apreciem massa diferències per arribar a considerar que puguin pertànyer a una mateixa mà, a un mateix taller, i fins i tot a una mateixa cronologia.

L'època del gòtic internacional

En el període comprès entre finals del segle XIV i les primeres dècades del XV, i a diferència del que

s'esdevé a bona part de la Corona, no hi ha constància documental que la Conca es beneficiés de forma significativa de la notable arribada d'artífexs estrangers pertanyents a diferents disciplines artístiques, per bé que, com veurem, sí en pot haver quedat rastre material.

Ramon Sabaté publicava l'any 1919 una confusa notícia datada cap a 1412, que reproduïm a continuació:

«Qué parte les corresponde en la construcción de nuestra iglesia a los arquitectos Ping, padre e hijo, de Ulm (Alemania), los cuales en los días de la predicación de San Vicente Ferrer en Montblanch (1412) laboraban en la misma durante o muy cerca del gobierno de Simón Salvador, párroco de Santa María, y más tarde obispo de Barcelona?».⁵²

A l'estranyesa que suposa aquest cognom, aparentment tan poc alemany, i la singular procedència dels protagonistes s'hi suma el fet que aquests dos suposats arquitectes no han deixat cap altre rastre documental conegut del seu pas per terres catalanes. A més, Sabaté no aportà cap referència arxivística a l'origen de la dada, raó per la qual, d'entrada, ja ens obliga a abordar-la amb la màxima precaució. Semblaria el fruit de la lectura incorrecta d'un registre antic, tal com ha proposat Jaume Felip, el qual ha localitzat la probable font d'aquesta controvertida notícia en un capbreu de la Comunitat de Preveres datat cap a l'any 1457.⁵³

El manuscrit diu el següent: «Item fa en Pere

⁴⁹ Francesca Español planteja la possibilitat que es tracti de l'Angelico Deroce a qui el 1371 Pere el Cerimoniós ordena pintar una figura (J. M. MADURELL, «El pintor Lluís Borrassà...», vol. X (1952), p. 60-61). En el document original es llegeix: «[...]nglico Deroce».

⁵⁰ Pere BESERAN I RAMON, *Jordi de Déu i l'italianisme en l'escultura catalana del segle XIV*, Tarragona, 2003, p. 70-71. Sobre Avesta: Francesca ESPAÑOL, «Joan Avesta, sculpteur de Carcassonne. L'influence de l'atelier de Rieux sur la Catalogne», *Bulletin Monumental*, núm. 151-II (1993), p. 383-403. L'any 1381 també intervingué puntualment en l'obra de la portalada dels Apòstols, a la mateixa catedral gironina (Joan DOMENGE I MESQUIDA, «Guillem Morey a la seu de Girona (1375-1397). Seguiment documental», *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. IX (1996), p. 112).

⁵¹ Emma LIAÑO, *Inventario artístico de Tarragona y su provincia*, vol. I, Madrid, 1993, p. 204-205; Josep M. T. GRAU I PUJOL i Roser PUIG I TÀRRECH, *Conesa*, Barcelona, 1989, p. 36-42. Aquest pedrer pertanyia a una dinastia activa a Cervera, Verdú, Guimerà i potser també a Vic, tal com s'exposa a: F. ESPAÑOL, *El gòtic català*, p. 149.

⁵² Ramon SABATER, «De la Archidiócesis. Santa María de Montblanch», *La Cruz: diario católico*, any XIX, núm. 6.043 (15 de juliol, 1919), p. 1. La notícia és recollida per Antoni Palau (Antoni PALAU I DULCET, *Guia de Montblanch*, Barcelona, 1931, p. 80) i E. LIAÑO, «Santa María de Montblanc...», p. 229.

⁵³ Jaume FELIP SÁNCHEZ, «L'església de Santa Maria de Montblanc», *L'Espitllera*, 1987, p. 49. Agraïxo a Jaume Felip que m'hagi proporcionat aquesta referència, així com una imatge del document original.

deç Puig picapedrer e sa muler, Anthoni Puig fil seu de censal mort a la novella reductio». Realment en el document original es pot llegir perfectament Ping, si es vol, però resulta força més complicat discernir d'on prové la imaginativa menció d'Ulm.

Encara dins de la primera meitat del segle xv, l'any 1438 un «mestre de sglesies» veí de Vallderoures anomenat Guillem Rotlan es comprometé a dirigir les obres de la parroquial de Santa Coloma de Queralt «per rahó de la hobra faedora en lo campanar e en la sgleya de la dita vila de Santa Coloma». ⁵⁴ Tot i que aquest cognom podria semblar d'origen estranger, no ho podem assegurar amb certesa, atès que en els segles xiv i xv es registren a Catalunya diverses persones que el porten, escrit amb algunes variacions. D'altra banda, crida l'atenció la seva provenença immediata, així com el mode amb què és designat, la qual cosa fa pensar que fins aleshores podria haver estat al capdavant de l'obra de l'església o del palau arquebisbal de Vallderoures.

Si bé, com hem vist, en aquest període a la Conca els esments documentals (en realitat només un) són poc significatius, no podem afirmar el mateix respecte al llegat material, presumiblement realitzat per artífexs forans, conservat fins a dates recents.

Fins a la Guerra Civil, l'ermita de Sant Joan de Montblanc acollí tres notables estàtues que representaven dos apòstols i sant Miquel. Aquestes tres imatges, de gran qualitat artística, havien passat pràcticament desapercebudes fins que foren recuperades per Jaume Felip, el qual les inclogué en un estudi dedicat a la presència a la Conca de l'escultor Pere Joan, a qui en proposava

l'atribució. ⁵⁵ Encara que la cronologia de totes elles ha de ser propera (en un moment ja força avançat dins la primera meitat del segle xv, en el cas de sant Miquel potser fins i tot una mica més enllà), no semblen formar part d'un conjunt homogeni, atès que els dos apòstols, sens dubte producte d'una mateixa mà, es diferencien estilísticament de l'arcàngel.

Les dues úniques reproduccions fotogràfiques fins ara conegudes d'aquestes estàtues estan fetes al mateix indret, circumstància que permet constatar que eren de considerables dimensions, i de mida semblant (fig. 5 i 6). ⁵⁶ Les escasses mencions publicades sobre les escultures sostenen que eren de fusta, per bé que totes elles són posteriors a la seva desaparició. ⁵⁷ Una observació atenta a les parts escantellades dels apòstols aconsella no descartar que aquests fossin de pedra; ara bé, el fet que en les reproduccions gràfiques ocupin el mateix espai indica que foren desplaçades a propòsit per fer-ne la fotografia, quelcom que, per a unes imatges de gran format, seria molt més practicable si s'haguessin tallat en fusta.

Tenint en compte la modèstia de l'ermita, tot fa pensar que aquesta no seria la destinació original de les estàtues, les quals molt probablement provindrien d'edificis religiosos més importants de la mateixa vila de Montblanc. Un inventari de l'ermita escrit l'any 1573 només fa referència a dos altars amb la mateixa dedicació, el titular Sant Joan, i un altre de la Visitació, ambdós decorats de forma molt modesta. ⁵⁸ Ja als darrers anys del segle xix Ramon Cantó, en descriure amb força detall l'ermita i les seves dependències, omet les figures dels apòstols mentre que es refereix a un altar barroc que tenia a cada costat les imatges de santa Maria Magdalena i «l'arcàngel Sant Miquel

⁵⁴ J. FELIP, «La fortuna dels dissenys...», p. 176-178.

⁵⁵ Jaume FELIP SÁNCHEZ, «L'escultor Pere Joan a Montblanc i la Conca de Barberà (segle xv)», *Aplec de Treballs*, núm. 26 (2009), p. 125-139.

⁵⁶ Felip calcula uns 160 cm d'alçada per al sant Miquel i 110 cm per als apòstols.

⁵⁷ *Los Monumentos Arqueológicos y Tesoro Artístico de Tarragona y su Provincia durante los años 1936-39*, Tarragona, 1942, p. 60; Francesc BADIA I BATALLA, «Els monuments i objectes d'interès artístic o històric desapareguts o destruïts l'any 1936 a Montblanc», *Aplec de Treballs*, núm. 9 (1989), p. 114. Un inventari de l'any 1925 en fa esment, però obvia qualsevol al·lusió al material: «A la de la parte de la Epístola hay la imagen de S. Miguel de regulares dimensiones y a la del Evangelio hay dos imagenes algun tanto antiguas, pero de escaso valor artistico» (Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT), Secretaria de Cambra i Govern, *Inventario de la parroquia de San Miguel Arcángel de la villa de Montblanch*, p. 19).

⁵⁸ Jaume FELIP SÁNCHEZ, «L'ermita i el retaule de Sant Joan Baptista de Montblanc (segle xvi)», *Aplec de Treballs*, núm. 17 (1999), p. 72-74.

FIGURA 5: Sant Pere i (possiblement) sant Pau; ermita de Sant Joan, Montblanc (abans del 1936). Foto: Arxiu Mas

FIGURA 6: Sant Miquel; ermita de Sant Joan, Montblanc (abans del 1936). Foto: Arxiu Mas

o Gabriel», sense que tinguem cap certesa que es referís a la que ara ens ocupa.⁵⁹

En el cas del sant guerrer, malgrat haver perdut les ales, el reconeixem com a sant Miquel pel seu cabell, més propi dels àngels i arcàngels; l'altra alternativa seria sant Jordi, el qual sol ser representat amb casc o amb els cabells molt més curts.

La indumentària militar de la figura pot ajudar a establir uns marges cronològics raonables per a la seva datació. En aquest sentit, destaquen especialment les aparatoses escarselles que pegen del faldatge,⁶⁰ que trobem en imatges de cavallers a partir de mitjan segle xv. Resulten propers, en aquest aspecte, un sant Adrià del Museu Reial de Belles Arts de Brussel·les (c. 1450), un sant Jordi de Nicolas Gerhaert a Nördlingen (c. 1460) o el sant Jordi de la predel·la del retaule de Sant Antoni, obrat per Jaume Huguet entre 1454 i 1458.⁶¹ També criden l'atenció les allargadíssimes i punxegudes escarpes, a *la poulaine*, usuals durant el tercer quart del segle xv. En aquest sentit, una interessant referència cronològica ens la pot aportar un arnès que inclou tant les escarselles com aquest tipus de calçat: l'armadura eqüestre de Frederic I el Victoriós, datada cap a 1450.⁶²

Per les dimensions que li suposem a la imatge, probablement hauria regit un altar. Tot i que el primer que ens ve a la ment és, lògicament, l'altar major de l'església de sant Miquel, abans caldrà veure si en altres esglésies montblanquines hi havia capelles o altars sota la mateixa dedicació. En aquest sentit, resulten de gran ajut els treballs publicats per Josep M^a. Sans i Travé sobre les visites pastorals del segle xv a Montblanc, algunes de les quals entraren també als convents, tret del de Sant Francesc.⁶³ No apareix, en aquestes visites, cap altre altar o capella dedicada a l'arcàngel, circumstància

que en principi faria més probable l'origen de l'estàtua de l'ermita en l'altar major de la parroquial de Sant Miquel. Això no obstant, tot i que a partir de notícies disperses s'han pogut recollir diverses advocacions medievals del convent franciscà, entre les quals no es troba la de sant Miquel,⁶⁴ sí que es menciona l'existència al cenobi d'una capella sota aquesta advocació, al menys en època moderna, en els apunts manuscrits de Ramon Cantó.⁶⁵ No seria forassenyat, doncs, considerar aquesta possibilitat, i més quan la campana de l'ermita de Sant Joan procedia del mateix convent.⁶⁶

Però no podem tancar la porta a altres alternatives, que passarien per una procedència més enllà de Montblanc (fet que considerem molt menys probable). Encara hi hauria una darrera possibilitat, que només resultaria viable si la imatge no fos de fusta: sabem, gràcies a una referència escrita de l'any 1503, que a la plaça de Sant Miquel, és a dir, davant de l'església, hi havia una estàtua del sant: «anava carrer Major amunt i quan fou a la plaça de Sant Miquel passà i es va treure el bonet del cap davant la imatge del sant».⁶⁷ Una figura que es trobava a l'exterior, i que per tant havia de ser pètria.

Qui va ser l'autor d'aquest sant Miquel? Podria haver estat un escultor forà? L'únic que podem afirmar és que el seu estil no es correspon amb cap dels mestres que coneixem actius a la Corona durant el segon terç del segle xv.

Quant a la fotografia dels dos apòstols, reconeixem a la dreta de forma inequívoca sant Pere, portador de la clau, mentre que resulta força més difícil la identificació del seu company, mancat d'atribut específic. Jaume Felip hi veié sant Antoni Abat, però la indumentària, semblant a la de sant Pere, correspon més aviat a la d'un apòstol. Físicament podria encaixar bé amb sant Pau, per

⁵⁹ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Diversos, Varia, 43, 4, a, Ramon Cantó i Espinach, *Història de Montblanc*, 1896, tom II, Llibre 3, cap. IV-V, f. 183v.

⁶⁰ Sobre aquest element: Martí de RIQUER, *L'arnès del cavaller*, Barcelona, 1968, p. 114-115.

⁶¹ Per a les dues primeres obres: Roland RECHT, Cécile DUPEUX i Stefan ROLLER, *Nicolas de Leyde, sculpteur du xv siècle. Un regard moderne*, Éstrasburg, 2012, p. 191 i 232-233. Per a la taula d'Huguet: *Jaume Huguet. 500 anys*, Barcelona, 1993, p. 150.

⁶² *Splendeurs de la Cour de Bourgogne. Charles de Téméraire (1433-1477)*, Brussel·les, 2008, p. 233.

⁶³ Josep M. SANS I TRAVÉ, «Visites pastorals a Montblanc durant l'època medieval (segle xv)», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 5 (2016), p. 20-62.

⁶⁴ Isidre PUIG SANCHIS, «El retaule dels sant Joans del convent de Sant Francesc de Montblanc. Noves consideracions sobre el pintor Pere Teixidor», *Aplec de Treballs*, núm. 17 (1999), p. 91-108.

⁶⁵ ACA, Diversos, Varia, 43, 4, a, Ramon Cantó i Espinach, *Història de Montblanc*, 1896, tom II, Llibre 2, cap. VI-IX, f. 156v.

⁶⁶ ACA, Diversos, Varia, 43, 4, a, Ramon Cantó i Espinach, *Història de Montblanc*, 1896, tom II, Llibre 3, cap. IV-V, f. 183v.

⁶⁷ Valentí GUAL VILÀ, «Conflictes entre Poblet i Montblanc per Prenafeta, segles xv-xvi», *Aplec de Treballs*, núm. 19 (2001), p. 22.

les seves avançades entrades (tant se'l representa així com més calb) i la barba més llarga, però la posició de la seva mà dreta, aixecada amb els dits flexionats, dificulta pensar que hagués pogut sostenir el seu principal atribut, l'espasa, excepte que estigués agafant el pom amb el palmell cap enfora, una posició poc habitual, encara que aplicada en algunes pintures i escultures. També els trets físics habituals de sant Pau poden ser molt ocasionalment compartits per altres apòstols.

Respecte a la procedència de les dues imatges, s'obren nombroses possibilitats. És evident que les dues formaren part d'un mateix conjunt, però ignorem si aquest es limitava a les estàtues fotografiades, o bé si originàriament n'hi havia hagut més: en aquest cas estariem tractant sobre la romanalla d'un apostolat. També és important, una vegada més, la qüestió del material. Si eren de fusta, les haurem d'ubicar necessàriament a l'interior d'algun recinte religiós. Si eren de pedra, també podrien haver estat a l'exterior, potser en una portalada. Són, per tant, moltes variables per considerar, que debiliten qualsevol hipòtesi que es vulgui plantejar.

Si parlem de portalades, l'única a Montblanc que en principi podia acollir un apostolat (fins i tot sintètic, amb només sant Pere i sant Pau, tal com s'aplicà per exemple a Santa Maria del Mar o a Santa Coloma de Queralt) era l'església de Santa Maria. Aquí, però, ens trobem amb una qüestió altament controvertida, que ha estat objecte d'interpretacions diverses i discrepants. Només podem sostenir que l'any 1446 ja existia un «portal major», atès que és citat com a model en un contracte per a l'església de Blancafort,⁶⁸ que entre 1545 i 1632 se seguiren els treballs constructius a l'església (sense disposar de detalls),⁶⁹ que cap a l'any 1651, en el context de la Guerra dels Segadors, es dugué a terme la voladura d'una part de l'església,⁷⁰ i finalment que en el timpà de la

portada actual figura la data de 1668.⁷¹

A més, afegirem una altra dada, en aquest cas de caràcter material: l'actual portada conserva dos elements inequívocament gòtics, d'avançat el segle xv, les fornícules que a la part superior, a ambdós costats, allotgen les imatges (d'època moderna) que conformen el grup de l'Anunciació.

Pel que fa a un possible origen de les dues estàtues en algun dels altars de les esglésies montblanquines, probablement hauríem de cercar una capella de doble dedicació, a sant Pere i un altre apòstol, però les visites pastorals abans al·ludides només fan esment d'una dedicada a sant Felip i sant Jaume, a l'església de Santa Maria, a banda de la de sant Bernat i sant Bernabé, que disposava del notable retaule trescentista que encara conservem. Hi havia també, a la mateixa parroquial, una capella dedicada només a sant Pere. A les altres esglésies no s'esmenta cap altre altar on puguin encaixar les imatges de l'ermita, tot i que no podem oblidar que desconeixem moltes de les advocacions de les capelles del convent de Sant Francesc.

Des del punt de vista estilístic, les dues imatges acusen una mateixa autoria, d'un escultor del gòtic internacional tardà, amb una cal·ligrafia estilística particular que no es correspon amb cap mestre conegut actiu durant el segon quart del segle xv. Tanmateix, mostren interessants paral·lelismes compositius amb determinades obres realitzades a Catalunya durant la quarta i cinquena dècada del segle, fet que permet acotar-ne la cronologia. Així, retrobem l'organització de la capa i la túnica en alguns dels apòstols que Jordi Safont realitzà per a la portada principal de la catedral de Lleida cap a l'any 1443, concretament en els que han estat identificats com a Tomàs, Maties i Felip, així com –dins del terreny de l'orfebreria– també en diverses figures d'apòstols de la custòdia de la catedral de Girona, obrada en durant la quarta dècada del segle xv per Francesc Artau II.⁷²

⁶⁸ Jaume FELIP I SÁNCHEZ, «La desapareguda església gòtica de Blancafort (segles XIV-XV)», *Aplec de Treballs*, núm. 28 (2010), p. 129.

⁶⁹ Jaume FELIP I SÁNCHEZ, «L'església gòtica de Santa Maria de Montblanc», *Aplec de Treballs*, núm. 8 (1987), p. 97-98.

⁷⁰ Jaume FELIP I SÁNCHEZ i Josep SÁNCHEZ REAL, «La portada de l'església de Santa Maria de Montblanc», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. 3 (1989), p. 17-39.

⁷¹ No hi ha consens sobre la datació de la portalada: mentre Jaume Felip i Josep Sánchez creuen que s'hauria refet al segle XVII (cf. n. 70), Joan Bosch apunta que l'estructura bàsica correspon a una etapa anterior, cap a finals del XVI (Joan BOSCH BALLBONA, *Agustí Pujol*, Bellaterra, 2009, p. 72 i s.).

⁷² Per als apòstols de Safont: Gabriel ALONSO GARCÍA, *Los maestros de la «Seu Vella de Lleida» y sus colaboradores*, Lleida, 1976, p. 125. Per a la custòdia gironina: Núria de DALMASES, *Orfebreria Catalana Medieval. Barcelona 1300-1500*, vol. I, Barcelona, 1992, p. 310-313.

Mestres del gòtic tardà a la Conca de Barberà

A partir de la segona meitat del segle xv, i de forma força continuada fins a inicis del xvi, va arribant a la Conca un important contingent d'obres de la construcció, bàsicament arquitectes i pedrers, així com algun escultor. Es tracta de mestres amb un caràcter eminentment itinerant, que només s'estableixen temporalment en un indret durant el temps necessari per enllestir les tasques que tenen encomanades en un projecte concret, per després desplaçar-se a una altra localitat on es requereixin els seus serveis.

És interessant constatar com la gran majoria d'aquests forasters procedeix, d'una banda, de regions molt diverses de França i, d'una altra banda, del regne de Castella, especialment de Cantàbria i el País Basc; aquests darrers solen ser anomenats de forma genèrica com a «biscaïns».⁷³ El cas dels bascos resulta ben remarcable, perquè d'un recompte detallat dels pedrers d'aquest origen que es mouen per aquesta època per la Corona d'Aragó (recompte que, amb caràcter exhaustiu, encara no s'ha dut a terme)⁷⁴ en sortien desenes i desenes de noms, un nombre que augmentaria ostensiblement si ampliéssim el camp de recerca a altres territoris de Castella.

Els motius que podrien explicar aquest fenomen caldria cercar-los a l'origen. Segons ha apuntat García de Cortázar, a la segona meitat del segle xv Biscaia assolí una densitat de població excessivament elevada, fet que estimularia l'emigració (transversal, en oficis molt diversos i gent de l'àmbit rural); aquest factor es veuria

agreujat per la violència exercida per la noblesa envers els vilatans, amb l'objecte d'aconseguir recursos econòmics, sumant-hi el problema de les bandositats.⁷⁵

Que els territoris de la Corona esdevinguessin una de les principals destinacions escollides podria explicar-se pel fet que mariners i comerciants biscaïns havien freqüentat les costes mediterrànies durant tot el segle xv, i per tant aquestes esdevien un terreny conegut on poder cercar fortuna.

La notable mobilitat d'aquests pedrers accentua la importància del treball prosopogràfic per mirar de traçar els itineraris seguits: una mirada global al gran nombre de notícies documentals esparses, sovint publicades en estudis locals, podrà permetre establir correspondències que ajudin a millorar el nostre coneixement sobre l'activitat i el periple d'aquests artífexs.⁷⁶

A la Conca de Barberà, possiblement el cas més espectacular on es manifesta la intervenció de pedrers forans sigui el de l'església de Blancafort. És el que coneixem millor, gràcies a l'abundosa documentació notarial exhumada per Jaume Felip,⁷⁷ però això no significa necessàriament que altres esglésies no haguessin tret profit, durant aquesta etapa, de les aportacions de pedrers francesos i castellans.

Les notícies relatives a Blancafort que ens interessen aquí s'inicien el 1446, quan Joan Pasqual, «mestre der fer esglésies» habitant de Santa Coloma, contracta la construcció de la portada principal de l'església.⁷⁸ El cognom d'aquest pedrer —que romandrà a l'obra fins a 1453— podria

⁷³ Aquest fenomen no es limita només als oficis de la construcció, i es produeix en correspondència amb uns fluxos migratoris més amplis que afecten altres professions.

⁷⁴ Pel que fa als biscaïns, ressenyem un interessant article que reuneix i aconsegueix relacionar dades fins ara esparses: Magda BERNAUS, «Los canteros vizcaínos en la Corona de Aragón al final de la Edad Media», a Fernando FRILO, Joana Balsa de Pinho i Ricardo J. Nunes da Silva (coord.), *Da traça a edificação. A arquitetura dos séculos xv e xvi em Portugal e na Europa*, Lisboa, 2020, p. 849-862. També: Joaquín APARICI MARTÍ, «Obra en piedra. Maestros vizcaínos en la Plana de Castelló (siglos xv-xvi)», *Millars: espai i història*, núm. 29 (2006), p. 133-150.

⁷⁵ J. APARICI, «Obra en piedra. Maestros vizcaínos...», p. 139-140; José Ángel GARCÍA DE CORTÁZAR, *Vizcaya en el siglo xv. Aspectos económicos y sociales*, Bilbao, 1966.

⁷⁶ En aquest sentit, destaquem el cas de Martí d'Ibar, tret a la llum per Magda Bernaus (M. BERNAUS, «Los canteros vizcaínos...»). Es tracta d'un terreny encara per explorar, amb les dificultats que poden comportar les homonímies o les diferents adaptacions dels cognoms; és, en definitiva, un fil que ens pot permetre, per exemple, retrobar el pedrer biscaí Martín de Verastegui que l'any 1498 contracta unes obres a Santa Maria de Vallbona (Argelers, Rosselló), treballant deu anys després en el cor de San Pedro el Viejo d'Osca (P. VIDAL, «Recherches relatives à l'Histoire des Beaux-Arts et des Belles-Lettres», *Société Agricole Scientifique & Littéraire des Pyrénées Orientales*, núm. 51 (1910), p. 342-346; Isabel ROMANOS COLERA, *Sillerías corales del Alto Aragón en el siglo xvi*, Osca, 2004, p. 80).

⁷⁷ J. FELIP, «La desapareguda església gòtica...».

⁷⁸ Felip també publica algunes dades de la primera meitat del segle xiv sobre una fase anterior de l'edificació de l'església. Per a totes les dades referides a Blancafort, remetem al mateix article.

fer-nos pensar que es tractaria d'un mestre local, però anotem la presència a Igualada, uns anys abans (1439) d'un artífex homònim, Joan Pasqual de Calers, designat com a bretó, responsable de l'erecció del Portal Nou d'aquesta localitat de l'Anoia.⁷⁹

A partir de l'any 1455 entra en escena, com a director principal de l'obra de Blancafort, el prestigiós arquitecte cerverí Pere de Vallebrera.⁸⁰ En el decurs dels dos anys del seu mestratge es multiplica exponencialment el nombre de pedrers forans que treballaran a les seves ordres. Alguns d'ells són mestres d'elevada qualificació (*magister lapicida*), plenament capacitats per encapçalar empreses com la de Blancafort, tal com s'esdevindrà efectivament quan Vallebrera abandoni el projecte. El caràcter itinerant d'aquests mestres, i molt probablement també la seva condició d'estrangers, dificultaria l'assumpció de la direcció d'obres importants, que normalment anirien a càrrec d'un arquitecte conegut i assentat en el territori.

La gran majoria de pedrers que treballaran a les ordres de Vallebrera seran bascos i francesos. Entre 1455 i 1457 trobem Martí d'Astigarraga (localitat propera a Donosti) i el seu nebot Miquel de Arnanii (Hernani).⁸¹ El 1456 intervé Alfonso Sevit de Caçeres (Cáceres) i Duran Pasquet. D'aquest darrer es diu que és «del bisbat dels Monges, en lo regne de França domiciliat»; Felip interpreta que el text es referiria a Llemotges. Pasquet, *magister lapicida*, s'encarregaria el 1457 de realitzar l'escala de cargol del cloquer.

També procedien de França Roland de Rohan, Joan Guixart i Erne Sinobles, tots ells mestres *lapicides* sota les ordres de Vallebrera (*eius offici magister*). El primer apareix escrit de formes diferents: Rollandus o Rotlandus de nom, i com a procedència Ruhan, Rojan, Rohan i Roan. Probablement es tracti de la localitat bretona de Rohan, sense descartar del tot altres indrets, com la capital normanda, Rouen, o Roanne. Per la seva banda, Joan Guixart era borgonyó, mentre que del tercer, Sinobles, no s'especifica ni la localitat ni la regió.

Localitzem Guixart, al cap d'uns anys, a Tarragona: el 10 de juny de 1470 testifica «Johannes Guixart alies lo burgunyo cives Terracone»; romandrà a la ciutat almenys fins a 1488.⁸²

Tornant a Blancafort, també compareix en una ocasió com a testimoni, al costat de Roland de Rohan, un personatge anomenat Honrat (Honorat?) Mila, *civitatis Testamere*. No podem certificar que fos també pedrer, i d'altra part tampoc hem pogut situar la localitat esmentada.

A principis de l'any 1459, ja amb Vallebrera desvinculat de l'obra de l'església de Blancafort, apareixen «Garçia de Albistin e Johan de Albistin, picapedrés naturals del loch de Albistin, bisquahins» (d'Albítur, Guipúscoa?) signant capítols per a la continuació de l'escala de cargol i el mur lateral de l'església. Poc després són citats com a mestres majors de l'obra de l'església Joan Guixart i un nou actor, Pere Bellmunt, del ducat de Bar (Lorena).⁸³

⁷⁹ Joan SEGURA VALLS, *Història d'Igualada*, vol. II, Barcelona, 1908, p. 281. L'acompanya Joan Miquel d'Armentera. L'any 1423 documentem un pedrer també anomenat Joan Pasqual treballant a l'obra de la catedral de Tarragona, cobrant tres sous diaris (Arxiu Capitular de la Catedral de Tarragona (ACT), Llibre d'Obra, 1423-1459, f. 15r). D'altra banda, a Tortosa es registra l'activitat d'un homònim, mestre de cases, treballant a sou de la Ciutat (1443, Jacobo VIDAL FRANQUET, *Les obres de la ciutat: l'activitat constructiva i urbanística de la universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana*, Abadia de Montserrat, 2008, p. 331) i a la catedral (1459-1460, Victòria ALMUNI I BALADA, *La catedral de Tortosa als segles del gòtic*, vol. II, Benicarló, 2007, p. 611). Malgrat la compatibilitat cronològica, amb les dades disponibles resulta impossible determinar si totes aquestes notícies pertanyen a un o més artífexs.

⁸⁰ Sobre Pere de Vallebrera: Francesca ESPAÑOL, «Antecedents de Pere de Vallebrera, maître d'oeuvre de la cathédrale de Perpignan», a *Autour des maîtres d'oeuvre de la cathédrale de Narbonne*, Narbonne, 1994, p. 159-169.

⁸¹ Com sol ser habitual amb els cognoms o les indicacions de procedència foranes, la transcripció escrita resulta quelcom oscil·lant. En aquest cas, és esmentat com a «Martí de Stigua Raga» i «de Stiga Raga».

⁸² Citem aquí les referències documentals corresponents a les dates extremes: AHAT, Vicariat i Oficialat Eclesiàstic, Manual, 1470, f. 10r; Manual de procures, 1487-1500, 30 de juny de 1488.

⁸³ Encara podríem citar el nom d'un altre mestre estranger, el gascó Bertran de la Borda, per bé que compareix de forma puntual des de Lleida per a dur a terme una visura, al costat del mestre Esteve Riera, de Cornudella.

⁸⁴ AHAT, 7.107, Passanant, Parròquia de Sant Jaume Apòstol, Manual, 1497-1498, 19 de desembre de 1497.

La coincidència d'aquests mestres de procedències diverses comportà sens dubte la creació de vincles entre ells, tal com es manifesta en el testament de Martí d'Astigarraga, on aquest llegava eines del seu ofici a Roland de Rohan, el qual signà també com a testimoni.

A banda del cas de Blancafort, altres esglésies de la Conca foren objecte d'obres durant la darrera fase del gòtic, encara que no tan ben documentades. Potser un dels casos més interessants és el de la parroquial de Passanant, fins ara inèdit. Els manuals notariais demostren que entre 1497 i 1498 s'hi estaven duent a terme unes obres, dirigides per «mestre Johan», molt probablement el «Magister Johannes de Oresa» que en un dels instruments actua de testificador, acompanyat per un mestre de cases anomenat Pere Duran.⁸⁴ També són citats com a testimonis en un altre document Peyrot Puio i Jordi Garuç, tots dos mestres de cases.⁸⁵ Aquesta concentració de pedrers en una localitat tan modesta com era Passanant evidencia que s'estava duent a terme alguna obra de certa magnitud, un extrem que confirma la controvèrsia que provocà la col·locació per part del mestre major d'un «senyal d'armes» a l'obra de Santa Maria, sense llicència dels jurats.⁸⁶

Cap dels registres esmentats precisa l'origen d'aquests pedrers. Tanmateix, Oresa és un cognom que en aquesta època es pot localitzar a Navarra i tal volta també a Gascunya, mentre que el nom Peyrot sembla occità i el cognom Garuç podria ser alt-aragonès.

Pocs anys després, a l'església de Vimbodí també es duen a terme obres, en aquest cas empreses per l'abat de Poblet Domènec Porta (1502-1526), segons evidencia la presència de la seva heràldica a la porta principal.⁸⁷ Felip documenta el 1503 dos mestres de cases habitants de la vila, anomenats Antoni Palaguarda i Joan Iñigo (Ynygo), i dos altres que podrien estar implicats en aquestes obres, Joan Ferrer d'Arança

(Arance) de la diòcesi de Lescar (Bearn) i Ramon Llorenç.

Al costat de tota aquesta nodrida plèiade de pedrers tardogòtics, també arriben a la Conca alguns escultors, coneguts a partir de notícies molt aïllades que, en principi, no ens permeten saber si s'hi havien establert o bé si es trobaven de pas a la zona. La recerca documental, però, ens proporcionarà informacions noves i rellevants sobre el primer que tractarem.

En la monografia que Sanç Capdevila dedicà a la catedral de Tarragona s'atestava la presència a la seu d'un mestre imaginaire anomenat Aleu Lupian, del qual es presentaven dues notícies, encara que força separades en el temps.⁸⁸ La primera, datada a 1451, ens permet establir el nexa directe amb Montblanc. Capdevila l'extreu d'un manual notarial no especificat: «Mestre Aleu Lupian imaginaire olim ciutadà de Tarragona habitant en Montblanch fa àpoca als cònsols d'un calder per als tints (Man. Not.)». La segona notícia fa referència a un pagament efectuat cap a 1465, de 35 florins d'un total de 50, en concepte de la realització de tres cadires per a l'altar major, destinades al prevere, el diaca i el sotsdiaca. Aquestes cadires tenien «a los caps» decoració figurada, consistent en «imatges e babuyns», que serien pintades per Joan Muntanyà. Transcrivim a continuació el text publicat per Capdevila referent a aquest encàrrec:

«Item més pos en data 35 florins a compliment dels 50 florins de les cadires de l'altar major (prevere diaca i sotsdiaca) pagats a mestre Aleu Lupian.

Item més dos florins de gràcia com aia fet més obra en les cadires que no avia en la mostra.

Item més 27 sous i VI diners a Johan Muntanyà, pintor, per encarnar e pintar les imatges e babuyns que son a los caps de les cadires, e aço e pagat de consell del dit mestre Alen, com dix que de necessitat se avia a fer».

⁸⁵ *Ibidem*, 11 de febrer de 1498.

⁸⁶ *Ibidem*, 9 d'abril de 1498. L'església, que fou totalment refeta al segle XVIII, avui és dedicada a Sant Jaume. Al segle XV sembla que hauria pogut tenir una doble advocació: cap a 1420 es registren deixes testamentàries a l'església de Santa Maria i Sant Jaume de Passanant, encara que a finals de segle només se sol esmentar Santa Maria.

⁸⁷ Jaume FELIP SÁNCHEZ, «L'església gòtica de Sant Salvador de Vimbodí (segle XV-XVI)», *Aplec de Treballs*, núm. 31 (2013), p. 141-156.

⁸⁸ Sanç CAPDEVILA, *La seu de Tarragona*, Barcelona, 1935, p. 33, 108.

La raresa del nom d'aquest escultor ha dut a pensar en un origen forà, un extrem que ens confirmarà la seva compareixença com a testimoni en un document inèdit signat a Tarragona el 14 de juny de 1447, quan és citat com a «Alen Lopean de Leonis ymaginarius».⁸⁹ Per tant, procedia de Lió. I, ampliant la cerca retrospectivament en el temps i més enllà de les terres tarragonines, retrobem el nostre escultor, força anys abans, a la catedral de Lleida. Efectivament, l'octubre de 1431 s'incorporava a aquesta obra un francès anomenat Ale de Lió, en una època en la qual la fàbrica lleidatana era regida per un mestre normand, Carlí Vautier.⁹⁰ Ale va ser un dels nombrosos obrers d'origen francès (quan començà l'acompanyava el també francès Pere Bellsur) que entraren a l'obra durant el mestratge de Carlí i del seu successor, el seu germà Raulí Vautier.⁹¹ Poc sabem de l'activitat d'Ale a la seu lleidatana, en part perquè s'han perdut els registres de comptes corresponents als anys 1433 a 1435. El 1436 reapareix ocupat en diverses tasques menors: talla les «membradures» (entenem que es refereix a motllures) del llindar de la porta dels Apòstols, fa l'«entrepeus» (la base) de la imatge de sant Andreu, esculpida per Raulí, i també talla lloses a la pedrera.⁹² A continuació desapareix dels registres: en algun moment comprès entre 1436 i 1447 es traslladaria a Tarragona, sense descartar la possibilitat d'alguna etapa intermèdia.

Aquesta etapa intermèdia tal volta hauria passat per Tàrraga, segons una nova notícia inèdita que, al mateix temps, obre noves perspectives sobre la seva possible activitat a Montblanc. L'11 de gener de 1449 és citat en un instrument notarial tarragoní com a «magistro Alen Lupian ymaginarius olim

cives Tarrachone pro nunc vero habitatore ville Montisalbi», i se'ns informa que la universitat de Tàrraga li deu 100 lliures.⁹³ Es tracta d'una quantitat considerable, encara que no sabem si corresponia al cost total d'un encàrrec o bé a una part d'aquest. Per tant, en algun moment anterior a 1449 Lupian treballaria en un projecte important a la capital urgel·lenca. Tot i que anar més enllà d'aquesta constatació suposa entrar en el terreny de les hipòtesis, no podem deixar d'assenyalar una suggestiva anotació que localitzem en el Llibre de Consells de la vila de Tàrraga: el 10 d'agost de 1446 s'havia de col·locar a l'església de Santa Maria el nou bancal del (suposem) nou retaule major.⁹⁴ El text no precisa si aquest retaule era pintat o esculpit, ni tan sols el nom del seu artífex.

D'altra banda, el fet que a principis de 1449 Lupian sigui citat com a ciutadà de Tarragona i habitant de Montblanc indica que es trobava a la capital de la Conca de forma provisional, sens dubte compromès en una obra d'envergadura, atès que dos anys després seguiria en la mateixa situació, tal com hem vist en la primera notícia proporcionada per Capdevila. Ignorem, però, si Tàrraga constitueix una etapa intermèdia entre Lleida i Tarragona/Montblanc, o bé si l'escultor fou cridat a la capital de l'Urgell des d'una d'aquests dues darreres localitats.

També cal parar atenció a la grafia del seu nom i cognom. La bibliografia posterior a Capdevila ha recollit, lògicament, la transcripció publicada per aquest erudit. Ara bé, els nous documents presenten certes variacions en el cognom, *Lupian* i *Lopean*, mentre que coincideixen plenament en el nom, *Alen* en lloc d'*Aleu*.⁹⁵ Tenint present una certa incertesa

⁸⁹ AHAT, Vicariat i Oficialat Eclesiàstic, Manual notarial, 1446-1447, f. 59v.

⁹⁰ Caterina ARGILÉS I ALUJA, *Preus i salaris a la Lleida dels segles XIV i XV segons els llibres d'obra de la Seu*, Tesi doctoral, Universitat de Lleida, 1992, p. 61.

⁹¹ Sobre aquests dos germans i els artífexs amb els quals s'envoltaren: Joan VALERO MOLINA, «El projecte de la portalada major de la catedral de Barcelona. El mestre Carlí i el seu entorn professional», a Francesca ESPAÑOL i Joan VALERO (ed.), *Ianua coeli. Portalades gòtiques a la Corona d'Aragó*, Barcelona, 2020, p. 217-258.

⁹² C. ARGILÉS, *Preus i salaris...*, p. 63.

⁹³ AHAT, Vicariat i Oficialat Eclesiàstic, Manual de procures, 1446-1453.

⁹⁴ Josep M. SEGARRA i MALLA, *Història de Tàrraga amb els seus costums i tradicions, vol. I: Segles XI-XVI*. Tàrraga, 1984, p. 286-287. Arxiu Comarcal de l'Urgell, Ajuntament de Tàrraga, Llibre de Consells, 1446-1451, f. 18v-19r. Per poder col·locar el bancal, el mestre que l'havia executat (no s'especifica el seu nom) demanava que s'apartessin «les brandoneres que son als costats del altar maior», perquè «farien gran nosa e donarien difformitat al dit retaule». Possiblement aquesta obra formaria part d'una idea més àmplia de renovació de la capçalera, atès que un temps després es tracta sobre els graons que s'havien de fer davant de l'altar major» (28 de juliol de 1448, *ibidem*, f. 98v, i també f. 130v).

⁹⁵ En el cas del protocol de 1449 aquesta lectura resulta clara i incontestable.

derivada de la variabilitat dels cognoms estrangers, tan freqüent entre els nostres escrivans, aquí optarem per anomenar-lo Alen Lupian.

El relativament extens marge temporal comprès per les notícies tarragonines (1447-1465), ens fa pensar que Alen va tenir fixada la residència en aquesta ciutat en el decurs de gairebé dues dècades, pel cap baix, encara que, com ja hem vist, durant un temps significatiu compartida amb Montblanc.

Tenim, doncs, una interessant figura que a mitjan segle xv està a la capital de la Conca, molt probablement duent a terme algun encàrrec de suficient envergadura com per obligar-lo a residir a la vila.

A partir de les dues notícies publicades per Capdevila i de la conservació a Montblanc i Tarragona de certes obres escultòriques datables dins la segona meitat del segle xv que indiscutiblement pertanyen a una mateixa mà, Francesca Español proposà relacionar aquestes produccions amb el nom d'Alen Lupian. Es tracta, per un costat, de la monumental imatge de fusta coneguda com a marededeu del Cor, que actualment regeix l'altar major de Santa Maria de Montblanc (fig. 7), i de les vuit talles representant els evangelistes i els seus corresponents símbols, procedents d'una trona de la catedral de Tarragona, que s'haurien enretirat l'any 1894 amb motiu del IV Congrés Catòlic Nacional, per ser ubicades on avui es conserven, el Museu

FIGURA 7: Marededeu, Santa Maria de Montblanc. Foto: Aleix Álvarez Vall

Diocesà d'aquesta ciutat (fig. 8).⁹⁶

Aquestes peces comparteixen un mateix estil, força peculiar i específic, que es caracteritza per la materialització d'uns rostres estrets i molt

⁹⁶ *Pallium*, Tarragona, 1992, p. 178-179; es relacionen per primera vegada amb la verge montblanquina a: Francesca ESPAÑOL, «San Mateo y su símbolo», a *Cataluña y los reinos hispanos en tiempos de Carlos I*, Barcelona, 2000, p. 258-259; ÍD., «La escultura tardogótica...», p. 325.

FIGURA 9: Evangelistes procedents d'una trona, Museu Diocesà de Tarragona.
Foto: *Pallium*, Tarragona, 1992, p. 178-179

allargats, amb uns trets perfectament coincidents i uniformes, d'entre els quals destaquem uns ulls estrets i horitzontals, entrellucats, molt per sota d'unes celles sempre aixecades. Les concordances s'estenen també als plecs dels vestits, verticals, paral·lels i acanalats, que es corben angulosament als peus seguint els models que s'imposaren a partir de l'art flamenc del darrer gòtic. Totes les imatges són de fusta (roure en el cas de la marededeu⁹⁷ i àlber per a la resta), un material amb el qual, com hem vist a partir de la segona notícia publicada per Capdevila, Alen Lupian estava perfectament familiaritzat.

Pel que fa a les figures de la trona, ignorem exactament la seva ubicació original, atès que la seu tarragonina té dues troncs de pedra, una al costat de l'evangeli i l'altra al de l'epístola. Sanç Capdevila tracta sobre aquestes troncs, que tot i no estar documentades poden ser datades gràcies als testimonis heràldics que contenen. En la del costat de l'evangeli trobem l'escut de l'obrer Hug de Cervelló (1317-1327), mentre que la trona del costat de l'epístola conté les armes dels bisbes Joan d'Aragó (1327-1334) i Arnau Sescomes (1334-1346), així com de les de l'obrer Guillem d'Anglesola (1346-1349).⁹⁸ Les dues, per tant, molt

⁹⁷ Dec a l'amabilitat d'Aleix Álvarez Vall (taller Avall de Reus), que s'ocupà de la restauració de l'obra l'any 2018, l'accés a la informació continguda en l'informe (en el qual participen la historiadora M. del Carme Bigorra i la teòloga Maria Josep Salvador en l'estudi artístic i iconogràfic). També són seves les fotografies que aquí reproduïm.

⁹⁸ Reproduïdes a: Gerardo BOTO VARELA (coord.), *La catedral de Tarragona. Arquitectura, discursos visuales y liturgia (1150-1350)*, Aguilar de Campoo, 2022, p. 239.

allunyades cronològicament de les figures que avui es custodien al museu. Les trones són citades el 1879 per Eduard Tàmaro, el qual no fa esment de l'existència de cap relleu en fusta: «convé notar las duas tronas de pedra que s'alsan en sa sortida en lo creuher, quals caras están formadas por unas caladas y ben entesas labors ojivals».⁹⁹

Però hi ha altres opcions. En primer lloc hem d'esmentar una tercera trona, aquesta sí de fusta, que es comença a executar l'any 1423.¹⁰⁰ Hi treballen cinc fusters (Jaume Solsona, Antoni Borrada, Pere Rosals, Bartomeu Galceran i Bernat Miquel) cobrant sous força elevats (4 sous i 6 diners diaris els dos primers, 4 sous els altres).¹⁰¹ El registre d'obra no acaba de precisar l'indret al qual estaria destinada aquesta trona, i tampoc se'n coneixen dades posteriors; les despeses per aquesta obra semblen aparellades a les de l'obra d'un porxo, anomenat «de la Rahura»: si es tractés d'un lloc exterior, resultaria poc probable que s'hi ubiqués una trona de fusta.¹⁰²

També caldria contemplar la possibilitat d'una trona per a l'antic cadirat, el qual seria substituït per l'actual, contractat per Francesc Gomar el 1478.¹⁰³ Així, les reparacions que efectua en una trona el fuster Joan Pelejà el 1469 podrien atènyer el cor antic.¹⁰⁴ El nou cor tardogòtic podria haver estat un altre emplaçament possible per als evangelistes del Museu Diocesà, atès que la cronologia en resulta molt més propera. Encara que l'estil dels evangelistes dista notablement del llenguatge

plàstic del director de l'obra, Francesc Gomar, convé no oblidar que aquest fou assistit per altres escultors dels quals no en coneixem la personalitat artística.¹⁰⁵ Una notícia datada a 1745 confirma l'existència d'una trona de fusta al cor, tot i que no aporta cap més precisió respecte a la seva conformació ni cronologia.¹⁰⁶

Quant a la marededeu de Montblanc, deu la seva denominació *del cor* al fet d'haver presidit des del segle XVIII el cor de l'església, fins que va ser situada a l'altar major després de la Guerra Civil.¹⁰⁷ Aquesta darrera hauria estat la seva ubicació original, perquè per les seves grans dimensions (uns 235 cm d'alçada) és molt improbable que s'hagués concebut per presidir el cor. En no disposar de documentació sobre una eventual renovació del mobiliari presbiterial durant la segona meitat del segle XV, no sabem si es tractà d'una incorporació puntual o bé si havia de regir un hipotètic nou retaule, pintat o esculpit. En el cas que efectivament es tractés d'una producció d'Alen Lupian, el fet que residís a Montblanc durant dos anys o més fa pensar que la seva intervenció a l'església podria haver anat més enllà de la factura d'una estàtua que es podria haver executat perfectament des de Tarragona. En aquest sentit, Español ha suggerit que Lupian podria estar involucrat en la realització del cadirat de fusta, un projecte del qual no tenim dades concretes, però que devia ser relativament recent quan l'any 1500 el mestre d'obra de la seu de Lleida procedí a visitar-lo, juntament amb els

⁹⁹ Eduard TÀMARO, «Excursió a Tarragona y Tamarit», *Memorias de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, núm. 3 (1879), p. 352. 337-366. També es refereix únicament a la decoració en pedra: Pau PIFERRER i Francesc Xavier PARCERISSA, *Recuerdos y bellezas de España. Principado de Cataluña*, vol. I, Barcelona, 1839, p. 223-224.

¹⁰⁰ Isabel COMPANYYS i FARRERONS i NÚRIA MONTARDIT i BOFARULL, «El treball de la pedra i la fusta, a través dels autors esmentats al llibre d'obra de la Seu de Tarragona (1423-1499)», a *Recull Pau Monguio i Segura (1865-1956)*, Tarragona, 1988, p. 16.

¹⁰¹ Sembla que el director de l'obra seria el primer fuster esmentat, del qual, aquí només citat pel cognom, coneixem el seu nom i ciutadania (Valls) a partir d'altres registres documentals de l'època (entre 1422 i 1426).

¹⁰² Companys i Montardit pensen que podria ser una mena de balcó o tribuna (*Ibidem*, p. 27).

¹⁰³ Per a aquest cor: Isabel COMPANYYS i FARRERONS i NÚRIA MONTARDIT i BOFARULL, *El Cadirat del cor de la Seu de Tarragona. Història i iconografia dels medallons*, Tarragona, 2000.

¹⁰⁴ I. COMPANYYS i N. MONTARDIT, «El treball de la pedra i la fusta...», p. 16, 30.

¹⁰⁵ És el cas del fuster castellà Joan de Medina, que l'any 1484 es posa al servei de Francesc Gomar per al projecte (S. CAPDEVILA, *La seu de Tarragona*, p. 19, n. 4).

¹⁰⁶ Joan Maria QUIJADA BOSCH i NEUS SÁNCHEZ PIÉ (ed.), *De Rebus Gestis Ecclesiae. Els llibres de notes del capítol catedral de Tarragona (1734-1930)*, Barcelona, 2014, p. 89. A partir de 1866 hi hauria una nova trona de fusta (Emilio MORERA Y LLAURADÓ, *La Catedral de Tarragona. Descripción histórico-artística de la misma*, Tarragona, 1905, p. 47).

¹⁰⁷ Uns anys abans del conflicte (1929) viatjà a Barcelona per formar part de l'Exposició Internacional: *El arte en España. Guía del Museo del Palacio Nacional. Exposición Internacional de Barcelona*, Barcelona, 1929, p. 351. Durant la Guerra va ser «tret de la vila per protegir-la» (F. BADIA, «Els monuments i objectes...», p. 92).

cadirats de Poblet i Tarragona, per comprovar si el que s'estava fabricant a la catedral lleidatana s'ajustava als models concertats.¹⁰⁸

La verge montblanquina, tallada en fusta de roure, és una imatge d'aspecte massís, afavorit pel considerable volum que li atorga la seva àmplia vestimenta, que es desplega en gruixuts, complexos i desordenats plecs, molt característics de la plàstica tardogòtica de la segona meitat del segle xv. També resulten significatius els plecs acanalats de la túnica, que cauen verticalment a la part frontal, des del pit fins als peus, un recurs aplicat de forma més evident en la figura del nen.

La viva i cuidadíssima policromia va ser incorporada en època moderna. Hauria estat encarregada per un plebà (rector) que faria escriure als peus de la imatge el seu nom, un text que en alguna ocasió ha induït a l'error de pensar que podria haver estat la persona que encarregà l'escultura.¹⁰⁹ A la base es llegeix «Ioseph Pleba», amb un monograma entre les dues paraules.

Les noves dades obliguen a revisar la hipòtesi sobre la proposta d'autoria de Lupian. En realitat no l'arriben a qüestionar, sinó a introduir matisos i presentar altres alternatives possibles per a l'estil d'aquest artífex. Des del punt de vista cronològic, la Verge respon a un llenguatge estilístic que entronca amb l'escultura flamenca (un terme que no determina necessàriament un origen geogràfic, atès que l'estil s'estendrà per bona part de l'Europa occidental). En aquest sentit, podria encaixar raonablement amb l'època d'activitat

més tardana de Lupian, o fins i tot quelcom més enllà, ja cap al darrer terç del segle xv. Ara bé, tenint en compte que Lupian inicia la seva carrera com a molt tard en començar la quarta dècada del segle, encara dins dels esquemes del gòtic internacional, això significaria que en un moment força madur de la seva trajectòria hauria estat capaç d'assimilar i adoptar el nou estil.¹¹⁰ De totes maneres, en l'estàtua montblanquina podem apreciar alguna característica (potser retardatària, en funció de la seva cronologia) que sembla derivar precisament de l'escultura lleidatana de mitjan segle xv, especialment de figures marianes. Els plecs tubulars verticals, constrets per una corretja amb una decoració en relleu ritmada, un extrem de la qual caient cap als peus, connecten amb la marededeu del Blau, obra de Jordi Safont (1447-1448),¹¹¹ i amb la marededeu de la façana de l'Hospital de Lleida, avui al Museu de Lleida.¹¹² Per la seva banda, la corona alta (fig. 9) sembla inspirar-se directament en la que llueix la testa de la imatge titular del retaule major de la catedral de Tarragona, obra de Pere Joan que de ben segur coneixeria directament l'artífex de l'estàtua montblanquina.¹¹³ Les analogies amb el referent tarragoní també s'estenen a la disposició del vel i l'ondulació dels cabells (més rinxolats a Montblanc), així com, en certa mesura, en la posició de l'infant.

Aquestes observacions realitzades permeten encaixar, dins del terreny de la hipòtesi, la figura montblanquina dins de la carrera de Lupian. Però també cal contemplar una possible alternativa: que

¹⁰⁸ F. ESPAÑOL, «La escultura tardogòtica...», p. 325. Per al cadirat de Lleida: Francesc FITÉ I LLEVOT, «Franci Gomar i el nou cor de la Seu Vella de Lleida», *Seu Vella*, núm. 2 (2000), p. 185-230.

¹⁰⁹ Així queda recollit a: Josep Maria GRAU I PUJOL i Francesc BADIA I BATALLA, *Diccionari biogràfic històric de Montblanc*, Montblanc, 2008, p. 180, on es llegeix en la inscripció el nom de Josep Pié.

¹¹⁰ No és habitual que un mestre madur, després de dècades de treballar en un llenguatge determinat, n'adopti un de diferent i més modern. Això no obstant, podem destacar en alguns casos l'existència d'una evolució i adaptació cap a noves modes, com s'esdevé en els períodes més tardans dels escultors Jordi de Déu (cap al gòtic internacional) i, d'una manera més subtil, Antoni Claperós (cap al tardogòtic).

¹¹¹ G. ALONSO, *Los maestros...*, p. 125

¹¹² Aquesta darrera imatge, posterior a l'any 1454, s'atribueix a Bertran de la Borda o el seu entorn (Antoni CONEJO DA PENA, «Jordi Safont i Bertran de la Borda: epígon del gòtic internacional a Catalunya», a Antoni PLADEVALL I FONT (dir.), *L'Art Gòtic a Catalunya. Escultura II. De la plenitud a les influències foranes*, Barcelona, 2007, p. 175-176). En un context similar podem incloure algunes imatges marianes relacionades amb el bretó Llorenç Mercadante (doc. 1446-1468). És possible que aquest model passés de l'escultura a la pintura, tal com veiem en la imatge cotitular del retaule dedicat a la Verge i Sant Vicenç Ferrer del convent dominic de Cervera, obra de Pere Garcia de Benavarri, c. 1459 (avui al MNAC): Joaquín YARZA, «Pere Garcia de Benavarre. Verge i Nen, sant Vicenç Ferrer i donants», a *La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes*, s. XIII a s. XV, Lleida, 1991, p. 166-167. Per a la datació: Alberto VELASCO, «Mare de Déu i el Nen, Sant Vicent Ferrer i donants. Professió de Sant Vicent Ferrer», a *Patrimoni dispers. L'esplendor medieval a la Segarra*, Cervera, 2007, p. 34-40.

¹¹³ L'estàtua de santa Tecla adopta el mateix format de corona, encara que quelcom més simplificat, sense la pedreria.

FIGURA 9: Maredeu, Santa Maria de Montblanc.
Foto: Aleix Álvarez Vall

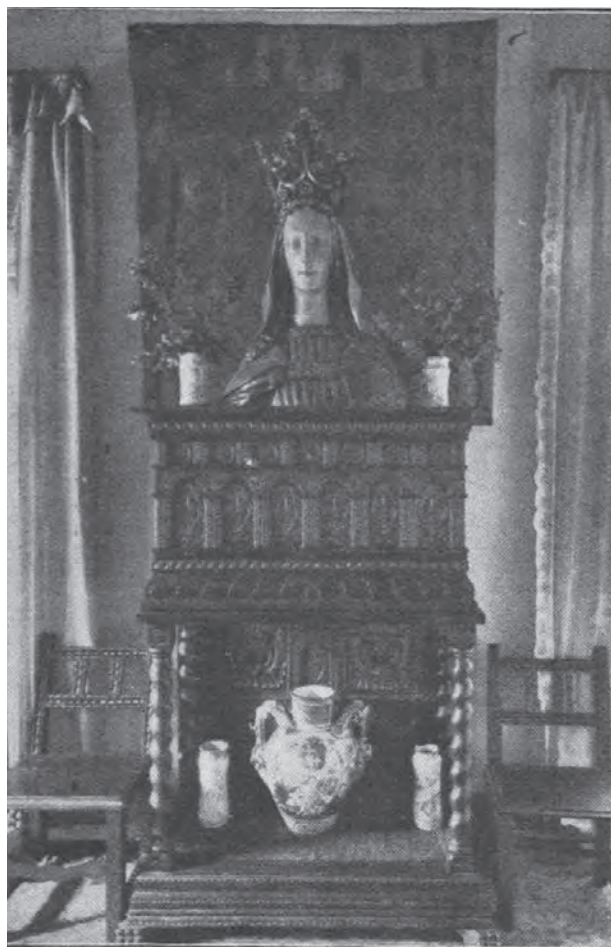

FIGURA 10: Rèplica del bust de la maredeu de
Santa Maria de Montblanc, antic Arxiu Mas.
Foto: *D'ací i d'allà*, novembre, 1925.

el francès hagués mantingut durant la seva trajectòria el llenguatge del gòtic internacional amb què es va formar. En aquest cas cal tenir present que, atesa la seva prolongada carrera i que al principi a Lleida realitza tasques força secundàries (fins al 1449 no trobem la primera menció documental coneguda com a mestre imatger), és probable que s'hagués format a redós del mestre Raulí Vautier. En aquest cas resultaria un candidat plausible per aproximar-li les figures dels apòstols de l'ermita de Sant Joan, estèticament propers a l'apostatol de la catedral de Lleida.

La maredeu del cor ha gaudit d'una fortuna que ha transcendit l'àmbit de Montblanc. N'és una prova l'existència d'almenys dues rèpliques. La primera, parcial, doncs es tracta només del bust, es trobava a l'antiga seu de l'Arxiu Mas (al carrer de Freneria) el 1925, sense que tinguem notícia de quant de temps hi portava ni tampoc de què se n'ha fet posteriorment (fig. 10).¹¹⁴

La segona còpia, completa, es conserva al museu Maricel de Sitges.¹¹⁵ Aquesta no és de fusta, sinó de pasta de fusta, i s'ha apuntat que procediria de la col·lecció de Charles Deering.¹¹⁶ Segons Felip,

¹¹⁴ «L'Arxiu Mas», *D'ací i d'allà*, novembre, 1925, p. 343-346. Fins a 1917 havia estat la casa-estudi d'Alexandre de Riquer, i poc després s'hi establí breument Antoni Utrillo. Agraïxo a Francesca Español la informació relativa a l'existència d'aquest bust.

¹¹⁵ Sobre aquesta imatge: Ramon RIBERA GASOL, «Una altra Mare de Déu del cor», *Aplec de Treballs*, núm. 19 (2001), p. 173-178.

¹¹⁶ Sobre aquest col·leccionista: Sebastià SÁNCHEZ SAULEDA, *La col·lecció Deering a Maricel de Sitges i al castell de Tamarit (1909-1921): un somni d'art hispànic frustrat*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2020.

aquest magnat intentà comprar l'estàtua original, sense èxit, de manera que finalment n'hauria encarregat una rèplica.¹¹⁷ Aquest és un punt, però, que fins no ha pogut ser confirmat, i les recerques dutes a terme al respecte per un dels màxims especialistes en la matèria, Sebastià Sánchez, no han conduït a cap resultat concloent; Sánchez veu més probable que la imatge s'hagués encarregat amb posterioritat a l'estada del col·leccionista a Catalunya, atès que no apareix en cap de les fotografies de la seva capella.¹¹⁸ És possible que, amb motiu de la vinguda de la imatge a l'Exposició Internacional de Barcelona (1929), se n'hagués realitzat una rèplica per al Museu de Reproduccions (si no hi existia ja abans), que posteriorment hauria anat a raure al palau Maricel.¹¹⁹

Un altre escultor actiu a la Conca és un «honorable mestre» anomenat Joan d'Alemanya («Joan Dalamaya»), que el 23 de setembre de l'any 1490 contractava la realització d'una creu de pedra (el capitell i la creu pròpiament dita) per a la localitat de Blancafort.¹²⁰ El capitell havia de contenir cinc imatges que no es precisen, i a la creu s'havia de representar, com solia ser habitual en aquest tipus de produccions, el Crucifix i la Verge. El preu estipulat per al projecte era de 100 sous. Uns mesos després, el 10 d'agost de 1491, el mestre Miquel de Molina es comprometia a complementar l'obra: «sobre les cinch ymages del capitel fer tubes ben acabades e aço te de fer per la hobra que ha trobada feta per mestre Johan de Alamanya». No coneixem cap altra notícia sobre Miquel de Molina, de presumible origen castellà. En canvi, es poden plantejar diverses possibilitats respecte a la identitat de Joan d'Alemanya, a partir de diversos documents que ens informen sobre cinc escultors

alemanys, anomenats Joan, per bé que és probable que aquest nombre es pugui reduir perquè algunes de les dades podrien correspondre a diferents etapes de la carrera d'un mateix artífex.

1) Joan d'Alemanya: *imaginarius lapidum*, el 2 de novembre de 1489 residia a Sant Jeroni de la Vall d'Hebron (on presumiblement deuria tenir alguna obra en curs), quan reconeix un deute amb Hug de Copons, senyor del castell de la Manresana (Segarra).¹²¹ La relativa proximitat d'aquesta localitat amb Blancafort el converteix en un dels candidats més plausibles de la llista que presentem.

2) Joan Frederic, documentat entre 1489 i 1499, sempre a Barcelona. El juny de 1490 s'apunta el nom «Iohanni de Alamannia criato meo» en el testament de l'escultor Miquel Lluc, també alemany, un document on el mestre li llega els estris de l'ofici per realitzar els pinacles del cadirat de la catedral de Barcelona; Joan durà a terme aquesta tasca durant els següents anys, essent registrat pels Llibres d'Obra amb el nom de Joan Frederic.¹²² La seva condició de criat, el 1490, ens indueix a descartar pràcticament que es tracti de l'«honorable mestre» que aquell mateix any contractava la creu de Blancafort.¹²³ Pot tractar-se d'un Joan Alemany que apareix en algunes mencions dels primers anys del segle XVI.

3) Joan Alemany: *imaginaire* habitant de Barcelona. L'any 1502 tallava una carxofa de fusta per a l'altar major de Santa Maria del Mar, «ahónt stava Déu lo Pare».¹²⁴ No és en absolut descartable que sigui el mateix Joan Frederic que acabem de referenciar.

4) Entre 1505 i 1513, a la seu de Lleida és documentat un escultor també anomenat Joan Alemany: treballa tant la pedra com la fusta (obra

¹¹⁷ Ho explica: Jaume FELIP SÁNCHEZ, «La imatge de la "Mare de Déu del Cor" de l'església de Santa Maria de Montblanc, atribuïble a Agustí Pujol "El vell" (segle XVI)», *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 6-7 (2017-2018), p. 251-254.

¹¹⁸ Agraeixo a Sebastià Sánchez la comunicació directa sobre aquest assumpte.

¹¹⁹ Aquest museu va ser fundat l'any 1890, seguint el model d'altres institucions similars d'importantes ciutats europees: Andrea A. GARCIA I SASTRE, *Els museus d'art de Barcelona: antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*, Abadía de Montserrat, 1997, p. 316-321.

¹²⁰ Joan Maria QUIJADA BOSCH, «Esborrany de les capitulacions per fer una creu monumental gòtica a la vila de Blancafort al segle XV», *Aplec de Treballs*, núm. 27 (2009), p. 191-196.

¹²¹ Josep M. MADURELL I MARIMON, «Miguel Lluch, un escultor cuatrocentista alemán en Barcelona», *Sonderdruck aus Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, núm. 9 (1954), p. 172.

¹²² J. M. MADURELL, «Miguel Lluch...», p. 172-175.

¹²³ I, per extensió, també de l'imaginaire referenciat en el punt anterior.

¹²⁴ Bonaventura BASSEGODA Y AMIGÓ, *Santa María de la Mar. Monografía Histórica-Artística*, vol. I, Barcelona, 1925, p. 225.

una sepultura i una gàrgola per al claustre, una àliga per a un faristol, i decora l'orgue de la sagristia).¹²⁵ Els registres d'obra l'esmenten com a imaginaire en ocasions, i també com a «mestre de fullatjes». Podria tractar-se de Joan Spesse, imatger actiu el 1515 a la seu lleidatana.¹²⁶

5) Un altre candidat pot ser Joan de Casel (1496-1506): malgrat que sovint ha estat identificat amb el Joan Frederic abans esmentat, amb tota probabilitat es tracta d'una personalitat diferent, atès que està treballant a València en el mateix moment que l'altre és present a la catedral de Barcelona.¹²⁷ Les primeres notícies documentals el situen a València el 1496, on podria dur ja uns deu anys, perquè se li atribueixen les claus de la capella de la Llotja (aquesta dada també el distingiria de Joan Frederic, de qui recordem que el 1490 era criat de Miquel Lluc). A partir de 1498 Joan de Casel és a Barcelona, on talla diverses estàtues per al retaule major de la Mercè i una misericòrdia del cor de la catedral. El 1506 ja ha tornat a València, quan s'involucra en l'obra de la Llotja.¹²⁸ Coneixem el seu estil gràcies a tenir documentada una Anunciació en pedra sobre una porta de la catedral de València.

6) Finalment, no podem descartar una darrera opció: que el Joan d'Alemanya que treballa a Blancafort sigui un escultor diferent dels que acabem de citar.

Resseguint la pista dels mestres forans, haurem de retornar a les obres del panteó reial de Poblet, en l'encàrrec que suposà l'epígon medieval del projecte: la tomba de Joan II i Joana Enríquez, encarregada per Ferran II a l'escultor de Daroca Gil Morlanes (c. 1493-1499). Aquí volem prestar l'atenció, abans que al mestre, als ajudants que podrien haver intervingut en el projecte, perquè és ben conegut el paper d'aquest escultor aragonès com a artista-empresari.¹²⁹

Dins del període en què es realitzà la darrera tomba reial coneixem el nom de dos escultors forans

FIGURA 11: Gil Morlanes i/o col·laboradors: plorants, Museu del monestir de Poblet.
Foto: Joan Valero

que es posaren al servei de Morlanes i que, per tant, potser podrien haver participat en aquest projecte. La intervenció activa de col·laboradors resulta evident a partir dels diversos (i dispersos) fragments que ens han arribat d'aquesta tomba, desiguals en qualitat i estil (fig. 11).¹³⁰

El primer ajudant és Pedro de Amberes, el qual l'any 1492 signava un contracte amb Gil Morlanes, segons el qual el primer es comprometia a esculpir sis imatges per al sepulcre de Luis de Beaumont, i

¹²⁵ G. ALONSO, *Los maestros...*, p. 196-197.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 214. En canvi, descartem que sigui Joan Frederic, el qual el 1511 ja era difunt (J. M. MADURELL, «Miguel Lluch...», p. 195).

¹²⁷ Es dissocien les dues personalitats a: F. ESPAÑOL, «La escultura tardogòtica...», p. 302, n. 94.

¹²⁸ Salvador ALDANA FERNÁNDEZ, «La Lonja de Valencia», *Archivo de Arte Valenciano*, vol. LXIII (1982), p. 9 (3-19).

¹²⁹ Per a la tomba: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El sepulcro de Fernando de Antequera y los escultores Pere Oller, Pere Joan y Gil Morlanes, en Poblet», *Locus Amœnus*, núm. 4 (1998-1999), p. 81-106. Sobre la faceta de Morlanes com a artista-empresari: Santos M. MATEOS RUSILLO, «La figura del artista-empresario en la escultura de la Corona de Aragón: Gil Morlanes El Viejo», a *Actas del Congreso Internacional sobre Gil Siloe y la escultura de su época*, Burgos, 2001, p. 551-558.

¹³⁰ S'apunta la possibilitat de la intervenció d'ajudants, concretament dels que exposarem a continuació, a: F. ESPAÑOL, «El sepulcro de Fernando de Antequera...», p. 106, n. 157.

a treballar en altres obres indefinides contractades pel mestre aragonès.¹³¹ Els termes del contracte són molt durs, perquè es preveu una durada de vint anys per a l'associació, i a més s'especifica que, a Aragó, Pedro haurà de treballar en exclusiva per a Morlanes; ambdós es repartiran els guanys o les pèrdues.

El segon ajudant s'anomena Anrich (Enric) i signa el contracte amb Morlanes el 1497: no és un aprenent, sinó un escultor qualificat, citat com a mestre de Logroño (encara que, pel seu nom, no podem descartar que el seu origen fos flamenc).¹³² El període de l'associació és *només* de nou anys; Enric es comprometia a tallar per al seu nou soci vuit històries o relleus, el destí de les quals no queda especificat en el document. Així mateix, acorden que l'ajudant no durà a terme cap obra a Aragó o Catalunya sense el consentiment de Morlanes. Potser podria identificar-se amb un Anrique de Logronyo, habitant d'Osca, que l'any 1506 signava com a testimoni del *mazonero* Juan de Palomines.¹³³

Per acabar amb aquesta visió general ens podem preguntar quin va ser el llegat escultòric que els *biscaïns* podrien haver deixat a la Conca de Barberà. Tots els que fins ara hem vist semblen ser només pedrers, però és probable que alguns també es veiessin capacitats per dur a terme tasques pròpies de la imatgeria. Aquest podria ser el perfil del biscaí Pascual de Gancia (Gaínza), que el 1517 realitzava la creu d'Hostafrancs (Segarra),¹³⁴ una obra conservada que mostra un nivell extremadament limitat com a escultor d'un artífex que versemblantment centraria el seu àmbit laboral de forma preferent com a picapedrer.

Entre la Conca i l'Urgell es va executar, entre finals del segle XV i inicis del XVI, un conjunt d'obres d'un estil força homogeni, l'autor de les quals potser podria respondre al perfil que acabem de veure, un

pedrer forà amb una àmplia dedicació al camp de l'escultura. Una dedicació que, a tenor de l'obra que ens ha arribat, resultaria notablement exitosa, malgrat el discretíssim nivell qualitatiu que mostra. Estem parlant del recentment definit i batejat com a Mestre del Tallat, un escultor anònim d'origen desconegut (no es pot descartar que fos local), actiu al santuari que li dona nom, i també a Poblet i als castells de Savallà i Solivella.¹³⁵ Dotat d'un estil propi fàcilment reconeixible, demostra molta més solvència en la talla d'elements vegetals i decoratius que en la de les figures humanes. A més d'un bon nombre de relleus arquitectònics, se'n conserven dues grans estàtues exemptes, un sant Miquel procedent del castell de Solivella i una marededeu recentment incorporada al Museu Comarcal de la Conca de Barberà,¹³⁶ prou eloqüents per definir una personalitat amb un llenguatge molt propi, tot i que amb resultats molt modestos. Possiblement aquesta Verge sigui la mateixa que a finals del segle XIX encara es conservava *in situ* a la portalada de l'aleshores ja enrunat santuari, segons la descripció de Ramon Cantó: «[...] la gòtica fachada de su iglesia, en la cual todavía se conserva una preciosa imagen de la Virgen, digna de figurar en cualquier museo».¹³⁷

Amb aquest ignot escultor tanquem el període aquí estudiat, per bé que durant les dècades posteriors seguirien arribant a la Conca de Barberà nous artífexs, emmarcats en uns paràmetres estilístics ja plenament renaixentistes i, per tant, fora de l'àmbit del present treball.

¹³¹ Manuel SERRANO SANZ, «Gil Morlanes, escultor del s. XV y principios del XVI», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, vol. XXXVII (1918), p. 358-359.

¹³² Carmen MORTE GARCÍA, «Fernando el Católico y las artes», a *Las Artes en Aragón durante el reinado de Fernando el Católico (1479-1516)*, Saragossa, 1993, p. 189-190.

¹³³ María Teresa CARDESA GARCÍA, *La escultura del siglo XVI en Huesca*, vol. I, Osca, 1993, p. 276.

¹³⁴ Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Art certerí del segle XVI*, Lleida, 1990, p. 22, 73-74; Joan YEGUAS GASSÓ, «Sobre escultura del segle XVI en creus de terme al Mascançà», *Mascançà*, núm. 10 (2019), p. 163-165.

¹³⁵ Damià AMORÓS ALBAREDA i Joan YEGUAS GASSÓ, «El Mestre del Tallat: un escultor al voltant del 1500 actiu al Monestir de Poblet, el castell de Solivella i el santuari del Tallat», *Aplec de Treballs*, núm. 36 (2018), p. 189-206; Inés PADROSA GORGOT, «El castell de Savallà del Comtat, el de Perelada i el Mestre del Tallat», *Cultura i Paisatge*, núm. 12 (2019), p. 68-73.

¹³⁶ Damià AMORÓS i Joan YEGUAS, «Rere els passos del Mestre del Tallat», *Cultura i Paisatge*, núm. 12 (2020), p. 46-49.

¹³⁷ Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, ACCB311-2-T2-41, Ramon Cantó i Espinach, *Història de la Real Vila Ducat de Montblanc*, tom I, llibre 5^è, quadern 18, 1894-1907, p. 427. En una fotografia de 1900-1902 es pot veure a la portalada d'entrada (que no és gòtica) una fornícula buida que podria haver allotjat aquesta Verge (Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Francesc Brunet i Recasens, ANC1-284-N-474).

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. «Pedro el Ceremonioso y los comienzos de la decadencia política de Cataluña». A: MENÉNDEZ PIDAL, Ramon (dir.). *Historia de España. España cristiana. Crisis de la reconquista. Luchas civiles*, vol. XIV. Madrid, 1966.
- ACUÑA, Ana; CONEJO, Antoni. «Altres convents de clarisses». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I, Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*. Barcelona, 2002, p. 204-207.
- ADELL I GISBERT, Joan Albert. «L'hospital de pobres de Santa Magdalena de Montblanc i l'arquitectura hospitalària medieval de Catalunya». *Acta historica et archæologica mediævalia*, núm. 4 (1982), p. 239-263.
- ADSERIAS SANS, Maria; CARBONELL MUIÑOS, M. del Carme. «El claustre del convent de Sant Francesc de Montblanc». A: *II Congrés d'arqueologia medieval i moderna de Catalunya. Sant Cugat del Vallès 18-21 d'abril de 2002. Actes*, vol. I. Barcelona, 2003, p. 159-163.
- ADSERIAS, Maria; MENCHON, Joan; MESTRES, Dolors. «Programa d'Arqueologia Urbana de Montblanc». A: *Tribuna d'Arqueologia 1997-1998*. Barcelona, 2000, p. 187-194.
- ADSERIAS, Maria; MENCHON, Joan; MESTRES, Dolors. «Les cases de Montblanc». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III, Dels palaus a les masies*. Barcelona, 2003, p. 161-162.
- ADSERIAS, Maria; MENCHON, Joan; MESTRES, Dolors. «La vila de Montblanc. Aproximació a la seva evolució urbana (segles XII-XV)». A: *III Congrés d'Arqueologia medieval i Moderna a Catalunya. Sabadell del 18 al 21 de maig de 2006*, vol. II. Barcelona, 2007, p. 337-342.
- ADSERIAS, Maria; TEIXELL, Immaculada. «L'assentament medieval dels Molins de la Vila: Duesaigües i Vilasalva». A: *II congrés d'arqueologia medieval i moderna de Catalunya. Sant Cugat del Vallès 18-21 d'abril de 2002. Actes*, vol. II. Barcelona, 2003, p. 529-535.
- ADSERIAS, Maria; TEIXELL, Immaculada. «El jaciment arqueològic dels Molins de la Vila de Montblanc». *El Foradot*, núm. 36 (maig-juny 2008), p. 5-7.
- ADSERIAS, Maria; TEIXELL, Immaculada; GRIÑÓ, Damià. «Intervencions arqueològiques als Molins de la Vila (Montblanc, Conca de Barberà)». A: *Tribuna d'arqueologia 1999-2000*. Barcelona, 2003, p. 179-192.
- AGUADO I CUDOLÀ, Vicenç; RIBERA I GASSOL, Ramon. «Noves apreciacions envers la imatge gòtica de la Verge amb el Nen que hi havia a la fornícula de l'església». *Talaia. Revista del Centre d'Estudis Locals del Vilosell*, núm. 16 (2015), p. 8-9.
- AINAGA ANDRÉS, María Teresa. «El legado artístico de Pedro y Fernando Pérez Calvillo en la sede episcopal de Tarazona». *Turiaso*, vol. X-II (1992), p. 453-504.
- AINAUD DE LASARTE, Joan-Francesc. «Dos portapaus de cap al 1400: el de Pere d'Urgell i el de Violant de Bar». *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, vol. 2 (1994), p. 127-143.

- ALANYÀ I ROIG, Josep. *Urbanisme i vida a la Morella medieval: (segles XIII-XV)*. Morella, 2000.
- ALDANA FERNÁNDEZ, Salvador. «La Lonja de Valencia». *Archivo de Arte Valenciano*, vol. LXIII (1982), p. 3-19.
- ALMUNI I BALADA, Victòria. *La catedral de Tortosa als segles del gòtic*, 2 vol. Benicarló, 2007.
- ALONSO GARCÍA, Gabriel. *Los maestros de la «Sen Vella de Lleida» y sus colaboradores*. Lleida, 1976.
- ALTISENT, Agustí. «Un poble de la Catalunya Nova als segles XI i XII. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 3 (1966), p. 131-214.
- ALTISENT, Agustí. «El mestre Fonoll i Santa Maria de Montblanc». *Santes Creus. Boletín del Archivo Bibliográfico*, vol. III (1968), p. 377-381.
- ALTISENT, Agustí. *Història de Poblet*. Abadia de Poblet, 1974.
- ALTISENT, Agustí. «El bàcul de l'abat Copons». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. V (1977), p. 303-306.
- ALTISENT, Agustí. «El autor de la tumba de Jaime Sarroca». A: *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. 3. Saragossa, 1979, p. 281-285.
- AMORÓS ALBAREDA, Damià; YEGUAS GASSÓ, Joan. «El Mestre del Tallat: un escultor al voltant del 1500 actiu al Monestir de Poblet, el castell de Solivella i el santuari del Tallat». *Aplec de Treballs*, núm. 36 (2018), p. 189-206.
- AMORÓS, Damià; YEGUAS, Joan. «Rere els passos del Mestre del Tallat». *Cultura i Paisatge*, núm. 12 (2020), p. 46-49.
- APARICI MARTÍ, Joaquín. «Obra en piedra. Maestros vizcaínos en la Plana de Castelló (siglos XV-XVI)». *Millars: espai i història*, núm. 29 (2006), p. 133-150.
- ARAGÓ I CABAÑAS, Antoni M. «Concessions reials del dret de notaria a parròquies i monestirs catalans (segles XII i XIII)». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. VI (1978), p. 1-14.
- ARCO, Ángel del. «Notas arqueológicas de la diócesis de Tarragona. III. Iglesias de Vilaseca y de la Espluga de Francolí». *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, vol. VII (1902), p. 363-370.
- ARGILÉS I ALUJA, Caterina. *Preus i salaris a la Lleida dels segles XIV i XV segons els llibres d'obra de la Sen*. Tesi doctoral, Universitat de Lleida, 1992.
- ARNALL I JUAN, Maria Josepa. «Documents de Pere el Cerimoniós referents a Tarragona i conservats en el seu Arxiu Històric Provincial». *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. 4 (1984), p. 51-130.
- ARRAYÁS MORALES, Isaías. *Morfología històrica del territorium de Tarraco en època tardo-republicana romana o ibèrica final (ss. III-I aC): cadastres i estructures rurals*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2002.
- «L'Arxiu Mas». *D'ací i d'allà*, Novembre, 1925, p. 343-346.
- El arte en España. Guía del Museo del Palacio Nacional. Exposición Internacional de Barcelona*. Barcelona, 1929.
- BADIA, Lola. «Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària». *Estudi General*, núm. 11 (1991) (*Llengua i Literatura: de l'edat mitjana al Renaixement*), a cura d'Albert Rossic i Mariàngela Vilallonga, p. 31-50.
- BADIA, Lola. «La guerra de Troia i les lletres catalanes medievals (segles XIII-XV)». *Mot so razo*, núm. 6 (2007), p. 32-46.
- BADIA I BATALLA, Francesc. «Els monuments i objectes d'interès artístic o històric desapareguts o destruïts l'any 1936 a Montblanc». *Aplec de treballs*, núm. 9 (1989), p. 87-122.
- BALASCH, Esther. «Retaule de l'arcàngel Sant Miquel de Cervera (Segarra)». A: *I Congrés d'Història de l'Església Catalana. Des dels orígens fins ara*, vol. II. Solsona, 1993, p. 547-555.
- BALASCH, Esther. «Noves dades i aportacions a l'estudi del retaule de sant Miquel i l'àngel Custodi de Cervera». *Urtx. Revista Cultural d'Urgell*, núm. 7 (1995), p. 39-48.
- BARCELONA, Martí de. «La cultura catalana durant el regnat de Jaume II». *Estudios franciscanos*, núm. 91 (1990), p. 213-295, núm. 92 (1991), p. 383-492.

- BASSEGODA Y AMIGÓ, Bonaventura. *Santa María de la Mar. Monografía Histórica-Artística*, 2 vol. Barcelona, 1925.
- BATET COMPANY, Carolina. *L'aigua conquerida. Hidraulisme feudal en terres de conquesta*. Bellaterra-València, 2006.
- BATLLE HUGUET, Pere. «Ramon de Mur, pintor de Tarragona, mestre de Sant Jordi». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XII (1936), p. 113-147.
- BATLLE I HUGUET, Pere. «Esculturas del artista montblanquense Guillermo Seguer». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XV (1942), p. 93-99.
- BATLLE I HUGUET, Pere. «Notes sobre la construcció de l'església de Vinaixa». A: *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, vol. I. Barcelona, 1947-1951, p. 71-84.
- BATLLE I HUGUET, Pere. «Cicles bíblics dels capitells del claustre de Santes Creus i de l'església de Santa Maria de Montblanc». *Santes Creus. Boletín del Archivo Bibliográfico*, vol. IV (1970), p. 9-12.
- BAUCELLS REIG, Josep. «Eudòxia Làscaris, princesa grega i fundadora del Monestir de Santa Maria de la Serra». A: *Biografia de la fundadora i altres treballs històrics del Monestir de la Mare de Déu de la Serra de Montblanc*. Montblanc, 1996.
- BAUCELLS REIG, Josep. *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, 4 vol., Barcelona, 2004-2006.
- BEAUCHAMP, Alexandra. «La composition de la Casa/Cort du roi d'Aragon. Normes et pratiques au début du règne de Pierre le Cérémonieux». *ERASMO. Revista de Historia Bajo Medieval y Moderna*, núm. 1 (2014), p. 21-42.
- BERNAUS, Magda. «Los canteros vizcaínos en la Corona de Aragón al final de la Edad Media». A: FRILO, Fernando; Balsa de Pinho, Joana; Nunes da Silva, Ricardo J. (coord.). *Da traça a edificação. A arquitetura dos séculos XV e XVI em Portugal e na Europa*. Lisboa, 2020, p. 849-862.
- BESERAN I RAMON, Pere. «Un taller escultòric a la Barcelona del segon quart del segle XIV i una proposta per a Pere de Guines». *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. VI (1991-1993), p. 215-242.
- BESERAN I RAMON, Pere. *Jordi de Déu i l'italianisme en l'escultura catalana del segle XIV*. Tarragona, 2003.
- BESERAN I RAMON, Pere. «Aloi de Montbrai». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *L'Art Gòtic a Catalunya. Escultura I. La configuració de l'estil*. Barcelona, 2007, p. 204-219.
- BESERAN, Pere; ALCOY, Rosa. «Notícia sobre la procedència pobletana del retaule de Santa Úrsula de Joan Reixac». *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, núm. 2 (1994), p. 145-150.
- BETÍ BONFILL, Manuel. *Los Santalínea, orfebres de Morella*. Castelló, 1928.
- BETRÁN ABADÍA, Ramón. «Planeamiento y geometría en la ciudad medieval aragonesa». *Arqueología y territorio medieval*, vol. 12-2 (2005), p. 75-120.
- BOFARULL Y BROCA, Andrés de. *Anales históricos de Reus desde su fundación hasta nuestros días*, vol. 1. Reus, 1845.
- BOFARULL Y MASCARÓ, Próspero de. «Gobierno y Casa Real de los monarcas de Aragón». A: *Procesos de las antiguas cortes y parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia custodiados en el Archivo General de la Corona de Aragón, Tomo V*. Barcelona, 1850.
- BOFARULL Y SANS, Francisco de. «Documentos para escribir una monografía de la villa de Montblanc». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 6 (1898), p. 423-578.
- BOHIGAS, Pere. *La ilustración y decoración del libro manuscrito en Cataluña. Contribución al estudio de la historia de la miniatura catalana*, vol. I. Barcelona 1965.
- BOLÒS, Jordi. «Vila de Montblanc». A: *Catalunya Romànica*, vol. XXI. Barcelona, 1995, p. 491-492.
- BOLÒS, Jordi. *Els orígens medievals del paisatge català: l'arqueologia del paisatge com a font per al coneixement de la Història de Catalunya*. Barcelona, 2004.
- BONET DONATO, Maria. «De la Tarraçana islàmica a la formació de la ciutat feudal». A: DUCH, Montserrat (dir.). *Història de Tarragona*, vol. 2. Lleida, 2011, p. 57-306.

- BOSCH BALLBONA, Joan. *Agustí Pujol*. Bellaterra, 2009.
- BOTO, Gerardo. «El primer proyecto gótico de Santa Maria de Castelló d'Empúries». *Mot So Razo*, núm. 20 (2021), p. 67-86.
- BRULL, Carlos. «Manteniment i posada en valor de la muralla medieval de Montblanc». A: *Fortificaciones. Intervenciones en el patrimonio defensivo. Actas del XXXIV Curset. Jornadas Internacionales sobre la intervención en el Patrimonio Arquitectónico. Barcelona 15-18 diciembre de 2011*. Barcelona, 2012, p. 159-169.
- BRULL, Carlos; VILA, Josep M. «La muralla medieval de Montblanc. Estudi, restauració i museïtzació». A: FARRÉ, Jordi; ESTEVE, Xavier; FELIU, Josep M.; GARCIA, Joan; MIRÓ, Carme; MOLIST, Núria; SABATÉ, Gemma (ed.). *Muralles urbanes. Diàleg entre urbanisme i patrimoni. Actes de les XVII jornades d'estudis penedesencs 2018. Sitges, Vilafranca del Penedès, Calafell 19, 20 i 21 d'octubre de 2018*. Vilafranca del Penedès, 2019, p. 133-158.
- BRULL, Carlos; VILA, Josep M. «Recuperació del Portal de Sant Francesc a les Muralles medievals de Montblanc. Evidències arqueològiques i concrecions arquitectòniques». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. XXXIV (2020), p. 199-213.
- CABRÉ, Lluís. «Vida i obra de Bernat Metge. Formació de l'autor». A: BADIA, Lola (dir.). *Història de la Literatura catalana. Volum II. Literatura medieval (II. Segles XIV-XV)*. Barcelona, 2014, p. 192-193.
- CAPDEVILA, Sanç. «Documents d'art antic català. En Joan Derva, pintor de Montblanch, contracta la pintura del retaule de Santa Maria de Belianes amb els jurats del lloc: 27 d'abril de 1486». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any XXXI-319 (1921), p. 210.
- CAPDEVILA, Sanç. «Les antigues institucions escolars de Tarragona». *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XII (1927), p. 60-162 i 348-375.
- CAPDEVILA, Sanç. *La seu de Tarragona*. Barcelona, 1935.
- CAMPANY Y DE MONTPALAU, Antonio de. *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la Antigua Ciudad de Barcelona, publicadas por disposición y a expensas de la Real Junta y Consulado de Comercio de la misma Ciudad y dispuestas por*. Madrid, 1779, reed.: Barcelona, 3 vol., 1961-1963.
- CARDESA GARCÍA, María Teresa. *La escultura del siglo XVI en Huesca*, 2 vol. Osca, 1993.
- CARESMAR, Jaume. *Carta al Baron de la Linde*. Igualada, 1979.
- CARON, Sophie (dir.). *Jan Van Eyck. La Vierge du Chancelier Rolin, vers 1430*. París, 2024.
- CASAÑ ALEGRE, Joaquín. *Colección de documentos inéditos del Archivo General del Reino de Valencia. Pactos y convenios entre don Pedro IV de Aragón y Don Enrique, conde de Trastámara*, vol. I. València, 1894.
- CHINCHILLA, Pedro de. *Libro de la Historia Troyana*, edició a càrrec de Maria Dolores Peláez Benítez. Madrid, 1999.
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís. «Literatura i promoció social: lectura i creació literàries entre els menestrals catalans medievals». *Magnificat. Cultura i Literatura Medievals*, núm. 8 (2021), p. 57-108.
- CINGOLANI, Stefano Maria. «“Nos en leyr tales libros trobemos plazer e recreation”. L'estudi sobre la difusió de la literatura d'entreteniment a Catalunya els segles XIV i XV». *Llengua i Literatura*, núm. 4 (1990-1991), p. 39-127.
- COMPANYS I FARRERONS, Isabel. *Catàleg de la col·lecció de pergamins de l'Ajuntament de Tarragona, dipositats a l'Arxiu Històric de Tarragona* («Col·lecció Documents del Fons Municipal de Tarragona», 12). Tarragona, 2009.
- COMPANYS I FARRERONS, Isabel; MONTARDIT I BOFARULL, Núria. «El treball de la pedra i la fusta, a través dels autors esmentats al llibre d'obra de la Seu de Tarragona (1423-1499)». A: *Recull Pau Monguio i Segura (1865-1956)*. Tarragona, 1988, p. 13-67.

- COMPANYS I FARRERONS, Isabel; MONTARDIT I BOFARULL, Núria. «Notícia sobre la construcció de la tomba de Blanca d'Anjou (1313)». *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic*, vol. IX-X (1989), p. 19-29.
- COMPANYS I FARRERONS, Isabel; MONTARDIT I BOFARULL, Núria. *El Cadirat del cor de la Seu de Tarragona. Història i iconografia dels medallons*. Tarragona, 2000.
- COMPANYS I FARRERONS, Isabel; SANMARTÍ I ROSET, Montserrat. «Els inventaris de les botigues de tres apotecaris de Tarragona: Llorenç Sabater, Pere Ribar, i Ignasi Vidal, (1604-1608)». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. XXXIII (2015), p. 91-188.
- COMPANYS I FARRERONS, Isabel; VIRGILI GASOL, Joana. «Noves aportacions documentals sobre el mestre Perris d'Austri i la capella de l'Assumpció de la Verge». *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic*, vol. XI-XII, núm. 67-68, 69-70 (1991), p. 41-48.
- CONDE Y DELGADO DE MOLINA, Rafael. «Las actividades y las operaciones de la banca barcelonesa trecentista de Pere Descaus y Andreu d'Olivella». *Revista española de financiación y contabilidad*, núm. 55 (1988), p. 115-182.
- CONDE Y DELGADO DE MOLINA, Rafael. «La titularidad de las notarías parroquiales después de Pedro II (III) el Grande a Jaime II: Del proyecto Besalú (1281) a la pragmática de 1302». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols. Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor a Raimon Noguera*. Barcelona, 1988, p. 31-50.
- CONEJO DA PENA, Antoni. «L'antic hospital de Santa Magdalena de Montblanc». *Locus Amœnus*, vol. 6 (2002), p. 129-143.
- CONEJO DA PENA, Antoni. «El convent de sant Francesc de Montblanc». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I, Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*. Barcelona, 2002, p. 186-188.
- CONEJO DA PENA, Antoni. «Els convents mercedaris». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I, Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*. Barcelona, 2002, p. 236-237.
- CONEJO DA PENA, Antoni. «Jordi Safont i Bertran de la Borda: epígon del gòtic internacional a Catalunya». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *L'Art Gòtic a Catalunya. Escultura II. De la plenitud a les influències foranes*. Barcelona, 2007, p. 159-176.
- CONEJO DA PENA, Antoni. «Arquitectura civil: palaus i hospitals». A: FUGUET I SANS, Joan; PLAZA I ARQUÉ, Carme (coord.). *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*. Montblanc, 2008, p. 164-175.
- CONEJO DA PENA, Antoni. «Els convents de Montblanc». A: FUGUET I SANS, Joan; PLAZA I ARQUÉ, Carme (coord.). *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*. Montblanc, 2008, p. 152-160.
- CONEJO DA PENA, Antoni. «Exordis de les formes flamejants en el gòtic català: un problema irriquant». A: TERÉS, Maria Rosa (ed.). *Catalunya i l'Europa septentrional a l'entorn de 1400: Circulació de mestres, obres i models artístics*. Roma, 2016, p. 197-280.
- CRISPÍ, Marta. «Una obra documentada d'Aloi de Montbrai: la marededéu dels Prats de Rei. Noves vies per a l'estudi de l'escultor francès». *Locus Amœnus*, núm. 7 (2003), p. 111-116.
- CROSAS, Francisco. «El testimonio "perdido" de Jaume Conesa y sus Històries Troians». *SIGNO. Revista de la Historia de la Cultura Escrita*, núm. 8 (2001), p. 295-299.
- CROSAS LÓPEZ, Francisco; PERUJO MELGAR, Joan M. «Dos nous testimonis de les "Històries troianes". Traducció de Jaume Conesa». A: PAMPÍN BARRAL, Mercedes; PARRILLA GARCÍA, Carmen (coord.). *Actas del Noveno Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (A Coruña, 18-22 de septiembre de 2001)*, vol. 2. A Coruña, 2005, p. 171-188.
- CUADRADA, Coral. *El Maresme medieval: hàbitat, economia i societat. Segles X-XIV*. Mataró, 1988.
- CUBO CÓRDOBA, Adrià; MORERA CAMPRUBÍ, Jordi; PIZA RUIZ, Tatiana. «El jaciment de Vilardida: de l'hàbitat de l'ibèric final a la vil·la romana tardoantiga. Primeres valoracions dels darrers treballs arqueològics». A: *Tribuna d'arqueologia 2019-2020*. Barcelona, 2022, p. 155-176.

- CURIEL ESPARZA, Jorge; CANTÓ PERELLÓ, Julián; CALVO PEÑA, María Asunción. «Las ordenanzas municipales en la Edad Media». A: BORES, Fernando; FERNÁNDEZ SALAS, José; HUERTA FERNÁNDEZ, Santiago; RABASA DÍAZ, Enrique (ed.). *Actas del segundo congreso internacional de la Historia de la construcción. La Coruña, 22-24 octubre 1998*. La Coruña, 1998, p. 107-109.
- DALMASES, Núria de. *Orfebreria Catalana Medieval. Barcelona 1300-1500*, 2 vol. Barcelona, 1992.
- DALMASES Y DE MASSOT, Faust de. «Lo castell de Montcortès». *Revista Catalana*, vol. VI-152 (15 d'octubre de 1923), p. 445-448.
- D'ARIENZO, Luisa. «Gli scrivani della Cancelleria aragonese all'epoca di Pietro il Ceremosioso (1336-1387)». A: *Studi di Paleografia e Diplomatica*. Pàdua, 1974, p. 137-198.
- DOMÉNECH QUEROL, Vicente. *Els Llibres de Privilegis del monestir cistercenc de Santa Maria de Benifassà a València i Catalunya*, vol. II, Benicarló, 2023.
- DOMENGE I MESQUIDA, Joan. «Guillem Morey a la seu de Girona (1375-1397). Seguiment documental». *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. IX (1996), p. 105-131.
- DOMENGE I MESQUIDA, Joan. «De tramuntana a migjorn. Migracions d'argenterers i marxants de joies a la Corona d'Aragó (ca. 1380-1420)». A: TERÉS, M. Rosa (ed.). *Catalunya i l'Europa septentrional a l'entorn de 1400. Circulació de mestres, obres i models artístics*. Roma, 2016, p. 53-86.
- DOMENGE MESQUIDA, Joan. «Jaquit a la sgleya del Pi: Felip de Malla i l'ofrena d'ornaments litúrgics a Santa Maria del Pi». A: SACASAS, Jordi (coord.). *Splendor Pinensis. Santa Maria del Pi al segle XV: I Jornades de les basíliques històriques de la ciutat de Barcelona* (16-18 de novembre de 2017). Barcelona, 2019, p. 335-364.
- DURAN, Félix. «Orfebreria catalana». *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, vol. XXXIII (1915), p. 79-249.
- DURAN I SANPERE, Agustí. *Els retaules de pedra*, 2 vol. Barcelona, 1932-1934.
- DURAN I SANPERE, Agustí. «Mestre Jeronim Rua, de Montblanc i un frare mercedari, pintors de retaules». *Butlletí Arqueològic de Tarragona. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 45 (1933), p. 265-270.
- DURAN I SANPERE, Agustí. «Les escultures de Poblet, a Poblet». *Butlletí Arqueològic de Tarragona. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 48 (1934), p. 356-366. També a: *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. IV (1934), p. 153-163.
- DURAN I SANPERE, Agustí; AINAUD DE LASARTE, Joan. *Escultura gòtica*, («Ars Hispaniae», VIII). Madrid, 1956.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Els casals de molins medievals a les comarques tarragonines. Contribució a l'estudi de la seva tipologia arquitectònica». *Acta historica et archæologica mediævalia*, núm. 1 (1980), p. 231-254.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Esteban de Burgos y el sepulcro de los Queralt en Santa Coloma (Tarragona)». *D'Art*, núm. 10 (1984), p. 125-176.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Un artista aragonés activo en Cataluña durante el siglo XIV: Esteban de Burgos de la ciudad de Huesca». A: *Actas III Coloquio de Arte Aragonés, El arte aragonés y sus relaciones con el hispánico e internacional*. Osca, 1985, p. 137-153.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Remarques en l'activitat de Mestre Fonoll i una revisió del "Flamíger" de Santes Creus». *D'Art*, núm. 11 (1985), p. 123-131.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. *L'arquitectura religiosa romànica a la Conca de Barberà i Segarra tarragonina*. Montblanc, 1991.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «La catedral de Lleida: arquitectura y escultura trecentistas». A: VILÀ, Frederic; LORÈS, Imma (ed.). *Congrés de la Seu Vella* (Lleida, 1991). Lleida, 1991, p. 181-213.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Clients i promotors en el gòtic català». A: *Catalunya Medieval*. Barcelona, 1992, p. 217-231.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Mare de Déu amb Infant». A: *Pallium*. Tarragona, 1992, p. 129.

- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Joan Avesta, sculpteur de Carcassonne. L'influence de l'atelier de Rieux sur la Catalogne». *Bulletin Monumental*, núm. 151-II (1993), p. 383-403.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Antecedents de Pere de Vallebrera, maître d'oeuvre de la cathédrale de Perpignan». A: *Autour des maîtres d'oeuvre de la cathédrale de Narbonne*. Narbona, 1994, p. 159-169.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. *Guillem Seguer de Montblanc. Un mestre trescentista escultor, pintor i arquitecte*. Montblanc, 1994.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «El castillo real de Lleida en época medieval». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26 (1996), p. 437-488.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Jaume Cascalls revisado: nuevas consideraciones y obras». *Locus Amœnus*, núm. 2 (1996), p. 65-84.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Joan de Tournai, un artista-empresari del primer gòtic català». *Girona a l'abast*, vol. IV-V-VI (1996), p. 175-188.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Reial o Abacial, el Palau de Santes Creus revisat». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. 14 (1996), p. 167-187.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «El sepulcro de Fernando de Antequera y los escultores Pere Oller, Pere Joan y Gil Morlanes, en Poblet». *Locus Amœnus*, núm. 4 (1998-1999), p. 81-106.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Los materiales prefabricados gerundenses de aplicación arquitectónica (s. XIII-XV)». A: YARZA, Joaquín; FITÉ, Francesc (ed.). *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó*. Lleida, 1999, p. 77-128.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «San Mateo y su símbolo». A: *Cataluña y los reinos hispanos en tiempos de Carlos I*. Barcelona, 2000, p. 258-259.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «La escultura tardogótica en la Corona de Aragón». A: *Actas del Congreso Internacional sobre Gil Siloe y la Escultura de su época*. Burgos, 2001, p. 287-334.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. *El gòtic català*. Manresa, 2002.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Les imatges marianes: prototips, rèpliques i devoció». *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XV (2003), p. 87-109.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «El "Mestre d'Anglesola"». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *L'art gòtic a Catalunya. Escultura I. La configuració de l'estil*. Barcelona, 2007, p. 87-92.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Artistas y obras entre la Corona de Aragón y el reino de Francia». A: COSMEN, María Concepción; HERRÁEZ, María Victoria; PELLÓN, María (coord.). *El intercambio artístico entre los reinos hispanos y las cortes europeas en la baja Edad Media*. León, 2009, p. 253-294.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Las manufacturas arquitectónicas en piedra de Girona durante la Baja Edad Media y su comercialización». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 39/2 (2009), p. 963-1.001.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «L'art al servei de Jaume II: els mausoleus dinàstics i el claustre de Santes Creus portantveus àulics». *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXII (2010-2011), p. 165-202.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «El alabastro como material escultórico en ámbito hispano en época gótica: las canteras de Girona». A: *Le plaisir de l'art du Moyen Âge. Commande, production et réception de l'œuvre d'art. Mélanges offerts à Xavier Barral i Altet*. París, 2012, p. 577-591.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Iconografía antisemita». *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXIII (2012), p. 71-101.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «La tutela espiritual de los enfermos y su marco arquitectónico. Advocaciones y escenarios culturales en los hospitales de la Corona de Aragón en la Edad Media». A: HUGUET TERMES, Teresa; VERDÉS I PIJUAN, Pere; ARRIBAZALAGA VALBUENA, Jon (ed.). *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*. Lleida, 2014, p. 365-399.

- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «El artífice y sus habilidades. La transmisión del conocimiento artístico medieval». A: MIGUEL JUAN, Matilde; PÉREZ MONZÓN, Olga; BUESO MANZANAS, Míriam (ed.). *Ver y crear: obradores pictóricos en la España gótica (1350-1500)*. Madrid, 2016, p. 97-134.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Claustros prefabricados de época gótica en la península ibérica: modelos, producción y comercialización». A: ROSSI VAIRO, Giulia; RAMOA MELO, Joana (ed.). *Claustros no mundo mediterrâneo. Seculos X-XVIII*, (Lisboa, 2013). Lisboa, 2016, p. 401-426.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «El sepulcre de Joan d'Aragó a la catedral de Tarragona. Un aixopluc de marbre en el context de la "Beata Stirps"». *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXVII (2016-2018), p. 153-186.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Les pedreres a la Catalunya medieval. Les explotacions. Els professionals. Les infraestructures». A: ESPAÑOL BERTRAN, Francesca; VALERO MOLINA, Joan (ed.). *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*. Barcelona, 2017, p. 9-52.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «El retaule de Palau-Solità». *Naixement*, núm. 8 (2017), p. 28-34.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «El panteón dinástico de Poblet: dimensión política y espiritual». A: BECEIRO PITA, Isabel (dir.). *La espiritualidad y la configuración de los reinos ibéricos (siglos XII-XV)*. Madrid, 2018, p. 241-280.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Un claustro gótico de Girona, en Montblanc». *Diari de Tarragona* (12 març 2021).
- ESPINALT Y GARCÍA, Bernardo. *Atlante español o descripción general geográfica, cronológica e histórica de España, por reynos y provincias, de sus ciudades, villas y lugares más famosos, de su población, ríos, montes, etc., adornado de estampas finas. Principado de Cataluña II*, vol. 5. Madrid, 1783.
- ESTAL, Juan Manuel del. *El itinerario de Jaime II de Aragón (1291-1327)*. Zaragoza, 2008.
- FAVÀ MONLLAU, Cèsar. «Noves consideracions entorn el joc de retaule i frontal de Vallbona de les Monges». *Butlletí del Museu d'Art de Catalunya*, núm. 10 (2009), p. 57-85.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «L'església gòtica de Santa Maria de Montblanc». *Aplec de Treballs*, núm. 8 (1987), p. 75-102.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «L'església de Santa Maria de Montblanc». *Espitllera*, núm. 64 (1987), p. 46-50.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «Gènesi urbanística montblanquina». *Espitllera*, núm. 70 (1987), p. 34-36.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «Art religiós montblanquí». *Full Parroquial* (Montblanc), núm. 941 (1990).
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «La primitiva església de Santa Maria de Montblanc». *Espitllera*, núm. 96 (abril de 1995), p. 34-35.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «L'ermita i el retaule de Sant Joan Baptista de Montblanc (segle XVI)». *Aplec de Treballs*, núm. 17 (1999), p. 72-74.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «L'actual portada de l'església i una nova hipòtesi sobre l'obra d'Agustí Pujol». *El Foradot*, núm. 8 (agost de 2001), p. 15-17.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «La casa de la vila». *El Foradot*, núm. 6 (juny 2001), p. 10-11.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. *Llibre de privilegis, concòrdies i cartes reials de la Vila de Montblanc (col·lecció factícia)*. Montblanc, 2001.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «L'actual seu del Consell Comarcal de la Conca de Barberà a Montblanc: palau medieval construït per la família Marçal». *Aplec de treballs*, núm. 20 (2002), p. 33-50.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «Troballa de les restes de l'antiga església romànica de Santa Maria de Montblanc». *Aplec de treballs*, núm. 26 (2008), p. 115-124.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «Dades per a la història de la muralla de Montblanc (s. XIV)». *El Foradot*, núm. 56 (setembre-octubre 2009), p. 25-28.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «L'escultor Pere Joan a Montblanc i la Conca de Barberà (segle XV)». *Aplec de Treballs*, núm. 26 (2009), p. 125-139.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «La desapareguda església gòtica de Blancafort (segles XIV-XV)». *Aplec de Treballs*, núm. 28 (2010), p. 111-144.

- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «L'església gòtica de Sant Salvador de Vimbodí (segle xv-xvi)». *Aplec de Treballs*, núm. 31 (2013), p. 141-156.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. *Montblanc (1155-1277). Fundació i creixement*. Montblanc, 2013.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «Notes històriques referents a la muralla de Montblanc». *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 4 (2015), p. 446-459.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «El call jueu de Montblanc (ss. XIII-XV)». *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 5 (2016), p. 496-504.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. *Crònica, abaciologi i diplomatar del reial monestir de Santa Maria de la Serra de Montblanc (ss. XIII-XVI)*. Montblanc, 2016.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «El pont vell de Montblanc». *El Foradot*, núm. 97 (2016), p. 34-36.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «La imatge de la “Mare de Déu del Cor” de l'església de Santa Maria de Montblanc, atribuïble a Agustí Pujol “El vell” (segle XVI)». *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 6-7 (2017-2018), p. 251-254.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «El gibel·lí Azzo di Lambertazzi a Catalunya i una lletra de canvi de 1333». *Aplec de Treballs*, núm. 36 (2018), p. 103-116.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «La fortuna dels dissenys de Pere de Bonull: hipòtesi sobre les seves obres peninsulars (...1306-1337...)». *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 8 (2019), p. 138-178.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «Les rendes reials a Montblanc (segles XIII-XV)». *Aplec de treballs*, núm. 37 (2019), p. 85-117.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «Aproximació a la personalitat artística de Bernat de Montllé i Renard Fonoll (segle XIV)». *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 9-10 (2020-2021), p. 255-286.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «Cultura i Literatura Medieval a la Conca de Barberà». *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 9-10 (2020-2021), p. 25-36.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «El palau dels Cervelló, Senyors de Vallespinosa, a Montblanc (ss XIV-XVI)». *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 9-10 (2020-2021), p. 287-297.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «Palaus de Montblanc. Palaus, Casals i residències des dels s. XII al s. XVIII». *Cultura i Paisatge*, núm. 14 (2021), p. 47-63.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume. *Sarral, història i privilegis (segles XII-XVI)*, sa., sl. [Artyplan, Barcelona, 2025].
- FELIP, Jaume; GRAU I PUJOL, Josep M. T.; PUIG I TÀRRECH, Roser. *La premsa i la història a la Conca de Barberà, 1889-1939*. Montblanc, 1995.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume; SÁNCHEZ REAL, Josep. «La portada de l'església de Santa Maria de Montblanc». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. 3 (1989), p. 17-39.
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume; SÁNCHEZ REAL, Josep. «El autor del retablo de piedra de Montblanc». *Diari de Tarragona*, diumenge 30 de setembre del 1990, p. 11.
- FELIU, Gaspar. «Mercaders-banquers barcelonins: l'endeutament de la monarquia i la fallida de la taula de canvi de Pere des Caus i Andreu d'Olivella el 1381». *Barcelona. Quaderns d'Història*, núm. 13 (2007), p. 197-210.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa. «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccional en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970/1971), p. 351-491.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa. «Notariat laic contra notariat eclesiàstic. Un episodi de la pugna entre ambdós a Girona (1374-1380)». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. 5 (1977), p. 19-34.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa. «Causes i antecedents de la guerra dels dos Peres». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 63 (1987), p. 445-508.

- FERRER I MALLOL, Maria Teresa. «La frontera meridional valenciana durant la guerra amb Castella dita dels dos Peres». A: *Pere el Cerimoniós i la seva època*. Barcelona, 1989, p. 245-357. Republicat en llengua castellana a *Entre la paz y la guerra. La Corona Catalana-aragonesa y Castilla en la Edad Media*. Barcelona, 1989, p. 359-499.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa. «L'expansió d'una regalia al començament del segle XIV: el notariat reial». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. XIII (1995), p. 55-74.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa. «L'instrument notarial (segles XI-XV)». A: *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català (Barcelona, novembre de 1998)*. Barcelona, 2000, p. 13-68.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa. «La corona catalano-aragonesa i Castella (segles XII-XIV): elements de coincidència i divergència». A: SABATÉ, Flocel; FARRÉ, Joan (coord.). *El Comtat d'Urgell a la Península Ibèrica. Reunión Científica. II Curs d'Estiu Comtat d'Urgell (Balaguer 7-9 juliol 1997)*. Lleida, 2002, p. 87-98.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa. «Els diputats del braç de les ciutats i viles reials de 1359 a 1413. Perfils biogràfics». *Acta historica et archaeologica mediævalia*, núm. 26 (2005), p. 515-549.
- FIORAVANTI, Caterina. «Indagini su un artista viagero nella prima metà del Quattrocento. Il caso di "Giuliano Fiorentino"». A: DIANA, Alessandro; FIORAVANTI, Caterina (ed.), *Per omnia litora. Interazioni artistiche, politiche e commerciali lungo le rotte del Mediterraneo tra XIV e XV secolo*. Pisa, 2023, p. 373-431.
- FITÉ I LLEVOT, Francesc. «Franci Gomar i el nou cor de la Seu Vella de Lleida». *Seu Vella*, núm. 2 (2000), p. 185-230.
- FITÉ I LLEVOT, Francesc. «Notícia sobre pedreres, en època medieval, a l'àrea de Lleida, a través de les fonts documentals». A: ESPAÑOL BERTRAN, Francesca; VALERO MOLINA, Joan (ed.). *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*. Barcelona, 2017, p. 187-216.
- FORT I COGUL, Eufemià. *El santuari de la Mare de Déu de Paret Delgada, a la Selva del Camp de Tarragona*. La Selva del Camp, 1947.
- FUGUET I SANS, Joan. «Alguns exemples notables». A: FUGUET I SANS, Joan; PLAZA I ARQUÉ, Carme (coord.). *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*. Montblanc, 2008, p. 444-448.
- FUGUET I SANS, Joan. «Esglésies amb coberta de creueria». A: FUGUET I SANS, Joan; PLAZA I ARQUÉ, Carme (coord.). *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*. Montblanc, 2008, p. 136-138.
- FUGUET I SANS, Joan. «Una valuosa creu processional gòtica obrada a Montblanc al Museu Fenosa del Vendrell». *Nova Conca* (Montblanc, 8-V-2015).
- FUGUET I SANS, Joan i MIRAMBELL I ABANCÓ, Miquel. «Sant Miquel de Montblanc». A: FUGUET I SANS, Joan; PLAZA I ARQUÉ, Carme (coord.). *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*. Montblanc, 2008, p. 126-130.
- FUGUET I SANS, JOAN; MIRAMBELL I ABANCÓ, Miquel; PLAZA ARQUÉ, Carme. *El teginat de l'església de Sant Miquel de Montblanc*. Valls, 2015.
- FUGUET I SANS, Joan; PLAZA I ARQUÉ, Carme (coord.). *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*. Montblanc, 2008.
- FUMANAL I PAGÈS, Miquel Àngel. «El taller d'Aloi de Montbrai i el sepulcre dels Tous, cavallers i grans mestres de Montesa». *Recerca*, núm. 16 (2015), p. 79-90.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, José Ángel. *Vizcaya en el siglo XV. Aspectos económicos y sociales*. Bilbao, 1966.
- GARCIA FORNÓS, Míriam; MENCHON BES, Joan; BRU VIRGILI, Marta. «Esteles funeràries de Sant Miquel de Montblanc». A: *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Tarragona, 10-13 de juny de 2011*, vol. 1. Tarragona, 2011, p. 603-610.
- GARCIA I SASTRE, Andrea A. *Els museus d'art de Barcelona: antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*. Abadia de Montserrat, 1997.
- GIRONELLA, Josep Maria. *Santa Maria de Vilabertran. La preservació del conjunt monumental*. Llançà, 2017.

- GÓMEZ-FERRER, Mercedes. «Nuevas noticias sobre retablos del pintor Joan Reixac (act. 1437-1486)». *Archivo de Arte Valenciano*, núm. 91 (2010), p. 39-52.
- GONZÁLEZ OLLÉ, Fernando. «Opciones y preferencias lingüísticas del rey Pedro IV de Aragón». *Revista de Filología Española*, vol. LXXXVII, 2º (2007), p. 293-322.
- GONZÁLEZ SÁNCHEZ, Santiago. *Itinerario de Don Fernando, regente de Castilla y rey de Aragón (1407-1416)*. Saragossa, 2013.
- GRAHIT Y GRAU, José. *Comisión de Monumentos Histórico y Artísticos de la provincia de Barcelona*. Barcelona, 1947.
- GRAU I PUJOL, Josep M. T.; PUIG I TÀRRECH, Roser. «Instrucció pública i alfabetització a Montblanc en el segle XVIII». *Aplec de treballs*, núm. 8 (1987), p. 111-141.
- GRAU I PUJOL, Josep M. T.; PUIG I TÀRRECH, Roser. *Conesa*. Barcelona, 1989.
- GRAU I PUJOL, Josep M.; BADIA I BATALLA, Francesc. *Diccionari biogràfic històric de Montblanc*. Montblanc, 2008.
- GRAUPERA, Joaquim. «Els Desbosch: promotors d'obres d'art en temps del gòtic». *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. 22 (2005), p. 71-92.
- GRONAU, Georg. «Il primo soggiorno di Dello Delli in Spagna». *Rivista d'Arte*, vol. XIV (1932), p. 385-386.
- GUAL VILÀ, Valentí. «Conflictes entre Poblet i Montblanc per Prenafeta, segles XV-XVI». *Aplec de Treballs*, núm. 19 (2001), p. 13-24.
- GUAL VILÀ, Valentí. *Justícia i terra. La documentació de l'Arxiu de Poblet (Armari II)*. Valls, 2003.
- GUBERN, Ramon. *Epistolari de Pere III*, vol. I. Barcelona, 1955.
- GUDIOL I RICART, Josep; ALCOLEA I BLANCH, Santiago. *Pintura Gòtica Catalana*. Barcelona, 1987.
- GUITER Y FONTSERÉ, Joaquín. *Real Monasterio de Poblet*. Barcelona, 1929, 3ª ed.
- HERNANDO I DELGADO, Josep; FERNÁNDEZ I CUADRENCH, Jordi; GÜNZBERG I MOLL, Jordi. *Liber examinationis notariorum civitatis Barchinone (1348-1386)*, Col·lecció Acta Notariorum Cataloniae, núm. 4. Barcelona, 1992.
- Jaume Huguet. 500 anys*. Barcelona, 1993.
- JORDAN, William Chester. *The Great Famine. Northern Europe in the Early Fourteenth Century*. New Jersey, 1996.
- IGLÉSIES, Josep. *El Fogatge de 1497*, 2 vol. Barcelona, 1991.
- IGLESIES, Josep (ed.). *Pere Gil, 1551-1622 i la seva Geografia de Catalunya*. Barcelona, 2002.
- KIM, David Y. «Points on a Field: Gentile da Fabriano and Gold Ground». *Journal of early modern history*, núm. 6 (2019), p. 191-226.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*. Tarragona, 1976.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. «El testamento de Jaume Marçal de Montblanc». *Universitas Tarraconensis. Revista de Filologia*, núm. 1 (1976), p. 83-90.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. «Sant Marçal de Montblanc, un projecte d'hospital no culminat». *Espitllera*, núm. 155 (4 abril 1982), p. 16-18.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. «De nuevo sobre el testamento de Jaume Marçal de Montblanc». *Butlletí Arqueològic, Època V*, núm. 6-7 (1984-1985), p. 197-212.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. «La capilla de Santa Bárbara en la catedral de Tarragona, y su imagen titular atribuible a Guillem Seguer». *Universitas Tarraconensis*, vol. X (1991), p. 305-325.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. «Guillem Timor, un artista de Montblanc en el siglo XIV». A: *Homenatge a M. Antònia Ferrer Bosch*. Tarragona, 1991, p. 273-293.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. «Reinard de Fonoll, maestro de obras de la seo de Tarragona. Una hipótesis sobre su obra». A: *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent*. Tarragona, 1991, p. 379-402.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. «Mare de Déu amb Infant». A: *Pallium*, Tarragona, 1992, p. 119.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. *Inventario artístico de Tarragona y su provincia*, vol. I. Madrid, 1993.

- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. «Pere Joan y la escultura gótica en Santa María de Montblanc». *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm. 98 (2006), p. 239-256.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. «Guillem Timor i l'escultura trescentista a Montblanc». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (ed.). *L'Art Gòtic a Catalunya. Escultura 1. La configuració de l'estil*. Barcelona, 2007, p. 132-138.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. «Aloy de Montbrai imaginador. Del reino de Francia a la Corona de Aragón en el siglo XIV». *Locus Amoenus*, núm. 12 (2013-2014), p. 29-53.
- LIAÑO MARTÍNEZ, Emma. «Santa María de Montblanc. La iglesia, núcleo de la sociedad urbana medieval». A: SABATÉ, Flocel (ed.). *Els espais de poder a la ciutat medieval*. Lleida, 2018, p. 189-252.
- LLOBET I PORTELLA, Josep M. *Art cerverí del segle XVI*. Lleida, 1990.
- LLOBET I PORTELLA, Josep M. «Pere Perull, un dels mestres de l'obra de l'església de Santa Maria de Cervera (1401-1423)». A: YARZA, Joaquín; FITÉ, Francesc (ed.). *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó*. Lleida, 1999, p. 513-522.
- LLOBET PORTELLA, Josep Maria. «Dos documents sobre obres d'orfebreria produïdes per argenters de Montblanc (1407 i 1412)». *Aplec de treballs*, núm. 18 (2000), p. 115-118.
- LLOBET PORTELLA, Josep Maria. «Algunes notícies de Montblanc segons un document notarial del 1375». *Aplec de Treballs*, núm. 21 (2003), p. 69-80.
- LLOBET PORTELLA, Josep Maria. «Algunes precisions sobre el retaule gòtic de l'àngel custodi de l'església de Santa Maria de Cervera». *Palestra Universitària*, núm. 16 (2003), p. 175-193.
- LLOBET I PORTELLA, Josep M. «Dades documentals sobre el Col·legi de Notaris de Cervera (1338-1785)». *Ivs Fugit*, núm. 12 (2005), p. 147-189.
- LLOBET PORTELLA, Josep M. «El testament de Bartomeu de Castellnou de Montblanc (1376)». *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 1 (2012), p. 186-189.
- LÓPEZ, Víctor Daniel. «Mestres d'obra, mestres de cases e imaginaires: la semàntica de la construcció a finals de la Edat Media en el contexto lingüístico catalán». *Medievalismo*, núm. 30 (2020), p. 331-352.
- MADURELL I MARIMON, Josep M. «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras». *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. VII (1949), vol. VIII (1950), vol. X. (1952).
- MADURELL I MARIMON, Josep M. «Miguel Lluch, un escultor cuatrocentista alemán en Barcelona». *Sonderdruck aus Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, núm. 9 (1954), p. 164-197.
- MANOTE, Rosa M. «Círculo de Pere Joan. Ceremonia de Correr las armas». A: *Cathalonia. Arte de los siglos XIV y XV*. Madrid, 1997, p. 159.
- MARÈS, Frederic. *Las tumbas reales de los monarcas de Cataluña y Aragón del Monasterio de Santa Maria de Poblet*. Barcelona, 1952.
- MARTÍNEZ SUBÍAS, Antonio. *La platería gótica en Tarragona y provincia*. Tarragona, 1988.
- MARTÍNEZ SUBÍAS, Antonio. «Creu processional». A: *Pallium*. Tarragona, 1992, p. 158.
- MATA DE LA CRUZ, Sofía. «Pintors montblanquins del Cinc-cents». *Aplec de Treballs*, núm. 18 (2000), p. 119-130.
- MATA DE LA CRUZ, Sofía. *La pintura del cinc-cents a la diòcesi de Tarragona (1495-1620). Entre la permanència del gòtic i l'acceptació del Renaixement*. Tarragona, 2005.
- MATEOS RUSILLO, Santos M. «La figura del artista-empresario en la escultura de la Corona de Aragón: Gil Morlanes El Viejo». A: *Actas del Congreso Internacional sobre Gil Siloe y la escultura de su época*. Burgos, 2001, p. 551-558.
- MAZAIRA CABANA-VERDES, Lourdes; MIRÓ I ALAIX, Maria Teresa; ROVIRA MATA, Catalina; SUBIAS PASCUAL, Eva. «Cuatro castillos de las comarcas de Tarragona: estudio comparativo». A: *Arqueología Medieval Española. II Congreso*, vol. III. Madrid, 1987, p. 207-216.

- MENCHON BES, JOAN. «Les esteles funeràries del Museu de la Conca de Barberà (I): peces procedents de les esglésies de Sant Francesc i Sant Miquel de Montblanc». *Aplec de Treballs*, núm 10 (1992), p. 171-214.
- MENCHON BES, JOAN. «Excavacions arqueològiques d'època medieval a la vila de Montblanc». A: *Catalunya Romànica*, vol. XXI. Barcelona, 1995, p. 492-493.
- MENCHON BES, JOAN. *Arqueologia funerària medieval a la Conca de Barberà. Estat actual*. Montblanc, 1996.
- MENCHON BES, JOAN. «Excavacions arqueològiques a la necròpolis medieval de Sant Francesc de Montblanc». *Aplec de treballs*, núm. 14 (1996), p. 37-78.
- MENCHON BES, JOAN. «Treballs arqueològics al pati del palau i evolució arquitectònica de l'edifici». A: *El palau Alenyà de Montblanc*. Montblanc, 2001, p. 7-20.
- MENCHON BES, Joan. «Les muralles del Camp i la regió de Tarragona». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III, Dels palaus a les masies*. Barcelona, 2003, p. 142-144.
- MENCHON BES, Joan. «Intervencions arqueològiques a Montblanc (Conca de Barberà)». A: *Tortosa 1999. Jornades d'arqueologia 1999. Prehistòria, protohistòria i època medieval a les comarques de Tarragona (1993-1999). Tortosa octubre de 1999*. Barcelona, 2007, p. 359-377.
- MENCHON BES, Joan. «De l'ager Tarraconensis a la marca extrema d'Al-Andalus. Algunes reflexions entorn al (des)poblament del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat entre l'antiguitat tardana i la conquesta feudal». A: PREVOSTI I MONCLÚS, Marta; LÓPEZ VILAR, Jordi; GUITART I DURAN, Josep (ed.). *Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història*. Tarragona, 2013, p. 57-73.
- MENCHON BES, Joan. «Muralles de Montblanc». A: *Joies del Gòtic Català*. Barcelona, 2013, p. 314-317.
- MENCHON BES, Joan. «Una mica d'història». A: ADELL GISBERT, Joan-Albert; ADELL CASAS, Ariadna; ARROYO CASALS, Pau; DÍAZ GARCÍA, Moisés; MENCHON BES, Joan. *Els castell de Solivella entre el gòtic i el renaixement a la Catalunya Nova*. Tarragona, 2014.
- MENCHON BES, JOAN. *CARREUS, columnes, inscripcions... i pedres trencades a Tarragona. Sobre la construcció, el reciclatge de materials, usos i espais en època antiga i medieval*. Barcelona, 2021, p. 218-220.
- MENCHON BES, Joan. *In loco horroris et vastae solitudine? Necròpolis i poblament entre els segles v i xii a l'ager tarraconensis occidental/Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2021.
- MENCHON BES, Joan. «Entre visigots i feudals. El Camp de Tarragona, la Conca de Barberà i el Priorat abans de la Conquesta feudal (segles VIII-XII)». *Miscel·lània del CERE (Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre)*, núm. 32 (2022), p. 281-298.
- MENCHON BES, Joan; PASTOR I BATALLA, Isidre. «Construir *alla romana* a Tarragona i el Camp: defenses, cases, castells, palaus». A: GOROSTIDI PI, Diana; VIRGILI BERTRAN, Maria Elena (ed.). *Antonio Agustí i Lluís Pons d'Icart. El renaixement a Tarragona*. Tarragona, 2023, p. 153-180.
- MESTRE I ROIGÉ, Esteve. *Història de Vilanova de Bellpuig*. Vilanova de Bellpuig, 1999.
- MILIÁN BOIX, Manuel. «El punzón de orfebreria de Morella (1320-1910)». A: *Martínez Ferrando, archivero. Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*. Barcelona, 1968, p. 351-399.
- MIQUEL Y PLANAS, Ramon. *Les Histories Troyanes de Guin de Columpnes traduïdes al català en el xivè segle per en Jacme Conesa y ara per primera volta publicades per R. Miquel y Planas*. Barcelona, 1916.
- MIQUEL, Marina; SAROBE, Ramon; SUBIRANAS, Carme (ed.). *El panteó reial de Santes Creus. Estudi i restauració de les tombes de Pere el Gran, de Jaume II i Blanca d'Anjou i de l'almirall Roger de Llúria*. Barcelona, 2016.
- MIRET I SANS, Joaquim. «Lo castell de Montbrió». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. IX, núm. 49 (febrer de 1899), p. 4-64.

- MIRET I SANS, Joaquim. *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya. Aplec de noves i documents històrics. Introducció de Josep M. Sans i Travé*, Col·lecció els Ordes militars, núm. 9. Lleida, 2006.
- MIRÓ BALDRICH, Ramon. *La processó de Corpus i els entremesos de Cervera, segles XIV-XIX*. Barcelona, 1998.
- MONJAS TRINITARIAS DE SUESA. *Monjas Trinitarias de Avinganya. Monacato femenino medieval*. Lleida, 2011.
- Los Monumentos Arqueológicos y Tesoro Artístico de Tarragona y su Provincia durante los años 1936-39*. Tarragona, 1942.
- MORAGAS, Fidel de. «L'art, els artistes i els artesans de Valls». *Butlletí Arqueològic de Tarragona. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 1 (1921), p. 15-17.
- MORAGAS, Fidel de. «L'art, els artistes i els artesans de Valls». *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XX (1935), p. 50-68.
- MORANT CLANXET, Jordi. «Construcció de l'església parroquial de la Pobla de Montornès». *Estudis Altafullencs*, núm. 36 (2012), p. 63-76.
- MORELLÓ BAGET, Jordi. «La vila de Montblanc». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III, Dels palaus a les masies*. Barcelona, 2003, p. 120-123.
- MORERA Y LLAURADÓ, Emilio. *La Catedral de Tarragona. Descripción histórico-artística de la misma*. Tarragona, 1905.
- MORTE GARCÍA, Carmen. «Fernando el Católico y las artes». A: *Las Artes en Aragón durante el reinado de Fernando el Católico (1479-1516)*. Saragossa, 1993, p. 155-198.
- MUTGÉ I VIVES, Josefina. «Entorn de l'ocupació de càrrecs públics i de la pràctica d'oficis artesans per part dels clergues el segle XIV». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 28/1 (1998), p. 821-835.
- NOGUERA DE GUZMÁN, Raimundo; MADURELL MARIMON, José María. *Centenario de la Ley del Notariado. Sección IV. Fuentes y bibliografía. Volumen II. Tomo I. Privilegios y ordenanzas históricas de los notarios de Barcelona*. Barcelona, 1965.
- NYS, Ludovic. *La pierre de Tournai: son exploitation et son usage aux XIIIème, XIVème et XVème siècles*. Louvain-la-Neuve, 1993.
- Le opere di Giorgio Vasari con nuove annotazioni e commenti di Gaetano Milanesi*, II. Florència, 1906.
- OLIVA I RICÓS, Benet. *La petita noblesa del Maresme. Dues trajectòries: Des Bosch, Ferrer i Sala (s. XIV-XVII)*. Mataró, 2002.
- OLUCHA MONTINS, Ferran. *L'orfebreria a Castelló, segles XIV i XV*. Castelló, 1996.
- ORTÍ IGLESIAS, Montserrat. «El alabastro en la Edad Media y la Edad Moderna. El caso de Sarrià (Tarragona)». *De Re Metallica*, núm. 5 (2005), p. 45-61.
- PADROSA GORGOT, Inés. «El castell de Savallà del Comtat, el de Perelada i el Mestre del Tallat». *Cultura i Paisatge*, núm. 12 (2019), p. 68-73.
- PALAU I DULCET, Antoni. *Guia de Montblanch*. Barcelona, 1931.
- Pallium*. Tarragona, 1992.
- PAPELL I TARDIU, Joan. «Aportació documental a la història del notariat a Valls. L'acta de conciliació entre el rector, titular de la notaria, i els síndics de la vila (1319)». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols. Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor a Raimon Noguera*. Barcelona, 1988, p. 61-90.
- PARÍS I BOU, Lluís. «Montblanc i els seus Comtes-Reis». *Hoja Parroquial. Montblanc*. núm. 339 (3 de maig de 1964).
- PARÍS I BOU, Lluís. «Reconquesta i repoblació de l'Anguera i de l'alt Francolí (Conca de Barberà)». A: *VIII Assemblée intercomarcal d'estudiosos*. Montblanc, 1967, p. 35-39.
- PARÍS I BOU, Lluís. «El creixement del Montblanc Medieval i un fogatge de finals del segle XV». *Aplec de treballs*, núm. 1 (1978), p. 145-152.
- PARÍS I BOU, Lluís. «Capellans, rectors i plebans de Montblanc». *Full Parroquial Montblanc*, núm. 919, Montblanc, 10 de setembre de 1989.

- PERUJO MELGAR, Joan M. «Prolegòmens per a una edició crítica de la traducció catalana de la “Historia destructionis Troiae” de Guido delle Colonne». A: *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval, Santander 22-26 de septiembre de 1999*. Santander, 2000, p. 1.469-1486.
- PERUJO MELGAR, Joan M. «Anàlisi comparativa de dues traduccions hispàniques (catalana i castellana) de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne». A: ALEMANY FARRÉ, Rafael; CHICO RICO, Francisco (ed.). *XVIII Simposi de la SELGYC (Alacant 9-11 setembre de 2010. Literatures ibèriques medievals comparades*. Alacant, 2012, p. 353-365.
- PERUJO MELGAR, Joan M. *Les Històries troianes de Jaume Conesa, traducció catalana de la Historia destructionis Troiae de Guido delle Colonne. Estudi i edició*. Alacant, 2015.
- PERUJO MELGAR, Joan M. «Les traduccions romàniques de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne com a eina per a l'establiment del text llatí original». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 33 (2020-2021), p. 83-107.
- PIÉ, Juan. «Dos documentos inéditos». *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, vol. I (1896-1898), p. 157-160.
- PIFERRER, Pau; PARCERISSA, Francesc Xavier. *Recuerdos y bellezas de España. Principado de Cataluña*, vol. I. Barcelona, 1839.
- PIÑOL ALABART, Daniel. *El notariat públic al Camp de Tarragona: Història, activitat, escriptura i societat. Segles XIII i XIV*. Barcelona, 2000.
- PLAZA ARQUÉ, Carme. «Esteve, un plebà de Montblanc del 1163». *El Foradot. Revista bimestral de Montblanc*, núm. 2 (setembre de 2000), p. 30-31.
- PONT, Xavier. «Identificació del Mestre de Cervera a l'arxiu parroquial de Verdú». *Xercavins*, núm. 62 (juliol 2015), p. 19-21.
- PORTA I BALANYÀ, Josep M. *La vila de Montblanc en el segon quart del segle XVIII. Economia, urbanisme i societat segons la documentació cadastral*. Barcelona, 1986.
- PORTA I BALANYÀ, Josep M. *Montblanc*. Valls, 2000.
- PORTA I BALANYÀ, Josep M. *Inventari dels registres i protocols del districte notarial de Montblanc*. Montblanc, 2023.
- POST, CHANDLER R. *The Catalan School in the Late Middle Ages* («A History of Spanish Painting», vol. VII, part II). Cambridge, Massachusetts, 1938.
- PUIG I CADAFAALCH, Josep. «Un mestre anglès contracta l'obra del claustre de Santes Creus». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMXXI-XXVI*, 1931, p. 123-138.
- PUIG I CADAFAALCH, Josep; FALGUERA, Antoni de; GODAY I CASALS, Josep. *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol III-2. Barcelona, 1909.
- PUIG SANCHIS, Isidre. «El retaule dels sant Joans del convent de Sant Francesc de Montblanc. Noves consideracions sobre el pintor Pere Teixidor». *Aplec de Treballs*, núm. 17 (1999), p. 91-108.
- PUIG SANCHIS, Isidre; HERRERO-CORTELL, Miquel Àngel; ALIAGA MORELL, Joan; COMPANY CLIMENT, Ximo. «Joan de Rua (*Maestro de Cervera*): un pintor aragonés en el taller de Joan Reixac». *Medievalia*, núm. 24 (2021), p. 11-50.
- PUIGGARÍ, José. «Noticia de algunos artistas catalanes inéditos, de la Edad Media y del Renacimiento». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 3 (1880), p. 71-103, 265-306.
- PUJOL, Josep. «Les traduccions d'història clàssica, medieval i humanística». A: BADIA, Lola (dir.). *Història de la Literatura catalana. Volum II. Literatura medieval (II. Segles XIV-XV)*. Barcelona, 2014, p. 141-146.
- QUIJADA BOSCH, Joan Maria. «Esborrany de les capitulacions per fer una creu monumental gòtica a la vila de Blancafort al segle xv». *Aplec de Treballs*, núm. 27 (2009), p. 191-196.
- QUIJADA BOSCH, Joan Maria; SÁNCHEZ PIÉ, Neus (ed.). *De Rebus Gestis Ecclesiae. Els llibres de notes del capítol catedral de Tarragona (1734-1930)*. Barcelona, 2014.

- RECHT, Roland; DUPEUX, Cécile; ROLLER, Stefan. *Nicolas de Leyde, sculpteur du XV siècle. Un regard moderne*. Estrasburg, 2012.
- REEVES, MATTHEW. «A ciborium flanked by angels bearing the Instruments of the Passion». A: *Treasury Objects of the Middle Ages* (Sam Fogg, 24-30 juliol 2021). Londres, 2021.
- RIBERA GASSOL, Ramon. «Una altra Mare de Déu del cor». *Aplec de Treballs*, núm. 19 (2001), p. 173-178.
- RIBERA GASSOL, Ramon. «Una marededéu de l'escultor Guillem Seguer?». *Talaia. Revista del Centre d'Estudis Locals del Vilosell*, núm. 10 (2009), p. 14-17.
- RIERA I MELIS, Antoni. «La red viaria de la Corona Catalanoaragonesa en la Baja Edad Media». *Acta historica et archaeologica mediævalia*, núm. 23-24 (2002-2003), p. 441-464.
- RIERA SANS, Jaume. «La fundació del monestir de Sant Marçal de Montblanc (1391)». *Aplec de treballs*, núm. 6 (1984), p. 97-112.
- RIQUER, Martí de. *L'arnès del cavaller*. Barcelona, 1968.
- RIU, Manuel. «La banca i la societat a la Corona d'Aragó a finals de l'edat mitjana i començaments de la moderna». *Acta historica et archaeologica mediævalia*, núm. 11-12 (1990-1991), p. 187-224.
- RIU-BARRERA, Eduard. «Tipus i evolució de les cases urbanes». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III, Dels palaus a les masies*. Barcelona, 2003, p. 146-151.
- RIUS JOVÉ, Jordi; FORT ROBERT, Hèctor. *La Col·lecció de pergamins de l'Aleixar (segles XIII al XVI)*. Reus, 1993.
- RIUS I SERRA, Josep. «Més documents sobre la cultura catalana medieval». *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XIII (1928), p. 135-170.
- ROCA Y FLOREJACHS, Luis. *Memoria de la Catedral Antigua de Lérida, con el juicio crítico de este monumento bajo el punto de vista crítico*. Lleida, 1881.
- RODRIGO LIZONDO, Mateu. *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó. Textos en llengua catalana (1291-1420)*, «Fonts històriques valencianes». València, 2013.
- ROIG PÉREZ, Josep Francesc. *El tram de via romana De Italia in Hispanias/Ab Asturica Terracone entre Tàrraco i Ilerda. Noves aportacions per al seu coneixement i aproximació del traçat*. Tarragona, 2005.
- ROMANOS COLERA, Isabel. *Sillerías corales del Alto Aragón en el siglo XVI*. Osca, 2004.
- RUBIÓ Y LLUCH, Antoni. *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-eval*, 2 vol. Barcelona, 1908-1921.
- RUIZ GÓMEZ, Vicenç. *Els pergamins documentals de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona 1142-1500*. Barcelona, 2014.
- RUIZ DE LOIZAGA, Saturnino. *Iglesias, santuarios y ermitas dedicados a Santa María en los pueblos de España*. Zamora, 2011.
- SABATER, Ramon. «De la Archidiócesis. Santa María de Montblanch». *La Cruz: diario católico*, any XIX, núm. 6.043 (15 de juliol, 1919), p. 1.
- SANAHUJA, Fra Pere. «De l'antic Montblanc. Convent de Sant Francesc. Capella de les Santes Tecla i Bàrbara, Verges». *Aires de la Conca*, volum XII-273 (4 de juliol de 1936).
- SÁNCHEZ REAL, José. «Jaume Marçal y Santa María de Montblanc». *Butlletí Arqueològic època V*, núm. 3 (1981), p. 7-12.
- SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. *La col·lecció Deering a Maricel de Sitges i al castell de Tamarit (1909-1921): un somni d'art hispànic frustrat*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2020.
- SANPERE Y MIQUEL, Salvador. *Los cuatrocentistas catalanes*, vol. II. Barcelona, 1906.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. «Algunes reflexions sobre el règim municipal de Montblanc a l'Edat Mitjana (segles XII-XIV)». *Circulars del Museu-Arxiu de Montblanc i Comarca*, núm. 9 (1975), p. 33-74.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. «Relacions de la Casa del Temple de Barberà amb el monestir de Santes Creus (segle XIII)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 48 (1975), p. 33-74.

- SANS I TRAVÉ, Josep M. «Una família sarraïenca i les seves activitats per voltants del 1200: els Roig». A: *Miscel·lània Sarraïenca. VIII Centenari de l'atorgació de la Carta de Població (1180-1980)*. Sarrià, 1981, p. 51-70.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. «La carta de franquícia de Preixana (l'Urgell), atorgada pel monestir de Vallbona (11 d'agost de 1228)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 71 (1998), p. 757-783.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. *La colonització de la Conca de Barberà després de la conquesta feudal: el cas de Vimbodí (1149?/1151-1200)*. Valls, 2002.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. *La colonització després de la conquesta feudal: el cas de Vimbodí (1149?/1151-1200)*. Montblanc, 2003.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. *Guillem de Guimerà, frare de l'Hospital, president de la Generalitat i gran prior de Catalunya (Ciutadilla, segona dècada del segle XIV - Barberà, 19 de juliol de 1396), discurs de l'acadèmic electe Excm. Sr. Josep Maria Sans Travé, a l'acte de la seva recepció, 12 de febrer de 2008 i discurs de contestació de l'acadèmic de número Excm. D. Sr. José E. Ruiz Domènec*. Barcelona, 2008.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. *El monestir de Santa Maria de Vallbona. Història, monaquisme i art*. Lleida, 2010.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. «Visites pastorals a Montblanc durant l'època medieval (segle XV)». *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, núm. 5 (2016), p. 20-62.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. «Aldiarda d'Anglesola, priora i abadessa electa de Vallbona (abril de 1328?-març de 1337?). La intervenció de montblanquins en la crisi de la comunitat entre 1328 i 1340». *Aplec de treballs*, núm. 37 (2019), p. 119-150.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. «Homenatge a Josep M. Porta i Balanyà, col·lega i amic: la seva petjada de servei a Montblanc i a la Conca de Barberà». *Aplec de Treballs*, núm. 38 (2020), p. 9-60.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. «Visites Pastorals a Montblanc durant l'època medieval (segle XV): Estat de les persones II. Transcripció dels documents». *Podall. Publicació de Cultura, Patrimoni i Ciències*, 9-10 (2020-2021), p. 37-78.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. «Jaume Conesa, un montblanquí il·lustre del segle XIV i la seva aportació a la llengua i literatura catalanes (1313?-1375)». *Cultura i Paisatge*, núm. 16 (2023), p. 45-55.
- SECALL, Gabriel. «Notícia històrica de les jueries medievals de la Conca de Barberà. Segles XIII-XV». *Aplec de Treballs*, núm. 3 (1981), p. 203-224.
- SEGARRA I MALLA, Josep M. *Història de Tàrraga amb els seus costums i tradicions, vol. I: Segles XI-XVI*. Tàrraga, 1984.
- SEGURA VALLS, Joan. *Història d'Igualada*, 2 vol. Barcelona, 1907-1908.
- SEGURA VALLS, Joan. *Història de Santa Coloma de Queralt. Refosa i ordenada en la seva ampliació per Joaquim Segura Lamich. Il·lustrada per Isidre Ibars Costafreda*. Igualada, 1953.
- SERRA CENDRÓS, Gabriel; PORTA BALANYÀ, Josep M.; FELIP SÁNCHEZ, Jaume. *Apunts històrics sobre el Palau Alanyà i els seus habitants*. Montblanc, 2001.
- SERRANO SANZ, Manuel. «Gil Morlanes, escultor del s. XV y principios del XVI». *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, vol. XXXVII (1918), p. 357-359.
- SEVILLANO COLOM, Francisco. «Apuntes para el estudio de la Cancillería de Pedro IV el Ceremonioso». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 20 (1950), p. 137-241.
- SEVILLANO COLOM, Francisco. «Mateu Adrià, protonotario de Pedro IV el Cerimonioso». A: *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Valencia, 1 a 8 de octubre de 1967, Tomo II.2*. València, 1970, p. 103-118.
- SOLÉ I COT, Sebastià; VERDÉS I PIJOAN, Pere. «L'aportació dels notaris a la societat catalana en els camps del dret, la història, la literatura i la política». A: *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*. Barcelona, 1994.
- SOLÉ, M. *Guia del museu-arxiu de la Conca de Barberà*. Montblanc, 1989.
- SOLÉ I MASERAS, Maties. «Síntesi històrico-urbanística de Montblanc». *Espitllera* núm. 5 (1982), p. 47-52.

- SOLÉ I MASERAS, Maties. «El Pla de Santa Bàrbara, Montblanc (Conca de Barberà). Campanya 1982». *Butlletí arqueològic*, època V, núm. 12 (1990), p. 225.
- SOLÉ I MASERAS, Maties. «Francesc Sifre, impulsor i fundador del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà». *Aplec de treballs*, núm. 30 (2012), p. 46-53.
- SOLÉ I MASERAS, Maties. *Montblanc. Conjunt monumental i artístic: 50 anys de restauració de la muralla medieval*. Valls, 2017.
- SOLÉ I MASERAS, Maties; FELIP SÁNCHEZ, Jaume. «L'antic portal de Sant Francesc a la muralla de Montblanc». *Butlletí de la Reial Academia de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XXXIV (2020), p. 183-198.
- SOLER I MARCH, Alexandre. «Mateu Ortoneda, pintor de Tarragona. Obres i documents que se'n coneixen». *Gasetta de les Arts*, 2ª època, núm. 8 (1929), p. 79-99.
- Splendeurs de la Cour de Bourgogne. Charles de Téméraire (1433-1477)*. Brussel·les, 2008.
- TÀMARO, Eduard. «Excursió a Tarragona y Tamarit». *Memorias de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, núm. 3 (1879), p. 337-366.
- TORRA PÉREZ, Alberto. «El arca de Sant Cugat. Notas hagiogràficas y documentales». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 23 (1993), p. 543-561.
- TORRAS, Marc. «L'escrivania pública de la ciutat de Manresa en els segles XII i XIII». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols. Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor a Raimon Noguera*. Barcelona, 1988, p. 13-29.
- TORRAS, Marc; MASATS, Bartomeu; VALDENEBRO, Raquel; VIRÓS, Lluís. *Catàleg dels protocols notarians de Manresa*. Lleida, 1993.
- TORRAS CORTINA, Miquel. «Bartomeu Ramon, un argenter medieval desconegut». *Medievalia*, 19-1 (2016), p. 147-157.
- TRENCHS ÒDENA, Josep. *Documents de Cancelleria i de Mestre Racional sobre la cultura catalana medieval*, ed. a cura d'Ignasi Baiges, Daniel Duran i Maria Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona, 2011.
- TRENCHS, Josep; ARAGÓ, Antonio M. *Las Cancillerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II*, amb la col·laboració de Rafael Conde y Delgado de Molina. Saragossa, 1983.
- TRENCHS, Josep; CANELLAS, Ángel. «La cultura dels escribes i notaris de la Corona d'Aragó (1344-1479)». *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, núm. 5 (1988), p. 5-38.
- UGGLAS, Carl R. Af. «Notes sur Étienne de Bonneuil et la colonie des sculpteurs français à la cathédrale d'Upsal». *Revue de l'art chrétien*, núm. 63 (1913), p. 217-229.
- VALERO MOLINA, Joan. «Pere Oller». A: PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.). *L'art gòtic a Catalunya. Escultura II. De la plenitud a les darreres influències foranes*. Barcelona, 2007, p. 107-123.
- VALERO MOLINA, Joan. «El projecte de la portalada major de la catedral de Barcelona. El mestre Carlí i el seu entorn professional». A: ESPAÑOL, Francesca; VALERO, Joan (ed.). *Ianua coeli. Portalades gòtiques a la Corona d'Aragó*. Barcelona, 2020, p. 217-258.
- VALERO MOLINA, Joan. «La capella de Sant Jordi de la Casa de la Diputació del General i els seus artífexs». *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXX (2022), p. 97-157.
- VALLÈS I MARTÍ, Josep M. «L'aigua de les Cent Fonts». *Arrels*, núm. 5 (1989), p. 37-85.
- VALLÈS, Josep M.; AVIÀ, Teresa. *La custòdia de la parròquia de Sant Miquel de l'Espluga de Francolí*. Valls, 2003.
- VALLS Y TAVERNER, FERRAN. «Documents de cultura del regnat de Jaume I en l'arxiu de Poblet». *Estudis Universitaris Catalans*, vol. IV (1910), p. 476-482.
- VARELA FERNANDES, Carla. «Maestro Pero y su conexión con el arte de la Corona de Aragón. (La renovación de la escultura portuguesa en el siglo XIV)». *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm. 81 (2000), p. 243-272.

- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «El retaule de la Mare de Déu del Lliri de Vilanova de Bellpuig». *Quaderns de «El Pregoner d'Urgell»*, núm. 15, (2002), p. 63-88.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «Mare de Déu i el Nen, Sant Vicent Ferrer i donants. Professió de Sant Vicent Ferrer». A: *Patrimoni dispers. L'esplendor medieval a la Segarra*. Cervera, 2007, p. 34-40.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «De pintura tardogòtica catalana: algunes novetats al voltant del Mestre de Cervera i el Mestre de Gualba». *Miscel·lània Cerverina*, núm. 20 (2010), p. 83-127.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «Un nou fragment del sepulcre de Ramon Folc VI de Cardona, del monestir de Poblet». *Aplec de Treballs*, núm. 29 (2011), p. 209-219.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «Las colecciones de la familia Carreras. Pintura gòtica y maestros antiguos en la Barcelona de los siglos XIX y XX». *Goya*, núm. 357 (2017), p. 114-137.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «La desapareguda portada gòtica de Santa Maria de Tàrraga». A: ESPAÑOL, Francesca; VALERO, Joan (ed.). *Ianua coeli. Portalades gòtiques a la Corona d'Aragó*. Barcelona, 2020, p. 179-216.
- VERDÉS, Pere. «L'obreria de l'església de Santa Maria de Cervera». *Miscel·lània Cerverina*, núm. 16 (2003) p. 165-193.
- VIDAL FRANQUET, Jacobo. *Les obres de la ciutat: l'activitat constructiva i urbanística de la universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana*. Abadia de Montserrat, 2008.
- VIDAL, P. «Recherches relatives à l'Histoire des Beaux-Arts et des Belles-Lettres». *Société Agricole Scientifique & Littéraire des Pyrénées Orientales*, núm. 51 (1910), p. 289-361.
- VILA BENACH, Pol. *La paraula escrita com a instrument de govern: el multilingüisme en l'administració central de la Corona d'Aragó al segle XIV*. Treball de Fi de Grau, Curs 2021-2022, Universitat de Barcelona, 5 de juny de 2022.
- VILA I CARABASA, Josep M. «L'antic convent de Sant Francesc de Montblanc». A: *V Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya. Barcelona 22-25 de maig de 2014*, vol. II. Barcelona, 2015, p. 1.223-1.238.
- VILA I CARABASA, Josep M. «Arqueologia urbana a Montblanc. Darreres intervencions (2011-2013)». A: *Tribuna d'arqueologia 2014-2015*. Barcelona, 2017, p. 69-85.
- VILA I CARABASA, Josep M. «La privatització dels espais fora muralles en el sector del portal de Sant Francesc i la seva urbanització (segles XVIII-XIX)». *Aplec de Treballs*, núm. 35 (2017), p. 99-120.
- VILA I CARABASA, Josep M. «Anàlisi estratigràfica del Pont Vell de Montblanc (Conca de Barberà)». A: *Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura. Homenatge al Dr. Alberto López Múller*. Barcelona, 2020, p. 535-543.
- VILA I CARABASA, Josep M. «Les muralles de Montblanc i d'altres poblacions mitjanes de les comarques tarragonines. Gènesi, procés constructiu i evolució posterior». *Rodis. Journal of medieval and postmedieval archaeology*, núm. 6 (2023), p. 57-80.
- VILASECA BORRÀS DE PALLEJÀ, Lluïsa. *El Reial Col·legi d'Argenters de Reus i els seus antecedents*. Reus 1970.
- VIVES i MIRET, Josep. *Reinard des Fonoll. Escultor i arquitecte anglès renovador de l'art gòtic a Catalunya (1321-1362)*. Barcelona, 1969.
- YARZA, Joaquín. «Pere Garcia de Benavarre. Verge i Nen, sant Vicenç Ferrer i donants». A: *La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes, s. XIII a s. XV*. Lleida, 1991, p. 166-167.
- YEGUAS GASSÓ, Joan. «Ramon de Cardona-Anglesola: el seu testament (1522) i els seus retrats. Una nota sobre Joan Llopis al Santuari del Tallat». *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, núm. 31 (2018), p. 79-98.
- YEGUAS GASSÓ, Joan. «Sobre escultura del segle XVI en creus de terme al Mascançà». *Mascançà*, núm. 10 (2019), p. 161-172.

